

20252. II. D. 6. 2.

Z E M L J O P I S

POKRAJINAH

I L I R S K I H

ILITI

OGLEDALO ZEMLJE,

NA KOJOJ PRIBIVA NAROD ILIRSKO-SLAVJANSKI SA OPI-
SANJEM BERDAH, POTOCAH, GRADOVAH I ZNATNIH MĚSTAH
POLAG SADANJEG STALIŠA, S KRATKIM DOGODOPISNIM DO-
DATKOM I PRILOŽENIM KRAJOBRAZOM ILITI MAPOM

od

Dragutina Seljana.

Ad consilium de republica dandum,
primum est nosse rempublicam.

Cicero.

DIO I.

(Pokrajine austriansko-ilirske.)

U Z A G R E B U.

Tiskom k. p. ilir. tiskarne Dra. Ljudevita Gaja.

1843.

REVISED

1870

WORLD

REVISED

THE

REVISED

REVISED

REVISED

REVISED

REVISED

REVISED

REVISED

Domorodni čitatelju!

Pobudjen prirodjenom k premiloj domovini ljubavju, počeo sam već prije nekoliko godišta; to jest, odmah početkom razvitka premile i jedino spasonosne naše ilirske sloge misliti: što i kojim bi načinom, ako i polag malahnih vlastitostih, ipak primèrno poslovi: »*kamen do kamena palača, zèrno do zèrna pogača*« — premilomu mojemu rodu korist i žertvu kakvu prinèti mogao. — Tako mislećemu, kako bi bratji mojoj ilirskoj najviše prudio, padne mi na um pitanje: Tko li su ova moja bratja i koje svèta strane zauzimaju? Pitanje to pobudi u meni ujedno i želju, da se uponam najprije i to potanko s bratjom mojom. — Kako bo da cèniti, ljubiti i svimi silami podupirati mogu ono, što još ni nepoznam, kako se mogu žertvovati i cèlim mojim bitjem posvetiti onomu, što mi je slabo poznato ili posve strano? —

Zemljopis i do njega dogodovština najpoglavitii su predmeti, pomoću kojih možemo jedino u čovèčanskom društvu s uspèhom naprèdovati, okolnosti sadašnjosti i prošastnosti temeljitie razumèti i odtuda ponèšto u budućnost pogledati. Po ovih bo znanostih

upoznajemo se s položajem čovječanstva, njegovim razvitkom i u obće cěloga světa stanjem, a na poseb domovine naše i zemlje one, u kojoj ugledasmo pèrvi put sunce, s kojom su uspomene na našu mladjanu dobu skopčane, gdě naši praotci pokopani leže, i gdě pèrve zvuke materinskoga sladkoga jezika čusmo! Ove su znanosti ne samo koristne, nego i tako neobhodno potrebite, da bez njih ni najmanje nemožemo u cěni čovječanstva, razvitku uma, rěčju: u prosvětjenosti našoj naprědovati.

Odtuda je moja već od početka razvitja narodne naše literature najsladja bila zabava, da vidim, gdě obitava oni narod, koi sa mnom istim jezikom govori, koji sa mnom iste predje i otce, iste děde i praděde imenuje svojimi, sa mnom isto tako njihovim se junačtvom od najstariih vrěmenah ponosi, po kojega žilah ista teče kěrv i u kojega čistih pěrsih gori isti oganj ljubavi i na jedno s mojim teži! Da daklem vidim, gdě je naš narod ilirski, gdě su naša bratja, naše sestre, koje rodi ista majka Slavia, gdě obitavaju na tom zemljokrugui i gdě svoj imadu stan: ovo su najsladja raskošja, ovo su najugodnia izpitivanja, ovo su uzhitjenja pune moje do sada bile zabave. —

To mi povod dade, da (kako sam već u mojoj prie izdatoj obećao knjižici) obširni izdělami zemljopis i koliko uzmožu moje sile, da narodu u ovom najvažniem predmetu i sve ostale za sada narodne izobraženosti temelju točnia razložjenja i tako rekuć kip i ogledalo njegovoga bitja predložim. —

Više već godištah prodje, odkako sam ovim važnim predmetom baveći se upotrěbljavao sva srědstva, koja u ruke dobiti mogoh, i sve izvore stariih i naj-

novih spisateljah; i da koliko je moguće točnie izvedem ovo, oprosio sam nêkoje u različitih stranah premile i prostrane naše Ilirije obitavajuće domorodce, da dèlo ovo kao obće narodno i svakoga iskrenoga domorodca tičuće se privatnimi svojimi od različitih predèlah dopisi podpomognu i tako da se ukupnimi silami polag poslovice: »*svi za jednoga, jedan za sve*« neuztegnu ponèsto prinesti; šta zaista i učiniše. —

Dèlo će ovo osim zemljo- i mēstopisnih predmetah, koliko je moguće bilo za sada što točnie, imati takodjer na kratkom dogodovštinu od svake posebne pokrajine i znamenitieg predèla iz najstariih od davne prošastnosti vrēmenah, znamenitih slučajah, bojegah i na kratkom sudbine, koje preterpi do najnovih današnjih vrēmenah. Da tako domorodni čitatelj za zadobljenim zemljopisnim ponjatjem imati može odmah i kratko povēršno dogodovštine znanje istoga predèla, tako da si za jednim i drugim sebi poznatim predmetom može saveršenii sud i dublje znanje laglje pribaviti. K ovom pridajem kod znamenitih gradovah osobito po južnih stranah njihove bojeve, obsèdjenja i prèterpljene sudbine, kao takodjer pripetjenjah godine pouzdano nepropuštjam primetiti. Zatim napominjem svake pokrajine stališ prosvètjenja, stanje fabrikah, rukotvorja i ostalih zanatnih i umētnih proizvodah, rēčjom: sve nastojim navesti, šta čitatelju domorodnom, koliko je moguće, podpuno poznanje premile domovine podati može. —

Opisanje pako pokrajinah slēdećim će redom biti. **Dio I.** *Austriansko Ilirske pokrajine:* 1) Koruška i Štajerska. 2) Gorica i Krajska. 3) Istria i Dalmacia. 4) Horvatska, Slavonia, Banat i Bačka. —

Dio II. *Tursko Ilirske pokrajine i Cernagora:* 1) Bosna i Bugarska. 2) Serbia 3) Cernagora. 4) Albania. 5) Tracia i Macedonia. —

Što je naš narod tako duboko upropastilo, biau: *Razpra, nesloga i medjusobna nenavist;* ove tri nesrètne vlastitosti, koje Herodot već praotcem Slavjanah Scitom pripisuje, uzrok su, da se narod ovi, od svih na svètu najveći, unutarnjom razprom neprestano raztèrgan, još sveudilj pravo i svojoj veličini primèrno podići ne mogaše. — Da nije stara Iliria u posebna vladanja razkomadana, nenavistjom i medjusobnim borjenjem razdèljena i raztèrgana bila, da su puci, koji većom stranom u današnjoj južno istočnoj Europi živu, kako što su kèrvjom i jezikom, isto ljubavjom i slogom jedno bili, zaista se nebi tursko-aziatska sila nikada bila u ove krajeve nastanila, već sloga bi svako barbarstva nasèrtanje odtèrala i od tolikih po tom Europu oslobodila suzah. — Nu providnost božja hoti može biti tako; da se veliki ovi i mogući, nu unutarnjom razprom za tolika stolètja razkomadani narod, sam vlastitim i tužnim svojim primèrom već jedan put opameti, da nesloga i razpra nikada neporodi ništa dobra, a sjedinjene sile, da su sva proizvesti kadre, i da se po tom probudi najprije na vlastito samopoznanje, zatim da gleda srèdstva, koja mu prosvètu donose, izkorene pako nenavist i gèrdo koristi i častoljubje. —

U današnje doba, gdè već ostali Europe narodi slogom i ukupnim svojim radjenjem na tako visokom prosvètjenja i izobraženosti stupnju stoje, narod naš ne samo je zaostao daleko za njimi, nego i duboko zanemaren pogèrdni tudjinstva nosi jaram. —

Pali smo bratjo, duboko pali!
 Koi to vidi, ter s' neupali,
 Ilirskog nije sisao mlěka :

Veli umni naš pěsnik *Tomo Blažek*.

Bratjo Iliri! Jugoslavjani! Horvati, Serblji! ili kojim se god jednostranim još nazivamo imenom, nu jedan jedini i isti od majke narave imamo jezik, i tako smo odlučeni za jedno po njoj, negledajmo na jednih zlotvornih, drugih slaboumnih dušmanah naših glede sloge naše mudrovanja, nepazimo na jednih lukave, drugih netemeljite nu sve nam na propast spletene zanjke. Sve to biva, jer se oni sloge, jer se razvitja, jer se pravoga prosvětjenja i odtuda umnoga gospodovanja naroda našeg boje; nego slėdimo pravu našu majku narav, koja nas sve tako lěpo stvori i uměsti u jedno, koja nam dade tako krasni, lěpoglasni i ne u tolika (kao što vidimo kod drugih narodah) narěčja razděljen jezik; koja nas već do sada bogato nadari ovim, i koja nam pokaza u novie vrěme put novoga razvitja i odtuda cěloga naroda prosvětjenja duhom vėka, to jest, da se probudimo i na pozorište světa stupimo. — Bacimo samo pogled na ine izobražene europejske narode i na našu děržavnu bratju Magjare, koji se svimi silami upiru, *da svoj materinski jezik, kao inostrano bilje iz aziatskog podnebjja u naše europejsko prenešeno sačuvaju i uzdërže*; kolikom ga brižljivostju njeguju i kojim ga silnim znojem od truda svojega zalěvaju i prigledaju, samo da im ono nepogine, što je njihovo od starine; a mi Europejci, mi Slavjani, u našem od najdavniih i neznanih vrěmenah prirodjenomu nam podnebjju europej-

skom naše bilje, cvèt naš, jezik naš slavjanski, milo naše narèčje ilirsko, koje se veoma malim trudom sačuvati i uzderžati dade, zar da propasti pustimo? O zaisto to neće junački narod Horvatski, to neće Slavonci, to neće Serblji, Slave majke sini, to neće ostali puci ilirski dopustiti, da naš junački narod propadne i izgine.

Izdatelj.

Kratki i povèršni

PREGLAD CĚLE ILIRIE.

Ime *Iliria* tako je staro, kao što je stara i dogodovština čovèčanskoga pokoljenja. Šestnaest stotinah godištah prie narodjenja Isukèrstova nalazi se u historii to ime. Iliria se je u najstaria vrèmena uzimala u užjem i širjem smislu; u političkom, ethnografičkom iliti rodeslovnom. Da vidimo u pèrvom, to jest u političkom smislu: U najstarie doba »*Illyris*« ili »*Illiricum*« zvaò se je onaj kraj zemlje, koi leži na obali mora jadranskoga, medju rèkom Naretvom (Naron, Narenta) na sèveru, i Drinom (Drilon) na jugu, i graničio je sa domovinom Tribalah. I to je Iliria u najužjem smislu. Zatim se je ime ilirsko pretezalo na sve primorske narode, počemši od celtičkih Tauriskah, pa sve dole tja do Epirotah i Macedonie, a na izhodu sve do Moezie; imenito na Venete, Panone, Dalmate, Dardane, Autariate i mnoge ine. To je Iliria u širjem smislu, i u tom je uzimaju svi pisci po Isukèrstu do 2. stolètja. Na posljedku, kada su Rimljani granice svojega carstva do Dunava pružili (u 2. stolètju) i pokrajine svoje iznova podělili bili, spadale su na Iliriu slèdeće provincie: dva Norika, dvè Panonie, Valeria i Savia, Dalmacia, dvè Dacie, Moezia

i Tracia. To razděljenje traješe do vrěmena cara *Konstantina Velikoga*. Ovaj odděliviši dolnju Moeziu i Traciu od Ilirie na město njih dodade joj drugih sedam pokrajinah, imenito Macedoniu, Tesaliu, Akaju, dva Epira, Praevalis i Kretu. I to biaše »*Illyricum*« u *najširjem* smislu, obuzimajući dvanaest razliĉnih pokrajinah i zemaljah. Sve ove pokrajine zvale su se jednim imenom »*Iliria Velika*« (*Illyricum Magnum*). Ovo je ime nastalo u IV. stolětju po Isukřstu. U ovom smislu uzimaju Iliriu svi potlašnji pisci, imenito *Sextus, Rufus, Auctor Notitiae dignitatum imperii, Zosimus, Jordanes* i ini. Po razpolovljenju rimskoga carstva na *istoĉno* i *zapadno* bi i Iliria razděljena, i jedna njezina strana pod imenom istoĉne Ilirie (*Illyricum orientale*) priklopljena je bila carstvu bizantinskomu, a druga strana pod naimenovanjem zapadne Ilirie (*Illyricum occidentale*) ostade pri rimskom carstvu. K ovoj posljednjoj spadale su slědeće pokrajine: dva Norika (*Noricum mediterraneum et ripense*), dvě Pannonie, Savia i Valeria i Dalmacia. — Kluverio (*Cluverius*) pako proteže Iliriu od Francezke i Brigantinskoga jezera (*lacu Brigantino*) do ĉernoga mora. Tako uzete Ilirie ove su granice; ĉerno, egejsko i jadransko more. Gerĉka, Talianska i Němaĉka zemlja, k tomu Dunav řeka. I ovako uzeta Iliria u svom naruĉaju saderžavala je: 1. *Pannoniu gornju* ili *zapadnu* pěruva Konzularska (*prima Consularis*) i Norikum zvana, ona je strana staroga Iliriuma, u kojoj danas Horvatska, Krajska, Koruška, Štajerska, veća strana Austrie i ovoj obližnja Ugarska leži. 2. *Pannoniu dolnju* ili *istoĉnu*, koja se je i druga Konzularska (*secunda Consularis*) zvala, u ovoj sluti se, da je danas Slavonia, Bosna i strana Ugarske s ove strane Dunava. 3. *Mezie* (*Moesiae*) obadvě, to jest: Serbsku, Bugarsku, Rasciu i Dardaniu. 5. *Liburniu* starinsku, pod kojom razuměva se sva ona zemlja, koja se od Istrie do Gerĉke zemlje duž mora jadranskoga proteže, to jest: Istriu, Dalmaciu, Albaniu i Epir. Někoji i istu starinsku Daciu k starinskoj Ilirii raĉunaju. —

Po padnutju rimskoga carstva uzimaju se pod imenom: *Velike Ilirie* sve one države, u kojih Slavjani Iliri — žive, to jest sve države medju jadranskim morem, Dunavom, crnim morem, egejskim morem i Gerčkom. I to je *Iliria* danas u *ethnografskom* ili *rodeslovnom* smislu.

U političkom pako smislu děli se danas *Iliria* polag razlike vladanja: u austriansku, austriansko-ugarsku, tursku i crnogorsku Iliriu. —

Saderžava pako u sebi polag najnovie uzetoga geografskoga razděljenja i naimenovanja, pokrajine slēdeće: Korušku, Štajersku, Krajsku, Goricu, Istriu, Dalmaciju, Dubrovnik, Horvatsku, Slavoniu, Medjimurski kotar, Bačku i Banat, Serbiu, Bosnu, Hercegovinu, Cernugoru, Bugarsku, Albanu, Macedoniu i Traciju. —

Sve ove pokrajine, pod imenom »*Velike Ilirie*« nazvane, ukupno uzete imadu slēdeće granice: Od sēvera: Salcburžski kotar, němačku Štajersku, ostalu Ugarsku, zatim Vlašku i Besarabiu; od juga: more jadransko, Epir ili dolnju Albanu, Tesaliju, egejsko i marmorsko more; od zapada: Tirol, Taliansku zemlju i more jadransko; od istoka: Erdeljsku i Ugarsku zemlju, crno more, kanal carigradski i marmorsko more, —

Pokrajine ove po najviše su brēgovite. Najviše oda svih jesu: Noričke planine u Koruškoj. Najznatnie i najdalje produžene pako od svih jesu one, koje pod imenom Dinarskih planinah počimaju u Horvatskoj vojničkoj granici i svu ovu svojimi granami presēcaju, zatim protekavši kroz jednu stranu Dalmacie, unilaze u Tursku, gdje Bosnu od Hercegovine, a Albanu od Serbie do gore Čardaka razděljuju; odkuda dalje prama istoku do Dubničke gore pružajući se granicu medju Serbiom i Macedoniom načinjaju. Zatim od ovuda medju Bugarskom i Traciom prolazeće protežu se pod imenom: Balkanskih gorah do crnoga mora. Vās ovaj gorostasni i gore imenovani planinah

lanac, koi se kod jadranskog mora, od Velebita započemši odtuda do černoga mora, od zapada prama istoku proteže, i ovako *Veliku Iliriu* po istoj razlici podnebjja u južnu i sěvernu razděljuje, nazivaju někoji zemljopisci, imenito glasoviti Balbi, *planine Ilirske*; koje naimenovanje i mi ovdě poprimismo; těrseći se, da ih, koliko je moguće, obnarodimo.

Na zapadnoj strani more jadransko, na južnoj egejsko, a na istočnoj černo more, zatim u unutaranjem mnogo-brojni od brodovine znatni potoci otvoraju ilirskim pokrajinam najpriličnii put za izvožnju domaćih proizvodah. Da je u ilirskih děržavah, osobito u turskih, družbeni život, kako bi se za čověčanstvo pristojalo, uredjen; da cvatu znanosti, poljodělstvo, umětnosti i industria, u istinu narod bi ovaj polag tako od naravi prijatnoga za těrgovinu ležaja, jedan od najsrětniih bio; nu to trěba da na blaženia vrěmena odložimo. —

Da podnebjje u ovih, tako daleko pružajućih se pokrajinah i mnogověrsto biti mora, svaki lahko uviděti može. U najvišjih planinskih sěvernih okolicah Koruške i Krajske zrak je oštar i studen, koi naprotiv pod sěrbskim i bosanskim podnebjem toplii i ugodnii postaje bivati, i svojom blagostju u Albanii, Macedonii i Tracii proizvode već južnoga neba radja. —

Kakogod što je podnebjje različno: tako je isto i plodnost ovih zemaljah različna. U obćenitom je ipak brižljiva majka narava ove děržave svakoverstnim plodom nadarila. I polag prijatnoga naravnoga ležaja bėrdah i gorah, koje su preobilne raznimi rudami osobito u *turskoj Ilirii*, gđe da je pristojna izobraženost narodna, i veća skėrb vladarstva, da ovo blago iz njedarah zemlje vadi i medju narod prosipa: kako bi po ovih po naravi blaženih zemljah poljodělstvo, rukotvorstve, těrgovina i industria cvala, to samo onaj dokućiti može, komu srěća čověčanska na sěrcu

leži. Nu čini se, kao da su ove zemlje odsudjene, da za nešto vrēme u snu i zabitnosti počivaju, dok ih premilostiva providnost božanska opet na novi život neprobudi i k trudnomu poslovanju, na primēr drugih izobraženih dēržavah, nepozove. —

Ostala plodovitost Ilirije polag različnosti podnebjja istim načinom različna biti mora. Ovo ponajviše čine od zapada prama istoku pružajuće se *Ilirske plantne*, tako da je gornja strana k sēveru mnogo hladnija od dolnje, koja k jugu leži. Gornja je strana ponajviše lēpimi šumami, jelovjem, hrastjem, bukovjem i ostalim dērvetjem ukrašena. Poljodēlstvo se osobito južne Ugarske, Slavonije i izvan nēkojih planinah i klisurah, ter manje plodnih kotarah, Koruske, zapadne Horvatske, Dalmacie, Bugarske i Macedonije veoma dobro naplatjuje i svake vērsti žitak radja; najviše ipak pšenice i kukuruza. — Vино izvan gornjih stranah Koruske i nēkojih zapadne Horvatske po svuda rodi. Na južnoj strani ovih gorah počima lovorovo dērvo rasti, zatim ružmarin, smokve, masline i na cēloj zapadnoj strani bliže mora, kano kraju, koi je toplim podnebjem nadaren. U južnih pako stranah, kanoti: Macedonii, Albanii i Tracii izvan napomenutoga ploda, rastu takodjer naranže, limuni, mogranji (*Granatäpfel*), potom šafran i drugi proizvodi topliega podnebjja ovdē veoma dobro uspēvaju. —

Providnost božanska nadarila je ove krasne pokrajine svimi mogućnimi narave darovi, kojimi se težko ikoja druga dēržava u Europi u toj mēri ponositi može; nu najkrasniega, što čovēčanstvo uzdiže, što ga Bogu približava i njemu ga prilična čini *izobraženosti i prosvētjenja* neimaju. Prosvēta i razvitje uma, te izobraženost svih materialnih silah učinilo bi, da bi ovdē poljodēlstvo, rukotvorstvo, umētnost, industria i od svega ovoga duša, *tergovina*, procvētala. Što kada se jednom po proročanstvu božanstvenoga Nēmca *Herdera* uvede, pokrajine naše ilirske posve će lahko ine europejske nadkriliti moći.

Pučanstvo ovih pokrajinah, koje se jednim od najstarijih vrēmenah skupnim imenom »*Velikom Iliriom*« nazivaju, spada velikomu slavjanskomu do 80 miliunah brojećemu narodu. Opisuje se pako, tako u najstarijih kako i u najnovijih vrēmenih od inostranih i domaćih pisaoch u obće kao narod blagonaravan, živahan, hrabar, slobodu ljubeći, pravedan, gostoljubiv i velikodušan, o kojem i naš ilirski mudrac *Dositej Obradović* veli da, ako se izобрази, um svoj prosvēti i krēpostju se ukrasi, »*srētniega naroda* od njega *neće biti na zemlji*. — O tom će se čisto lahko čitatelj i uputiti. Narod naš neima nikakove zaslēpljive umētne i tako rekuć, pokvarene prosvētjenosti, od koje su po zlo upotrēbljenih prosvētjenja srēdstvih priašnjih već vrēmenah ostali europejski narodi, gdē ih još dobro ni poznavali nisu, jer u svojemu početnom razvitju biahu, zaslēpljeni, izopačeni i na stranputna od čiste naravi načela dovedeni. Narod naš u svom naravnom stanju, kako ga još mila majka narav stvori, većinom nepokvaren je ostao, za koje stanje ostali narodi, koji su u svojoj namišljenoj prosvētjenosti (što se tako lahko izbrisati neda, kamo i naše nēke namišljeno prosvētjene glave spadaju) po varkah, prevarah i neznanju hraniteljah zabludili, i više vrēmena dā vėkovah trēbaju, da se natrag samo povratiti mogu. — Našemu pako narodu u svom nepokvarenom stanju, podaj sada samo srēdstva prave naravne prosvētjenosti i eto ti ga ondi, gdē nije-dan narod nije. —

Prosvēljenost i poglavito moralna srēća svakoga su naroda najdragocēnie blago, za kojim on najviše težiti mora, jer odtuda sve ostalo blagostanje izvire. Jedan je stališ kod svakoga naroda, s kojim sva ova padaju i rastu, i to je stališ onaj, kojemu je obćinsko puka odhranjivanje izručeno. — Neima srēdstva, koje bi narod od propasti spasilo, ako se njegovi duhovnici i učitelji od cerkvah i učionicah nepoštuju. Ovo pako nemože nitko da dade, ako gori rečeni jedan i drugi stališ i sam poštovanja nebude

vrėdan, ako iz njegovoga unutarnjega jasnost i dobrotvorni srėće traci dolazivali nebudu. Gdė na mėsto prosvětjenosti, znanosti, čovėčnosti, ćudorednosti, poštenja i iskrene volje za obćinsko dobro — pohlepnost, fanatizam, razkošje, skupost, lukavština, prevara predsudje i neznanost duhovnika pogėrdjuju, ućitelja pako puka zametju, tamo nikakova jasnost, nikakova ljubav k onomu, što je krasno, niti išta na svėtu narodu nepomože, — tamo neima lėka do boljega vėka. —

KORUŠKA I ŠTAJERSKA.

Budući da je cilj ovoga izdavanja one samo pokrajine i njihove kotare opisati, koji su ilirskim narodom naseljeni, zato su i u ovom djelu od *Štajerske* samo dva južna kotara: *Mariberski* i *Celjski* uzeta, jer u ostalih severnih ne ilirski nego nemački narod obitava. *Koruška* naprotiv uzeta je čela; akoprem i ovdje manju jednu stranu nemački (ili ponemčeni ilirski) narod zauzima, ipak sudismo, da ne bi vredno bilo, da krasnu ovu pokrajinu na dvoje razpolovimo, budući da je ona već i u najstarija vremena slovenska bila, a drugo i u današnje još doba višebrojno slovenskim narodom je naseljena. Tako obadve ove pokrajine: Koruška i dva južna kotara od Štajerske ukupno sledeće granice imadu; od severa: Štajersku nemačku i salcburžski kotar; od juga: Horvatsku, Krajnsku i Goricu; od istoka: Horvatsku i Ugarsku; od zapada: Krajnsku, Italiju i Tirol.

Čela Koruška je visokimi planinama, koje se na dve glavne strane razdeljuju, prosječena. Od severa na levoj strani Drave reke prama Salcburžskoj i Štajerskoj granici leže tako zvane *Slovenske* ili *Noričke planine* (*Norische Alpen*, *alpes noricae*), koje se svojom uzmožnostju i divo

tom po čeloj gornjoj Koruškoj protežu. Planinah ovih najvišji vèrh na medji salcburžskoj, tirolskoj i koruškoj ležeći zove se: *Grossglockner*, koi polag měre carskog měrnika do 11,783 bečke stope visine imade. Visoka ova planina zvonu je podobna i polag mnenja někojih u stara se je vrěmena *Zvonikom* nazivala, kakogod što se i *Semering* u starih pis-mih imenuje *Semernik*, očevidno iz slovenskoga *Sěvernik*, jer najdalnju sěvernu granicu Stajerske čini i dan danas. Ova planina *Grossglockner* u čeloj je *Velikoj Ilirii* najviša, odkuda i izgled s vèrha njezinoga na okolom ležeća bërda i okolice però opisati kadro nije; odtuda se po jasnom vrěmenu isto jadransko more viditi može. *Mali-Glockner* uzak je i težko prihodan drugi vèrh. Zatim su u ovom kutu još: *Adlersruhe* zvana planina, 10,643 parizke stope visoka, i mnoge druge od znamenite visine gore, koje ograničeni prostor dèla ovoga opisati nedopuštja. — Od *Grossglocknera* prama istoku na salcburžkoj granici pružaju se opet mnoga druga od znamenite visine bërda. Od ovih su najznatnija: Visoki *Ankogel*, ova vėkovitim snėgom i le-dom posuta i stěrmovita planina 10,131 parizku stopu visine imade. Zatim su: *Modrinske* planine (*Medringer Alpen*): od kojih se dva sela *Modrinja ves* (*Möderndorf*) nazivaju. *Vi-sošćica* planina (*Gorelica, Görlitzer Alpen*), kojih glavni stan jedno u srědini Koruške polag Ozevanskoga jezera ležeće i gotovo ravno dižuće se bërdo načinja, odkuda se krasan na sve strane izgled imati može. Ovdě na obližnjoj svěrzi, koja se južno od Judenburga proteže, leže *Maravske* i 5,898 stopah visoke *dravske planine*. — Na Štajerskoj opet granici leži *veliki železni klobuk* (*grosser Eisenhut*) 7,680 bečkih stopah visoko bërdo. *Slovenske* ove ili *Noričke* planine, svojim u mnogih svěrzih do Drave rěke krasnim protezom, tako u plodnosti, kako i lěpoti narave čine mnoge nepri-spodobno lěpe doline; i zato pravedno se kazati može: ni-jedna děržava austrianskoga carstva, što se lěpote naravne tiče, s Koruškom se prispodobiti nemože; i mnogi pisci po-

glavito kotar bělački, u kojem su u pokrajini ovoj najviše planine: *Švajcarskom austrijskom* nazvaše. —

Na južnoj su strani Drave *Krajnske planine* (Karnische Alpen.) Ove u glavnom svojem stanu děle se na *Ziljske planine* (Gailthaler Alpen) na *Barbaci gore* i *Pleknarske planine*, preko kojih (Pleknarskih) Julio Cezar veliku cestu u Norikum sagraditi učini; zatim na *Triglavske planine*, sa svojem trimi visokimi klobučnimi věrhi, od kojih najviši do 9,300 bečkih stopah visine imade. Sěverna *Triglava* strana ima ledna běrda i doline, nu time je priatnia opet južna njegova strana. Iz krajnskih planinah izilaze mnoge svěrži, koje se u Tirolsku, Mlětačku, Korušku i Krajnsku protežu; od ovih jedna svěrž po desnoj obali Drave do Bělaka ide, gdě medju Dravom i Ziljom rěkom leži *Dobrač* planina (Villacher Alpe), koje visina preko 8,000 stopah iznosi, i na věrhu dvě male cerkvice, jednu slovensku drugu němačku, sazidane imade, odkuda se sva gotovo Koruška pregledati može. Planina ova leži nad Bělakom i k ziljskim se planinam priteže; od ove tamošnja narodna poslovica kaže: *Star ko Dobrač* (steinalt). Južna strana Dobrača odvalila se je pri strahovitom potresu 25. Sěčnja 1359, i 17 selah, 9 cěrkvih i 3 grada zasula. Od veće je pako dužine ona svěrž, koja iz ovih planinah opet izilazi, Savu od Drave razděljuje i u tom svojem istočnom i južnom tečaju preči, da se dvě ove rěke do tja u Slavonii nesjedine. U ovom su redu *Polana* i glasoviti *Velb*, (Lebelj, Ljubalj ili Loibl), koja posljednja planina 5477 bečkih stopah visine imade; běrdo je ovo od južne Krajnske strane stěrmo i golo, nu tim je lěpše na sěvernoj koruškoj strani, gdě krasnimi svojimi běrdi i dolinama, iz kojih mnogi gorski potoci izviru i jedan se osobito lěp vodopad naćinja, prelěpe někoje prizore predstavljja.

Od Štajerske u obće trěba da se znade, da je gornja Štajerska (němačka), mnogo brěgovitia i oštriega zraka od dolnje (ilirske). U ovoj od běrdah znatnia je jedna

svèrž iz *Slovenskih planinah*, koja iz gornje Štajerske dolazi i medju Murom i Dravom u južno-istočnom tečaju do Medjimurja se proteže. -- Na južnoj pako strani Štajerske, medju Dravom i Savom jesu svèrži Krajskih planinah, koje iz Koruške dolaze, medju dvěma ovima rěkama protežu se i tako sjedinjenje ovih prěce. Glavni ovih planinah stan jesu: *Pogorske gore* ili *Peherske* (Bachergebirge), koje svojim po ilirskoj Štajerskoj razprostranjenjem do 17 □ miljah povèršja zauzimaju, i od svojega najvišjega i glavnoga verha tako zvane Veitensteiner planine (Vitanska planina), koja se prěko 5000 stopah nad morem podiže, mnoge svèrži na sve krajeve razpošilja. Polag svih ovih navedenih planinah ipak veća je strana Štajerske, poglavito na istoku, ili po svè ravna ili malimi samo brěžuljci nakitjena.

Od dolinah Koruške znamenitie su: *Velika dravska dolina* u gornju i dolnju razděljena. U gornjoj se mnogo *lana* sěje. Pod Bělakom dolina se ova Rožje (Rosenthal) imenuje i stanovnici Rožani dobri su, bistrourni i dosètljivi ljudi. Ovdě je u 15. stolětju veliko bogatstvo bilo; svi su bili tkalci, i svakojaka dèla od platna i sukna ovdě s gotovljena daleko su po svètu, ne samo na kopnu nego i po moru razprodavali. Odkuda i danas još u ovoj okolici svaka skoro kuća tkalačku pravicu (Weber-Gerechtigkeit) imade, i svaki skorom Rožan tkati znade. Nu danas već, pošto su se fabrike zavele, u izvanjske dèržave raznositi nemogu. — Druga je: *Ziljska dolina* (Gailthal i Vallis Julia): gornja manja njezina strana *němačka* je, dolnja pako i veća *slovenska*; ima visoke planine i lěpe lugove, u kojih su dobre planske paše, i mnogo sěna za konje imade. Ziljani mnogo rogata marhe i velikih jakih konjah imadu. Ovi su velikom stranom voznici (Fukrlaute), i kao takovi biahu priašnjih vrěmenah po svih austrijskih dèržavah jošte više poznati, odkuda je i danas kod njih poslovice: *Ziljan se s bičem rodi*. Žene opet njihove marljive i vrědne, koje se krasno i gotovo na naćin gospojah oblaće, medjutim kod kuće

poljska děla obavljaju. Teško da se je igdě u Koruškoj toliko prastarih slavjanskih obiĉajah saĉuvalo, koliko kod Ziljanah. — *Junska dolina* (Vallis Junonis) ovdě poĉimlje roditi vino. — *Krasna Labuška dolina* (Lavantherthal) najplodnia u Koruškoj, ima mnogo Źitka i dobrogo mošta. Ovdašnje gore na višjih svojih predělih imadu dobru i plodovitu zemlju. — *Bjelska dolina* (Möllthal) visokimi je berdi obkoljena; stanovnici su dobroserdaĉni ljudi, koji istina němaĉki govore, nu u svih su obiĉajih Slavjanom spodobni. — Od koruških ravnica znatne su: *Celovaĉka* ravnica, koja se od Ćělovca mimo Velkovca do Pliburga proteže, i dobre njive i velike šume imade. — *Grobniĉko polje* (Krapffeld), ravnica medju Šent-Vidom i Starim-dvorom (Althofen) ležeĉa, s plodovitimijima i gustimijima šumami. — U Štajerskoj su: *Optujske* (Pettau) i *Lipniĉke* ravnice najznatnie. —

Rěke znatnie u pokrajinah ovih jesu: *Drava*, najpoglavitia rěka, koja od zapada k istoku u mnogih bokovih kroz Korušku i Štajersku teĉe; izvire iz *Bisterĉke doline* (Pusterthal) u Tirolskoj, kod města »*xverhnji Drabrg*« (Oberdrauburg) zvanoga u Korušku unilazi, kod Ormuža pako iz Štajerske izlazi i zatim se granicom Horvatskom i Slavonskom odpravlja. — *Sava* izvire u Krajskoj i medju njom i Štajerkom pokrajinom ĉini granicu. — *Mura* izvire u Salcburžkom kotaru, odkuda u gornju Štajersku unilazi, koju kada većom stranom prošĉe, od polovice Mariborskomu i Gradskom kotaru granice naĉinja, zatim iz Štajerske izlazi i kod Legrada u Dravu se salěva. — *Zilja* (Gail) dolazi iz Tirola u Korušku, gdě Ziljsku dolinu kada prošĉe, u Dravu pada. — *Bjela* (Möll) blizu Grossglocknera izvire, višeputah škodljive poplave uzroĉi i kod Sachsenburga u Dravu utiĉe. Manji su zatim potoci: *Kerka* (Gurk), *Lizer*, — *MoŹica* (Misz), — *Labuška voda* (Lavant), koji se u Dravu salivaju, i zatim *Zilica* potoĉac, koji u Zilju utiĉe. — Jezera slědeca su u Koruškoj; Najveĉe je modro Ćě-

lovačko jezero (Wörther See), na kojem jedan otok leži; $2\frac{1}{2}$ milje je dugo, širina mu je mala, i 15,880 jutarah prostora zauzima. Jezero ovo ima posebne ribe, ozimnice (Reinaugen) zvane, koje samo u vrēme posta svako lēto dolaze, poslē ih opet nestane. — *Oževansko Jezero* (Ossiaker See); koje je 6000 hvatih dugo i po kanalu Jezernici (Seebach) zvanom u Dravu otiče. — Dalje odtuda prama sēvero-zapadu leži opet do 7200 hvatih dugo, i $\frac{1}{2}$ do $\frac{3}{4}$ sata široko *Milštadsko jezero* (Mühlstädter See); najlēpše ovo koruško jezero krasnimi svojimi na okolo brēžuljci, zatim odzada opet i većom šumom obraštjenimi berdi neopisano lēpi položaj imade. — Zatim još na južnoj strani Drave vrēdno je da se napomene 4200 hvatih dugo *Bēlo-jezero* (Weissensee); leži u veoma prijatnom predēlu i jednim po-točićem u Dravu otiče. — Štajerska dolnja neima nijedno-ga jezera, koje bi se napomenuti moglo. —

Od lēkovitih vodah Koruške znatnie su: *Preblavske* (Preblauer) u labúdskoj dolini; *Klininške*; *Lincmilske* (Lienmühler), *Ebriaške* i *Bēlaške* tople vode. Zatim slatina nalazi se jedna u dolnjoj Kapeli (Eisenkappel). — U Štajerskoj izmedju mnogih tako toplih kako i merzlih mineralnih vodah, od kojih se nēkoje i nepolaze, glasovitie su: *Laške toplice* (Tüffer) kod Celja, koje su jako dobre i mnoge iz drugih obližnjih dēržavah goste u lētu imadu. — Od kiselih vodah je: *Rogatčka slatina* od mnogo-brojnih i iz daljniih pokrajinah gostiuh glasovita. —

Koruška je od obodvē strane visokimi planinama opasana, i kao takva mnogo oštrii od Štajerske zrak imade. Po gornjih okolicalah znade višeputah snēg na 5. 6. i do 10 stopah visine pasti i do konca ožujka neokopnuti, kada se opet poradi vlage zemlje na berzom u nēkoliko samo danah raztali, što često mlinom, mostom i zemljam velike kvare prouzrokuje. Kod savskih planinah nije već na toliko oštar zrak, nu i tamo stopram u rujnu žetva biti može. Južne pako koruške okolice jako nestalno podnebjie

imadu. Zima u Koruškoj je dugotrajna i mèrzla. U Celovecu se od 15. studena do polovice ožujka računa, i ona velikimi maglami svaki dan svu okolicu zastire. — U južnoj Štajerskoj zrak je već povoljnii, niti zima toliko netraje, koliko u Koruškoj; i zato vino i kukuruz obilnom plodnošću trude težaku naplatjuje. —

Šta se pako plodnosti Koruške i Štajerske u obće tiče: Koruška je, kao polag glavnih planinah ležeća, svakovèrstnim podzemaljskim bogatstvom nadarena. Rudah mnogovèrstnih, zatim kamenja, kao: granita, gorskoga kristala, porfira, jaspisa, ofita i druge dragocène fele pokrajina ova imade. — Zemlje svako vèrstne i u znamenitoj množini obadvè imadu pokrajine. — *Zmijevika* (serpentin) se na mnogih mèstih Štajerske, poglavito kod Slovenske Bistrice (Windisch-Feistritz) nalazi. — Veliko pako mnoštvo klakovitoga kamena (Kalkstein) i mramora imade u jednoj i drugoj pokrajini. Mramor se najviše u južnih gorah Drave kopa. Od posebne je lèpote jedna fela puževnoga mramora, koi se u Koruškoj dobiva; nu i obadvè pokrajine svakovèrstne i osobite finoće mramora imadu; tako na primèr glasovit je lèpi u Pogorskih gorah mramor. Pismenoga i notnoga granita (Schrift- und Noten-Granit) i bèlih topazah (weisse Topase) Koruška imade. — *Zlato* Koruška u pèsku Drave imade. — *Srebro* kopa se u Koruškoj u selu Meiseldingu ne daleko od mèsta Šent-Vida. — *Živo-srebro* u Kočni blizu dolnje Kaple. — Srebrovite olovne rude kopaju se u obadvè pokrajine, tako u Štajerskoj kod *Konjice*, *Lukanca* i *Lèpog Kamena* (Schönstein) — *Olovo* posebnom svojom čistoćom obćenito pod imenom bèlačko olovo poznato u Koruškoj. — *Bakar* od najveće cène kopa se u Koruškoj kod Grossfragranta, i takodjer u Celjskom kotaru. — *Železa* zatim od najbolje kakvoće ima Koruška na više mèstih; *sol*i takodjer po nešto nemanjka pokrajini ovoj. — Od gorivih rudah imadu Koruška i Štajerska ilirska kamenitoga ugljevja i nešto sumpora.

Po planinskih i gorskih svojih preděliah ima zatim Koruška svakovèrstne fele travah i korenja, što nešto životinji za hranu, nešto opet ljudem za lèkarske potrebèine služi. U planini Berdskoj (Egger Alpen) polag Zilje raste lèpa ruža *Vulponia Carinthiaca* zvana, koja se nigdè izvan Koruške nenalazi; mnogoliènih zatim drugih krasnih gorskih i vodnih travah, poglavito pako celovaèko jezero lèpe rogoze imade. — Poslenost stanovnikah svake vèrsti žitka, kao: pšenicu, kukuřuz, jeèam, raž, zob, proso i eldu (hajdu) proizvodi, koja opet u nèkih okolicalah Štajerske i obilno trude poljodèlcu naplatuju. — *Konoplja* i *lan* u nèkojih su predèlih od osobito finoga vlakna; zatim pasulj grah, leèa, kèrtola i ostala povèrtlina rodi takodjer u obilju u pokrajinalah ovih. — *Vino* i svakovèrstno voèe od poglavitiiah su proizvodah Štajerske; u Koruškoj ova poradi rane i dugo trajuce zime i velikih maglah slabo rode, — Od velike su važnosti u Štajerskoj šume jelove, bukove i hrastove, koje su ne samo za domaèe potrebèine, nego i žirom svojim kèrmkom za koristnu hranu služe. Ima zatim brezovine, tisovine, brestovine, lipovine, topolah, jalšiah itd., posljednje ove u Koruškoj nizke su i nuz potoke rastu, a listje njihovo i mlado šibarje konjem se za hranu upotrèbljava. U Koruškoj su šume poradi mnogih železniiah i drugih rudah jako pokèrèene, nu ipak od svake fele mehkoga i tvèrdoga dèrvlja imade.

Štajerska poradi svoje bogate marhe poglavito zaslužuje da se pohvali; ova cèrvenkasta i ridja, rèdko pako cèrna, u veèih se èredah vidi, duguljastog je tèla i veèom stranom nizka. — U gornjoj Koruškoj su goveda veèom stranom nižjega struka, na visokih nogah, okrugla i cèrvenkasta, od švajcarskoga plemena; u dolnjoj pako Koruškoj više na niskih nogah, podugaèka i bèlièasta. Koruška ima najlèpšu marhu u Grobnièkom polju, kèrèkoj i labudskoj okolici. — Plešina konjah u Koruškoj je od nèkojega vrèmena po carskih angirih mnogo se oplemenila. U Štajersku iz Ugar-

ske i Horvatske razplodjeni konji za konjaničtvo od osobite su cène. — Ovce u ovih pokrajinah nenose mehke ni fine vune, nití se u znamenitom broju dèrže. — *Kèrmci* se većom stranom iz Horvatske ovamo tèraju. Lov u ovih pokrajinah već danas tako znamenit nije, kao što je nègda bio; ipak se po gorah jeleni, sèrne, lisice, zecevi, jazavci, po manje medvedi i vuci, uz Savu i Dravu vidre, i po bukovih šumah velikim brojem puhovi nalaze. — Domaća ži- vad, kao: kokoši, guske, patke, golubovi itd. ovuda se mnogobrojna hrani. Svake vèrsti pticah šumskih, zatim vodenih po potocih a jezerih Koruške imade. — *Ribah* svake fele imade, tako bi se Koruška pokrajinom pastèrvicah (Forellen) nazvati skorom mogla, jer u svakom gorskom i najmanjem potočiću ovih imade. Zatim se u Muri, Dravi i Savi lèpi somovi, štuke, kečige, šarani, smugji, glavati- ce, menjki i ostale ribe dobivaju — *Rakah* imade u celj- skom kotaru od neobične veličine. — *Pčele* u obodvè pokrajine, nu u Štajerskoj se mnogo više dèrže. — *Puževi* su od osobite veličine i dobrote u mnogih brègovitih okolicah.

Stanovnikah u obodviuh ovih pokrajinah ukupno do 750,000 imade: odkuda na Štajersku ilirsku 440,000, na čelu pako Korušku 310,000 uzeti se može. Narod je od pokoljenja i grane slovensko-ilirske. Narèčje koruško isto je, koje i Štajeracah slovinskih. Spada ovo to jest k četvèrtoj grani južnih Slavjanah ili Ilirah, koji jednu stranu austrianskoga carstva i opet najveću turske europeanske zauzimaju. — Nèmcí, ili još u davna vrèmena ponèmčeni Slovenci, zauzimaju stranu jednu Koruške, što razdèljenje kakovo pokrajini ovoj dati nemože. — Narod ovaj slovensko-ilirski većinom je lèpoga i tankoga uzrasta: tìlo jako i krèpko, oči pak i vlasi cèrnomanjaste imadu. Kod ženskoga spola u Štajerskoj mnoga se krasna lica nalaze.

Hrana je poljodèlca u Koruskoj prosta; ova navadno iz jelah od brašna sastoji, tako su na primèr: žganci, štruk- lji i spodobna. Najobičnia pak i skorom svakdašnja je ku-

kuruzna mės tamo polenta zvana, slaninom ili kišelim mlėkom začinjena. Mesom se malo i to samo nedėljom i svetkovinom poljodėlac hrani. Pitje, buduė u Koruškoj malo vina imade, sastoji većom stranom u kamenitom pivu (Steinbier), od kojega se bolja vėrsta ovdė *koritnjak* imenuje. Pivo ovo na mėsto ječma trėba pšenice, zobu i melja. Zatim se na ognju kameni grijaju i vrući u pune kotlove bacaju, na što se pako samo pėskovito i na polju pobrano kamenje trėbuje. Ovaj je napitak najviše samo u dolnjoj Koruškoj u običaju, u gornjoj se Koruškoj već od toga ništa nezna, nego se taliansko vino, rakia i po nėmačkih predėlih obično ječmeno pivo troši. — U Štajerskoj se takodjer jela većom stranom od brašna kukuruznoga pripravljaju, tako su poznate ovdašnje pogače i pudice, kao tečna brašnena hrana. Mesom se samo imućnijim hrane. Za pitje tako voćno, kako tėrsno vino služi, zatim pivo i rakia. — Kuće i obitalista poljodėlca u gornjoj Koruškoj većom su stranom zidana od kamena i daskami pokrivena; u dolnjih opet krajevih Koruške ova više slamom pokrivena imadu. Selah po slovenskih krajevih sa 50 i 60 većom stranom zidanih kućah vidėti, ništa nije osobitoga: tako n. p. *Bistrerca*, selo polag Zilje, ima 105 u redu zidanih kućah. Čistoćom, uredjenjem stanjah i u unutarnjem pokućtvu Korušac se od mnogih drugih odlikuje. Po gornjih krajevih na kućah dimnjake imadu; svuda pako po sobah stole, stolice, ili klupe, ormari, k tomu snažne postelje i druge pokućne sprave, koje svake subote, drugdė, kao na priměr kod Zilje i višeputah na tjedan, oriblju, operu i očiste, što im na diku, ostalim pako našim suplemenikom za izgled i pobodu služiti imade. — Štajerac ljubi tamnomodru, svėtlomodru ili zelenu haljicu i kratku rubaču na tėlu, zatim platnene široke hlače, klobuk i čizme. — U Koruškoj Slovenci opravu mnogo Štajercem spodobnu imadu, kod ovih su bėle i cėrvene najvećma obljubljene boje: bližje Tirola nėšto se još tirolskoga pridaje. Nėmci većom stranom i nėmačku nošnju imadu.

Glavni izvori uzdržavanja života u pokrajinah ovih jesu: poljodělstvo, marha, rude, rukotvorje i těrgovina. — Poljodělstvo u Koruškoj, koje se više putah nepogodami podnebja obustavlja, ipak polag velike poslenosti ovdašnjih stanovnikah trude poljodělca naplatiti znade. Ova se marljivost u obradživanju poljah poglavito u brěgovitih i planinskih preděliah pokazuje, gdje se svaki skoro komadić zemlje dobro obdělani i proti nepogodam podnebja i zločestoga vrěmena obranjeni vidi. U gornjo-planinskih okolicah radi oštrine zraka nikakvi se zimski, nego samo lětni teg sije. Najviše žitka ima labudska dolina i grobničko polje; od ovoga se opet najviše kukuruz sije, koi se po někih okolicah *sirk*, po drugih pako *turškica* imenuje. Malozěrnasti kukuruz (*cinquantino*), ovdě *šitèrè* imenovan, malo se sije. — *Drobna proso* je ovdě jako obljubljena fela žitka. — Sadenje *kertole* (krumpira) već do istih planinskih preděliah naprěduje. — Pověrtlina svakověrstna, koja je tako za domaću, kako i za marhe potreboću, dobro se ovdě naplatjuje.

Poljodělstvo u južnoj Štajerskoj, buduć da je i zemlja ovdě od bolje kakvoće, mnogo se bolje i naplatjuje. Ovako u više okolicah mariborskoga kotara kukuruz na jednom jutru 40 i do 60 vaganah daje. Kertole sadenje sve se bolje i bolje razplodjiva. — Predivo je od mnogih okolicah svojim osobito tankim vlaknom glasovito. Mnogo je pako znamenitie pokrajine ove bogatstvo u voću, kojega krasnoga i u znamenitoj kolikoći ovdě imade. Ima gospodarah, koji od toga preko 200 vedarah mošta na godinu dobivaju. Breskve mariborske okolice od osobite svoje dobrote i tečnosti daleko su poznate. Vino opet Štajerske zaslužuje, da se osobito napomene, jer mnoge okolice odličnoga imadu. Znamenitia su vina ovdě: *Ludbregsko* (Luttenberger), *od Jeruzalema*, *od Železnih vratah* (Eisenthür), *Radgansko* (Radkersburg), *Pohersko od varoškoga brěga kod Op-tuja*, *Mariborsko* i *od Suselice* (Sausall).

Glavni je dohodak stanovnikah Koruške rogata marha, koja se po mnogih gorskih i planinskih predelih osobitom brižljivostju hrani, odkuda u ovom predmetu Koruška i pravedno zaslužuje, da prednost i od mnogih drugih pokrajinah imade. Konji se od nekih godištah, od kako su se carski pastusi uveli, mnogo oplemeniše. Svilne ovce od nekogega se vremena razplodjivati počese, nu ne znamenito; od druge proste fele ovacah više imade. Obodvojih ukupno do 150,000 komadah uzeti se može. *Kèrmke* od noviega vremena stanovnici sve većjom pozornostju hraniti počimlju, od kojih poznati su koruški cèrni kèrmci. — *Pčele* mnogi stanovnici imenito po slovenskih predelih dèrže, i s njimi dobro baratati znadu.

U Štajerskoj rogata marha takodjer se velikom brižljivostju hrani, što i stanovnikom ovdašnjim dobru prinosi korist. *Konji* po uvedenju lèpih pastuhah, koji glavni svoj stan u Mariboru imadu, sve lèpsi postaju. *Ovacah* stanovnici Štajerske samo od proste vune dèrže. *Kèrmakah* u velikom broju imadu. — Pamtenja pako vrèdna je ovdè domaća perut, gdè se pitanjem gusakah i osobite tamošnje fele kopunah mnogo zabavljaju. Jedan štajerski kopun više putah je preko 7 i 8 funtih težak; tečnost pak i pèrhkoća mesa njegovoga dosta se nahvaliti nemože. *Pčele* u Štajerskoj mnogo dèrže, i od velike su koristi stanovnikom.

U rudokopnom blagu obadvè su ove pokrajine bogate, i Koruška nègda je još mnogo bogatija bila, što očitopokazuju u svakom gotovo bèrdu i gori zapuštene rudarske jame, što očitopokazuju, da je pokrajina ova nègda u rudarskom blagu mnogo bogatija bila. Danas najveće rudokopno bogatstvo Koruške stoji u njezinom mnogocènjenom bakru, koji se kod Grosfragranta kopa. Ruda ova leži u jednom kamenitom predèlu, i s najvećimi tegobami kopati se može, nu od svega u austrijskom carstvu najfiniji bakar daje. — *Živoga srebra* velike kolikoće neima. — *Kositer* dobiva se znamenito u bëlačkom kotaru medju olovnatimi rudami od Pliburga

Bleiburg), Raibl i po drugih predělilih. — Koruško olovo pod imenom *belačko olovo* u čelom je austrijskom carstvu najbolje. Poglavitia su města, gdje se ruda ova kopa: Pliburg, Raibl, Jauken i druga mnoga, gdje se na godinu u Koruškoj do 50,000 centih najboljega olova izkopa. — *Železne rude* pokrajine ove takodjer su znamenite. Ove su najpoglavitie u celovačkom kotaru kod Hüttenberga i sečeni se, da se ni izprazniti nemogu; druge železne rude, kao kod *Geisberga*, *Zeltschacha* i ostale nisu već toliko znamenite. U obćem se železa u Koruškoj na godinu do 250,000 centih izkapa. Gvoždjarah pako Koruška na više městih imade.

Da Štajerska svakovèrstne rude poglavito od železa i u znamenitoj kolikoći imade, to je obćenito poznato; nu ove se većom stranom u gornjih pokrajine ove predělilih nalaze, koje mi Štajerskom *němačkom* imenujemo, i zato ih polag osnove naše ovdě ni neopisujemo. Doljna pako Štajerska, ili slovensko-ilirskim narodom naseljena strana, to jest Mariborski i Celjski kotar, nije već toliko rudami bogata. Ova bakra u celjskom kotaru imade, ma ni toga u znamenitoj kolikoći. Železo u mariborskom i celjskom kotaru i još někoje druge rude kopaju se, što već gori obširnie napomenusmo.

Od rukotvorja predenje i tkanje je po svih okolich Koruške jako razprostranjeno, što već kod dravske doline naposeb rekosmo. Odtuda platno, koje se kod kuće napravlja, něšto za domaću potrebu služi, něšto se pak izvan dèržave poglavito za mornarstvo prodaje. — Suknena fabrika polag Celovca svakovèrstne fele sukna, kazimira, merina itd. proizvodi. — Nu od većega su dohodka svakolična děla, koja se ovdě od čelika i železa napravljaju. Ovako Koruška do 150 samo drotarnicah imade, u kojih se veliko množtvo drota i za inostrane dèržave napravlja. Gvoždjare za čavle, motike, lopate i drugo orudje takodjer su ovdě u velikom broju. Svakovèrstni k tomu majstori za lance, nože, brave i ostala spodobna ne samo

Korušku, nego i druge države djelom svojim obškèrbljuju. Fabrika za bëlilo (Bleiweiss) u Celovcu, kojega se ovdë do 5000 centih napravlja i u sve države razpošilja, broji se medju najbolje u Europi. Ostale još mnoge druge fabrike u Koruškoj nisu već od tolike važnosti.

Rukotvorja i fabrike, koje Štajerska imade, većom su stranom u gornjih nëmačkih pokrajine ove stranah. U dolnjoj slovensko-ilirskoj strani od železa i nëkih ovdë se nalazećih rudah radnje imade; zatim imade nëkoliko papirnicah i staklanah, kao na primër kod Rakovca.

Vërozakonsko izpovëdanje u ovih pokrajinah glavno je rimo-katoličko. Ravnanje duhovno stoji jednom stranom pod kërčkim biskupom, koi u Celovcu stanuje, te cëli bëlački i veću stranu zapadnoga celovačkoga kotara pod sobom imade. Zatim je labudski, koi u varošici Šent-Andrež stanuje i ostalo od celovačkoga i celjski cëli kotar ravna. Mariborski pako kotar spada na sekavskoga biskupa, koi u Gradcu stanuje. U Koruškoj ima 18,000 augsboržkoga vëroizpovëdanja i to samih Nëmcah, samo u *Zagoričah*, selu blizu Podkloštra, ima 210 slovenskih luteranah.

Način upravljanja političkoga u pokrajinah ovih uveden je polag nëmačkih austrianskih pravicah. Koruška spada pod glavno državno i političko za nëmačku Iliriu upravljanje, koje u Ljubljani stoluje. Od kotarskoga suda biva apelacia na glavno državno ravniteljstvo u Ljubljani, koje je za pèrve molbe (*instantiae*); za druge molbe pravicu dëliti jeste apelacionalni i zaglavni vërhovni sud u Celovcu pod koi cëla Koruška, Krajnska, Istria, Gorica i Tërst, kao nëmačko-ilirske pokrajine spadaju. — Štajerska pako pod glavno gradačko ravniteljstvo (u nëmačkoj Štajerskoj) spada.

Starinski narod, koji pod imenom Karnah (*Carni*) u dogodovštini dolaze, i koji se kasnie *Karantani* ili *Karini*, nazvaše, dadoše današnje ime ovoj pokrajini, koja je në

gda strana starinske *Karnie* i *Norikuma* tako i *Ilirie* bila. Ovih pèrvi praotci, kako nam dogodovština kaziva, do-
 djoše simo iz današnje Italie, gdje se od svojih tamošnjih suple-
 menikah odděliše, koje biaše *Belovoz* vodja iz unutarnje
 Galie tamo doveo. Od početka je Koruška svoje vlastite
 vojvode imala i od njih upravljana bila, od kojih nam do-
 godovština žalibože malo kazati znade. Kasnie u vrěme
Karla Velikoga vladaše pokrajinom ovom posebni nazvati
 markgravi. Zatim god. 1073. car *Henrik IV.* ovdašnjega po-
 glavicu uzvisi opet na čast vojvode od Koruške. Kada je
 pak ondašnji vojvoda *Henrik III.* god. 1127. bez odvětka
 umro, prodavši svoja posědovanja u Štajerskoj tamošnjemu
 vojvodi *Otokaru*, uzvisi ondašnji car *Lotario* grofa od *Erbo*
 na čast vojvode koruškoga, po kojega směrti taki g. 1128.
 pripade Koruška obitelji grofovah ortenburžskih, iz koje
 ova devet vladarah imade. Poslědnji biahu *Ulrik III.* 1256.
 i *Filip* 1269.; ovaj je zajedno i patriarka oglajski (*Aquileja*)
 a prie arcibiskup salcburžki bio. Zatim *Otokar*, vladar čes-
 ki, uslěd jedne od god. 1268. s poslědnjim ovdašnjim voj-
 vodom učinjene pogodbe dojde s vojskom u Korušku, da
 ju osvoji; nu tu ga *Rudolf* habsburžki nadvlada, i kao car
 predade Korušku *Mainhardt* III. grofu od *Tirola*, kojega
 kćer *Albrecht*, najstarii sin cara pod tom pogodbom uze za
 ženu, da Koruška austrianskoj kući pripadne, kada *Main-*
hardtov mužki spol izumre, što se je već 1335. istoga voj-
 vode sinu pripetilo, po kojega směrti, akoprem je njegova
 kći *Margareta* vojvodu sebi posvojiti hotěla, ipak car *Lu-*
dvovik bavarski bratji *Albrechtu* i *Otonu* od austrianske kuće
 predade Korušku. Tako je ova pokrajina od ovoga vrěme-
 na pod austrianskom kućom bila, i jednaku s ostalimi od
 iste kuće děržavami sudbinu imala, i pod njom neprestano
 ostala, dok u novie vrěme za něku kratku dobu *Fran-*
cezom nepripade, koji ju s novo-ustrojenim kraljestvom ilir-
 skim sjediniše. Kasnie opet pod *Austriju* dodje, pod kojom
 tako i do današnjega dana postoji.

Štajerska dolnja, ili slovensko-ilirska strana, takodjer je različite sudbine u svojoj dogodovštini pretèrpila. U starija vrèmena spadala je ona velikom stranom pod vojvode od Koruške, zatim pak i pod vlastite grofove, ili pako pod vladare ostale Štajerske. Tako se je s razlièitom sudbinom borila, dok najposlè u 12. vèku austrijskoj kući nepripade, pod kojom do dan danas postoji. Ova pod celjskimi grofovi, koji su i jedno vrème banah od Slavonie (i današnje Horvatske) èast obnašali, bila je takodjer s ostalimi banskimi dèržavami sjedinjena, i ovako je jedno vrème na Slavoniu spadala, pod koju se je i Celjska varmedja, kao ovamo spadajuća, brojila. Ovo u 15. vèku po padnatju celjskih grofovah opet prestade, odkada i južna Štajerska k ostaloj nèmackoj Štajerskoj priklopljena do dana današnjega ostade. —

Koruška se danas politički na dva kotara dèli: *celovački* i *bèlački*. — Štajerska slovensko-ilirska takodjer iz dva kotara sastoji: *mariborskoga* i *celjskoga*.

1. U kotaru celovaèkom poglavitia su mèsta: *Celovac* (Klagenfurt) glavni varoš Koruške, leži u veoma prijatnoj okolici polag potoka Glana, koi je potok po lèpom jednom kanalu s celovaèkim jezerom u savezu. Prie, nego što Francezi dodjoše, grad ovdašnji velikimi je zidovi utvèrdjen bio, nu oni ih razoriše. Ima varoš ovi ravne i èiste ulice, mnogimi lèpimi na dva i tri kata visokimi kućami ukrašene. Celovac skupa sa svojimi èetirimi predvaroši broji okolo 800 kućah i do 10,000 stanovnikah, Od obèinskih tèrgovah (Plätze), koji su većom stranom spomenici urešeni, najveći je i najlèpši 72 hvata dugi i 24 široke *Novi-tèrg*. Drugi opet *Stari-tèrg* (Altplatz) zvani, mnogo je manji, i ima spomenik (Statue) svet. Ivana Nepomuka, polag kojega je jedan vodomet (Springbrunn), koi dva lava vodu bljujuća predstavlja. Od cèrkavah znatnie su: stolna cèrkva, zatim župna varoška cèrkva sa svojim viso-

kim zvonikom, sa kojeg se krasan vid na sve okolice varoša imati može. Od ostalih pako javnih sgradah znamenitie jesu: stari grad, državna kuća, věćnica i palača kneza biskupa kerčkoga, koja u velkovačkom predvarošu (Völkermarktvorstadt) s lěpimi občinstvu otvorenimi věrti stoji. Nadalje u Celovcu je apelacionalni i kriminalni věrhovni sud za cělu Štajersku, Istriu, Goricu, Těrst i ovu pokrajinu; stolica kotarskog ravniteljstva, kneza biskupa kerčkoga i stolnoga kaptola. Ima zatim licej, gimnasij, bogoslovno sěminište za ovu i skupa labúdsku biskupiu, jednu glavnu učionicu za dětčake i jednu za děvojke; zatim lěpo uredjeno hranilište za nejaku dětcu (Kleinkinderbewahranstalt), jedan opatički monastir i mnoga druga koristna uredjenja ovdě obstoje. Javni věrti, kavane i kazalište služe k razveseljenju stanovnikah. Mnoga k tome rukotvorstva i občertnosti děla, a poglavito najveću u cělom carstvu fabriku od belila varoš ovi imade. — *Žrivec* ili *Žrěuc* (Ebenthal), selo blizu Celovca s gradom i lěpimi věrti, koji su svakověrstnim i inostranim děrvljem ukrašeni i od stanovnikah se celovačkih mnogo pohadjaju. — *Šent-Vid* (St. Veit) kod utoka Vimice u Glanu potok i něgda stara vojvodah koruških bivša stolica; danas ima do 1700 stanovnikah, koji se većom stranom u železnih rudah zabavljaju, i těrgovinu s gvoždjem vode. Glavni těrg varoša ovoga krasí zdenac, koi u překoj svojoj měri do 30 stopah imade, ovaj je iz běloga mramora načinjen, koi kano takovi iz jedinoga komada sastoji, i u Colfeldu je iz starožitnosti rimske zaostavši izkopan. — *Šent Lenard* (St. Leonhard) mali obzidani varošinac polag Labudske-vode (Lavant) potoka; ima do 800 stanovnikah, jedan grad i železne rude. Tu na blizu nahode se tri slatinska vrěla, od kojih se od jednoga samo voda razpošilja. — *Bolšperg* (Wolfsberg) u plodnoj okolici ležeće město s 1300 stanovnikah, koji mnogo dobroga voća prodavaju. — *Šent Andrež* na dražesnom brěžuljku ležeća varošica s 800 stanovnikah.

Ovdě ima stolicu biskup labúdski i njěgov stolni kaptol. — *Velkevec* kod někojih *Vlekovec* ili *Blekovec* (Völkermark) varoš polag Drave překo 1000 stan. brojeći, koji se tergovinom marhe mnogo zabavljaju. — *Reichfeld* tèrgovište sa slatinom. — *Šent-Pau* (St. Paul) tèrgovište s benedik-tinskim manastiirom, u kojem 6 latinskih školah imade. — *Hüttenberg* tèrgovište s gradom i 500 stanovnikah; glasovite su ovdašnje neizcèrpive železne rude, koje pod jednim k savskim planinam spadajućim podbrěžjem leže. U bližini kao u *Heftu*, kod *Mcsinga*, *Lelinga*, *Treibacha* i *Ebersteina* više talionicah (Schmelzöfen) imade, koje na godinu do 150,000 centih železa proizvode. — *Kerka* (Gurk) tèrgo-vište polag potoka istoga imena, ima najlěpšu u Koruškoj cèrkvu. — *Bistrinj* ili *Bistrinji* (Fiekring), blizu Celovca i njegovoga jezera ležeće selo, jednom od najpoglavitiih sukne-nih fabrikah poznato. — Sěverno medju Celovcem i Šent-Vidom, na polju *Colfeld* zvanom, leži město od oprošte-nja: *Gospa sveta* (Maria Saal), gdě je najstaria cèrkva ov-dašnjih Slavjanah. Na polju su takodjer ovom mnogi spo-menici i ostanci iz starodavnosti, kao, stupovi, novci, ka-meniti grobovi i druga mnoga izkopani; odkuda se zaklju-čiti može, da je ovde rimski *Virunum* i posljednje vrěme *civitas carantana* ležala. U gore imenovanoj cèrkvi Gospe svete i danas se još vidi kameniti prestol ovdašnjih něgda slovenskih vojvodah, sa slovenskim napisom MA SVETI VERI (to jest: ima svetu věru), na koi su oni sědali i vojvodsku vlast primali. Kod iste cèrkve Gospe svete jedan je kap-tol, pri kojem polag odluke utemeljitelja samo Slovenci kanonici biti mogu. — *Treibach* město s glasovitom ta-lionicom grofa Egera, koja je polag svoje lěpote, dobrote i osobitoga uredjenja najpěrva u Koruškoj. — *Strass-burg* varošica ukraj Kěrke potoka, ima do 700 stanov-nikah i jedan na visokom ležeći grad. — *Podpeč* (Pöck-stein ili Zwischenwässern) lěpo saqidana varošica s lěpim lětnim dvorcem i vèrti kneza biskupa kerčkoga; ne daleko

odtuda nalaze se talionice i gvoždjare. — *Gradež* tèrgovište biskupa kèrkoga s gradom i 300 stanovnikah. U blizini su *Sirnić* i *St. Salvator* zvane železne rude. — *Meiselding* selo s rudom od železa i olova i talionicom za olovo. — *Šent Lovrenc* selo kod izvora Kèrke potoka, ima u susèdstvu *Šent Lenarda* zvane toplice. — *Brezje* (Friesach) najstarije u Koruškoj mjesto s velikimi više mjestima ležećimi razvalinama od tri grada. Mjesto je ovo zidovi i obkopi utvèrdjeno, gdje se nedaleko u bistroj vodi najbolje *lososi* (Salmfische) tako zvane ribe hvataju. — Pamtiti još valja veliko selo *Borovljak* (Ferlach) u gornje i dolnje razdèljeno, koje jednu veliku od železa, zatim od čelika i oružja fabriku imade. Sva ova okolica imade mnoštvo svakovèrstnih zanatnikah, koji djelom svojim od čelika i gvoždja veliku tèrgovinu tjeraju. — *Bjela* (Fellach) od glasovitih, jednih slatinskih, a drugih topličnih vodah znamenita. —

2. U kotaru bělačkom: *Bělak* (Villach), glavni varoš kotara istoga imena, leži u dražesno-brežuljastoj okolicu na desnoj obali Drave, koja ne daleko odtuda u sebe potok Zilju prima. U staro vèrme bio je ovo znatni varoš, i može biti da je negda rimski grad *Julium carnicum* na mjestu ovom stojao. Ima do 2700 stanovnikah. Od sgradah najznatnija je: starinska gotička, danas varoška župna cèrkva, u kojoj se mnogi starinski napisi i spomenici, a poglavito jedna iz krasnoga běloga mramora umjetno naćinjena prodikaonica, vide. Osim kotarskoga ravniteljstva ima takodjer za muški i ženski spol glavnu nje mačku učionicu. Zatim jednu fabriku, gdje se bělilo pravi, šprih salèva, i u okolicu više gvozdjarah. — *Sovadnje* (Gmünd) varošica na podnožju visokih gorah i polag Lizera potoka ležeća s gradom; ima 800 stanovnikah i ne daleko slatinske vode. Ova okolica krasni vodopad imade, gdje voda u dva razdèla prèko jedne više od 300 stopah visoke klisure tako silovito dole pada, da se kao najdrobnii prah razpèrši. — *Bjela* ili *na Bjeli* (Ober-Fellach), mjesto blizu Bělaka, zna-

menito svojom papirnicom, i lèpimi makinami za gvoždje i čelik, koje su vlastitost grofa Egera. — *Sachsenburg* tèrgovište polag Drave u jednoj okolici ležeće, gdje su mnoge starine kao: piramide, spomenici na kamenu izrèzani, stari novci i drugi spodobni stari ostanci izkopani. — *Špital* dosta veliko mjesto polag Drave; gdje se mnogo dobroga prediva proizvodi. — *Malborghet* tèrgovište polag Fele potoka, ima više gvoždjarah, od kojih se dèla, kao železo, čelik i u inostrane dèržave raznosi. — *Terg* (Feldkirchen) tèrgovište, u kojem se mnogi kosari i kotlari nalaze. — *Oževan* selo, od kojega je i obližnje istoga imena jezero ime svoje dobilo. — *Vajnskgrad* (Landskron) ima velike zidine staroga jednoga grada; u ovoj okolici otkano platno najviše se za mornarstvo prodaje. — *Eisentraten*, mjesto od svojih gvoždjarah na glasu. *Gornji-Fragant* (Gross- ili Oberfragant) mjesto od isvrstnoga svoga bakra na glasu, koje se poradi finoće svoje u mnoge inostrane dèržave raznosi. Sumpor se takodjer kopa ovdè, nu ovaj za domaću samo porabu služi. — *Per svetej-Kervi* (Heiligenblut) zvano planinsko selo, znamenito od toga, što od svih carstva austrijskoga mjestah najviše leži. — *Vengerič* od dobrih svojih sumpornih toplicah znamenito mjesto. — *Raibl*, olovnatimi rudami glasovito mjesto. — *Pluburg* (Bleiberg) s najznatnijimi u cèlom austrijskom carstvu olovnimi rudami; gdje do 1000 ljudi zabavljeni na godinu do 34,000 centih olova izkopaju. Ovo se olovo za inostrane dèržave mnogo traži. — *Terbiž* (Tarnvis) tèrgovište s 1,300 stanovnikah; ima železne rude i mnoge kovače. — *Pontablo* (Ponteba ili Pontafel) polag Fele potoka, koji mjesto ovo na dvè strane dèli; manja strana pod Korušku spada, južna pako i veća pod talijansku stranu. — *Pod-kloštram* (Arnoldstein) selo, negda s benediktinskim manastirom, danas s gradom, koji na visokom bèrdu leži. — *Špatterjane* (Paternion) tèrgovište polag Drave s lèpim gradom. — *Toplice* (Warmbad), polag Bèlaka toplično mjesto. — *Doberla ves* (Eberndorf), selo polag Pliburga s glavnom slo-

venskom učionicom, koja je nekolikoimi od Marie Terezie utemeljenimi stipendii za slovenske učenike providjena. —

Štajerska.

1. U kotaru Mariborskom: *Maribor* (Marburg), lěp i čist varoš, leži nešto povišeno na lěvoj obali Drave; ima 700 kućah i do 5000 stanovnikah. Medju poglavitie sgrade spada: stari grad, glavna cěrkva i varoška bolnica. Ima varoš ovi stolicu kotarskog ravniteljstva, jedan gimnazij, glavnu učionicu za dětčake i děvojke, vojno odhraniliste i plivalište. Okolica lěpo voće, poglavito jako dobre breskve, i vino, koje je od boljih u Štajerskoj, imade. Těrgovinu těra železom, vinom, žitkom, i znamenite sajme imade. — *Optuj* (Pettau), na lěvoj obali Drave, jošte Rimljanom pod imenom *Petovia* poznati varoš. Snažno ovo i uredno sazi-dano město danas najznatnie stanje za nemoćne vojnike (Invalidenhaus) imade. Těrgovinu s vinom i drugimi domaćimi proizvodi s Ugarskom i Horvatskom těra; i š njom se do 1800 ovdašnjih stanovnikah zabavlja. Veliko ovdašnje, s jedne i druge strane Drave ležeće polje zove se: Optujsko. Ovo na desnoj obali izmedju Maribora i Optuja zove se *gornje* (Ober Petauer Feld), a izmedju Optuja i Velike-Nedelje (Grosssonntag) na lěvoj obali ležeće zove se *dolnje* (Unter Petauer Feld) polje. — *Ormuž* (Friedau), varošica snažna na lěvoj obali Drave. — *Arnož* (Ehrenhausen), těrgovište leži na starom glavnom drumu medju Mariborom i Gradcom, ima veliki grad, stanovnici se ovdašnji s poljo-dělstvom i těrgovinom vina zabavljaju. Ne daleko odtuda pruža se *Lipničko polje* (Leibnitzerfeld), gdje su na mnogobrojnih brěžuljih mnoge starine rimske, kao: oklopi, oružja, novci i. t. d. izkopane. Na polju ovom, leži takodjer *Lipnica* (Leibnitz), u staro vrěme varoš, danas pako uredno sazi-dano těrgovište polag *Sulna* (Sulm) potoka. — *Sekava* (Sekau) město sa starinskim gradom, koi na sekavskoga u Gradcu stanujućega biskupa spada. Po obliznjih bėrdih raste zdravo

stolno vino, koje je pod imenom *Suselice* (Sausaler) po čitavom nĕmačkóm Štajeru poznato. — *Ivnica* (Eibeswald), město staklanom svojom znamenito; ima takodjer gvoždjaru (*Eisenhammerwerk*) i jednu fabriku, gdje se čavli kuju. — *Ludbrĕg* (Luttenberg) od svoga plemenitog, blagomirisnog i sladkog vina, koje se nad svimi ovih okolicaĥ vini čeni, slavno i znamenito město. — *Verĕa* (Vernsee), tĕrgovište, kojega stanovnici od priašnjih još vrĕmenah osobite nĕkoje pravice imadu. — *Zavreĕ* (Saurits), na horvatskoj granici malo tĕrgovište s tridesetnicom. — *Serdišće* (Polstrau) polag Drave na horvatskoj i medjumurskoj granici s tridesetnicom. — *Frauenthal*, selo s gradom polag Lažnice potoka i od velike ovdašnje mĕdne fabrike znamenito. — *Langerswald*, město s dobrom staklanom. — *Turnišće* i *Ravnopolje* (Ebensfeld) od najboljih švajcariĥ Štajerske poznata města. — *Rušena* (Maria-Rast), lĕpo selo s najstariom u Štajerskoj cerkvom; ima gvozdokovnicu, dvĕ staklane (*Glas-Hütte*) i fabriku, gdje se papir pravi. — *Oĕeslavci*, selo polag Ščavnice potoka, od slatine i jedne rude, gdje se mlinsko kamenje kopa, na glasu. —

2. U kotaru Celjskom: *Celje*, starinski i već Rimljanom pod imenom *Claudia Celeja* poznati varoš. Ima do 250 kuĕĥ i 1,800 stanovnikah, koji s vinom i žitkom najviše terguju; zatim stolicu kotarskog ravniteljstva, gimnazij i više cerkvih, od kojih su dvĕ manastirske. Polag na bĕrdu vide se podĕrtine staroga ovdašnjega grada (gornje Celje), koi je prebivalište moĕnih nĕgda celjskih grofovah bio. — *Stovenski-gradec* (Windisch-Grätz), varoš medju visokimi gorami s lĕpim gradom. — *Bistrica* (Windisch Feistritz), městance s dosta lĕpimi kuĕami ukraj Bistrice potoka ležeĕe s lĕpim gradom grofa Athemsa. U obližnjih bĕrdah rodi plemenito vino, od kojega najslavnije iz vinograda ovdašnjega dekana pod imenom: *Brandner* daleko je poznato. — *Brešće* (Ran), varošica na lĕvoj obali Save. Okolica ova bogata je pšenicom i vinom, koja se mnogo u

Krajnsku prodavaju. — *Laško* (Tüffer), tèrgovište polag Savine rěčice s lěpim gradom i někimi spomenici iz rimske starodavnosti; ne daleko su odtuda dobro priredjene i jako polazene toplice već Rimljanom pod imenom: *thermae Tiberianae* poznate, od česa je i němačko ime tergovišta postalo. — *Konjice* (Gonovitz) město na glasu od tèrgovine s vinom; ima sreběрно-olovne rude. — *Vitana* (Veitenstein) ima železne rude i gvozdokovnicu; takodjer i jednu staklanu. *Šostan* (Schönstein) sa sreběрно-olovnom rudom. — *Saldenhofen* na desnoj obali Drave, ima talionicu za železo i jednu gvoždjaru. — *Rogatac* (Rohitsch) na horvatskoj pokrajini od svoje lěpimi sgradami uredjene slatine (Sauerbrunn), koju iz mnogih inostranih děržavah gosti polaze, znamenito. Slatina ova na štajerske děržavne stališe spada, i jedna se staklana većom stranom samo time zabavlja, da stakla za razpošiljanje vode pripravlja, od koje se do 300,000 flašah i toliko opet u vožah na godinu u druge děržave razprodaje. — *Planina* (Montpreis) ima talionicu za železo; i sreběрно-olovne rude ovdě se nalaze. — *Kozje* (Drachenburg) město sa železnom rudom. — *Neuhaus*, město s toplicami. — *Razvorce* (Raswald) na kuruškoj granici ima sreběрно-olovne rude (silberhaltiges Bleibergwerk). — *Kostrevnica* $\frac{3}{4}$ sata od Rogatačke slatine ležeće župno město, sa svojim novo očišćenim slatinskim vrělom poznato. —

KRAJNSKA I GORICA.

Dvë ovë pokrajine slëdeće imadu granice: Od sěvera Korušku; od istoka Štajersku i Horvatsku: od juga Horvatsku, Istriu i jadransko more; od zapada Istriu i Taliansku. Obadvë ukupno 262 □ milje prostora zauzimalja; odkuda na Krajsku 175, na Goricu pako 87 □ miljah dolazi. —

Pokrajine ove većom su stranom pune visokih planinah i gorah. Përve od ovih: *Krajske planine*, koje na sěvernoj granici leže i u kojem je redu najvišja gora *Predil*, kroz koju na 3592 parizke stope visoko ležeća cesta u Korušku vodi. I od ovih planinah pružaju se južno po goričkom okružju i prama Primorju mnoge svërži, kojih ipak nije nijedna od znamenite visine. Druga pako grana njihova, koja se istočno pruža, i Krajsku od Koruške dëli, imenuje se *Karavanka*. Gora je ova od južne (Krajske) strane gola i stërma tako, da je drum, kojega ovuda cesar Karlo VI. za sjedinjenje kotara dravskoga i savskoga sagradi, veoma umëtno i teško sazidan i gdë se jedan put nad drugim tja do vërha planine Ljublja uzdiže. U ovom redu su znatnia bërda: *Kopica*, *Kopa*, *Koren*, *Sedlo*, *Sterzec*, *Ročnica*, *Golica*, *Pokunca*, *Ljubalj* (Loibl, Lebelj ili Velb) *Javornik*, *Greben*, *Rožca*. Koja pako Štajersku od Krajske dëli, kao: *Kamnik gora* sastoji iz bëla kreča

(bĕloga vapnenog kamena) i do polovice je gola; zatim *Černic*, *Sveta gora*, *Trojana*, i ostala. Iz navedenih ovih gorah razprostiru se mnoge svĕrži prama jugu po unutar-njoj Krajskoj, i ovo ĉini, da je ova pokrajina većom stranom bĕrdovita, nu ipak u njoj nikakovih osobito visokih gorah i bĕrdah neima. —

Julske planine (Julische Alpen) poĉimlju kod *Triglava*, koji na granici Krajske Gorice i Koruške leži, i pružaju se odtuda po većoj strani Krajske, Gorice i Primorja. Planine ove imadu glavni svoj stan na medji od Gorice i Krajske, prolaze zatim u unutarnju Krajsku i odtuda u Horvatsku. Veći dio ovoga produženja imenuje se: *Hrušioa*; zatim *Snižnik*, koji se uzdiže na horvatskoj krajini do 6804. b. s. odkuda se gotovo ĉela Krajska viditi može. Druga manja bĕrda od ovoga proteza jesu: *Krim*, *Javornik*, *Mokrice*, *Travna-gora*, *Kuselska-stĕna* i najposlĕ na horvatskoj granici ležeće *Uskoĉke-gore* i. t. d. *Julske planine*, ĉineće granicu od Gorice i Krajske, na zapadnoj svojoj strani pram Gorici imadu mnogih znamenitih i do 6800 stopah visokih vĕrhovah. Od ovih jedna svĕrž, zvana *Nanatske gore*, odruživši se od Krajske prama zapadu do Sotĉe potoka u mnogih se manjih granah proteže; na kojoj su mnogi predĕli lĕpim dĕrvljem i dobrimi pašami nadareni. Sa vĕrha ovoga bĕrda može se imati krasni pogled na Krajsku, Istriu, Furlansku i na jadransko more. — Izmedju *Triglava* i od ovoga južno ležeće *Bohinske doline* leži ona vĕrlo pusta i strašna, a po tom i glasovita okolica zvana: *Za jezerom*. Na pustom, golom i strahovitom tom prizorištu narave, kĕrš na kĕršu, ploĉa na ploĉi, kamen na kamenu leži, ovdašnjje se klisure i dĕrvlja prigibaju u bezdno, zatim kamenje se ĉesto odvaljuje, ruši i u grozovitoj ovoj tišini toliki štopot i tutnju ĉini, da tu nijedna ptica, kamo li koja druga zvĕrina, stana imati nemůže. Najstrašnie je pako na izmaku zime, gdĕ se ništa drugo neĉuje, nego štopot odlamajućih se klisurnih komadah i rušĕćih

se strahovitih dèrvah; što sve grozovitoga razora kip predstavlja. Jezerišta, koja se ovdě nalaze, sastaju se po podzemaljnih kanalih s glavnim jednim jezerištem, iz kojega opet voda po podzemaljnem kanalu otiče, koja poslē iz jedne šuplje stěne prodire i na 40 hvatih visoki vodopad načinajuć velikom silom u *Bohinsku dolinu* pada. Ovaj vratak imenuje se *Savica*, koja sada opet u jezero Bohinske doline ulazi, i to je početak južne struge od *Save*. —

Jedna je od najpriatnijih okolica Krajnske kod *Blědškoga jezera*. U srědini jezera ovoga, na jednoj 60 hvatih visokoj klisuri usrěd golemih razgraničenih lipah stoji cěrkva. Na okolo jezera opet leže bėrda, koja čim se dalje pružaju, sve se više uzdižu i tako oku divan kip predstavljaju. Po bėrdih su gospodarstva, gđě stanovnici, na način upravo slovenski, raztrešene kuće, oko kućah voćnjake i njive imade; a upravo nad jezerom na klisuri jednoj leži prekrasni *Blědski grad*, oko kojega opet po ravnici bogata, zidanimi kućami providjena sela stoje, i to sve okolice ovu veoma prijatnom čini; a kad se još narod naš zdrav, snažan, krasan, veseo, dobrodušan u svojoj slovenskoj naravi pogleda, tad se priznati mora, da je to pravi zemaljski raj. Na jezeru ima i kupeljah (*Seebäder*), koje se pohodjaju iz svih stranah Krajnske, osobito iz Ljubljane. Tu dolaze i mnogi gosti iz Těrsta, koji pod blagim blědskim nebom lěto sprovode. Čověk može vās tjedan mirno živiti u Blědu, nu kad nedělja ili koja svetkovina dodje, onda tek i Blěd oživi, na obali jezera sve vėrvi od světa, i po jezeru ljujaju se amo i tamo čameci s pėvajućimi i smijućimi se Slovenkami. —

U nijednoj pokrajini austrianskoga carstva neima toliko i od tako znamenite veličine podzemaljnih šupljinah i špiljah kao što u Krajnskoj. Špiljah od sige (*Tropfsteinhöhlen*), u kojih se mnoga otajstva nalaze i gđě raznovėrstne živuće zvěri nov podzemaljski i čudnovat svět čine, pokra-

jina ova na hiljade imade. Od ovih svojom veličinom i izvanrednim mnoštvom od sige (Stalaktiten) najznatnija je: *Postoinska špilja*, neopisani pogled davaju ovdě svakovęrstne najčudnovatie od sige nalazeće se slike, gdje se vidi, kako se ove od svodovah i stęnah na hiljadu načinah ili u vis uzdižu, ili dole kao u ponor protežu; k tomu jasnost ona kristalna i nebrojeno mnoštvo takovih u prostranoj špilji ovoj nalazećih se raznovęrstnih slikah čovęka na čudo i udivljenje i nehotice privlaču. Ukraj stare ove šupljine, koja je više nego 300 godištah već poznata, nalazi se još druga i ne odavno iznajđjena: *Ferdinandova špilja*, sadašnjemu cesaru i za onda cesareviću na čast tako imenovana. — Jedan sat od Postoine udaljena je zatim: *Magdalenina špilja*, koja se od jedne tamo stojeće cęrkvice tako imenuje; glasovita je od jednoga u nutri nalazećega se jezera. — *Podpeč* i *Kumpole* dvę poznate šupljine, koje u unutarnjem jezero imadu. U okolici *cirkničkoj* mnoge se podzemaljske špilje nalaze, od kojih je na bęrdi *Vinivęrh* najznatnija. — Zatim su još i *Lačnagera* i mnoge nebrojene druge špilje, koje po većoj strani pokrajine ove razprostranjene raznovęrstne i lępe slike predstavljaju. —

Napomenuti se mora, da mnoge okolice pokrajinah ovih veoma malo vode imadu; tako je poznata strana jedna *suha Krajska* zvana, koja višeputih lęti veliko pomanjkanje vode tęrpi. — Ręke i potoci pako, koje pokrajine ove imadu, znatnii su: *Sava* na sęverno-zapadnoj strani Krajske iz dva izvora *sęvernoga* i *južnoga* protiče; *sęverni* izvor dolazi od *Velike-Gorice*, *južni* pako od bęrda, *Savica* zvanoga, i svojim tečajem *Bchinsko jezero* načinja. Ova se dva potoka poslē kod *Radolce* sastaju, gdje ukupno *Savu* ręku načinjaju, koja zatim jednu stranu Krajske prosęca, potom medje od Štajerske i pokrajine ove čini i najposlē kod *Mokricah* u Horvatsku unilazi. — *Kerka* (Gurk) od većjih je Krajskih potokah; izvire iz Višnjegore i naprotiv Brežcam u *Savu* utiče. — *Kupa*, koja ovdě donikle granicu medju

Horvatskom i Krajskom napravlja, zatim dalje u Horvatsku odlazi. — Poslě su još: *Sora* (Zajer) i *Ljubljana* znatnii potoci, koji se obodva u Savu salěvaju. — Od potokah u Gorici znatnii su: *Sotča* (Isonzo, Ischnitz) iz dva vrutka izvire, kroz čelo goričko okružje od sěvera k jugu protiče, kojim se putem na mnogih městih od klisurastih stěnah stěšnjava, dokle na *furlanske ravnice* nedođe, gdě pod imenom *Zdoba* u jadransko more unilazi. U potok ovi medju ostalimi salěvaju se: *Idrica*, po kojoj iz Krajskě mnogo děrvah dolazi; *Vipavšica* (Vippach) takodjer iz Krajskě dolazi; *Koritnica* iz goričkoga okružja medju velikimi klisurami dotiče i. d. o. Od potokah u Gorici znamenit je zatim: *Těr* (Timavo, Timavus), potok ovi već je něgda kod starih Rimljanah glasovit i iz najdavniih dogodovštine vrěmenah poznat, kojega to jest i Virgilio u svojih dělih napominje; izvire blizu mora ne daleko od města Tibaina iz sedam izvanjskih i više podzemaljskih šupljinah, nu tolikom silom i takovom preobilnostju, da isti morski brodovi tja do virališta dobroditi mogu. —

Krajska zatim ima mnoge potoke i vrutke, koji ovdě pod zemljom velikim žamorom i šumom teku i odtuda višeputih pod drugim imenom izlaze. Tako je: *Pivka* (Poik) koi dva puta pod zemlju unilazi i toliko opet putah pod drugim imenom izlazi, dok se kod Věrhnika najposlě pod imenom *Ljubljana* kao brodiv potok nepokaže. Ovomu su spodobni: *Ribnica*, *Bistrica*, *Globovca*, *Sešinca* i drugi ostali. —

Vodopade ima Krajska na Ljubljani kod *Fužine* (Kaltenbrun) i u *Bohinju*. — U Gorici se od ostalih kao glasoviti vodopad napomenuti može kod Podmoca. —

Jezerah u Krajskoj imade: *Bohinsko jezero*, koje Savica načinja i prosěca. — *Blědsko jezero*, koje u srědini otok s cěrkvicom imade i kojega krasota dosta se opisati nemože. — Od svih medjutim jezerah u Krajskoj naj-

znatnie je: *Cirkniško jezero* (Zirknitzersee), koje četiri otoka na sebi imade, i prostor od 28,665 jutarah zauzima. Jezero ovo različitih i nekotjih veoma znamenitih dubljinah imade; tako je najznatnia dubljina »*Rešeto*« zvana, koja pri srednjem stanju vode do 56 stopah imade. Najčudnovatie je opet kod toga jezera, što se jedno vrēme izsusiti, drugo opet vodom sasvim napuniti znade, što podzemaljske njegove šupljine čine, koje sada proždiru, sada opet rigaju vodu. Jezero ovo višeputah je kroz čelu godinu vodom napunjeno, i tako se padanje i rastenje nikako stalnim vrēmenom neravna. —

Od toplicah Krajske znatnie su: kod *Nevog-města* (Neustadl); kod *Soteške* (Einöd) i kod *Altenburga*; druge se manje polaze. —

Podnebjje u gornjih stranah Gorice, gdje su vēršci od bērdah snēgom i ledom posuti, zatim u sēverno zapadnih stranah Krajske poradi bližine snēžnikah oštro je i susēdstvo oštriega zraka od Koruške napominje. Nu inako to u južnih Gorice i Krajske stranah biva: ovdašnji već priatnii zrak niti je oštrinom sēvernoga vētra, niti opet mnoštvom snēga zimi izopačen, i šta više: već ista bližina mora zemlji južnoga talianskoga zraka blagost poděljuje. —

Samo na veliku stanovnikah nepriliku na južnoj gorickog okružja i južno zapadnih stranah Krajske, kao preděliah bliže mora ležećih jesu: *Široko* i *Bura* zvani vētri, koji su višeputah zdravju ljudih i proizvodom naravskim škodljivi. —

U plodnosti naravnoj nisu pokrajine ove osobito bogate. Od podzemaljskoga blaga, kao u kamenju: gorskih *kristalah* (Bergkristal), *porphyra*, *ophitah*, *jaspisah*, *granatah* gornja Krajska imade. — *Zemlje svakovērstne* (Thon) u znamenitoj kolikoci u brēžuljciah kod Ljubljane, bohinskoj dolini i. t. d. imade. — *Sadrc* (gipsa) u gornjoj, zatim bēle

i prozračne sadre kod svete gore imade. — Mnoštvo svakovèrstne fele mramora na mnogih se mēstih Krajnske i Gorice nalazi. —

Od ostalih rudah ima Krajnska mnoštvo živoga srebra kod Idrie i drugih mēstah. — Źelezo se takodjer na mnogih mēstih Krajnske kopa. Od goriva kamenoga ugljevja u obadvē pokrajine na više mēstah imade. — Svakovèrstne fele travah raste u Krajnskoj, i korenja lēkarskoga svakojakoga imade; od čega naposeb poznato i bogatstvom svakovèrstnih travah glasovito je »Nanas« bērdo. — U Gorici pako po južnih i od sēvera obranjenih predēlih nēkoje toploga podnebja trave na prostom zraku rastu. —

Poslenost svake vèrsti žita, kao: pšenicu, kukuruz, ječam, raž, hajdu, zob i proso; kērtolu, zatim i svakovèrstnu povērtlinu, kao: pasulj, grah, leču i. t. d. proizvodi. K tomu: lan, konoplje i svakovèrstno voće u pokrajinah ovih rodi. —

Šume u Krajnskoj svake fele dērvah imadu, od kojih se, osobito od jelah, u druge pokrajine znamenita kolikoća na godinu prodaje. — Gorica osim toga i nēkoja toploga podnebja dērvlja imade; tako smokve na nekojih mēstih polag starih zidovah rastu, zatim: bademi (mandale), kesteni, naranđe i. t. d. Masline pako i *lovorovo dērvo* u topliem, bližje mora ležećem kraju uzpēvaju.

Vinogradi mnoga dobra vina proizvode. — Rogate marhe, konjah, ovacah, kozah i kērmakah imade; k tome svake fele divjačine, domaće piladi, pčelah, svilnih bubah, potočnih i morskih ribah i rakah, a osobito jako dobrih cērnih puževah u jednoj pećini kod Tibaina u ovih pokrajinah nalazi se. —

Stanovnikah broj u obadvē ove pokrajine 633,960 dušah iznosi; odkuda na Krajnsku: 458,860; na Goricu pako: 175,100 glavah pripada. —

Pučanstvo pokrajinah ovih pokoljenja je *slavensko-ilirskoga*; narèčje pako, kao i kod svih gornje Ilirije Slavjanah, *slovenskim* se naziva. — Nèmcii samo po varoših stanuju i to u neznatnom broju. — U Gorici osim slovenskoga naroda stanuju takodjer tako zvani *Furlani* (Friaul), kojih je narèčje iz talianskoga i ilirskoga jezika smèšano tako, da ga ni Ilir ni Talian nerazumie.

U gornjoj i srèdnjoj Krajskoj stanovnici su lèpoga, tankoga i visokoga struka, što se već po donjih stranah manje vidjeva. — Gorice stanovnici velikom su stranom dobroga i jakoga tèla. —

Kranjac poglavitu hranu imade u kruhu od elde, ječma i po nèkojih okolicalah od kukuruza; od brašna zatim jako rado tako zvane žgance prave. Osim toga: kupus, svakovèrstno zelenje, repu, merlin, kertolu i ostalu povèrtlinu, k tome svakovèrstne kaše za navadna jela upotrèbljuju. Meso se malo troši. Vino za napitak služi, koje i u nèkih okolicalah prekomèrno ljube; tako se donji Kranjac Gorencu, koi manje pije, porugava: da sè po pol sata prèd kèrèmom promišljava, dali bi u nutra stupio, ili ne. Po veèih mèstih piva imadu; rakia se malo troši. — U Gorici je hrana radi susèdstva mnogo već talianskoj spodobna: kukuruzni kruh i od iste melje naèinjena polenta, varivo i zelenje ovdè se već velikom stranom uljem zaèinja. Bližje opet do mora stanujuèim, ribe na ulju priugotovljene glavno su jelo. Meso ovdè kao i u Krajskoj prosti seljanin slabo troši. Za napitak imadu vino, koje kao i rozoliju gorièki stanovnik rado pije. —

Kuèe su u Krajskoj veèjom stranom polag lèpote dèrveta, koje u mnogih okolicalah raste, dèrvene; drugdè pako, gdè manje dèrvah imade, jesu od kamena. — U Gorici naprotiv više od kamena i malo od dèrveta kuèah imadu, i ove su veèinom na jedan kat visoke i crèpom ili kamenom pokriveno. —

Nošnju je Kranjac većjom stranom starinsku svoju slovensku zadèržao: škuromodru podugačku haljicu, veliki okrugli klobuk, koi u lètu cèrn slamnat mnogi imadu; zatim cèrne kožnate do kolènah samo i ovdè predjicom (Schnalle) stegnute hlače, na nógah visoke težke čizme. Doljenac na putu obèsi torbu, gorenac pako bisage na pleća. Zimi mnogi kabanicu od sukna ili iz bèle jagnjetje kože do polovice tĕla kratki kožuh imadu. Bližje do Istrie stanujući nĕšto od istrianske, bližje opet do Horvatah nĕšto od horvatske nošnje poprimiše. —

Žene po mnogih okolich škuromodru opravu ljube. Tako jedne počèšljane svoje vlasi uzkom u na okolo glave cèrnóm vèrpecóm vežu; vèrpeca ova tako po gornjoj strani čela omotana jako dobro dolikuje; druge opet cèrnóm kapóm, koja je bĕlimi čipkami (Spitzen) narešena, glavu pokrívati običajju. Rubača je odozgora sitno nabrana, i na persih kopčami (Haekchen) od mĕda ili srebèrnoga drota, višèputah krivimi kamečki ili varkom nakitjenimi, zakopčana. Uzak, cèrn i od naprĕda kratak steznik (Mieder) bĕlimi vèrpecami i čipkami narešen, čvèrsto stišnjen tĕlo Slovenki krasi. Višè pása cèrn, kožnat i dva pèrsta širok remen tĕlo omata, koi je opet svakoličnimi od mĕda komadići ili kamenčići nacifran. Uz desno bedro visi žepnim nožem providjen remen; zatim na nogah cèrvene hlačice (Strümpfe) i žučkaste il cèrne cipele imadu. —

Žene po gornjoj Krajnskoj čistoćóm i snĕžnom bĕlinóm opravah svojih osobito se odlikuju. Ovdè gornju stranu tĕla pokriva, ili bolje reći, krasi, bĕla kratka i upravo k tĕlu skrojena rubača, koja je od naprĕda sa višè zaporakah od mĕda (Messing) a kod imućnih i od srebra zakopčana. Na dolnjoj opet strani tĕla nose od bĕloga platna opravu, prĕko koje se po svetkovinah i zimi još druga cèrna oblači, koja kratak i od naprĕda produžen, cern svilen steznik, posvuda vèrpecami i čipkami nacifran, imade, koi je najposlĕ dugóm

jednom cèrvenom vèrpcom zakopčan. U zimì cèrna sukna i do kolèna pružena gornja haljina brani tělo od zime; drugdè opet běl iz jagnječeg kèrznà kožuh imadu. Na glavi odtraga od mēda ili cèrne, kadife (baršuna) načinjen vènac nose, na kojemu dvě od vlasih spletene kite zamotane stoje; prěko kojega opet lěpa i višeputah izvezena peča glavu krasi. Po većih svetkovinah dēvojke kite ove zlatnimi žicami ili cèrvenimi vèrpcami lěpo nakitjene niz pleća spuštaju. —

Od poljodělstva, marhe, rudah i rukotvorja, kao glavnih zabavah naroda ovoga, na kratkom se kazati može: —

Poslenost i marljivost stanovnikah u Krajskoj u obće je velika, a u srēdnoj Krajskoj najveća. Stanovnik srēd-nje Krajske maloplodna polja svoja, za da i kakovu hasnu odtuda imade, velikim trudom i mukom obdělavati mora; tog već u dolnjoj Krajskoj neima, gdě pšenica, kukuruz i drugi žitak obilnom plodnostju trude poljodělcu naplatjuje. — Kukuruz malozèrnasti (cinquantino) osobito dobro naprēduje u vipavskoj okolici. — *Pšenica lětna* jako se u Krajskoj sije; — *Proso* takodjer, nu prie se je još više sijalo. — *Kèrtola* se po nèkih okolicah Krajske jako dobro naplatjuje. —

Povèrtline svakovèrstne po vèrtih ukraj kućah imadu, i ova se većom stranom dobro izplatjuju; zatim pasulj u polju medju kukuruzom sade, gdě takodjer i tikve i bundave rastu. —

Voća u srēdnoj i dolnjoj Krajskoj od svake fele imade, od čega se, imenito od suhих šljivah, znamenita kolikoća na more prodaje. — Lan se sije, nu samo za domaći barat. — Vinogradi krajnski proizvode svakojaka cèrvena i běla vina, koja su na mnogih mēstih i od znamenite svoje jakosti poznata. U novie doba za ovo oplemeniti, uèinjena su od mnogih gospodarah pokušenja i s dobrim uspěhom, jer mnogi takova umětno priredjena vina s dobrim dobitkom prodaje.

Šume su, poglavito u gornjoj Krajskoj, u jako dobrom stališu. Mnoštvo se odtuda, tako za stanja graditi, kako i u daske izpiljenoga jelovoga i orahovoga dèrveta razpošilja u Istriu i ostale obližnje pokrajine.

Poljodèlstvo u Gorici talianskomu se gospodarstvu velikom stranom prisposodobiti može. Ovako je na primèr cèla okolica varoša Gorice vèrtu spodobna: jelo i pilo raste ovdè na jednom komadu zemlje: jednaki najmre redovi od svakovèrstnih dèrvah, gdigdi i istih smokavah, zasađeni stoje, koji se, da odviše veliki blad nečine, podkrešuju, što opet na mèsto dèrvah za oganj zluži. Redovi ovi od dèrvah udaljeni su na 6 i nègda i na više hvatih jedan od drugoga, uz svako pako dèrvo pruža se po jedan posadjeni tèrs. Prostor oni, koi je medju redovi, služi za pšenicu, kukuruz i drugi žitak sijati: i tako se cèla okolica kao jedna šuma, vinograd, i plodovita oranica smatrati može. — *Pšenica* se u goričkom kotaru jako sèje. — *Kukuruz* malo- i velikozèrnasti dobro se izplatjuje. — *Ječma* po svuda; *hajdine* pako po nèkih samo okolicalah imadu. — *Kèrtola*, k tomu i svakovèrstna povèrtlina, poglavito *dinje* i *lubenice*, dobro rode. — Voće bez svakoga obradjivanja dobro plodi, od kojega i nèkoje toploga podnebja, kao: *smokve*, na mèstih prama suncu okrenutih i od mèrzlih vètarah obranjenih, zatim *masline* ili *olikovo dèrvo* po nèkojih južnih i bližje mora ležećih krajevih naprèduju. — *Lana* po nèkih samo predèlih, *kenoplje* pak imade po svuda.

Od poglavitiih pako izvorah bogatstva u Gorici jesu vinogradi, koji se ovdè na talianski naćin obdèlavaju, i u obće uzamši, bolja proizvode vina, nego li u obližnjih mletaćkih pokrajinah. Ovako se cèrveno gorićko, *Refèško* vino zvano, jako cèni i razpošilja u druge inostrane dèržave. Osim toga imade Gorica na svojih bèrdih i mnogo bèloga, jako dobroga vina. —

Veća strana šumah i lugovah u Gorici stoji pod komorskim upravljanjem, i u dobrom je redu, odanle se znamenita kolikoća dèrva svake godine na more za gradjenje brodovah prodaje.

Marha rogata u Krajskoj radi dobrih pašah, zatim dobroga i pozornoga načina, kojim se u mnogih okolicalah o njoj nastoji, lèpa je i veliku korist donáša. Tako na primèr stanovnici Bohinske doline (Wocheiner Thal) prodaju na godinu mnoštvo putra, masla i sira u Tèrst, — I *konji* su u Krajskoj, pošto su dobre pazduhe zaveli, lèpo oplemenjeni. *Kèrmci* naprotiv za potrebčinu dotèravaju se većom stranom iz Horvatske. — *Ovacah* nedèrže mnogo u Krajskoj, a i koje imadu, od proste su samo vune. — *Pècle* u mnogih okolicalah proizvode znamenitu kolikoću meda.

Rogata marha u Gorici većom je stranom tirolske plešine i dobro se nastoji; sir iz nèkih okolicalah pokrajine ove jako se daleko raznosi. — Konji su hitri i jaki; nèki opet gospodari dèrže magarce i mule. — *Ovce* polag prijatnosti podnebja i ležaja, kad bi na njih veću pozornost obratjali, mnogo bi se bolje izplatjivale. — *Kermke* dotèravaju najviše iz Horvatske, koji se opet za domaću porabu kod kuće hrane. — *Pècle* u pokrajini ovoj, gdè mnoštvo mirisnoga cvètja imade, jako bi se izplatjivale, kad bi gospodari na lèpi ovi predmet više skèrbi obratjali. —

Svila u Gorici od najpoglavitièih je domaćega gospodarstva izvorah; veliko se mnoštvo ovdè zasadjenih dudovah vidi nuz puteve i po drugih okolicalah; šta takodjer povod daje stanovnikom pokrajine ove, da se s ovim svakoj dèržavi veoma koristnim predmetom, time više baye, i tako svake godine ne malu korist odtuda dobivaju. Najveće su u pokrajini ovoj dvè svilane u *Farri*, u kojih se znamenita kolikoća svile i za druge dèržave prigotovljuje. —

Od ribah: u Sotèi potoku imade lèpih pastèrvicah; kod obale se opet svake fele morske ribe love. —

Rudarsko bogatstvo Krajske sastoji poglavito, u najvećoj i najboljoj rudi živoga srebra (Queksilber) kod Idrie, koja se za najbogatiju od svih rudah ove fele u čeloj Europi drži. Prve vèrsti živo srebro ovdè se već u jamah čisto u kožnate kese bere; druge vèrsti kopa se već težje, nu po izganju višeputah daje $\frac{4}{5}$ čistoga živoga srebra. U obće uzeto izkapa se u ovih rudah na godinu okolo 5000 centih živoga srebra. — *Olovo* se polag sela Krajske gore kopa u sněžnih gorah, nije medjutim od nikakove znamenite kolikoće. — *Železnih rudah* imade na mnogih mjestah u Krajskoj, nu mnoge i od rudah ovih već su u novie doba i zapuštene. Zelezo se ovdè niti tako izvèrstno, niti u tolikoj kolikoći izkapa, kao što u Koruškoj. — *Mramora* svakovèrstnoga a osobito crvenoga imade. —

Gorica neima nikakovih rudah, nu zato je svake vèrsti lepim mramorom i ostalim kamenjem bogata. Najlepši je pako cerveno pisani mramor, koji se kopa u Valentinskom bèrdu kod Gorice. Mlinskoga se opet kamenja mnogo ovdè pravi, i svake fele zemlje imade. —

Rukotvorje Krajske u mnogoj je struci poznato. Platno se ovdè po mnogih okolieah jako lèpo i dobro napravlja; neki tkalci prigotovljuju takodjer svakovèrstna šarena tkanja, koja su stanovnikom za domaću porabu. — Jedna suknena fabrika u *Sgošu* blizu Radolca pravi srèdnja sukna. — Svake se k tomu fele kože uradjivaju, koje za potreboće pokrajine ove dovoljno služe. Tako se u *Ribenci* (Reifnitz) mnoštvo načinja podstavne kože, koja se zatim u Tursku i Ugarsku razprodaje. — Mnogovèrstna zatim od dervah umètna dèla razpošiljaju se i u druge inostrane pokrajine. — Sitaht tankih mnoštvo; klobukah slamnatih takodjer i od umètniega dèla napravlja se za Nèmačku i druge države. — Zelezo u rudah domaćih izkopano priugotavlja se takodjer kod kuće; svakovèrstna k tome pokućna orudja napravljaju domaći zanatari. — Staklanah i papiranaht imadu nèkoja mèsta, nu ovde se samo prostia načinjaju dèla. —

U Gorici platno, što se kod kuće napravlja, nije dovoljno za domaću porabu. — *Kože* se priredjivaju na mnogih mjestih. — Šećeranaš imade u Gorici znamenitih. — Ostala spodobna i umjetne obrtnosti djela slabo se napravlja u pokrajini ovoj, nego se većom stranom, koliko potrebine stanovnikah zahtjevaju, dovoze iz obližnjih i ponešto iz inostranih pokrajinaš. —

Verozakon u pokrajinaš ovih jedino je rimo-katolički; imade tu dva biskupa: u Ljubljani i Gorici. Luterani i Kalvini imadu slobodno veroizpovjedanje, nu ovdě u neznatnom samo broju živu.

Za vrėme rimskoga carstva spadala je Krajska pod stranu staroga *Ilirikuma*: *Pañoniu gornju* ili *zapadnu*, koja se je drugaćie *pěrna Konzularska* (prima Consularis) i *Norikum*, a od nękojih i *Japidiom* imenovala. Nęki pisci nazivaju Krajsku i *Marchia Slavonica*, poradi lezaja na granici od Slavonie. Ime *Crania*, koje po svoj prilici dolazi od *Kraina*, odkuda nastade opet *Carniolia*, napominje već u ošmom stolętju dogodovština, kako *Paul Varnefried* u *Historia Longobardorum* u 6 knjigi 52 poglavju piše, koje se je ime u današnje *Carniolia* pretvorilo po latinski, po narodnom pako jeziku u *Krajska*, što je po svoj prilici ležati morala na krajini dęrzave koje. — Kasnie *Karlo Veliki* osvoji pokrajinu ovu i predade vojvodi furlanskomu (Friaul) za ravnanje, zatim opet upravljahu vojvode koruški š-njome. Godine 972 imala je Krajska svoje vlastite vladare, koji su u Krainu (Krainburg) stolovali i nęki od njih naslov vojvode (Herzog) imali. Nu ovih se je gospodstvo protezalo samo nad jednom stranom Krajske, s kojom je takodjer i Istria i Furlanska jedno doba sjedinjena bila; druga opet strana Krajske spadala je stranom na vojvode od Koruške, stranom na Freisingške biskupe; i nęki još drugi biahu nad jednom stranom od Krajske posebni gospodari koji se nezavisnimi ućiniše od vojvodah koruških. Zatim Leopold iz kuće Babenbergah vojvoda od Austrie i Štirie kupio je od

Freisingškoga biskupa někoja u Krajskoj posėdovanja; njegov sin *Friderik* po ženitbi s Agnezom od Tirola povekša opet dobra svoja u Krajskoj na toliko, da je god 1233 uzeo naslov gospodara od Krajske. Koi naslov vojvode koruški dobrim okom negledajući, takodjer si sada uzeše naslov gospodarah Krajskih. Na što cesar *Friderik II.* dopusti *Frideriku* gospodaru od Krajske, da se vojvodom od Krajske imenuje, i tako sada Krajska postane vojvodiom. Po smėrti *Friderika* krajskoga vojvode *Rudolf I. Habsburžski* osvoji sebi Krajsku kao na carstvo sada spadajuću pokrajinu, i kada je *Otokara* českoga kralja nadvladao, i tako se u carstvu učevėrstio, pokloni godine 1282 Krajsku sinu svojemu *Albrechtu*. Nu još je i sada *Meinhardt*, grof od Tirola, imao veliku stranu Krajske pod sobom, koju je on stranom kao ujedno vojvoda koruški, stranom pako kao od cara poklonjena dobra deržao. Kada pako god. 1335 grofovi od Tirola izumrėše, pripade čela Krajska Austrii, i od toga vėremena, izvan 1809 — 1813, ostade neprestano pod austrijskom vladajućom kućom. — Pod austrijskim vladari navaljivali su višeputah Turci na Krajsku i mnogo putah ju robili, dokle stališi Krajske ne naćiniše karlovaćku tvėrdjavu i u nju nepostaviše posadku, koja je pokrajinu ovu od nasėrtanja Turakah branila. —

Da je i Gorica nėgda u staro vėreme strana staroga *Ilirikuma* bila, to se znade iz geografićkoga produženja stare Ilirie. Nu šta se je posle po padnutju ovog s pokrajinom ovom pripetilo i koje sudbine pretėrpi pokrajina ova, o tom žalibože malo kazuje dogodovština, jer stari izvorni dokazi manjkaju. To se samo znade, da je Gorica vlastite svoje grofove imala i da *Henrik IV.* cesar, pokrajinu ovu vėrojatno, kad su domaći grofovi izumėrli, pokloni tirolskim grofovom; od kojega je kolėna glava *Gottfried II.* vladao od god. 1090 do 1121. Za *Mainhardtom III.* opet dva njegova sina *Mainhardt IV.* tirolsko a *Albrecht II.* gorićko na poseb kolėno započėše. — 1500 preminu *Leonart* grof gorićki

bez mužkoga odvetka, na što cesar *Maksimilian I.*, polag već od svojih predjah pogodbah učinjenih, kao u učinjeni zalog u posjedovanje uze Goricu; od kojega vremena ostade ona neprestano pod austrijskom kućom, i austrijski carevi od *Maksimiliana I.* naslov imadu knežkih grofovah (gefürstete Grafen) od Gorice. U novie vrēme pokrajina ova takodjer spadala je pod novoustrojenu od Franzezah kraljevinu Ilirie do god 1813; od toga vrēmena i do dan danas spada jednako pod istu kraljevinu, nu pod vladom austrijskom. Jedno vrēme spadala je južna strana Gorice pod moguće neгда patriarke od Aglara (Aquileja), koji u ovih krajevih velika posjedovanja imadiahu, i něko vrēme nezavisno vladahu. —

Upravljanje političko u pokrajinah ovih neomedjašeno je, kao i u ostalih austrijsko-němačkih državah. Krajnska sastoji iz tri okružja: *Ljubljanskoga*, *Novo-měštanskog* i *Postojskog*, koja opet pod glavno ljubljansko ravniteljstvo spadaju. *Goričko* je okružje podvrženo glavnomu tērstjanskomu ravniteljstvu. Pravicu od pērve molbe (erster Instanz) poděljuje glavno ravniteljstvo; za druge pako molbe pravicu poděliti je apelacionalni i zaglavni vērhovni sud u Celovcu. —

1. U okružju ljubljanskom jesu poglavitia města: *Ljubljana* (Laibach, stara Aemona) glavni varoš Krajnske polag Ljubljane potoka, na kojega se desnoj obali veća, na lēvoj pako, gdje i Schlossberg leži, manja strana pruža. Pet mostovah vodi ovdě překo Ljubljane potoka i savez načinja stanovnikom varoša ovoga. Ulice su velikom stranom uzke, neravne, zlo potaracane i blatne; glavni naprotiv tērgovi dobro potaracani i čisti. Čela Ljubljana, neračunajuć ovamo stranske i vojničtvo, broji do 900 kućah i 11,000 stanovnikah. Najlěpši su varoša ovoga tērgovi: kapucinski tērg, zatim stolni tērg i novo-sajamski tērg. Ima varoš ovi mnoge lēpe cěrkve i druga stanja. Tako je od

cèrkavah: Stolna cèrkva sv. Nikole; lèpa cèrkva svetoga Petra; župna cèrkva sv. Jakoba i opatička cèrkva. Od drugih sgradah znatnie su: dèržavna kuća, vècnica, biskupova palača ukraj stolne cèrkve i druga nèkoja odlična stanja. Na gradskom bèrdu (Schlossberg) stoji stara tvèrdjava, koja je u francezkom posljednjem boju mnogo pretèrpila; u nju se pako danas krivci zatvoraju. Krasni je odtuda izgled na čelu obližnju i dobro obdèlanu ovu ravnicu. Ljubljana je stolica dèržavnoga i okružnoga poglavarstva, i mnogi drugi občinski službenici ovdè obitavaju. Biskup zatim i njegov stolni kaptol stolicu svoju ovdì imadu. Varoš ovi nadalje ima: jedan licej, gimnazij, glavnu učionicu za detčake i jednu kod opaticah za dèvojke; poljskoga gospodarstva i jedno skladnoglasnosti društvo. Za razveseljenje stanovnikah služe lèpi vèrti i druga u okolici varoša šetališta. Poslenost proteže se samo na gradjanah domaće rukotvorne proizvode. Tèrgovina ipak vodi se na kopnu s Tèrstom i s drugimi izvanjskimi i unutarinjimi varoši; na Savi pako s Horvatskom i ostalom ugarskom zemljom. — *Krajn* (Krainburg) varošica sa starinskim gradom na jednoj klisuri, ima 1,800 stanovnikah, koji od poljodèlstva i rukotvorja živu. — *Radolca* (Radmansdorf) varošica, vlastitost grofovske Turnove obitelji; ima 700 stan., koji se tèrgovinom i rukotvorjem mnogo zabavljaju. — *Škofjaloka* (Bischofslaak) varošica u dražestnoj okolici 1,800 stanov. brojeća. — *Kamnik* (Stein) sa starinskim podèrtim gradom; čipke, koje se ovdè prave, mnogo se raznose po sajmiH Horvatske i Štajerske. — *Jesenice* (Assling), tèrgovište na lèvoj obali Save, imade tèrgovinu s kožami i pamučnimi čarapami (Baumwollstrümpfe). — *Tèržec* (Neumarkt) tèrgovište bèrdi obkoljeno, u okolici su mnoge gvoždjare (Eisenhammerwerke) strojbarie (Ledergerbereien); zatim se pletu mnoge čarape, i s ovimi se znamenita tèrgovina vodi. — *Stara-loka* (Altenlack) tèrgovište, kojega se stanovnici mnogo tkanjem platna zabavljaju. — *Bistrica* (Feistritz), selo polag potoka istoga

imena s železnimi rudami; ovdě se takodjer čavli i ostale železne sprave načinjaju. — *Sgoš* (Sgosch) selo, ima suknenu fabriku. — *Dolnji i gornji Krop*, dva sela, gdje se u okolici peći za talenje želeža i mnoge čavlarнице nalaze; ovdě se i svakověrsto železno orudje pravi. Lěpi ovdašnji grad *Mačkov-kamen* (Katzenstein) zvani mnogimi je lěpimi kipovi zatim lěpim vėrtom i u njemu vodometom ukrašen. — *Železenka* (Eisern) jedno od najvećih selah u Krajskoj; ima 1400 stan: dvě talionice i jednu gvoždjaru; zatim se mnoštvo svakověrstnog železnog orudja ovdě pravi. — *Dul* (Lustthal) město pri utoku Ljubljane u Savu, s lěpim gradom i vėrti Barona Erberga. U vėrtu je podignut lěp spomenik cesaru Franji I., koi je ovdě 16. svibnja bio 1818. — *Blědski-grad* (Veldes), selo polag blědskoga jezera s jednim gradom. Ovdě kao i po obližnjih selih napravljaju stanovnici prostoga suknja; zatim i od dėrveta svakovėrtna děla, koja se u okolišnje kotare raznose. U srěd jezera ovoga nalazi se cėrkva od prošćenja: *Blědska majka Božja* zvana. — *Krajska gora* (Kronau) selo na sněžnom bėrdu i polag Save ležeće. — *Pod-Koren* (Wurzen), selo ležeće blizu izvora sěvernoga viranjka Save; ima blizu veliku podzemaljsku špilju. — *Moistrana* (Moisterna) selo na podnožju Triglava ležeće s železnimi rudami. — *Javornik* (Jauerburg) selo na jedan sat od Jesenice udaljeno; ovdě se tali i priredjuje (ocel) čelik. — *Běla* (Kärner Vellach), i ovo je město jedan sat od Jesenice udaljeno. — *Gornji-Kolovrat*, ima istoga imena starinski grad, koi je izvorno rodno město grofovske obiteli toga imena. —

2. U okružju Novo-Městanskom: *Novo-Město* (Neustadl) dobro i uredno sazidani varoš, leži s jedne strane na brěžuljku u plodnoj i prijatnoj okolici polag Kerke potoka. Ima 250 kućah do 1500 stanovnikah, gimnazij, tri cėrkve i jednu glavnu učionicu. — *Kėrško* (Gurksfeld) leži na desnoj obali Save rěke, ima do 800 stanovnikah, koji se obradjivanjem vinogradah mnogo zabavljaju. Tu stoji na bėrdu grad grofa Auersberga, na kojega i varoš ovi spada.

— *Višnjagora* (Weichselburg) mala varošica s podèrtinami grada istoga imena; ima prèko 400 stan.; koji se mnogo vunenim dèlom zabavljaju. — *Metlika*, blizu Kupe potoka na podnožju uskoèkih gorah i na horvatskoj granici ležeća varošica; ima do 900 stan. i cèrkvu od proštenja. — *Koèevje* (Gottsche), varošica kneza Auersberga, ima 700 stanovnikah. — *Turjak* (Auersberg) tèrgovište sa starinskim grofa Auersberga, inaèe i Turjaèki zvanoga, gradom, koji lèpe oko sebe vèrte imade. — *Ribnica* (Reifnitz) tèrgovište, u okolici pravi se veliko mnoštvo svakovèrstne dèrvene i železne robe, koja se raznosi i u druge inostrane dèržave. — *Dolenaves* (Niederdorf), selo množinu lonèarah imajuèe, koji veliku stranu Krajske svojim dèlom providjuju. — *Hof*, selo polag Kèrke potoka, znamenito od železnih rudah kneza Auersberga. Ima talionicu za železo (Eisengusswerk) i više zanatlijah, koji svakovèrstnu železnu robu prave, koja se poslè u druge dèržave prodaje. — *Soteške toplice* i *Jezirske toplice*, dva kupališta polag Novoga-mèsta. — *Bèli-kamen* (Weissenstein) polag Kèrke potoka s lèpim gradom; u bližini je jedna znamenita gorska špilja. — *Mokrice*, selo polag Save i horvatske granice s lèpim gradom. — *Soteška* (Einöd) selo polag Kèrke s lèpim gradom na stèrmoj uzvišenosti položeno. — *Mokronog* (Nassenfuss): tèrgovište u plodnoj okolici; blizu na mramornoj klisuri diže se grad Klingenfels zvani, koji je lèpimi vèrti obkoljen i kupalištem providjen. — *Kostanjovica* (Landstrass) na jednom otoku od Kèrke ležeće mèsto. — *Otočica* (Vördel) poldrugi sat od Novoga-mèsta udaljeno s gradom. — *Struk* polag Kèrke potoka poldrugi sat od Novoga-mèsta ležeće mèsto. — *Šetičina* (Sittich) selo s gradom, koji je odpric cistercitah monastir bio. — *Rakovnik* (Kroisen-Bach) selo s gradom polag Rakovoga potoka. — *Dèbrovica* (Guttenhof), u plodnoj okolici ležeće mèsto. — *Litja* (Littay) tèrgovište kneza Auersberga polag Save. — *Kostel* tèrgovište s gradom na bèrdu polag Kupe. —

3. U okružju postoinskom: *Idria*, varoš s najbogatijimi rudami živog srebra, leži u jednoj dubokoj, užkoj i od velikih bérдах zaklopljenoj dolini polag potoka istoga imena. Broji do 400 kućah i 4,300 stan., koji se većinom rudarstvom zabavljaju. Uhod u rude ovdašnje nahodi se gotovo usred varoša, gdje na početku jedna cèrkvica stoji, kod koje ulazeći rudari svakiputa svoju molitvu izvršivaju. Strahovita je dubljina i velikoća podzemaljskih ovih šupljinah. — *Loš* (Laas), varoš s gradom na bérdu, ima preko 600 stan., koji s kožami i morskom soljom najviše tèrguju. Ovdě je na blizu podzemaljska špilja, u kojoj se ribami bogato jezero nalazi. — *Postoina* (Adelsberg), tèrgovište pod jednom velikom klisurom, na kojoj se vide podertine grada Postoine. Ima stolicu ravniteljstva ovoga okružja. Vredno je ovdě viděti najčudnovatijimi svake fele slikami napunjene špilje: *Postoinska* i *Magdalenska*. — *Cirknica*, tèrgovište ležeće polag jezera istoga imena; ima do 1,400 stan., koji s ribami i morskom soljom tèrguju. — *Planina* (Alpen) medju velikimi planinama i gorami ležeće tèrgovište, ima okolo 1,100 stanovnikah; ovdě na blizu je znamenita podzemaljska špilja. — *Vèrhnik* (Oberlaibach), tèrgovište polag Ljubljane potoka s 1,400 stan.; po potoku ovom těra se znamenita tèrgovina s daskami i drugim dèrvljem. — *Vipava* (Vippach), tèrgovište, ležeće u jednoj vinom i sadom bogatoj i vèrtu naličnoj okolici; ima preko 1,100 stan. — *Sv. Kancian*, od podzemaljske svoje šupljine glasovito selo. — *Roserik*, selo, kod kojega dobro vino rodi. — *Vrem* ili *Prem*, gdje se prosto sukno pravi. — *Sněžno-bérdo*, grad i glavno město okolice, koje mnogo dèrvlja i odtuda naćinjenih stvari prodaje. — *Sv. Vid* tèrgovište s gradom. — *Predjama* (Lueg), město na podnožju Nanasa bérda medju velikimi i golimi klisurami, kuda jedan samo u ovih klisurah izsěćeni put vodi. Ovdě je iz tri špilje sastojěća podzemaljska šupljina. Dolnja špilja prima u sebe jedan potoćić, koi se zatim kod Vipave pokaže izpod zem-

lje. — *Bistra* (Freudenthal), selo na jedan sat od Vèrbnika ležeće s gradom. — *Gornji-Lopatec*, selo s gradom. — *Podbreg*, četvèrt sata od Vipave udaljeno selo. — *Polhovgradec*, selo polag potočića Bušna s gradom. — *Naškole* (Neukosl) mjesto polag potočića Rêke, lêzi u kamenitoj okolici. Ovdê je nêgda stajao rimski varoš *Anesila*. — *Tomai*, ugledno mjesto, glasovito svojim dobrim voćem i vinom. — *Podraga* selo. — I druga ostala mjesta od manje znamenitosti. —

4. U okružju goričkom: *Gorica* (Görz, Goricia), lêzi na veoma prijatnom i zdravom mjestu; kuće sve imade od kamena, crêpom pokrivenè, polag novoga ukusa i velikom stranom na dva i do četiri poda visoke. Više varoša na bèrdu stari je grad, u kojem su nêgda grofovi od Gorice stanovali. Od tèrgovah varoša najznatnii je tako zvani *Travnik*, na kojem nêgda bivši Ježuitski manastir i cêrkva danas je za vojake kasarna. Od sgradah občinskih: stolna biskupska cêrkva, ukrašena lèpim spomenikom posljednjega grofa od Gorice; zatim biskupski grad s lèpim vèrtom, dèržavna kuća, varoška kuća i lèpo kazalište u predgradju Studenci zvanom. *Gorica* nadalje ima stolicu okružnoga ravniteljstva; ima biskupa sa stolnim kaptolom i društvo poljskoga gospodarstva. Ima biskupsko sêminište s mudroljuba i bogoslovja učionami, jedan gimnasij, jedan piaristah a drugi opaticah ursulinskih manastir s dèvojačkom učionicom, jednu hebrejsku učionicu i sinagogu, plemenitih dèvojakah odhranilište, manastir bratje milosèrdnikah s bolnicom, i jednu vojničku bolnicu. Na brêžuljku polag varoša stoji opet franciškanski manastir. Na poslenost varoša ovoga spadaju poglavito tri šecèrane. Za šetalište stanovnikom najviše služi predvaroš Studenci, gdê u redu zasadjena dèrva čine, da je ova strana varoša veoma ugodna. — *Gradiška*, nêgda jako utvèrdjeni varoš, lêzi na desnoj obali Sotče potoka, u koi ne daleko utiče Vipavčica; ima do 900 stanovnikah i jednu glavnu učionicu. — *Oglaj* (Aquila), varoš ovi, koi se je nêgda radi svojega velikoga bo-

gatstva nazivao drugim Rimom, i u staro doba najpoglavita tvrdjava premožnoga rimskoga carstva bio, godine je 452. po Isukèrstu od Atila hnskoga vodje porušen, od kojega se vrèmena pomoći i uzvisiti nikada nije mogao. Broji danas do 200 kućah i 1,400 stanovnikah. Vredno je vidèti ovdè starinsku stolnu cèrkvu, polag koje stoji veliki iz četverouglastoga kamena sazidani zvonik. Ova je cèrkva nègda vlastitost moćnih i nad cèlom ovom okolicom vladajućih patriarkah od Oglaja bila. U ovoj se okolici nalaze mnogi ostanci starožitnosti rimske. — *Montefalkone* varošica na brèzuljku polag mora; ima 1,200 stanovnikah i od godine 1825 otvorenu luku. — *Ples* tèrgovište u kamenitoj i neplodnoj okolici. — *Kèrvin* (Corvons), veliko tèrgovište polag Sotčè potoka s gradom, leži u lèpoj okolici na mletačkoj krajini; ima 3,700 stanovnikah, koji se poljodèlstvom i proizvodjenjem svile zabavljaju, koja je ovdè u cèlom goričkom okružju najbolja. — *Grado*, tèrgovište polag mora, ima 1,200 stanovnikah i malu luku. — *Podmelac* (Podmeuc) selo s lèpim vodopadom. — *Sveto-bèrdo* (Heiligenberg), mèsto od svoje lèpe cèrkve Majke Božje glasovito, ovamo množina pobožnih iz svih obližnjih krajevah dolazi. — *Podgora*, selo polag Gorice varoša, imade papirnicu i fabriku od kožah. *Monastir* poznato selo od množine ožamah i bagarie kože, koja se pravi u ovoj okolici. — *Tibain* (Duino) s gradom grofa Turna, odkuda je krasan izgled na more jadransko; cèrni mramor takodjer kopa se ovdè. — *Terzo*, mèsto s fabrikom od kožah. — *Farma*, selo polag Gradiške s dvèmi svilanami; ima lèpu cèrkvu i do 900 stanovnikah. Ovdè je izkopano godine 1824 mnogo starožitnostih rimskih i novacah. — *Heidenschaft* polag potoka Hobel, koi čini ovdè granicu od Krajske, kuda je još godine 1644 jedan kameniti most naćinjen, imade 500 stanovnikah. U ovoj okolici bura, koja dolazi iz obližnjih planinah, znade višeputah tako bèsniti, da ista tovarna kola na putu prevèrne, i šta je više, stražnjega francezkoga boja bacila je

vàs jedan odsèk konjanikah. — *Sveti Križ* (heil. Kreutz), varošica medju velikom cestom i Vipavšicom potokom ležeća; ima građ na bèrdu, i do 1,100 stanovnikah. — *Ose-ljano* (Ossegliano), selo do 500 stanovnikah brojeće s gradom. — *Tèrnova* na visokom bèrdu, odkuda je lèp izgled, ležeće mèsto; ima u bližini velike šume, u kojih se mnogo ugljevja i vapna proizvodi. — *Cèrnica*, župno mèsto, štaci u od Gorice udaljeno s 550 stanovnikah. U okolici su podèrtine starinskoga grada *Tabor* zvanoga. — *Lucinaj* (Lucenigo) gospodština i selo 1,200 stanovnikah brojeće, ima lèpu cèrkvu i poznato je od zdravoga svoga zraka. — *Merna* na obalah Vipavšice potoka i na drumu tèrstjanskom ležeće mèsto; ima prèko 700 stanovnikah, koji su većinom postolari, i sami si kože priredjivati znadu. —

ISTRIA I DALMACIA.

Istria i Dalmacia, dvě ove pokrajine čine većinom *Velike Ilirie* zapadnu obalu, koja nuz more jadransko leži. *Pěrna* graniči: od sěvera s Goricom i Krajnskom; od juga s Horvatskom i morem jadranskim; od zapada s morem jadranskim: od istoka s Krajnskom zemljom. — *Druga*: od sěvera: s Likom ili Horvatskom zemljom; od zapada s jadranskim morem; od istoka: s Hercegovinom i Horvatskom turskom; od juga s Cernomgorom, Albaniom i morem jadranskim. Najveća dužina Dalmacie od Tromeđe na horvatskoj graniči do Paštrovicah iznosi 75 němačkih miljah; a širina od granice turske do Zadra 14 miljah. U makarskom okružju (preturi) širina njezina pruža se na 6 do 7 miljah; kod Neretve $1\frac{1}{2}$ milju; u okružju Dubrovačkom $1\frac{1}{4}$ milju, a u kotorskom od prilike $5\frac{2}{8}$ (kod Kotora) milje. — Dvě užine, koje Dalmaciu čepaju, prinadležu turskomu carstvu; jedna je Klek, izmedju prave Dalmacie i dubrovačkoga okružja na 2 □ milje, ima 16 selah, s 500 kėrstjanah i 300 Turakah; a druga (Sutorina) izmedju dubrovačkoga i kotorskoga okružja velika je $\frac{2}{3}$ □ milje, ima 10 selah s 558 dušah (50 Turakah). —

Brěgovite i neravne su obedvě ove pokrajine ilirske. Běrda ovdašnja sastoje većinom iz běloga vapnenoga kamena, i na južnih stranah od jačega pripeka sunca popu-

canimi i potèrganimi svojimi klisurami, koje su i na mnogih mjestih teško zastupljive, strašan i mèrztan pogled davaju. Ovakove fele klisurasta bèrda po svih slavjanskih dèržavah tja do dalnje *Kamčatke* pod jednakim imenom »*Babji-Zub*« nazivaju. — Pèrva svèrž dolazi od krajske strane iz julskih planinah, i prot zapadu po gornjoj se strani Istrije proteže, ter više manjih svèržih po ovoj pokrajini razprostire. Druga svèrž, koja se istrijska zove, dolazi sèverno od Rèke i kroz cèlu se Istriu u mnogih svèržih proteže. Od ovih vrèdnia su: *Planik* i *Učka* (*Utschka-berg*, monte maggiore), dva kamenita i jako visoka bèrda. Od Sotče se opet u južno-istočnom tečaju pruža *Gabrik* (*Karstgebirge*), visoko, klisurasto i od svih bèrdah u carstvu različno; bèrdo ovo iz samoga bèlog kamena sastojee, pusto, klakovito, i kano takovo strašnoga pogleda do Postoine se dovuče, odtuda se opet prot Rèci krene i kada zapadnu Horvatsku i jednu stranu Dalmacie projde, u Turskoj se izgubi. —

Cèla je Dalmacia bèrdi i brèžuljci posuta, koji po obližnjem moru svojimi razprostranjenimi vèrhi mnogobrojne ovdašnje i lèpe otoke (koji se Archipelagom ilirskim nazivati mogu) naćinjavu. Na ličkoj granici vuče se glavni stan *dinarskih planinah* pod imenom: *Velbitske gore*; ove pošto mnogo svèržih po Dalmaciji i do mora razpošilju, najposlè u Tursku predju i tamo se izgube. U ovih glavnom stanu leži *Dinara* 5,668 b. s. visoko bèrdo, od kojega je i cèli ovih planinah lanac ime svoje zadobio; zatim su: *Janerovo*, *Ersovac*, *Knin*, *Prolog* i *Mitićić* druga bèrda. U unutaršnjem stanu prama moru, i sèverno Dèrnišu leži 3,609 b. s. visoko bèrdo *Promèna*, zatim *Svilaja* istočno Dèrnišu 4,743 b. s. visoko. *Tatarske gore* leže kod Šibenika nuz more i visoke su 1,568 s. *Karbanske gore*, kojih su najvišji vèrhovi: *Kozjak* 2,456, i *sveti Jure* 2,135 b. s. visoki. Iz Dinarskih planinah proizlaze takodjer: *Paklenica* 5,192 i *Kom* 5053 s. visoke gore; zatim *Krišica* bèrdo; pogibelni prolaz od

Klapavice; ležaj od *Kozjeg bërda*, k tomu kamenita i neplodna dolina *Klapavica*, uzbudjuju svojom divljačinom grožnju i u najvatreniem naravi izpitatelju. Nadalje *Mosorske* se gore na 4,206 b. s. uzdižu; u ovom produženju i gore »*Polica*« zване леže. Zatim su *Biokovačke gore* 5,520 b. s. visoke, gdje na podnožju njihovom varoš *Makarska* леži; na vèrhu ovih gorah jako neugodna zima vlada, i nèkoje jame, ovdje *Ledenice* zване, neprestano su ledom napunjene, koi se nikada neraztaljuje. Obližnjim stanovnikom bërdo je ovo prorok od vrèmena, i zato je kod puka i u velikoj cèni. Ako magla kano raztèrgana u zrak odlazi, i nèki se iz nutra bërda štropot čuje, tad je znamenje, da će sèverni vètar duhati. Magla se ova većinom iz bërda onda uzdiže, kada izlazi i zapada sunce ili mèsèc; oko podne pako ova se već velikom stranom razide. Znamenito je još u ovoj strani Dalmacie golo, pusto i klisurasto bërdo *Vergorac* zвано i na istočnoj krajini proti Turskoj protegnuto. — Na južnoj strani Dalmacie opet su gore, koje iz Heregovine do simo dosižu, znamenite: *Dubrovničke* i *Kotorske*. Ovih je najvišji, koi istočno staromu Dubrovniku леži, *Snižnica* nazvani vèrh. — Najdalje pako prama jugu od svih bèrdah carstva austrianskoga леži u kotorskom kotaru bërdo *Dubovica*. —

Premda nijedno od svih imenovanih bèrdah Dalmacie 6000 stopah visine neima, ipak se očima jako visoke čine, jer većinom ili ukraj mora, ili inače u dubokih okolicalah леže. Sve pako ove Dalmatinske gore stèrm, pust i klisurast pogled imadu i većom su stranom gole klisure, koje i iz same zemlje kano takove izniču; najstèrmovitie je ih pako vidèti na južnih stranah od otokah, gdje se skorom same takove gole, i bez ikakove zemlje klisure vide, koje ovako raztepane po moru svojimi iz mora stèrčećimi vèrhovi mnogobrojne ovdašnje otoke načinjaju. —

Nu i medju pustimi i klisurastimi bèrdi od Dalmacie nèkojih lèpih i plodnih dolinalah imade. Ovako polag Klise

leži lěpa, běrda obkoljena i sladkimi pašami nadarena »*Dismo*« zvana dolina; zatim doline: *Merlačka*, *Cetinska*, i *Neretvanska* spadaju medju najplodnie krajeve ove pokrajine, gdje svake fele žitak, voće i masline obilno rode. — Na sěverno-istočnoj strani Istrije pamtiti je vrėdna krasna i u staro već vrėme poznata okolica *Liburnia*. Ovu od sěvera proti mėrzlim vėtrom visoka běrda brane, na zapadnoj i istočnoj strani imade lěpe vinograde, sladkim groždjem i južnim voćem napunjene brėžuljke; ovdí opet na lěpih livadah i pašnicih stada ovacah i kozah, koje tečno meso i sir imadu, pasu; na južnoj je strani more, koje obilno je napunjeno ribami, plodnimi otoci i mnogobrojními ribari, koji su jošte u staro rimsko vrėme ovom umėtnostju glasoviti bili. —

Podzemaljska špilja u Istrii najznatnia je blizu Těrsta: *St. Servolo* zvana, ova kako dubljinom, tako i nebrojenimi svojimi, od najćudnovatie fele slikami veoma je znamenita; ovdě se medju ostalim vidi i jedan iz sige (*Tropfstein*) udivljenja vrėdnom urednostju od iste narave složeni i svimi malenkostmi obskėrbljeni žėrtvenik, na koi stanovnici posle kip svetoga Servola postaviše. Špilju ovu poradi pulloće zemlje pogibelno je pohoditi. —

Što cėnu ovih pokrajinah najviše uzvisuje, poglavito je: bližina jadranskoga mora, koje i najbolje svoje luke na istočnoj strani imade. Mletčani, da gospodstvo jadranskoga mora sebi pribave, dugo su se vrėmena za ovo borili s Pizom, Genovom i drugimi vladanji, nu neomedjašeno gospodstvo nad ovim morem mogaše stopram po predobljenoj dalmatinskoj obali imati. More ovo osobito na dalmatinskoj obali mnoge luke, morske užine i kanale imade. Od ovih su najznatnii: *Merlački*; zatim kanali od *Zadra*, *Lopuda*, *Šplita*, *Braća*, *Fara*, *Korčule*, *Neretve*, *Lasteva* i *Mljeta*. — Od mnogih dobrih dalmatinskih lukah najznatnia je, koja u zalėvu kotorskom pod istim imenom leži; ovu najveću i najsėgurniu jadranskoga mora luku naćinjavu, jedno: dovoljna dubljina za najveće tėrgo-

vačke brodove; drugo: lěpi i proměniví njezin progled, da se medju najkrasnie brojiti može. —

Poluotok istrianski same male potoke imade, od ovih su znatnii: *Dramga* (Rizzaro); *Dugoberola* (Quieto); *Raša* (Arsa), koi čepičko jezero protiče i od manjih se brodovah pohadjati može; *Dragejna* i drugi manji potoci, nu koji se višeputah lěti izsuše. Otoci istrianski svi su bez ikakovoga potočiča, samo na otoku Kěrku od srědine jedan mali teče, koi se za kratko vrěme u moru izgubi. —

Dalmacia u obće, a poglavito na otocih sladke vode tako malo imade, da na više městih ova ne samo ljudem nego i istoj životinji manjka. Potoci pokrajine ove od sěvera k jugu uzimajué znatnii su slědeći: *Zermanja* (u staro vrěme Tedamius), izvire iz Like u Karlovačkoj krajini na podnožju běrda Popine, načinja lěpi vodopad i kod Novoga ili Novigrada u more se slěva. Potok ovi od svojega vrěla do Obrovca, gdě most překo njega vodi, nago i silovit tečaj imade, odkuda opet tiho i polagano ide, da i manje morske ladje do Obrovca bródití mogu. Tečaj potoka ovoga na dalmatinskom kopnu dug je 30. tal. miljah, i on na dolnjoj strani izmed velikih i strahovitih klisurah prolazi. — *Kěrka* (kod Rimljanah Tilius zvani) iztiče iz ersovačkih gorah blizu Topolja, dvě tal. milje daleko od Knina, kod kojega města potok Butižnicu prima, od-tuda k moru otiče, i na ovom putu pošto Cikolu potok u sebe primi, izmedju Skradina i Šibenika u kanal šibenički utiče. Na pet městah napravlja prekrasne vodopade, od kojih je najodličnii kod Skradina, koi se s najlěpšimi na světu vodopadi prispodobiti može. Ima tri mosta kod: Topolja, Knina i Slapa; tečaj njegov do 40 miljah iznosi. — *Cetinja* (u staro vrěme Telurus), pođ Jerebicom gorom, sěverno istočno od sela Verlica iz više izvorah dolazi, kod Sinja Sutinú potok prima, načinja više vodopadah, medju kojimi onaj kod Velike-Gubavice 90 stopah visoki krasan pogled imade, i kod Omiša se u more saliva. Překo Ce-

tine dva su kamenita mosta, jedan ne daleko od obćine Dragovićah, a drugi kod Blata. Nosi kao i Kërka male brodove i to samo na četiri tal. milje daleko do vodenicah Visećkih, gdje već i pitka voda prestaje. — *Neretva* (Narenta, kod starih, Naro, Narbo i Orontius), najveća rěka Dalmacie, izvire u planini Šuljaji, koja Bosnu od Hercegovine dĕli, i prošavši velikom stranom Hercegovinu, kod Metkovićah u Dalmaciju unilazi, koju samo na 14,000 hvatih u dućini prosěca, i okolo 15 hvatih široka, i 12 do 15 stopah duboka na šest se mĕstah u kanal od Neretve izlĕva. —

Istria neima nijednoga znamenitoga jezera. Samo *Čepik* jezero, i na otoku Kërku tri se broje, nu nije nijedno od kakove važnosti. — U Dalmaciji je jezero najveće i najznatnie *Vrana*, 20 tal. miljah južno-istočno k Zadru ležeće. Voda je njegova slana, na kojoj se rekeša i plima (Ebbe und Fluth) vidĕti mogu, zato neki dĕrže, da s morem, od kojega je 3 tal. milje udaljeno, izpod zemlje u savezu stoji. U njem se ukusne jegulje (angvile, Aalfisch) love. Ostala mnogo manja jezera, koja se lĕti zasušĕ, jesu: jezero *Bokanjsko* (lago di Boccagnazzo); *Nadinsko*, oba u zadarskom okrućju; *Rastok* blizu Vergorca; *Jezerac* dvĕ tal. milje daleko od pĕrvoga; *Baćinsko blato*; *Proloćac* u Imoskom polju i. t. d.

Medju bĕrdi od Dalmacie nalazi se nešto lĕkovitih vi-ranjakah, nu nijedan se od veće cĕne i vĕrdnosti nepiše. —

Podnebjje Istrie i otokah njezinih sluti već na blićinu toploga i umilnoga talianskoga zraka; različito cvĕtje ovdĕ se i u prosincu za klobukom zadĕnuto nosi. Zima traje kratko vĕrme, jer prolĕtje već koncem sĕćnja poćimlje. Snĕg, koi u zimi padne, netraje dugo, nego ga bĕrzo nestane. — Dalmacia, što se podnebjja tiće, najtoplija je strana austrijskoga carstva. Lĕto je tamo jako suho i noć vruće, hladovite i ugodne; magla pako skorom se nikada nevidi. Najpriatnie je podnebjje na otocih, ovi u obće blagi zrak ućivaju i to bez svake skorom zime. I buduć pokrajina ova od

sěvera k jugu veliko produženje imade, zato pamtiti trěba, da je zrak u sěvernoj strani hladnii nego u južnoj. U obćem pako podnebjje Dalmacie veoma je blago na primorju i otocih, nu čim se čověk od mora udaljava i k turskoj granici približuje, i zrak surovii i hladnii biva. Na několiko miljah od mora prestaju već rastja južnim pokrajinam prirodna, kao n. p. *masline*, *bademi*, *smokve*, koje uzduž cěloga dalmatinskoga pribrežja razkošno rastu. Jesen je krasna, a zima blizu mora i na otocih prijatna i mehka, k medji oštra i surova. Sněg rědko kada u primorju i na otocih pada, i kad padne, bėrzo okopne. U srěd zime lěpi se ovdě tulipani, ruže, karanfići i. t. d. odgojiti mogu. Karfiolah se najviše i u najlěpsih ružah u sěčnju i veljaći pojěde, i već početakom ožujka divjih špargah u izobilju imade. Pogdikoja godina prodje, da ni najmanje sněga nepadne, nu to se samo od primorskih okolišah razuměva. —

Od velike su pako napasti stanovnikom polag mora: *Bura* i *Široko* zvani vėtri. *Bura*, sěverni i hladni vėtar, krove višeputak s kućah sbaci; vėtar ovi na drumu kod Gabrika višeputah tako silno duhati može, da silom svojom natovarena kola prevėrne, i ovako morski brodovi, da se od napasti njegove obrane, od obale u veliko se more otisnuti moraju. — *Široko* vėtar, duše iz južnih stranah, ovi ako kiše nedonese, i isto se korenje od travah posuši, donese li pako kiše, onda je osobito u Dalmacii dobra lětina i ribaria. Nesnosnu ovu vrućinu u Dalmacii, koju ovaj južni vėtar (tal. scirocco) još više umnožava, razblažuje opet mestral (tal. maestro), drugi vėtar, koi lěti obićeo oko podne započinje i do zahoda sunca traje. Mnoga kiša kvvari u Dalmacii vino, nu plodnosti maslinah jako je prijatna. Južna Dalmacia mnogo je potresom podvėržena; tako na priměr god. 1667. strahoviti potres vās je skorom Dubrovnik porušio. —

Od rudarskoga bogatstva u Istrii se něšto sumpora kopa; u Dalmacii: *gvoždje*, *smola*, *kreda*. Nu kamenitoga

ugljevja kopa se u Istrii i na istom otoku Cresu i na više mjestah Dalmacie; ovo kod Darniša, koje je jedno društvo inostranih glavničarah kopati preuzelo, najznatnije je. Svake pako fele kamenjem ove su pokrajine bogate, tako najdragocēniega i istoga puževnoga mramora Dalmacia imade. U Istrii se opet na više mjestih lēp mramor nalazi, koi se je već u staro vrēme za gradjenje Mletakah i Oglaja iz ove pokrajine izvezio; na otoku Kerku i nekujih još drugih mjestih ima cērvenkastoga i svakolično-pisanoga mramora. Mlinskoga kamenja jako dobroga, sadre, zatim svakovērstne zemlje i morske soli imadu obedvoje ove pokrajine. —

Veliko mnoštvo travah lēkarskih i različitoga mirisnoga cvētja pokrajine ove imadu: Ružmarin ovdē na divjem raste, i veliki se gērmovi od mēsečnih ružah neprestano zelene. —

Svake fele žitak u Istrii se dobro naplatjuje; nu u Dalmaciji poradi mnogih kamenitih, golih i neplodnih bērdah na više mjestah plodnost je slaba, na otocih opet, da samo vode imade, mnogo bi bolje uspēvala. — Kērtolu i nekiju još povērtlinu imadu pokrajine ove; nu kupus i repa za Dalmaciju dolazi iz Rēke. — Voće i istoga južniega podnebjja svakovērstno, kao: *smokve, mandale, naranže, rogatci, mogranje, (Granatäpfel) limuni, južni kesteni* i druga još mnoga, od kojih nekija u Istrii samo na toplijih mjestih polag starih zidinah naprēduju, u Dalmaciji naprotiv osobito primorskoj ili južnijoj i na prostom zraku rode. *Maslinovo i lovorovo dēvo*, zatim više felih jako dobrih dinjah obedvē pokrajine lēpo proizvode. — Vinogradi svuda se obdēlavaju i mnoga dobra vina proizvode. — Šume u Istrii po nekujih mjestih jako su lēpe, i svake fele dērvlja, koje se i na more velikom stranom prodaje, imadu. Šume naprotiv u Dalmaciji iz šumarskah samih i šikarja sastoje, i samo na malo mjestih većega dēva imade; ovdē i nekija toploga podnebjja dēva na prostom zraku rastu, tako od

ostalnih »*Ilex major*« jedna fela voća, kojega je ukus kestenom spodoban. —

Marhu rogatu, konje, kèrmke, magarce, ovce, koze, dèrže stanovnici ovih pokrajina; u Dalmaciji najviše imadu magaracah, ovacah i kozah. Od divjačine najviše zecevah, koji kano i jaganjci poradi mirisa ovdašnjih travah osobito u Dalmaciji jako tečno meso imadu. Zatim domaća perut svake fele i svilne bube hrane se. Potoci, a poglavito more, svake su fele ribami bogati. —

Stanovnikah obadvè ove pokrajine polag najnoviega broja ukupno imadu na: 655,000; odkuda na Tèrst i Istriu 270,000, na Dalmaciju pako 385,000 dolazi*).

Gornju stranu poluotoka Istrie i njegove otoke zauzimaju *Liburnjani*, slavo-ilirsko pokoljenje, koji su već u stara vrèmena kano krèpki morski vojaci poznati i Rimljanom višeputah straha zadavali; drugu opet poluotoka ovoga stranu zauzimaju tako zvani *Istrianci* od ilirskoga takodjer kolèna izlazeći narod. U Tèrstu pako i drugih nuz more ležećih gradovih obitavaju Taliani (ili potaliančeni Iliri) i to u znamenitom broju. Nèmacah samo u Tèrstu i to u manjem broju nego Talianah imade. —

Dalmacie glavni narod već od starine je kolèna slavo-ilirskog, koi po svuda u unutarnjem pokrajine sam i s nikojim drugim inostranim nesmèšan obitava. Nu kako u Istrii, tako žalibože i u ovoj pokrajini veća polag mora tèrgovačka mèsta i varoši mnogo su potaliančeni i ovako najviše potudjeni. —

Umnoženje Talianah i dugovrèmeno upravljanje Mletčićah nad ovimi pokrajinami bila su u mnogom ogledu za ilirski narod i njegovu literaturu veoma ubitačna. Jezik talianski na mnogih mèstih, osobito s vrèmenom, kad službenim jezikom postade, izkorèni gotovo sasvim jezik na-

*) *Franz Peter*, Professor in Spalato: *Das Königreich Dalmatien*. Wien 1841.

rodni, ograničivši upotrèbljenje njegovo samo medju prostim pukom, (Evo primèra, domorodni čitatelju! koliku važnost i koliki upliv poslovni jezik u dèržavi imade). Pèrvobitne ilirske familie promènivši imena svoja (n. pr. u Šibeniku *Divnić* u *Difniko*, *Miketić* u *Micatec*) zabaciše prirodjeni im jezik, i talianske običaje i jezik poprimiše. Nu ako je to, gledajući na okolnosti onih vrèmenah, iz skrajnje nevolje bivalo, to se sad slavjanski domorodac dvostruko diviti, i skrajnjom sèrca tugom gledati mora, kako se i danas jošte mnogi kèrvjom i jezikom pravi Iliri, pošto sa sela u gradove dojdju i tu talianskim jezikom kojekako govoriti nauče, ilirskoga svoga plemena rado i lahkomišljeno odriču, dètcu svoju kao taliančad odhranjuju, te tako rod i slavjanski svoj jezik nemilice gube!! —

U rodoslovnom (ethnografičkom) obziru mogu se Dalmacie stanovnici ovako razdèliti;

a) Stanovnici cèloga dalmatinskoga kontinenta od granice horvatske do kotorskoga okružja. Ovi se po nèkih mèstih zovu Vlasi (tal. Morlacchi). Ovih Morlakah ili od nèkih zvanih Vlahah, koji kotarah zadarskoga i splitskoga najbrèžnatie strane zauzimlju, broji se ukupno do 150,000, od kojih je 100,000 katoličkoga vèrozakona, ostali istočno nesjedinjenoga. — Narèčje, kojim govore, pravo je ilirsko, nu tako, da oni, koji duž turske granice živu, *je* mèsto *i* u govoru upotrèbljavaju, drugi pako *i* mèsto *je* n. pr. *dèvojka*, *lèpo*, *bèžati* i. t. d. Prosti narod po gradovih, osim što sasvim gnjusno i naopako rèči izgovara, upotrèbljava množinu talianskih rèčih, kod njega je rèčotvorstvo najviše taliansko; čemu su poglaviti uzrok talianska go-spoda, koja ilirski po talianskoj gramatici najopačnie govore i s kojimi narod u nepresèčnom i mnogostručnom savezu stoji.

b) Stanovnici kotorskoga okružja pod imenom *Boke-zah* obće poznati, takodjer su Iliri, nu u udaranju glasa razlikuju se manje više od ostalih i posve nepravilno, kao

karavlasii, koji se ilirski uče, govore; n. pr. *icit* mjesto *ici*, *idem u Zadru*, *bio sam u cèrkvu* i. t. d.

c) *Otočani* (za posmèh *Beduli* zvani) osobito oni, koji na zadarskih i šibeničkih otocih živu. Od ovih posljednjih može se upravo dvoumiti, da su istoga plemena s Iliri, jer se jezik, kojim govore, ili se smatrao kraj rječih, ili udaranje glasa, veoma mnogo od ilirskoga po Srbii, Bosni, Hercegovini, Crnoj-gori, suhozemnoj Dalmaciji, Slavonii i. t. d. razlikuje; tako da se kod njih čuje u genit. plur. *cèrljenih pasov*, *hlibov*, *jazik*, *jasti*, *gredi simo*; nu ili da nije to onaj stari slavjanski jezik; o kome se jezikoslovci toliko prepiru?! *Tantas componere lites!* — Ipak se polag svih ovih jezikoslovnih preprèkah stalno nadamo, da kako i druge ilirske pokrajine, tako poglavito Dalmacia, koja je u staro već vrème nad mnogimi ne samo slavjanskimi nego i inostranimi dèržavami prednost u književnoj struci pravedno zauzimala, tim bolje u današnje doba, gdje sve ostale narode k višjemu prosvètjenja stupnju naprèdovati vidimo, da, rekoh, zaostati i od sloge ostale svoje bratje Ilirah odvratit se neće. —

Istrianski mužki spol mnogo je lèpšega struka nego li ženski, čemu su po svoj prilici uzrok svakovèrstna težka dèla, koja su ovomu nježnom spolu polag tamo vladajućih običajah naložena.

Struk stanovnikah u Dalmaciji većinom je lèpoga i visokoga uzrasta, i tèlo njihovo otvèrdnuto je za podnositi najveće teškoće i najjača dèla. Žene su kod njih kao i muževi velikom stranom èvèrstoga i jakoga uzrasta, k tome i po mnogih okolicalah lèpe i krasne. Za najlèpše u cèloj Dalmaciji dèrže se na poluotoku *Pelješcu* u dubrovačkom kotaru. —

Istrianae nada svim ljubi svoju polentu iz kukuruzne melje, zatim ribu, na ulju pripravljenu i sir, kojega u mnogih okolicalah jako dobroga imadu. Sva se ovdè jèla kuhana od povèrtline, kao i ostala pečenja uljem začinjaju. Kavu

pako i rozolju nada svim čeni Istrianac. — U Dalmaciji kruh po manje rodi, i zato se i brašnena jěla manje upotrebljuju; nu zato bravetina, kozje, pomanje govedje i kèrmetje meso pečeno, ili svakovèrstnom povèrtlinom, kao: repom, pašuljom, kèrtolom, kupusom, zeljem ostalim ili lukom kuhano navadno se više troše. Po većih godovinah i svetkovinah, što i kod ostaloga ilirskoga naroda biva, obično se čeli brav ili jagnje na ražnju pečeno na stol doneše. Morovlasi nada svim mlěčna jela i luk svakovèrstni ljube. Onim, koji su bliže mora, i po otocih stanuju, poglavito su jělo ribe; ove, kao i druga ostala jěla većinom se na ulju pripravljaju. — Za pitje u obadvě pokrajine osobito po svetkovinah vino služi, kojega i nekotjih okolicali stanovnici, budući da u izobilju rodi, višeputah prekoměrnio i do omamljenja piju. —

Kuće su po Istrii sve od kamena načinjene, kojega veliko množtvo i svakovèrstnoga pokrajina ova imade, i tako mnogi seljaci uredno sazidane, crěpom il kamenom pokrivene, mnogi na kat visoke i dobro uredjene kuće imadu. — U Dalmaciji naprotiv stanovnici seoski većom stranom veoma siromaška stanja imadu; ova od kamena bez svakoga vapna složena, il od pletera i blatom omazana, slamom, i siromašni nekotji svakojakim samo dračjem pokrivena imadu; i ova su opet na tako malom uredjena, da kuća, kuhinja i štala pod jednim krovom stoje. —

Prosti Istrianac pri svojem svagdašnjem dělu nosi: cěvenu ili cěrvenkastu kapu; hlače i pěrsnik, zatim dvě i po tri naušnice i to samo na jednom uhu; na nogah pako cipale, čizme, nekotji i opanke imadu. Po svetkovinah se ovoj oděci većinom jedna škuromodra haljina pridade. — Žene istrianske obično šкуру opravu nose; vlasi u pletenice uredjene, i ove dugimi sreběrnimi iglami priděvene imadu, naušnice sreběrne su ili zlatne polag mogućnosti. Ovdě u jednoj strani nose žene po svetkovinah cělo tělo u cěrno zavito, i istu glavu cěrnim rubcem omotanu, što višeputah cělo lice

pretvori. Oni pako Istrianci, koji su bližje moru i mornarstvom se zabavljaju, velikom stranom oblubiše dalmatinsku opravu. Liburnjani oblače se gotovo na način Talianah i Francezah. Okolo Tërsta mužki i ženski spol jako se læpo, i po svetkovinah dragocæno oblaçi. — Nošnja u Dalmacii polag razliènosti kotarah razlièna je; na jednoj strani nuz more i na nekøjih otocih nose cèrvenu kapu, goli vrat, škuromodre hlaçe, modri pèrsnik, pèrko kojega jednu haljicu a zimi još i prostu vunenu kabanicu nose; posrèd tæla stegnut je pojas, za kojim je dugi nož (handjar) zadržèven. Na nogah vunene kesige, pèrko kojih cipele, il iz volovske kože nepofarbane i remenjem uèvèrstjene opanke nose. — Morovlah ljubi nošnju: kratku sa širokimi otvorenimi rukavi rubaçu, uzke modre hlaçe, od iste boje pèrsnik, koi je nebrojenimi svake fele svètlimi gumbi nacifran, vèrhu toga vunenu haljicu, zimi opet dugu halju ili cèrvenu kabanicu nekøji imadu. Srèdiðu tæla opasuje vunenu pojas, za kojim dugi nož i pištolje zataknjene stoje; vlasi su u pletenice razredjeni, na kojih cèrvenu tursku kapu nose; nekøji i na naçin turbana glavu omotanu imadu. Na nogah zatim opanke nose. — Morovlaške žene imadu bèle, s velikimi rukavi i svakovèrstno izšivene rubaçe, bèlu ili modru vunenu cèrvenim suknom nacifranu dugu haljinu, na nogah opanke ili cipele iz cervenog ili žutog kordovana. Vlasi u kite spletene, na kojih bèla, kod dèvojakah cèrvèna i svakovèrstnimi trepetljikami ukrašèna kapa stoji. Naušnice, pèrsteni i o vratu od bisera visèçi uresi nemanjkaju. Svetaçne su rubaçe cèrvenom svilom i kod nekøjih bogatijih istim zlatom izšivene. —

Abbate Alberto Fortis, u svojem putopisu o Dalmacii na strani 85. govori od Morovlahah (Morlaken) ovako: Priateljstvo, koje se kod nas (razumèva se kod njega u inostranijh pokrajinah) najmanjom malenkostju razvèrçi može, kod Morovlahah je stalno i postojano. Ovi s priateljstvom vèrozakonsku toçku naçiniše za sebe, ovaj bo se sveti sa-

vez kod njih na podnožju žertvenika sklapa, i u nazočnosti čeloga puka na najsvječanii način s poděljenjem posebnoga blagoslova vėrhu obodvih priateljah i priateljicah izvršiva. Ja sam bio nazočan (govori nadalje) kod takovoga svečanoga saveza od dvě děvojke, gdje se ove u cėrkvi Perušićkoj kao posestrime medjusobno zavėtovaše. Poslě naćinjenoga svetog ovog saveza vidilo se je kako im je u oćih veselje plamtilo; oćevidni dokaz: kolikoga ćutjenstva ljudi ovi imadu, koje mi navadno kao neizobražene smatramo. Priatelji, koji na ovakovi naćin savez medjusobni ućine, imenuju se: *Pobratimi*, priateljice pako: *Posestrime*. — I ovo je, domorodni ćitatelju! jedan od mnogih dokazah, koliko prave ćověćje ljubavi i koliko za pravo ćověkoljubje i izobraženost naš ilirski narćod sposobnostih imade. —

Na otocih *Koločepu* i *Hvaru* žene se svojim lěpim rumenim obrazom odlikuju i što ih još više krasí, jednostavnom svojom nošnjom. U ovih su vlasi ćisto poćešljane bez ikakvoga nakita (*Kopfsputz*) i samo někoje klobuk na glavi imadu. Muževi opet kratku haljicu od zagašene boje nose i duge platnene gaće. — Dubrovćanah nošnja još je lěpša od morovlaške. — U kotaru kotorskom muževi su lěpoga uzrasta, nu žene naprotiv blěde i suhe. Ovdě je oprava mnogo turskoj spodobna, i kod někojih se bogati zlatni i sreberni vezi vide. Handjar, dvě pištolje, i dugu *šaranicu* pušku, kod někojih dragocěno nacifranu, neprestano pri sebi nose. —

Ostale ovih pokrajinalah oděće, koje su manje više različne, obširnie opisati prostor kratkoga ovoga děla nedopušta. —

Poljodělstvo u Istrii i Dalmacii na veoma nizkom savěršenosti stupnju stoji. Ovo bi poglavito u Istrii od velike znamenitosti bilo, da poljodělac većom poslenostju polje svoje obdělava; nu svemu tomu je uzrok: duboka glupost i neprosvětjenost naroda, koi nikakovih srědstvah k svojemu izobraženju neima i tako, šta je naravníe, nego da

takav narod vrëmenom i nagon izgubi, da se za svoje svagdašnje potrebcine brini. *Pšenica* se u istrianskom kotaru jako sije, i u nekotih okolicali na primër okolo Tërsta jako lëpa raste. U Dalmacii već po manje rodi. — *Kukuruza* tri su fele u istrianskoj poznate, od kojih se malozërnasti (Cinquantino) kasno već po dovršenoj žetvi ostaloga žitka sije, i ako lëtina, što se višeputah pripeti, nedopusti, da dozrëliti može, tada se marhi za kërmu daje. U Dalmacii bliže mora i na nekotih otocih kukuruz poljodëlcu trude dobro naplaćuje. — *Jčam* najveća strana stanovnikah sije. — *Hajdinu* po nekotih samo krajevih. — *Zob* po kamenitih i neplodnih Dalmacie okolicali, gdje se i za svagdašnji kruh, potrebuje. — Najgorje stoji poljsko gospodarstvo u ovih pokrajinali na istrianskih otocih; ovdë na primër šenkoše poradi velike suše jedva da se jedanput na godinu kositi mogu. — *Kertela* se svuda po ovih pokrajinali sadi, i u nekotih okolicali Dalmacie, gdje žitka po manje imadu, poglavitu hranu čini. — Dinje poglavito i lubenice u pokrajinali ovih jako su dobre. — Voće svakovërstno u Istrii i bez obdëlavanja naprëduje, i iz divljih po šumi rodećih jabukah stanovnici za domaći barat ocet načinjaju. — U Dalmacii nikakovo kiselo, nego sladko samo voće raste; ovakove su medju ostalimi tamošnje male *višnje*, kojih izvan Dalmacie neima, od ovih se jako dobar rozolio (Maraskino) pravi. Od voća, koje je južniemu podnebjju vlastovito, poglavito se znamenita kolikoća posušenih i u bačvice zabërtvenih smokavah izvan Dalmacie pošilja. — Na pokrajinali ovih kopnu i otocih čitava su bërda maslinami zasadjena, odkuda se u nekotih okolicali izvërstno ulje priredjuje, kojega se i znamenita kolikoća, osim šta se za jëla domaća mnogo potroši, i u druge inostrane dëržave razpošilja. Najbolje u Istrii raste ulje kod Pirana i Trevinja. I na istrianskih otocih ulje istomu se dalmatinskomu i levantskomu predpostavlja. — U Dalmacii raste najbolje ulje kod Trogira, zatim u kotorskom a poglavito u du-

brovačkom kotaru. — Kesteni jedri i jako dobri u obadvě pokrajine rode. —

Vina istrianska većinom su cervenkasta i sladka. Najviše cěni se ovde vino *Ribela* zvano iz okolicalah Izole i Muje; za njim muškatno od *Treviňja*, koje je jako sladko zatim vina od *Grabovice*, *Cěrnog kala*, *Beršeca* i. t. d. Na istrianskih otocih postupa se polag dalmatinskoga načina s vinogradi i jako dobrim uspěhom. — U Dalmaciji pako vinogradi su glavno zabavljenje stanovnikah, koji mnoga vėrstna proizvode vina; ova se ředko kad u dėrvene sudove nego u koźnate i samo za to priredjene mėhove spravljaju. Takova od svoje jakosti i sladosti više su poznata: *Malvasia* od Dubrovnika; *Muškat* od Omiša; *Marušinsko vino* kod Šibenika; *Vugava* na otoku Braču; *Marce-min* blizu Kotora i ostala mnoga druga. Vina dalmatinska u obćem su jaka, nemogu se pako dugo vřěmena dėržati, šta se stranom nedostatnomu načinu, kojim se ovdě vino pravi, stranom pako nedostatku podrumah (pivnicah) pripisuje. Kada je godina rodna, iznosi se u množini u obliźnje pogranične zemlje i u Těrst, nu veći se dio u zemlji potroši. —

Marha rogata u někojih okolicalah Istrije lěpe je plešine, i poradi ovdašnjih sladkih pašah dobar sir daje. — Dalmacia od manjega struka rogatu marhu imade, i za svoje domaće potrebćine najviše ju iz turskih dėržavah dobiva. — Konji istrianski svojom jakostjom i hitrinom već su Rimljanom bili poznati; Dalmacia malu samo i prostu plešinu konjah imade, niti se ovdi ikakovo oplemenjenje preduzima. — U někojih okolicalah Istrije mulah i magaracah imadu, koje posljednje i u Dalmaciji poljodělae za svoje poslove mnogo trěbuje. — Ovce pri prijatnoj hrani i podnebjju u Istrii veoma bi napředovale, kad bi s ovim bogatim izvorom više skėrbi stanovnici imali; nu ovako se samo od proste vune odhranjuju. U Dalmaciji se samo na otoku *Pagu* i u *trogirskejoj* okolici svilne ovce dėrže; ostale od proste vune ovce gospodari ovdašnji na pašu većom stranom u

Tursku pošiljaju, odkuda se polag rastelskih prepisab samo ostrižene natrag dotërati smiju, i tako Dalmacia od vune malo koristi imade, jer ova u Turskoj velike cène neima. — *Keze* poznate svojim tečnim mesom po višjih samo gorskih kotarih dèrže. — *Kèrmke* za tovljenje Istria iz Horvatske, a Dalmacia iz turskih pokrajinah kupuje. — *Pčelah* Istrie stanovnici slabo dèrže, nu najviše na otoku Kerku. U Dalmaciji Morovlaši košnice iz kamenitih pločah jako umètno načinjati znadu; ovdè na otocih *Solti* i *Visu* poradi množine mirisnoga cvètja med je jako dobar; zatim se u kotorskom kotaru mnoge pèele dèrže; — *Svilne bube* brane se u Istrii, nu ne s onom pomnjom, s kojom bi tako prijatno podnebje pri većoj marljivosti stanovnikom koristiti moglo. U Dalmaciji naprotiv osobito u dubrovačkom i kotorskom okružju i na većoj strani otokah stanovnici su još pod mletačkom vladom velikom marljivostju svilne bube hranili, tako i danas mnoge okolice Dalmacie znamenitu kolikoću svile proizvode —

Veliko mnoštvo ribah i rakah po moru i potocih pokrajine ove imadu. Potočnimi ribami nada svim bogata je Neretva, u kojoj medju ostalimi i lèpih pastèrvah imade. Nu mnogo je znatnia ovdè morska ribaria, na istrianskih, dalmatinskih i dubrovačkih obalah, zatim na otocih: *Cresu*, *Braču*, *Hvaru*, *Lošinj*, *Visu*, *Koločepu* stanovnici najviše se ribariom zabavljaju, dà i na nekjih obalah ribe glavnu hranu daju. *Tunetine* lovljenje u Istrii kod *Volovske* i medju klisurami od *Pole* tako je znamenito, da glavni izvor za uzdržavanje života načinja. — *Sardjelah* i *Makrelah* lovljenje na početku prolètja počimlje i traje kroz sve lèto tja do jeseni, osim kad je pun mèsec. I ovako lovitva svake fele ribah morskih, koje se ovdè nasoljene svakuda razpošiljaju, pokrajinam ovim znamenitu kolikoću novacah donosi. Lovitva *Sardjelah*, vèrsta sitne ribe, koja se soli i svuda po svètu raznosi, veoma je nekijh godinah izdatna. Dogadja se, da ih ribari od 300,000 do pol miliuna komadah u jedan-

put iz mora izvuku. — *Soli morske* množina se u ovih pokrajinah napravlja, od ove se u Istrii, ne samo za domaću potrebčinu nego i za jednu stranu mletačkoga kraljevstva, do 450,000 centih na godinu načini. —

Govoreći o poljodjelstvu i rukotvorstvu malo se šta na pohvalu Dalmacije kazati može. — Prvo je odveć zanemareno i očekuje domorodca, da stanje njegovo popravi. — Velika strana poljodjelacah ovdašnjih nisu vlastnici nego samo naselci na svojih zemljištih, i tako se kano podajnici svoje zemaljske gospode smatrati imadu. Ovi najprije desetinu čistoga svojega dohodka moraju vladanju dati, zatim svojemu zemaljskom gospodaru polag učinjenih pogodbah, četvrtu, petu ili šestu stranu. — Rukotvorstvo još se u gorjem stanju nalazi. Sve što za oděću i domaće potrebčine stanovnikah služi n. p. čoja, pamučne i svilene stvari, staklo i. t. d. iz Tërsta i Mletakah u zemlju se unosi; cigle za zidanje, daske za potrebu stolarah iz Rëke. Nëki se proizvodi, u mësto da se kod kuće priredjivaju, šalju u Tërst i Mletke kao n. p. vuna, kože volovske, jag-njeće, kozje i. t. d. Burmutana nalazi se samo u *Kotoru*. U Šplëtu ima od nëkoga vrëmena jedan zvonolëvac. Nu pecivo rozolie zasluđuje, da se napomene, kako i pravljenje morske soli u Pagu i Stonu, od koje velika množina svake godine ide u Bosnu i Hercegovinu. Najbolja rozolia od višanjah (*prunus marasca*) pravi se u Zadru i ova se po cëlom svëtu raznosi. I u obćem uzeto rukotvorstvo obadvih ovih pokrajinah od male je znamenitosti. Jer roba, koja potrebčinam naroda služi, nëšto iz unutarnjih carstva dëržavah, najviše pako po moru iz inostranih se dobiva, ovu kada u jevtinu cënu dobiti mogu, sav nagon prestaje, da kod kuće priredjivanje uvedu. —

Tërgovina po obalah od obadvih ovih pokrajinah, u staro je vrëme mnogo znatnia bila, nego danas, osim Tërsta, gdë iz svih stranah svëta za cëlo carstvo odvoze i na-protiv dovoze robu. — Tërgovina se u Dalmaciji po moru

i po suhu vodi. Pèrva se ograničava po najviše na dalmatinsku obalu, a do Tèrsta se i Mletakah razprostire, koji se gradovi smatrati mogu kao poglaviti pazari dalmatinskih proizvodah. Iznosi se: ulje, vino, smokve, kože neučinjene, sardjele, vuna, nešto rakie, rozolia, morska sol (osobito u Bosnu i Hercegovinu), kameno ugljevje na račun privilegiranoga bečkoga društva i. t. d. — Unosi se pak iz Tèrstá: rukotvori svakoga reda, to jest: sukno, roba svilena i lanena, čelik, olovo, sapun, papir, kinkiljeria (Nürnbergger Waaren), šećer, kava i. t. d. Iz Italie i Mletakah: osobito pirinač, skèrlet, staklo, puščene cèvi i. t. d. Iz Rèke: daske, i. t. d. Iz Turske: paklina, vosak, vuna, nešto gvoždja i. t. d. — Nèki dio ovih espapah šilje se u Bosnu i Hercegovinu na konjih tako, da svako paripče po dvè bale robe okolo 200 funtih težine obično na sebi nosi. Na raštelih ili lazaretih dèrže se obični sastanci izmedju turskih i dalmatinskih podanikah, gdi se i suhozemna tèrgovina vodi. Najveći se pazar dèrži na lazaretu Ploče izvan Dubrovnika, za tim kod Hana-Kotora izmedju Cernogoracah i Bokezah. —

Gledec morala (dèrzanja) i znanostih trèba priznati, da se Dalmatini još na nizkom stupnju duševnoga izobraženja nahode, koje se od toliko stolètjeh zanemarenomu i podivljačenomu njihovomu odhranjenju pripisati mora. Nu dobre naklonosti, kojimi je narava Dalmatina tako razkošno obdarila, osobito prigibljiva njegova volja k svemu što je koristno i čestno, daju tvèrdo ufanje, da će na razkèrčenom već putu izobraženja i ćudorednosti naprèd koracati. — Suhozemni Dalmatin od naravi stvoren je za vojnika, naprotiv otočani i Bokezi odvažni su mornari. — Stanovnici po srèdini zemlje zanimaju se po najviše obradivanjem poljah i odhranjivanjem marhe, oni duž pribèrèzja i po otocih rade oko vinogradah i maslinah, pri tom vode ribariu i brodarstvo, osobito Bokezi s velikimi brodovi i do same Amerike. —

Za vrème vladanja mletačkoga u Dalmaciji, narod je u tmini najveće gluposti ležao. Javnih školah nije nigdë bilo. Po gradovih su neki rimski duhovnici učili privatno dëtcu u gramatici i retorici. Koi je volju k učenju i srëdstva k tomu imao odlazio je u Padovu, Loret, Fermo, Rim i. t. d. nu mali je ovih broj bio, niti su k prosvëtjenju naroda isto doprinëli. Stanje je istoènih Dalmatinah još gërdje bilo, kako što je i poštovani archimandrit Zelić u životu svome na više mëstah opisao. Danas je u Zadru jedno arki-biskupsko glavno za çelu Dalmaciju sëminište, u kojem se budućim svetjenikom bogoslovni nauci predavaju. Ovdë skupa i učilište za predavanje mudroljubnih naukah postoji, kakovo se i u Šplitu jedno biskupsko nalazi. U Zadru je jedan konvikt, koi 40 pitomacah imade, i kojih se polovica na deržavne troškove odhranjuje; izvan toga imade ovdì primaljsko jedno učilište. Gimnazie su pako u Zadru, Šplitu i Dubrovniku. Glavne normalne od 4 školah učionice jesu u četiri glavna kotarska mësta; druge opet s trimi školami još u Šibeniku i Makarskoj. Ostalih narodnih učionah imade za sada samo 34; osim toga po većih mëstih ima 6 dëvojaèkih učionicah, koje su stranom po opatièkih kloštrih kao u Zadru, Šibeniku, Trogiru i Šplitu zavedene. Uredjenje svih ovih učionicah sastoji na isti naèin, kao i po drugih nëmaèko-austrijskih deržayah, samo tom razlikom, da su ovdë školske knjige u talianskom jeziku sastavljene — a ne, žalibože, u narodnom. — Osim toga imadu neki mladiçi iz deržavne blagajnice podporu, da se na inostrana višja učilišta pošiljaju i tamo izobražavaju. — Za izobraženje budućega istoène çerkve svetjeničtva osnovano je, g. 1834. c. k. klerikalno zavedenje (ustav) u Šibeniku (sada u Zadar prenešeno), gdë se 20 mladièah o carskom trošku (svaki klerik ima na godinu 130 for) u raznih naucih na materinskom jeziku izobražava. Pri tom carstvo platja katikete ze uèeçu se mladež vëre gerèke (400 fr.) u Zadru, u Kotoru (300 fr.)

— I ovo je stališ prosvětjenja i izobraženja današnjih stanovnikah Dalmacie. —

U Istrii osim neznatnoga broja slēdbenikah od luteranske i istočne nesjedinjene cērkve sām rimo-katolički vėrozakon vlada. Katolici tri svoje biskupie u *Tėrstu Perėču* i *Kėrku* imadu; gėrėko-nesjedinjeni spadaju na dalmatinskoga u Zadru stanujućega biskupa. — U Dalmaciji najveći broj stanovnikah takodjer je rimo-katoličkoga vėroizpovėdanja, i duhovno upravljanje slēdeće imade 1. Arkebiskupia *Zadarska*, ima 96 parokiah 40,700 dušah i 7 franciškanskih manastirah. 2. Biskupia *Šplitska*, 140 parokiah, 100,000 dušah, 10 franciškanskih, 3 dominikanska i 2 još druga manastira. 3. Biskupia *Dubrovačka*, 51 parokiu, 47,000 dušah, 2 piaristanska, 6 dominikanskih i 9 franciškanskih manastirah. 4) Biskupia *Šibenička*, 55 parokiah, 57,000 dušah, 6 franciškanskih i 1 dominikanski manastir. 5) Biskupia *Hvarska*, 31 parokiu, 32,000 dušah, 3 franciškanska i 2 dominikanska manastira. 6) Biskupia *Kotarska* 16 parokiah, 9,700 dušah i 5 fanciškanskih rezidenciah (ili manjih manastirah). — Gėrėko-sjedinjena cėrkva ima samo tri obćine, i 774 duše broji, kojimi jedan Vikar križevačkom biskupu podložan nadstoji. — Cėrkvi istočno-nesjedinjenoj, koja savėršenu slobodu bogosluženja uživa, predstoji god. 1810. utemeljen jedan biskup u Šibeniku, koi je u najnovie vrėme odtuda u Zadar prenešen i iz dėržavne blagajnice poteže godišnju platju od 6000 fr. srebra; ovu biskupiu francezi godine 1810 pėrvi utemeljiše u Dalmaciji. Broj kėrstjanah gėrėkih u cėloj Dalmaciji (izuzimajući parokiu Peroisku u Istrii 250. d.) iznosi polag najnoviega broja: 72348 dušah; odtuda na zadarsko okružje 41176; na Šplitsko: 6815; na dubrovačko: 278; na Kotorsko: 24079. Manastirah ima 11; tri u pravoj Dalmaciji a ostali u Boki-Kotorskoj. — Mnoge ovdašnje parokie katoličke od franciškannah; gėrėko nesjedinjene pako od svojih kaludjerah su providjene. — Osim rimskih i istočnih kėrst-

janah ima židovah još u Šplitu i Dubrovniku svega do 500 dušah. —

Da što god i o dogodovštini Dalmacie reknemo; ovu od god. 1838 iz sèrbsko-dalmatinskoga Magazina od T. Petranovića na kratko čitateljem našim priobéujemo:

Današnje kraljestvo Dalmacie nije drugo nego jedna mala strana neizmèrnoga onoga prostora zemlje, na kom je silni i mogućni narod Ilirah u stara vrèmena obitavao. Nu sasvim tim bilo je ovo, premda maleno, kraljestvo (Dalmacia) jezgra ilirske sile i njihovoga preko više zemaljah razširenoga gospodstva. U njem se obično nalazila stolica najsilniega od ilirskih kraljevah, i njegovi stanovnici bili su navlastito oni, koji su s macedonskimi kraljevi najžestje ratove vodili otimajući se za samodèržavje na jugoistoku Europe. Istina je, da su se kasnie Iliri oko 355 prie R. I. hitromu macedonskomu *Filipu* pokoriti morali, nu za kratko vrème, jer tek što *veliki Aleksandro* na razkošnom istoku oči zatvori, a ono se odmah i naši Iliri pod svojim kraljem *Plevratom* snažno na Macedonjane podignu, te se od njih sasvim oslobode, podignuvši novo nezavisno kraljestvo, koje se pod kraljem *Okrunom* od Panonie do rèke Taljamenta, i od granicah Dardanskih (Monte Scodra) do Epira razprostiralo, zaključujući u sebi još mnoge otoke u jadranskom moru. Naslèdnica Okrunova, kraljica *Teuka* (Teuta) usudi se s mogućnimi Rimljani boriti se. Ovi su tek mnogo kasnie mogli Ilire pod kraljem njihovim *Genciom* sasvim sebi pokoriti. U ovo vrème pada početak dalmatinskoga imena i republike. U obćoj smutnji, u kojoj se je kraljestvo *Genciovo* sbog napadanjah Rimljanah nalazilo, stanovnici izmedju rèkah Neretve i Nesta nazovu se sakupnim imenom Dalmatah (od grada *Delminium*, sadašnje *Duvno*?) i podignu republiku, koja je svoju stolicu u tom gradu imala. Za malo vrème ovi ilirski republikanci, srèćnimi vojnama, koje su s obližnjimi narodi imali, razšire na daleko granice nove svoje republike. Nu dèržovita njihova

poduzetja na Promonu, grad Liburnah, saveznikah rimskih, koi posle duge obsade osvojiše, navuku im gnjev velikoga Cezara; vojska, koju ovaj u Iliriu proti Dalmatinom pošalje, bude od njih na više mestah sasvim razbijena.*) Cezar se nemogaše osvetiti, August je morao ljagu (jagu, prikor, Schandfleck) ovu s imena rimskoga otèrti. S velikom vojskom dojde on glavom pred Promonu, gdje se dvè nepriateljske vojske pobiju. Tu su Dalmatinci veliko junaçtvo pokazali, nu najposle rimskoj sili podleci moradoše. Oni budu prisiljeni Promonu Rimljanom predati, i danak s Cezarom ugovoreni i u napredak platjati. Tako s posljednjim poraženjem Dalmatinah, cèla Iliria dodje pod vladanje samoderžca svega svèta.

Pod gospodstvom Rimljanah ostade Dalmacia kao i prije pri Ilirii (Illyria barbara). Pošto se rimsko carstvo podèli, pripane ona bizanstinskomu (carigradskomu) istoènomu carstvu, nu nagèrnuvši u VII stolètju na nju Avari Gèrke iz Dalmacie sa svim protèraju, i cvatuće njezine gradove sa zemljom spravne. Jedini je Zadar hrabrostju svojih stanovnikah od savèršenoga razrušenja izbèci mogao. Posle Avarah u istom stolètju dojdu u Dalmaciju Horvati, koji u unutaranjem zemlje (jer Jadera, Tragurium, Spalatum, Rausium sastavljale su dio Dalmacie rimske, *Dalmatta Romana*) osnuju oko 640 god. posle R. I. sedam tako nazvanih pokoljenjah slovinskih, i razdèle zemlju na županije, koje su po većoj strani do naših vrèmenah zaostale. Imena ovih županijah, kako se u knjizi Konstantina Porfirogenita nalaze, jesu slèdujuća;

<i>Hleviana</i>	»	Livno
<i>Cencina</i>	»	Cetina,
<i>Imota</i>	»	Imoski,

*) *Vatinio* bio je vodja Rimljanah u ovih bitkah s Dalmatini. *Ciceron*, glavni priatelj *Vatinia*, èuvši nesrèću priatelja svoga (u pismu istomu) proklinje Dalmatine; jer mu druga i prijana izbiše: *Dalmatis Diù male faciant, quod molesti tibi fuere.* —

<i>Pleva</i>	»	danas Plievlje u (Bosni),
<i>Pezenta</i>	»	U bivšoj Kninskoj eparkii,
<i>Paratalasia</i>	»	Primorje.
<i>Vrivira</i>	»	Bribir.
<i>Nona</i>	»	Nin.
<i>Trina</i>	»	u današnjoj Bukovici.
<i>Sidraga</i>	»	u Skradinskom distriktu.
<i>Krivasa</i>	»	Kèrbava.
<i>Lica</i>	»	Lika.
<i>Gouzeka</i>	»	u Senjskom predèlu.

Pet od tih županiah bile su u Liburnii kako: *Trina*, u kojoj je poglaviti grad bio *Bèlina* u današnjoj Bukovici; *Cencina*, gdje je *Knin* bio poglavito mjesto. Ove dve županie ležale su k severu. Druge dve bile su kod mora: *Nona* i *Sidraga*, u kojoj posljednjoj ležao je *Biograd* stara Blandona. Izmedju ovih županiah bila je peta župania Bribirska s poglavitim mestom *Kori*, današnji *Karin*, koji je u staro doba bio znamenit grad na Novogradskom zalèvu.

Pod *Karlom velikim* dodje Dalmacia za kratko vreme pod vladanje ovoga silnoga cesara, i Zadar, premda ga Franki osvojiti nemogaše, svojevolutno pošalje 806. god. poslanike u *Ahen*, te se Cesaru pokori. Nu tek što se je flota gèrèkih carevah u jadranskom moru ukazala, to se i Dalmacia opet pod vladanje svojih starih gospodarah povrati. Nu vladaoci Bizanta nebudu u stanju zemlju zadèržati, niti nju proti navalam Horvatah braniti; zato se Dalmatini slobodnim i nezavisnim narodom uèine.

Medjutim, dok je ova nezavisnost trajala, zemlja je na mnoge male dèržave razdèljena bila, koje sveza jednoga podriekla sjediniti nemogaše. Partaje iliti stranke bile su svakomu sjedinjenju protivne. Nèki (osobito Zadrani) zovnu u pomoć Mletèane, koji u vojevanju proti Horvatom i Serbljem, gdje dužda njihov, *Petar Kandian* bude ubijen, ovo pokrovništvo nad Dalmaciom skupo plate. Tek *Kandiana* naslèdnik *Orseolo IV.*, pošto slavjanske narode sasma po-

bije, primi od primorske Dalmacie (Dalmatia ad mare) herceški naslov, u kom dostojanstvū kasnie od bizantinskih carevah potvrđen bude.

Za tim, kad se franczki naměstnici u susědnh sěvernih provinciah od talianskoga kraljestva nezavisni učine, *Petar Kresimir* god 1052 pėrvi se za kralja dalmatinskoga proglasi, a naslědnik njegov *Zvonimir* bude od pape god. 1076 za kralja okrunjen. Poslě ovoga zalada kraljestvom šurjak njegov *Ladislav* kralj ugarski, nu morski gradovi ostanu Mletčanom vėrni. Od toga vrěmena Ugri i Mletčani, a pod vladanjem *Stěpana Dečanskoga* i *silnoga Dušana* i Sěrblji otimahu se kroz 300 skoro godinah s nepostojanom srěćom za gospodstvo nad ovom zemljom, dokle god. 1358 Mletčani svoja prava na Dalmaciju *Ludoviku* kralju ugarskomu sasvim ustupiše, koje u Turinskom miru (g. 1381) bude povėrdjeno. Nu Ugri su malo koristi od ove zemlje imali, jer Dalmacie najbliži susěd *Stěpan Tvėrtko* kralj bosanski, dobivši veliki upliv u Dalmaciji, osvoji god. 1390, *Splėt*, *Šibenik*, *Trogir* i mnoga druga města osim *Zadra*; nu naslědnik njegov *Stěpan Dabiša* morske gradove opet Ugrom povrati. Ovim njegovim postupkom isti gradovi nebudu zadovoljni; nego se svi skupa protivniku *Sigismunda*, *Ladislavu* kralju napuljskomu god. 1401 pokore. Njih je *Sigismund* do mala svojoj vlasti podložio (osim *Zadra*, koi postojano pri *Ladislavu* oстане); nu po tom svu Dalmaciju Mletčanom (god. 1433) za 145,000 dukatah ustupi. Pri republici sv. Marka oстане kraljestvo dalmatinsko do 1797 godine, u koje vrěme po sili *Kampo-Forminskoga* mira Austrii pripadne. Zatim pod Francezi načinjaše stranu novo ustrojene i od *Napolena* opet u zivot dovedene Ilirie, dok opet u parizkom miru pod Austriju nedodje. —

Istria spadaše u staro vrěme na *Galliu transpadanu*, kasnie na Iliriju, i u pėrvom puničkom boju bi od Rimljanah predobljena i od Augusta k Italii pribrojena. *Pipin*, sin Karla velikoga predobi ovu děržavu i *Henrik IV.* car,

uzvisi ju na čast hercežie, koju posle patriarka od Oglaja (Aquileje) na zalog dobie. Njemu ju oteše opet god. 1190 Mletčani, nu grofu od Gorice prepustiti moradoše grofovju *Pazinsku*, koja posle pod Austriju padne. Već si je pako prie Austria gosposčinu Kastavsku (Castua) predobila, i tako sada obodvoja ova posjedovanja po svojem sjedinjenju austrijskom se Istriom nazivahu, koja u ostalom pod Krajsku spadoše. Po miru od Kampo-Formia dobie Austria i drugu mletačku stranu Istrie, nu već god. 1805 morade po miru požunskom ovu kraljevini talianskoj odstupiti a tako i ostalu Istrie još stranu 1809 po miru od Šenbruna; kada čela Istria novo ustrojenoj kraljevini Ilirskoj pripade. Stopram godine 1813 predobi opet Austria obadva ova kraja, koji god. 1815 u miru parizkom Austrijskoj carevini pripadoše. —

Dalmacia se danas u političkom ogledu děli na četiri kotara: *Zadarski*, *Šplitski*, *Dubrovački* i *Kotorski* (ovaj se poslednji i Albaniom austrijskom i Bokom-Kotorskom naziva). Ovi se opet kotari děle u 25 preturah ili okružjah, zatim obćinah i. t. d. — C. k. gubernia u Zadru perva je politička vlast u Dalmaciji. Vrhovnom pako tribunalu od apelacie (Ober-Appellations-Gericht) podložena su nižja četiri tribunala u Zadru, Šplētu, Dubrovniku i Kotoru; vojničkomu odělu predstoji c. k. general-komanda u Zadru; katedralnomu c. k. intendantsca od financie. — U celom dalmatinskom kraljestvu ima gradovah 13, varošah 14, i 847 selah. —

Istria spada pod glavno tirstjansko ravniteljstvo, koje pravicu perva apelacie od okružnoga suda poslatu poděluje; za pravicu od druge apelacie poděliti je apelacionalni i kriminalni vrhovni sud (Appellations- und Kriminalobergericht) u Celovcu. — Istria děli se na zemljište tirstjanskoga varoša, i jedan posebni istrijski kotar, na kojeg i Liburnia spada. —

Na zemljištu varoša Tirsta poglavitia su města: *Tirst* (Triest, Tergestum) poglaviti i najznatnii od celog ovoga

primorja, velik i živahan morski varoš; razděljuje se na dvě strane: staru i novu. *Stari-Varoš*, koi je na bërdu sazi-dan i jednom se stranom do mora proteže, svojimi starin-skimi, zamazanimi i krivastimi ulicami taman i neprijatan prizor daje; gdě se naprotiv posve na ravnici ležeci *novi-varoš* urednimi svojimi ulicami i velikolěpnimi kućami kra-sno diže i razvija. Ovaj iz tri strane sastoji: *Terezinkog varoša* i dva predgradja: *Josipovog* i *Franjinog*. Čeli *Terst* zauzima prostor od 1 $\frac{1}{2}$ sata; ima 34 občinska tèrga (Plätze), 223 ulice, překo 1,700 kućah i 55,000 stanovnikah. *Stari-varoš* bio je prie obzidan, nu kada slobodnom morskom lukom postade, zidove su ove porušili. Od tèrgovah staroga va-roša najznatnii je: *Veliki tèrg* (der grosse Platz) koi je věčni-com i drugimi lěpimi stanji ukrašen, ovdi na srědimi lěpi 26 nogah visoki, iz běloga mramora, na vèrhu kip Karla VI. cesara predstavljajući spomenik stoji. Zatim je: *kazalištni tèrg* (Theater-Platz), na kojem palača ravniteljstva, i lěpo, krasno narešeno, oda svuda prosto, i jednom stranom k luci obratjeno kazalište stoji. Od cèrkavah varoša ovoga znatnie su: lěpa i světla cèrkva *svetoga Petra* na velikom tèrgu; cèrkva *svete Marie* prie ježovitska, danas župna cèrkva staroga varoša; stolna starinska cèrkva *svetoga Jus-ta*, leži mnogimi lěpimi kipovi urešena na bërdu polag grada, zatim još cèrkva i manastir benediktinah. K tome su luteranskog i reformatnoga věrozakona, kao i još někoje katoličkoga i drugih věroizpovědanjah cèrkve lěpe i zname-nite. Na bërdu nad stolnom cèrkvom leži starinski, debelimi svojimi zidinami objačeni grad, odkuda se u luku dolazeći morski brodovi iz topovah pozdravljuju. Divan je izgled na more i okolicu sa ovoga uzvišenoga města. *Terezie varoš* leži sěverno-istočno k staromu na ravnici. Ovaj se na svo-joj sěverno-zapadnoj strani dotiče mora, na drugoj ga opet strani ograničava *Stara rěka* (Starebrek ovdě zvana), koja iz ovdašnjih běrдах dolazeća ovdě u more utiče. Do srě-dine varoša ovoga proteže se u nutra tako zvani *veliki kanal*,

koi je do 200 hvatih dug, 18 širok i do 14 stopah dubok, i kuda na srèdi naćinjeni *ćerвени most* (Ponte rosso) zvani vodi. U ovom kanalu stoji mnoŹtvo brodovah, koji do istih tērgovaćkih kućah dobroditi mogu. Kuće su u ovoj strani varoša većinom na 3 i 4 kata, nēkoje i na 5 i 6 visoke i svuda kamo ćovek samo okom pogleda, vidi se blagostanje, ukus i krasoljubje, kao u jednom od najbogatijih tērgovaćkih mēstah. Ova strana varoša lēpe tērgove, široke ćetverouglastim lēpim kamenom potaracane i na većer dobro razsvētljene ulice imade. *Tērg od burse* (Börseplatz) ima trouglastu sliku i spomenik iz mramora s kipom od mēda Leopolda I. cesara. Tērg ovaj lēpotom svojih kućah, vėkovitom iz svih svēta stranah tērgovinom svakolićne robe od umētnosti i Źiveša, zatim nebrojenim svojim od razlićitih narodah mnoŹtvom, koje tuda od ranoga jutra do ćerne noći vėrvi, svakoga inostranca na ćudo i udivljenje pobuđuje. *Tērg ćervenoga mosta* (Piazzo di ponte rosso) svojim lēpim vodometom je znamenit; ovdē blizu kanala veliko mnoŹtvo tērgovaćke robe leŹi na prodaju. *Tērg svetog Antuna* ima na srēdini ćerkvu istoga imena, *Mitni tērg* (Mauthplatz, piazza della dogana) uredan tērg za natovorivanje i iztovorivanje tērgovaćke robe odlućen. Najlēpša se u Tērstu ulica zove »Corso«, ova je dovoljno široka i mnogimi lēpimi kućami ukrašena. Ćerkve su pako u ovoj strani varoša znatnie: *svetog Antuna* na srēdini tērga istoga imena; zatim ilirsko-istoćna sv. Spiridiona i gerćko-istoćna sv. Nikole. Najlēpša obćinska sgrada je Burza, gorostasno stanje i, kako se sudi, polag slike amsterdamske, dublinske i pariŹke burse sazidano. Ima zatim ova strana varoša i mnoga još druga prelēpa obćinska i tērgovaćka stanja. — U *predgradju Josipovom* lipski tērg mnoga tērgovaćka i druga lēpa stanja imade. Velika Źivahnost vlada ovdī poradi bliŹine mora i neprestanoga tovarjenja i stovarivanja svakovērstne tērgovaćke robe. — Još je *predgradje Franjino*; veliko iz dērva naćinjeno dnevno kazalište (Tagstheater), imade zatim

dvě kasarne, vojničke bolnice i magazini, jednu civilnu bolnicu i novi Lazaret svimi potřebnimi tako uredjen, da se za najbolje u Europi držati može. — Luka varoša Tërsta tako je uredjena, da i najveće ratne brodove primiti može. — Od znanstvenih pako zavedenjah varoš ovaj imade: dobro uredjenu učionicu mornarstva, glavnu varošku, jednu židovsku, jednu gèrčku i jednu gèrčko-ilirsku, najposlè primajlsku učionicu i jednu občinsku knjižnicu. U Tërstu je nadalje stolica državnoga ravniteljstva, katoličkog biskupa i njegovog stolnoga kaptola; više konzulah od inostranih vladanjah kako i tèrgovačkih opravnikah (Handelsagenten). Od fabrikah varoša ovoga znatnie su: fabrika rozoliah, gđe se svake fele rozolio napravlja, i jedna od najvećih u carstvu sapunarnicah. Napomenuti takodjer vrèdno je ovdašnje užarske fabrike, u kojih se jako veliki i mnogi konopi za mornarstvo privedjivaju. Radi velike tèrgovine, koju varoš ovaj sa svimi stranami svèta tèra, mnoštvo velikotèržacah i osèguravajuća društva stan svoj ovdè imadu. Najposlè okolica varoša ovoga mnogovèrstnim ugodnim zabavam stanovnikah služi, koje ovi na moru i kopnu imati mogu. —

Od ostalih mèstah kotara tèrstjanskog znatnia su: *Cervola*, od svoje solnice glasovito mèsto. — *Lipica*, s odhranjivanjem dobrih jahaćih konjah poznato. — *Opčina* na jednom brèžuljku; ovuda cesta iz Ljubljane u Tërst vodi; mèsto je ovo poradi svojega krasnoga izgleda na luku i varoš tèrstjanski i more jadransko i poradi svoga zdravog zraka na glasu, — *Proška* (Prosecco), dobrim svojim vinom, koje je već u staro vrème na glasu bilo, a i danas se još u inostrane države razpošilja, glasovito mèsto. —

2, U kotaru istrianskom: *Pazin* ili *Pažu* (Pisino, Mitterburg), do 400 kućah i 1,800 stan. brojeći varoš, vlastitost grofa Montekukula, leži u gorami obkoljenoj dolini i žitkom, voćem i vinom bogatoj okolici. Ima stolicu kotarskoga ravniteljstva, gimnazij, u kojem franciskani uče, jednu glavnu učionicu i bolnicu za uboge. — *Kopar* (Capodistria),

na jednom klisurastom morskom otoku, koji je dugačkim mostom s kopnom svezan, sazidani varoš. Pogled grada ovoga je starinski i tmičan; ovdě su glavni těrǵ i někoja još druga stanja lěpa. Od mnogih cěrkvah najznatnia je lěpimi kipovi ukrašena stolna cěrkva; od ostalih pako sgradah: varoška kuća i kazalište. Varoš ovi ima gimnazij, manastir franciřkanah, glavnu učionicu za dečake drugu za děvojke, i dvě bolnice. Stanovnici se zabavljaju poněšto ribariom, zatim těrǵtvom ulja, vina i soli. — *Piran* (Pirano) leži na jednom poluotoku u prijatnoj okolici izmedju dva brěžuljka, ima 600 kućah i 6,500 stanovnikah. Starinska glavna cěrkva stoji na visokom brěžuljku; toranj (zvonik) pako od ove na samom stoji s kojega se lěpi izgled na more imati može. Varoš ovi ima jednu glavnu učionicu, i u obližnjjoj okolici najglasovitie u cěloj Istrii solnice (Salinen), koje najčiřtju i najlěpřu morskou sol davaju, i k tome jednu luku. Stanovnici se plodjenjem maslinah, vina, zatim ribariom mnogo zabavljaju. — Južno-zapadno od Pizana lezi selo *Salvere*, gdě na jednoj u more pružajućoj se prěžbi stoji svěćnica (Leuchthurm), koja na 6 miljah daleko světi. — *Muja* (Muggia) těrǵovište polag morskog zalěva istog imena; ovdě se morskou sol priredjiva, okolica dobro vino imade. — *Nevi grad* (Cittanuova) polag utoka Dugoberole potoka u more: ima duboku i sigurnu luku i překo 800 stan., koji se mnogo ribariom zabavljaju. — *Poreć* (Porence), varošica s okolo 2,200 stanovnikah, leži na jednoj morskoj klisuri, koja je uzkim jednim putem s kopnom sastavljena; starinska ovdašnjia cěrkva sa stolicom biskupa ima množe izrezke i stupe od mramora, koji su jošte u desetom stolětju pravljeni. — *Trevinje* (Rovigno, Trevigno), na jednoj daleko u more pružajućoj se prěžbi leži najveći ovaj Istrie varoš i 1,100 kućah i do 10,000 stan. imade. Najpoglavitia sgrada ovdě je: visoko ležeća starinska i na podobu svetoga Marka u Mletcih ustrojena glavna cěrkva: ima jednu glavnu učionicu za dečake i jednu za děvojke, dvě dobro uredjene luke, da

i najveće morske brodove, koji se ovdě napravljaju, primati može. Velika se těrgovina uljem, muškatnim vinom i ribami ovdě těra. Ne daleko od varoša dva su otoka: svete Katarine i sv. Andrie. — *Pula* (Pola) u staro vrěme glasovit varoš. Danas pako većom stranom iz zapuštenoga i srušenoga starinskog varoša sastoji, kojega su ulice velikom stranom danas puste i zaraštjene; leži na jednom dražestnom brězuljku polag ovdašnje velike i lěpe luke, koja se medju najlěpše u Europi brojiti može. Starinska stolna cěrkva danas na ostancih něgdašnje poganske cěrkve sazidana stoji; veliko se mnoštvo rimskih starinah, što něgdašnju uzmožnost varoša ovoga pokazuje, ovdě izkapa, od kojih se poglavito jedan dobro sačuvani (369 stopah dugi, 292 šiřoki 75 visoki, u dva reda razděljeni i sa 144 lukovah providjeni amfiteatar vidi: zatim znamenita su tako zvana zlatna vrata, s jednim rimskim slavolukom, koja danas za varoška vrata služe. Stanovnikah do 900 imade, koji se najviše poljodělstvom i lovljenjem tunine zabavljaju. Luka ovdašnja malo se pohadja. — *Labin* (Albona), varošica na visokom bėrdu ležeća, ima do 1000 stanovnikah, koji se maslinah, vinogradah i kestenah plodjenjem zabavljaju. — *Plemin* (Fianona) varošica ukraj mora ne daleko od gorispomenute. — *Izola*, na jednoj u more pružajućoj se klisuri, u ostalom u plodnoj i prijatnoj okolici ležeće i do 3,100 stan. brojeće těrgovište; ima jedne prie několiko godištah iznadjene toplice. — *Fažana* (Fasana), město ukraj mora s lukom; nedaleko odavde leže Brionski otoci (Brionischen Inseln), glasoviti radi svoga pepeljastoga mramora, koi se u Mletke mnogo pošilja — *Beršec*, těrgovište polag mora, gdě se mnogo ulja, vina, kesteneh, meda i lovora prodaje. — *Mošćenice*, na kamenitom zemljištu ležeće těrgovište i od istih gore rećenih proizvodah poznato. — *Kornjale* (Corniale), veliko překo 800 stan. brojeće selo, svojom brěžnjatom špiljom poznato, koja je od najvećih u carstvu, stanovnici ju *Vilenicom* nazivaju. — *Dolina*, južno-istočno od Těrsta na prijatnom brězuljku le-

žeće selo; ovdě se na jednoj klisuri vide strahovite zidine poděrtoga grada st. Serolo, gdě i na blizu ona poznata i jako polażena podzemaljska špilja leži. — *Sovinja* (Sovignach) grad i selo s fabrikami od stipse i vitriola, koje veliku stranu obližnjih děržavah obskěrbljuju. — *Buzet* (Tinquente), varoš na jednom bėrdu. — *Vodnjan* (Dignano) varošica. — *S. Lovreč*, *Aatiran*, *Džemina*, *Bale* (Valle), *Peroj*, *Barbano*. —

Na Istrianski kotar slėdeći otoci spadaju, koji ukupno do 30,000 stanovnikah broje:

Cres (Cherso) i *Osor* (Ossero), dva ova otoka leže skupa, i $4\frac{1}{2}$ □ milje i do 13,000 stanov. imadu; zemlja je većom stranom kamenita i brėgovita, medju kamejem ništanemanje jedna vėrsta kratke, vlažne, i za pašu ovacah veoma prijatne trave raste. Velika poslenost ovdašnjih stanovnikah neplodna ova bėrda u dražestne vinograde i lėpe maslinami zasadjene okolice pretvoriti znade tako, da se ovdašnje ulje medju najbolja računati može. Kėrmakah i rogatae marhe malo ovdě děrže, nu time više ovacah, koje pri pašah ovdašnjih jako su tuste, tečno meso i dobru vunu imadu, i od glavnih su izvorah za život. More svakovėrstnih ribah množtvo imade, koje ovdě nasoljene na daleko se razpošiljaju. Bėrda zatim mnogo mramora imadu. Poglavitia su města na pėrvom otoku: *Cres* (Cherso), grad na podnožju jednoga bėrda ležeći; ima 700 kućah, 3,100 stanovnikah; glavnu učionicu i luku, koja se slabo pohadja. *Osor* (Ossero) gradić, od koga je i bližnji otok ime svoje dobio, ima 300 stanovnikah. *Ljubenica*, nėgda znamenito město, danas prosto samo selo. *Vrana*, južno od Cresa grada ležeće město. — Na otoku *Osoru* pako poglavitia su města: *Mali-Lošinj* (Lussin piccolo) město glavnom učionicom i najvećom ovih otokah lukom providjeno; ima 770 kućah i do 3,600 stanovnikah. *Lošinj veliki* (Lussin grande), město 570 kućah i do 2,400 stanovnikah brojeće. — Na gore re-

čene otoke spada još devet manjih klisurastih otokah, od kojih samo dva; *Nia* (Unie) 220, i *Sansego* 700 stanovnikah imadu. Ostali kao: *Veliki* i *mali Strakan* i. t. d. nisu naseljeni, nego se samo od stanovnikah obližnjih otokah obdělavaju. — Na istrianske otoke spadaju još: *Velja* (Veglia) ili *Kark*, pod starim imenom *Kërka* (Curica) poznat, ima 9 □ miljah i 11,000 stanovnikah. Sěverna strana ovoga otoka jednim se bėrdom dokanča, koje samo za jedan puškomet od horvatskoga kopna udaljeno leži. Sěvernoistočna pako strana njegova imade stěrme i klisuraste obale, a nijedne luke, poradi česa je ribarom jako pogibeljna, jer ovi nikakovoga utočišta od sěverne bure imati nemogu. Nu tim su prijatnie lėpimi seli i lukami napunjene južne otoka ovoga obale. Od bėrdah ovdašnjih najznatnie je: *Vėrbnik*, iz kojega jedini ovoga otoka potočić izvire; u ovom se bėrdu mnogo cėrvenkasto-pisanoga (spodobnoga veronskomu) mramora izkapa. Vино je ovdě stanovnikom poglaviti izvor od dohodakah, nu zlo se obdělava. Kozah i ovacah nedėrže toliko, kao na obližnjih otocih; nu tim više rogata marhe i konjah, koji su maloga i lėpog struka. Poljodělstvo u obće bolje bi evalo, da isto više marljivosti stanovnici imadu. Poglavitia pako na ovom otoku města jesu: *Velja* (Veglia) ili *Kark* (Kėrk) dosta uredno sazidan i oko 1,200 stanovnikah brojeći varošinac; ima jedan grad, stolicu biskupa, glavnú učionicu i luku, koja i veće brodove primati može, nu tergovina znamenita nije. *Omišlje* (Castel-Muschio) do 1000 stanovnikah brojeće město, leži na jednoj klisuri. *Dobašnica*, tėrgovište s lukom, u plodnoj i dobro obdělanoj okolici ležeće. *Do布林j*, tėrgovište u plodnoj okolici na istočnoj otoká obali, sa solnicami. *Vėrbnik*, na istočnoj otoka obali i podnožju bėrda istoga imena, starim jednim gradom i lukom obskėrbljeno město. *Besca*, na istočno-južnoj obali kod izvora potočića ovoga otoka ležeće. *Koridica*, selo u jednoj dolini. — *Otok Plavnić* (Plavnitsch), leži s varošom Cresom u istoj geografičkoj

širini, i od otoka ovoga samo se jednim uzkim kanalom razdružuje; naseljen je pako od samih pastirah. —

Pèrvič (Parvichio i Borca di Senja zvan) otok, leži istočno od otoka Velje, od kojega se jednim samo kanalom razdružuje. Južno-zapadno na ovom otoku leži uzkim i pogibelnim svojim ulazkom poznata luka *Dubac*. —

D a l m a c i a.

1) Zadarski kotar razdružuje se u sedam okružjah; *Zadarsko*, *Obrovačko*, *Šibeničko*, *Kninsko*, *Derniško*, *Skradin-sko* i *Paisko*; poglavitja pako města imade: *Zadar* (Zara Jadera) utvèrdjen varoš, koi za porušenim Solunom glavni Dalmacie grad postade, leži u slici jajca na jednoj u more pružajućoj se prežbi, koja se razdružuje od kopna jednim vodom napunjenim obkopom, na kojem jedan gibljivi most stoji. Varoša ovoga ulice uredne su, nu uzke, zločesto potaracane i bez ikakvih kanalah; osim dvojih velikih svojih vratih ima još dva manja izlaska, zatim dva tèrga i skupa sa svojim predvaroši broji do 1,060 kućah i preko 8000 stanovnikah. Od sedam cèrkvah rimskoga izpovèdanja odlikuju se: starinska gotička stolna cèrkva sv. Anastazie, u početku XIII. stolëtja sazidana; i cèrkva sv. Šimuna. Zadar je stolica dèržavnoga ravniteljstva od cèle Dalmacie; okružnoga ravniteljstva (Kreisamtes), apelacionalnoga sudbenoga tribunala, general-komande i drugih s ovimi skopčanih oblastih; k tome stolica katoličanskoga arci-biskupa i njegovoga stolnoga kaptola; biskupia je ova jošte godine 1154 na arcibiskupie čast uzvišena. Zatim od ove godine ima i stolicu gerčko nesjedinjenoga biskupa i. c. k. klerikalno sèminište gerčke cèrkve. Ima licej, gimnazij, arci-biskupsko sèminište s bogoslovnim učilištem za cèlu Dalmaciu, gdè otac Benedikt Mihaljević klerikom staroslavjanski jezik (glagolskimi pismeni) predaje; ima glavnu učionicu za detčake i jednu za dèvojke, jedan opatički manastir s učionicom za dèvojke, zatim jednu gradjansku i drugu vojničku bolnicu;

jednu rodionicu i nahodište (Gebär- und Findelhaus), jednu sbirku (Sammlung) umětnih i starodavnih stvari, ne oдавно osnovani muzej narodni, i sèrbsku novu tiskarnu, bratje Batzrah; kazalište, kazino, pomorski arsenal i. t. d. U gradu ovom mnoga se zatim rukotvorja prave i poglavito jako dobar rozolio. Druga pako i velika strana stanovnikah mnogo se ribarstvom zabavlja. Tèrgovina samio se proteže na potrebčine glavnoga grada i obližnje okolice. Luka na sèvernoj strani varoša stoji, i tako je ustrojena, da svako približenje nepriateljskih brodovah preprèčiti može: od morske strane naćinjen je zid od kamena, koi brodovom približit se brani, od kopna pako varoš je velikimi bedemi obranjen. Mnogi starožitnosti rimske ostanci nalaze se u Zadru i oko Zadra, i okolica zadarska svaki dan lèpsa postaje. Zadar je prie veliku oskudicu tèrpio u sladkoj vodi, nu to je već prestalo, odkako je g. 1836. novi vodovod naćinjen, koi vas grad pitkom vodom providja. Tèrgovina je neznatna, i jedine su ovdj fabrike za pecivo rozolia. Zadar je mjesto vèrlo staro i još u vrème Liburnjanah i Rimljanah poznato poradi hrabrosti svojih stanovnikah, koji su glasoviti brodari bili. Vrèmenom padne pod gèrèko carstvo, i od lèta 1409, doklegod je mletačka republika stojala, neprestano je ovoj vlasti podlozan bio. —

Šibenik (Sibenico), polag kanala istoga imena, koi Kèrka potok naćinja, starinski na jednom obronku sazidan varoš, što mu od mora lèp vid daje. Grad i dva njegova mala predgradja imadu skupa do 700 kućah i prèko 5000 stanovnikah. Na bèrdih, koja se kod Šibenika dižu, leže dvè tvèdjave: *sv. Ivan* i *Barone*, koje su grad ovaj predjašnjih vrèmenah protiva Turkom branile, nu Turci drugu ovu najposlè ipak porušiše. S morske strane izvan prevelike luke gradske leži na jednoj prèžbi tvèrdjava *sv. Nikole*, sazidana god. 1546 pod upravljanjem slavnoga Arhitekta *San. Michiela*. Grad ovi ima stolicu rimo-katolićan-

skoga biskupa, i do 20 cèrkvah, tri samostana za mužke i jedan za ženske glave. Najlèpša je cèrkva ne samo u Šibeniku nego i u cèloj Dalmaciji stolna cèrkva sv. Jakoba i po ukusu gotičko-talianskom od god. 1443 — 1555 sazidana. Dvè su gèrèke cèrkve, jedna u gradu, do sada stolna, posvetjena uspenju Bogorodice, druga manja u predvarošu sv. Krištofa k uznešenju. Gradske sgrade, izuzimajući prekrasni Kasino na velikom tèrgu, ništa osobitoga u sebi neimaju. Od učilištah nahodi se ovdè varoška glavna učionica za detčake i jedna za dèvojke. Glavna je zabava stanovnikah vino, koje se na tartarskih bèrdih proizvodi, zatim pecivo rozolia, i nešto tèrgovina. Gredu ovom takodjer lèti mánjka sladka voda. U luci i kanalu šibeničkom mnogo se ribah lovi. *Skradin* (Scardona), medju malimi bèrdi i na desnoj obali ovdè jako široke Kèrke rèke leži ovi u staro vrème glasoviti, nu poslè duboko padši varoš; danas iz jedne samo duge ulice sastoji i do 1,200 stanovnikah broji, koji po nešto ribariu i tèrgovinu s Turskom tèraju. Luka ovdašnja za velike brodove neima dosta vode. Pol sata odtuda je prekrasni, 25 stopah visoki vodopad Kèrke (ovde *skradinski slap* zvan). — *Knin* (Tininium) nègda glasoviti, danas mali varoš ukraj ribami bogatè Kèrke rèke, koja ovdè Butižinicu u sebe prima, i prèko koje na pola kamenit na pol dèrven most vodi. Ima na obliznjem stèrnom bèrdi ležeću tvèrdjavu, koja je do 1647 godine dugo vrèmena u turskih rukah bila; onda ju pako mletački general Foskolo predobi. Plodnu ovdašnjju i lèpu dolinu Kèrke svake skorom godine voda poplavi. — *Biograd* (Zara vecchia) jednom znamenito i stolno mèsto od više horvatskih kraljevah, danas pako malo samo i ubogo selo od 105 kućah i 450 stanovnikah. Mlečići su mislili, da je ovdè stara *Jadera* bila. — *Nin* (Nona) nègda varoš znameniti, danas samo siromaško mèsto, medju močvarami, u kojih se mnogo ribah dóbiva, ima 150 kućah i 460 stanovnikah. Tu je rimski grad *Ocnona* ležao. — *Novigrad*,

leži na jednom povišenom mjestu polag morskog zaljeva, istoga imena s podrtinama starinske tvrđjave. — *Obrovac* (Obrovažzo), iz gornjega i donjega djela sastoji ovo malo polag Zermanje potoka ležeće mjesto; ima 45 kuća i do 300 stanovnikah, koji trgovinu sa Zadrom, Bosnom i vojničkom Horvatskom traju. Ladje po Zermanji žitkom i vinom napunjene dolaze do simo, i odtuda opet drva, pamuk i ostale proizvode odvoze. — *Derniš* u staro vrme varoš i tvrđjava, koju godišta 1684 mletački general *Donato* Turkom oduze; danas trgovište sa 1000 stan. na desnoj obali Cikole ležeće. Jedan sat daleko od Derniša nahode se glasovite u Dalmaciji rude kamenoga ugljevja, koje u dolini medju bërdi Svilajom, Mosekom i Promënom leže i za neizcërpive se drže. — *Vrana* (Aurana) polag jezera istoga imena, koje je jeguljami (Aalfisch) bogato. Ne daleko od tuda nahode se podrtine starinskoga grada i stolice velikoga priora od Vrana (priora Auranae) nëgdašnjih božjakah (templariah), koï naslov danas prepusti kaptola zagrebačkoga naslëdno imadu. — *Vodica* i *Tribuhug*, dva mjesta, kod kojih cërveno ono groždje raste, iz kojega se dragocëno maračinsko vino pripravlja. — *Karin* mjesto, gdje mnogo ostrigah imade, koje se u Zadar prodaju. — *Podgraje*, mjesto, blizu kojega se na jednom brëžuljku podrtine rimskoga varoša *Asseria* vide. — *Radušić*, mjesto, gdje se na obližnjem bërdu, *Milićine* zvanom, jedan rimski slavoluk nalazi. U obćem uzeto kotar ovi mnoge znamenite starodovnosti rimske imade. —

K ovomu kotaru spadaju još tako zvani istrianski i dalmatinski otoci:

a) Od istrianskih otokah znatnii su: *Rab* (Arbe) otok, ima 3,500 stanovnikah, koji u cërkvenom obziru na Veljsku biskupiu spadaju. Sëverno imade predbrëžje *Loparo* zvano, i obalu prama morovlaškim bërdom stërmu i neprihodnu tako, da nikakove luke neima. Bërda otoka ovoga velikom stranom iz samoga mramora sastoje, doline

pako iz plodnih zemljištah. Na istočnoj svojoj strani imade visoko bërdo, koje se prama zapadu u plodne i prijatne brëžuljke i doline proteže. Podnebjje pako zimi poradi sëvernih vëtarah oštro je, u ostalom zdrav zrak imade; samo slane magle, koje kad se more burka, iz obližnjega kanala izlaze, ljudem, zatim travam i odtuda marhi, više-putah tako su škodljive, da isto meso žuhko, gadno i tako za jëlo neprikladno biva. — Ostali ovoga otoka proizvodi jesu: masline dudovi i drugo voće; žitak zatim po nižje ležećih okolicaah dobro rodi. Poglavitito je pako morska ribaria velika, jer se svake fele ribah nasoljenih odtuda i u druge strajnske dëržave prodaje. Solnice stanovnike najfiniom soljom preobilno obškërbljuju, i sladke vode na cëlom otoku dovoljno imade. Nu poslenost stanovnikah ovih jako je mala, nemarnost naprotiv velikã, što je i uzrok da polja velikom stranom neobdëlana ostaju, te da se oni tako sa siromaštvom boriti moraju. Najznatnie je mësto: *Rab* (*Arbe*), obzidan ovi varošinac leži na jednom daguljastom brëžuljku medju dvëmi morskimi zalëvi: ima dvoja vrata, 220 kućah, 1,000 stan. i luku. Znamenita je ovoga otoka u dogodovštini jedna od god. 1018. pogodba, kojom se stanovnici mlëtačkomu duždu, *Otonu Urseolu* obvezaše, da će godišnji harač od 10 funtih svile davati, u pomanjkanju pako svile, da se 5 funtih suhoga zlata dati obvezuju. Ovo dokazuje, da se je proizvodjenje svile pod gerčkimi carevi prie u Dalmacii nego li i u samoj Talianskoj razprostranilo; to jest da se je svila u staro vrëme bolje nego danas obradjivala. — Ovamo spadaju još nëkoji klisurasti otoci, na primër: *Dolin*, *Goli*, *Drivenik*, *sveti Gërgur*, koji marhi obližnjih otokah za pašu služe; i još drugi manji i nenaseljeni otoci. —

b) *Dalmatinski* pako kotara ovoga slëdeći su otoci: *Pag* (*Pago*), iz više zemaljskih prëžbah sastojeći otok, koji se uzkim morlačkim kanalom od horvatske obale razdružuje; ima ukupno do 4,500 stanovnikah. Dobre ovdašnje

paše čine, da stanovnici mnogo marhe, poglavito ovacah imadu; nu ipak su im ribarie i solnice poglaviti izvori za život. Odličnia města ovoga otoka jesu: *Pag*, grad, koi s dvěmi svojimi predvaroši 510 kućah i 2,250 stanovnikah i dobru luku imade. — *Ulazič*, selo, kod kojega se u jednom jezerištu dobre jegulje dobivaju. — *Novalja*, selo na jednoj prežbi. — Zatim *Gorica* i *Digniška* dva sela. — *Silba* (tal. Selve ili Selbe) i *Olib* (Ulbo, Luibo, kod Porfirogenita Aloep), dva neplodna otoka, kojih stanovnici ako i malo pitke vode, zatim suho i kamenito zemljište imadu, koje je još sa svih stranah větrom izloženo, ipak polag svoje marljivosti odhranjivanjem marhe i ribariom dobro se zděržavaju. Na Silbi divja šparga u neizmernoj koli koći raste; bělkastoga zatim mramora obadva ova otoka imadu. — *Uljan*, otok plodan nuz zadarski kanal; ima u blizu sela sv. Eufemie na jednom visokom okruglom bėrdu poděrti grad sv. Mihaila, koi je po svoj prilici stanovnikom u staro vrěme za utočište prot morskim gusarom služio. — *Grosa*, otok (*Isola grossa*) svojom ribariom znamenit. —

Pasman otok polag zadarskog kanala, rodi vinom, uljem, i pred někojimi godinama svilu je obdělavati počeo. Města su: *Pasman* u srědini otoka; i *Tkon* na istočnoj strani. — *Incoronata* ili *Coronata*, otok neobdělava se, jer većinom samo marhi za pašu služi; ima razijsane kuće i mnogo dobrega ovějega i kozjega sira dobiva. —

Rava, mali plodan i dobro obdėlan otok. — *Merter*, otok poradi svoga dražestnoga ležaja medju najlěpše se broji. Sa ovdašnjih dražestno umaljujućih se brěžuljkah na mnoge mora ovoga otoke, predbrěžja i obližnje obale krasan vid imati se može. Na otoku ovom ima mramora, maslinah, i vino dobro naprěduje. *Sretno*, město je u istočnoj strani otoka ovoga dobro uredjeno, i po jednom mostu s kopnom sjedinjeno. —

Na kotar ovaj najposlě još 60 malih klisurastih otokah »*školje od Šibenika*« (Scoglien von Sibenico) zvanih spada, koji su takodjer pod imenom Kuladički ili Keladusički otoci (Culadischen oder celadussischen Inseln) poznati. Od ovih su plodnii i naseljenii: *Zlarin*, *Pèrvić*, *Krapan* i *Žiri*, imadu vina, maslinah, voća svakovèrstnoga i dudovah. —

2) U kotaru Šplitskom, koi se u 10 okružjah: *Šplitsko*, *Trogirsko*, *Sinjsko*, *Makarsko*, *Imosko*, *Olmiško*, *Neretvansko*, *Bračsko*, *Hvarsko* i *Viško* děli, poglavitia su města: *Splět* (Spalato), varoš, koi na jednom morskom poluotoku leži, i od mora lěpi vid imade. Starinski njegovi zidovi većom su stranom raznešeni ili poděrti, samo prama istoku na jednom brěžuljku stoji još starinska iz četvero uglastoga kamena sazidana cěrkva. Sastoji pako iz staroga i novoga varoša i iz četiri predvaroša, koji svi ukupno do 1,800 kućah i 8,700 stanovnikah imadu; odkuda se na unutarnji varoš 430 kućah i do 3,000 stanovnikah broji. Ulice su većom stranom uzke i neuredne. Od občinskih sgradah odlikuje se poglavito znamenita na istom těrgu stolna cěrkva, koja je još u staro vrěme bogu Perunu (Jupiter) posvetjena bila. Od ostalih starinah, koje su vrědne da se vide, slědeće navodimo: poděrtine velike i lěpe palače Diokleciana rimskoga cesara i rodjenoga Ilira, sa zlatnimi svojimi za tada nazvanimi vrati; zatim na stolnom těrgu jošte dobro sačuvani templo Eskulapov 22½ stope dug i 15 širok; danas pod imenom svetoga Ivana za kěrstionicu odlučen: a potom ostanci starinskoga jednog vodovoda. (Obilnii opis starinah palače Dioklecianove, vidi u Danici ilirskoj god. 1838 broja 4. 5. 6.) Splět je stolica kotarskoga ravniteljstva, jednoga biskupa i njegovoga stolnoga kaptola. Ima zatim varoš ovi učilište mudroljubja, jedan gimnazij, jednu glavnu učionicu za detčake i jednu za děvojke, jedan muzej za starodavnosti, jednu vojničku i drugu gradjansku bolnicu. Pod běrdom Marianom kod velikoga predvaroša (Borgo grande) nalazi se jedan studeni sumporni iz-

vor, koi se za kupelj potrebuje; kaziva se, da je u vrēme Dioklecianovo na istom mēstu stojala cērkva Diani posve- tjena, od koje medjutim danas nikakovoga znamenja neima. Luka varoša ovoga dobro je uredjena, nu sigurna dosta nije. Tērgovački se poslovi s vinom, uljem, pšenicom, smokvami, vunom, voštenimi svēćami, rozolijom i. t. d, tēraju, medjutim ni ovi nisu mnogo znameniti. — *Trogir* (Trau), starinski zapadno od Splēta ležeći varoš; leži na jednoj morskoj prēzbi, koju kopno i otok Bua napravlja; s otokom ovim Trogir je po jednom 150 korakah dugom mo- stu sjedinjen. Varoš ovi ima prēko 500 kućah i do 3,400 stanovnikah, ima uzke, vijugave ulice, jednu lēpu stolnu cērkvu, tri manastira i jednu bolnicu. Starinske ovdašnje tvērdjave zidovi sada su podērtine. Stanovnici se vina, maslinah, smokavah i mandalah plodjenjem zabavljaju, i s ovimi proizvodi tērguju. Varoš ovi u dogodovštini mnoge sudbine prēživi. Godine 1123 oplēniše i opustošiše ga Sa- raceni. Godine pako 1242 u malo što Tatarom u ruke ne- pade, koji bēžećega kralja Ugarskog Belu IV. tja do simo potēraše. I budući ni ovdē kralj pred njimi siguran ne- biaše, otide skupa s obiteljom i pratnjom svojom na jedan mali otok, koi se i dan današnji još *Skoljio Kraljevac* od- tuda zove, kakono se i bērda, pošto Tartari kod Šibe- nika natrag uzmakōše, tartarska bērda (Monti Tartari) naz- vaše. Godine 1377 Genovezi varoš ovi predobiše, nu dvē ga samo godine dēržaše. God. 1419 predobiše ga Mletčani; pri obsēdnutju ovom pērvi put se je orila u Dalmacii gērm- ljavina topovah, iz kojih Mlečići sa galiah svojih počēše grad ovaj biti. Trogir je takodjer rodno mēsto Ivana Lu- cia († 1679) najboljega dalmatinskoga historika. — *Omiš* (Almissa), varošica pod golom jednom i stērmovitom kli- surom *Borak* zvanom, leži u slici duguljastoga četverokutja kod utoka Cetinje rēke u more; ima prēko 150 kućah, do 800 stanovnikah, jednu luku i po nēšto tērgovine s vinom. — Dalje odtuda pramu jugu izpod bērda *Biokovo* zvanoga

leži u plodnoj okolici otvoreni varoš *Makarska* (Macarsco) u slici poluměseca protegnut. Ima 260 kućah 1,700 stanovnikah, glavnu jednu učionicu i dobru luku. U ostalom čeli ovaj kotar izmedju utoka Cetinje i Neretve rěke u more imenuje se: *Primorje*. — Na podnožju Sfilac planine i na polovici puta iz Knina u Sinj leži *Verlika* selo od 80 kućah i 300 stanovnikah; poznato od krasote okolice svoje, ima lěkovitu vodu; koja lěti mnoge goste ovamo privlači. Poldrugi sat od sela ovoga izvire Cetinja rěka, i ne daleko odtuda nalazi se jedna podzemaljska špilja, koja raznověrstne i lěpe slike imade. — Južno od predjašnjega sela leži *Sinj* (Sign) sa 120 dušah, iz poděrtinah jedne starinske tvěrdjave sazidano město; leži blizu sastanka *Hana*, gdě se turski i dalmatinski těrgovci svakoga četvěrtka sastaju. Jedan sat istočno od Sinja, gdě se Karašica potok u Cetinju ulěva, na jednom brěžuljku, koj se od stanovnikah Čitluk naziva, ležaše něgda rimski varoš *Aequim*, od kojega se još někoje zidine i vodovodi vide. — *Klisa* (stari Andetrium ili Mandetrium, koju tvěrdjavu predoživši rimski vojvoda Tiberio pod Augustom cesarom, dověršši pokorenje Dalmacie) město ovo danas, koje vina i ulja proizvodi, ima na jednoj usamljenoj klisuri tvěrdjavu, koja je svojim čestim hrabrim odporom proti Turkom poznata. Taki pod ovim městom kroz uzki *Klapovica* zvani klanjac drum vodi. — *Imoski* leži blizu turske krajine na jednom bėrdu, koje se nad prekrasnim ovdašnjim poljem, kroz koje potok *Vėrlica* teče, uzdiže. Potočić ovi iztiče na podnožju *Pedi* zvanoga bėrda, i Imosku ravnicu uzduž prosěca, odkuda 6 miljah na turskom zemljištu kada prevali, napravlja od svih stranah zatvoren malo jezero, odkuda ga po podzemaljskih iztecih opet nestaje. Potočić ovi izlije se zimi prěko obalah svojih i tako svu dolinu u jednu močvaru pretvori. Imoski nadalje imade jednu tvěrdjavu, prěko 800 stanovnikah i znamenitu těgovinu, koju s turskom marhom i drugim proizvodi těra. U ovoj je okolici

něgda stari rimski varoš *Imotha* ili *Emotha* stojao. — *Ver-gorac* siromaško město u močvarnoj okolici polag *Rastoha* jezera ležeće. — *Neretva* (Narenta, Fortopus), město od 150 kućah i 740 stanovnikah u nezdravom nu plodonosnom neretvanskom polju. Kotar ovi od Neretve ima veoma zanimivu dogodovštinu. Ovaj još u početku srědnjega vėka biaše slobodna gusarka děržava, i Mletčani morali su joj kroz 170 godištah harača platjati, da po Neretvi slobodno broditu mogu. Neretvani bo biahu jadranskoga mora gusari, koji sve otoke istočne Dalmacie kao; *Brac*, *Hvar* (*Far*), *Korčulu*, *Lastovo* i druge sebi podložiše, i po predobljenom otoku *Hvaru* ne daleko od *Zadra* bitvu pomorsku, u kojoj mlětački *dužde Petar Candiano* pogibe, oděržaše: Ovo se je godine 887 dogodilo. Nu pošle god. 997 *dužde Petar Urseolo* predobi Istriu i više dalmatinskih morskikh gradovah, i Neretvance iz svih otokah iztěra. Od ove dobe nisu Mletčani njima više harača platjali, a tako i Neretvanci morsko gusarstvo sada u veliko těrati prestadoše. — Najdalje od svih městah istočno na lěvoj obali Neretve, gđe ona brodiva postaje, lěži selo *Mětković*. — Od ovoga opet jedno dvě mile daleko na pavisokom městu, na kojega podnožju potok *Norin* zvani teče, lěži selo *Vido*, po tom samo znamenito, što ovdě stari varoš *Narona* (Naro i Narbona imenovani, kako ga Ptolomeo i Strabo imenuju) lěžao, koj *Vatinu* ubojitomu vodji, Cezarovomu pri pokorenju Ilirie mnogo zadavaše posla. (Potok *Norin* izvire na turskom zemljištu, odkuda u Dalmaciju unilazi, i kod *Turnja od Norina* (Torre di Norin) u Neretvu utiče. — Pamtenja vrědna su sela: *Kastel-Kambio* zvana, i na najlěpšoj i najbolje obdělanoj obali Dalmacie na tako zvanoj ravnici od *Kastela* položena. Pribrěžje ovo od predivne lěpote medju Splětom i Trogirom, gorom *Karbana* i na lěvom od *Salone* produžava se i svojom se krasatom s najlěpšimi Italie preděli natěcati može. Selah ovih ukupno sedam imade, i zovu se sela od *Kastela*, jer je odpric

svako utvèrdjenim gradom proti navalam turskim provi-
 djeno bilo; ukupno pako 4,200 stanovnikah imadu, koji se
 ponajviše vinogradah, maslinah, mogranjah i ostaloga voća
 obdèlavanjem zabavljaju. — Kod potočičea Salone na istom
 mjestu, gdje glasovite starinske rimske naselbine *Salona* i
Martia Julia biahu, leži danas ubogo nu glasovito selo *Salona*.
 Ovdè medju ostalimi ostanci starodavne veličine, našli
 su 81 luk od Dioklecianovoga vodovoda, zatim razvalinah
 jednoga amfiteatra; komadah starinskoga varoškoga zida,
 ostanakah jednoga kupališta s mozaičkim podom i mnoga
 druga spodobna. Izkapanja god. 1819 naredno su započeta,
 i starožitnosti se u muzej šplitski postavljaju. Na ovom je
 mjestu nègda stolica kraljevah dalmatinskih bila, zatim obi-
 talište cesara Diokleciana i sastanak rimskih bojnih brodo-
 vah. — *Poljica* (Poglizza), selo blizu bèrda Graba u jednom
boku, kojeg ovdè Cetinja napravlja, ležeće. Brègovita ova
 nekimi dolinami prosèčena i do 10,000 stanovnikah bro-
 jeća okolica, bila je više stolètjah slobodna obćina, koja
 kasnie pod zaštitom Mletčanah stajaše i ovim samo 3000
 dalmatinskih lirah (250 fr.) harača platjaše. Oni su još od
 Bele IV. kralja ugarkoga preimućva dobili, da su osobito
 upravljanje imati i sami svoje poglavice izabirati mogli.
 Puk od Poljice mnogo je izobrazenii od ostaloga dalma-
 tinskoga, i ovo najviše svojim duhovnikom zahvaliti imade,
 koji su stanovnike velikom stranom čitati i pisati naučili.
 Svi su katolici, nu liturgiu u slavjanskom jeziku imadu.
 Danas je ovi kotar razkomadan i medju Šplitski, Sinjski i
 Omiški kotar razdèljen; upravlja se pako kao i ostali Dal-
 macie predèli i kotari. — *Opus* (fort opus) selo sa starom
 podèrtom tvèrdjavom polag Neretve ležeće. U obližnjih
 močvarah i mlakah mnoge se jegulje i druge ribe hvataju.
 — *Duare* selo, od kojega ne daleko na brèžuljku podèr-
 tine jedne tvèrdjave leže, od koje je ova okolica ime svoje
 zadobila. Četvert sata od sela veliki je vodopad na Ce-
 tinji; potok ovdè krivudastimi klisurami obkružen silo-

vitim šumom u strahoviti preko 100 stopah duboki ponor pada, i kad je veća voda, strahovit nu i lep prizor predstavlja. Za malu milju dalje od sela kroz uzki klisurasti jedan ponor potok novi opet put sebi načinja, gdje takodjer mali vodopad imade. — *Stobrec*, selo, gdje Černovica potocić utiče u more; po tom samo znamenito, što na podertinah starinskoga varoša *Epetuima* leži, koi iz obližnjega otoka Visa gèrčki naselci utemeljiše. Još se i danas nekoje podertine vide. —

Na Kotar ovaj sljedeći otoci spadaju; *Velika Zirona* (Zirona grande) otok, leži južno-zapadno od Trogira, znamenit od mnogoga matičnjaka i dešpika rastja, iz kojega se mirisna voda i ulje pravi, — *Bua* (Plinio ga zove: Bavo) otok blizu Trogira s blagim podnebjem i zdravim zrakom; ovamo i jedan zidani most vodi; ima dobroga vina, ulja, mandalah, matičnjaka i dešpika. Pod gèrčkimi cesari služio je otok ovi dvornikom za mjesto od prognanstva; najbolja je strana kod luke *Okruga* blizu Trogira.

Solta (kod starih Olyntha) južno od Bue ležeći otok; rodi vinom; uljem; ovdašnje pčele jako dobar med davaju. Ima 1,200 stanovnikah, tri luke i u sredini žitkom, vinom, mandalami, i maslinami plodnu dolinu. —

Vis (Lissa) brègovit i plodan otok, ima 5,600 stanovnikah, koji se za najimućnie od svih Dalmacie otočanah držže; dobro bo vino, mnogo ulja, mandalah, smokavah, nešto marhe, i ribariu poglavito sardjelah imade. Trave su otoka ovoga mirisne i sladke, koje dobar med, zatim mlèko i sir, kao i isto kozje i jagnjeće meso tečno načinjaju. Glavno mjesto otoka ovoga, u slici polumjeseća ležeće, zove se: *Vis* (Lissa), s tvèrdjavom svetoga Jurja i jednom 2,202 stopah širokom i 4,800 dugom morskom lukom, koja se medju najbolje jadranskoga mora brojiti može, jer je proti svakim nepogodam vrèmena obranjena a i tako prostrana, da uglednu pomorsku silu u se primiti može. U blizini Visa u plodnoj *Kampo grande* zvanjoj dolini leži mala nu glasovita

cèrkva od proštenja. Kod sela *Komise* takodjer je jedna dobra i utvèrdjenim tornjem obranjena luka; u ovoj se okolici velika ribaria tèra. Blizu jedne luke otoka ovoga dobiše 12 Ožujka 1811 Englezi jednu morskú bitku prot Francèzom. — *Brač*, otok istoga imena kanalom jednim od kopna, drugim opet od otoka Hvara razdružen, ima 13,000 stanovnikah. Vино ovdè rodi u velikoj kolikoći, koje se međju najbolja Dalmacie vina broji. Najveći ovaj dalmatinski otok oskudicu u pitkoj sladkoj vodi imade, nu smokve, mandale, ulje, matičnjak, dešpik i žitak obilno rode na njem. Meso i sir ovčji i kozji, čega znamenitu množinu ovdè imadu, radi sladkih otoka ovoga pašah jako su tečna. Radi česa već Plinio govori: »*Capris laudata Bratia*« (L. 3, C. 26.) I vino ovoga otoka pod imenom Vugava glasovito je; svilne hube i pčele takodjer se ovdè dèrže; i košnice za pčele iz mramornih pločah naćinjene imadu. Glavno ovoga otoka mjesto je: tvèrdjava *sv. Petra*, na sèvernoj strani ležeća i jednom umjetnom lukom obskèrbljena, koja se medjutim malo pohadja. *Milna*, selo gdè se mnogo velikih i malih ladjah pravi. *Neresi*, prie glavni otoka ovoga na zapadnoj strani ležeći varoš, danas pako zapušteno mjesto. — Južno od Brača leži otok: *Hvar* ili *Lošinj* (lat. *Pharia*, *Lesina*, *Hvar*), koi se svojim bogatstvom nu ne u žitku, nego u drugih proizvodih, i lèpoti cvèta odlikuje. Bèrda otoka ovoga mramora svakovèrstnog bèlkastoga, cèrvenkastoga i pisanoga u izobilju imadu; kozah i ovacah množtvo, odkuda se sir i vuna i izvan otoka prodaje. Smokve, zatim naranče, datule, mandale, rožmarin, šafran i drugi još někoji južniega podnebja proizvodi naprèduju ovdè. Cèli otok broji do 9,000 stanovnikah, koji se najviše obdèlavanjen vinogradah, tèržtvom vina, koje se jako cèni, plodjenjem dobrih smokavah a osobito proizvodjenjem meda dobroga hrane. Glavno je mjesto *Hvar* (*Lessina*), varoš pod jednim 270 stopah visokim golim bèrdom, na kojem tvèrdjava Španjol i opet druga tvèrdjava *sv. Nikole* (prie Napoleon zvana)

stoji. Ima 165 kućah, 1300 stanovnikah, glavni tèrg, stolicu biskupa, njegovu palaču i stolnu cèrkvu, franciškana manastir, jednu učionicu, kazalište i dobru i snažnu luku. Stanovnici se ribariom, poglavito sardjelah lovljenjem, zatim rožmarinovog ulja i vode i drugih mirisah pripravljajanjem zabavljaju; ovdě se takodjer *aqua regia* (kraljevska voda) iz domaće fabrike Marinkovića dobiva, koja se iz cvětja rožmarinova napravljena i s glasovitom kolonjskom prispodobiti može. Opet iz lištja ovoga cvětja stanovito ulje stanovnici ovdašnji načinjaju, koje *quintessenza* zvano, mnogo se traži. — *Štari-varoš* (citta vecchia), koje ime męsto ovo po svoj prilici zato dobi, jer je iz podertinah starinskoga varoša *Pharie* sazidano. Ovdě su mnogi starodavni ostanci izkopani. — *Gelza* (Gelsa), selo s lukom gdje se mnogo lępoga mramora dobiva. — *Sveti Gjuragj* (St. Georgio), selo u kojega se blizini mnoge starožitnosti rimske nalaze. — *Verbovsko*, męsto, gdje se za pokrivanje kućah jedne fele kamena dobiva, koji onomu u litografii trębanomu mnogo naliči. —

3) *Kotar Dubrovački* u pet se razděljuje okružjah. 1. Dubrovačko. 2. Zaptatsko. 3. Slansko. 4. Peljesca. 5. Korčule. U stara vręmena načinjaše zemljište Dubrovnika jedan dio stare Ilirie. God. 589 pred Isukarstom naseli se došavša iz Peloponeza jedna gęrčka naselbina ovdě i utemelji Epidaura (Zaptat, Ragusa Vecchia). Kada je god. 464 pred Isukarstom Hiria pod rimsku vlast podpala, Epidaurus postade rimska naselbina (Colonia Martia kod Plinia zvana). Godine 395 po Isuk. dodje Epidaurus s ostalimi rimsko ilirskimi dęržavami pod bizantinsko vladanje. Povarsje zemljišta slobodnoga ovog kotara od pęrvine je jako omejašeno bilo, koje se je kasnie stopram po prikazih i prikupih povekšalo. Gospodar pako jadranskoga mora bio je neprestano Dubrovnik, i tERN u oku Mletčanom, za što su ovi i višeputah pokušavali, da ga pod vladanje svoje sprave i tako gospodstvo mora preotmu. Od god. 1358 do 1526

bio je Dubrovnik pod zaštitom ugarskih kraljevah, Doba od 1427 do 1437 bijaše za Dubrovnik zlatna doba, onda bo on na vrhuncu bogatstva svoga i slave svoje stajaše. Kada pako 1420 do 1824 Dalmacia pod vladanje mletačko dospi, i godine 1459 Serbia a god. 1463 i Bosna pod tursku vlast padoše i Ugarski tako kraljevi svoje zaštitništvo nad Dubrovnikom izgubiše, onda se Dubrovčani zaštititi turskoga dvora podložiše, pod kojom i u Karlovačkom i Požarevačkom miru (1699 i 1718) ostadoše. Pèrvih vrèmenah platjao je Dubrovnik mali samo harač Turkom, koi je s početka nekoliko samo stotinah dukatah iznosio. Nu već godine 1453 po predobljenju Carigrada Turci ovaj harač od 1500 na 3000 dukatah povisiše, s toga što Dubrovčani neštoje gèrèke bègunce gostoljubivo kod sebe primiše. Godine pako 1474 harač malo prie na 8000 dukatah podignut, bio ja već na 10,000 dukatah poskočio, zato što su se dva Dubrovčanina kod branjenja Skadra proti Turkom odlikovala. 1621 naraste opet harač na 12,500 dukatah. Nu zato imadoše Dubrovčani podpunu slobodu tègovine po cèlom turskom carstvu. Kada je godine 1796 i 1797 francezka republika jonske otoke osvojila, dubrovački senat u veliku stisku dodje, i da se od obsèdnutja oslobodi, plati francezkomu senatu potrebovanih jedan miliun livrah. Godine pako 1808 dekretom francezka cara *Napoleona* od 31. Sèčnja bila je republika dubrovačka uništena i drugim zatim 31. Listopada 1809 s novo-ustrojenim kraljestvom ilirskim skopčana i od onda je š njome jedan intendant upravljati počeo. I ova njezina sudbina do 29. Sèčnja 1814 god. trajaše, kada pod svètlu austriansku vladu dospi. Staro upravljanje dubrovačke ove republike bilo je čisto aristokratičko i po načinu mletačke republike ustrojeno. —

Lèpo je zaista i utèšno za svakoga ilirskoga domorodca čitati, kako je u ovom malom slobodnom kotaru u skrajnjem kutu izobražene Europe ležećem polag svega ipak

knjižestvo i literatura naproti svim ilirskim pokrajinam u krasno cvětajućem stališu bila. Kada toliki miliuni ostalih Slavjanah još u dubokoj tmimi biahu, da se, tako rekuć, u Europi za njih niti znalo nije, na ovom Parnasu ilirskom pëvali su skladno-glasno nebrojeni pësnici. U 15 stolëtju bilo je ovdë već mnoštvo ilirskih pësnikah i spisateljah. U 16 i 17 vëku još više, kao što nam dogodovštinaliterature od *Apendina* svëdoči. Švi gotovo najglasovitii naroda našega pisci, koje mi danas kao klasike literature naše cënimo, ovdë satvorise dëla svoja; i tako se je jedino pod zaštitom republike dubrovačke literatura naša najprië podigla i procvala; zato joj od svega potomstva i u sva vrëmena vëkovit spomenik ostaje. Zato Dubrovnik najprosvëtjenje u svoj Dalmaciji gradjane imade, i zato se ovdë najviše i najčištje naš jezik govori i upotrëbljava. — Poglavitia pako kotara ovoga mësta slëdeća su: *Dubrovnik* (Ragusa, Turci zovu Paprovnik) na klisurastom podu pod bërdom *Sergio* zvanim leži ovaj dobro sazidani i starimi zidovi obkoljeni glavni kotara ovoga varoš. Ima četvora vrata, ulice pako uzke nu čiste, od kojih je 400 korakah duga Korzo zvana ulica najveća. Ona strana varoša, koja na bërdu leži, s drugom je, koja je pod njom, po stubah svezana; i çeli varoš, s dva svoja predgradja *Ploče* i *Pile*, broji 6,500 stanovnikah. Od çerkvah najpoglavitie su; stolna çerkva, i çerkva svetoga Blaža. Osim kotarskoga ravniteljstva ima Dubrovnik i stolicu biskupa, zatim jedan manastir piaristah i drugi dominikanah, jedan gimnazij, knjižnicu, glavnu uèionicu, kazalište i vojničku bolnicu (u nëgdašnjem jezuitskom kolëgiu). Stanovnici priugotovljuju nëkoje svilne robe, priredjivaju kože, načinjaju ladje i. t. d. Luku malu imade; a tèrgovina, nëgda cvatuća, danas je već jako propala. Na obližnjem bërdu kod varoša stoji tvërdjava *Imperial* zvana, druga opet odtraga na bërdu *Sergio*. Varoš ovi çestim je potresom zemlje izvëržen. — *Zaptat* (Ragusa vecchia, stari Epidaurus), nëgda glasovito danas malo mëstance; od sta-

robitne veličine danas se još jedan vodovod i mnogi drugi ostanci ovdě nalaze. — *Ston* (Stagno), mĕstance od 200 stanovnikah na kraju jednoga kanala ležeće, koi poluotok Peljesac od kopna dĕli. Ovdě su nĕgda bogate solnice stare dubrovačke republike bile, odkuda oni mnogo zlata dobivahu. — *Gruz*, (Gravosa, ili Santa-Croce) inače luka od Dubrovnika i navadno Dubrovčanah ŕetalište; ovdě se i veliki morski brodovi grade. — *Pridverje*, leži u plodnoj dolini izpod Snižnice bĕrda, gdě se i jedna ŕpilja *Eškulapa* zvana nalazi. — *Slano*, glavno mĕsto okruŕja istog imena, leži na jednom do pol milje ŕirokom morskom zalĕvu. — *Peljesac*, mĕsto na breŕnatom poluotoku istoga imena, koi se kod Stona po maloŕ samo uŕini s kopnom sjedinjuje. Poluotok *Peljesac* pruŕa se od sĕvero-zapada naprotiv jugo-istočnoŕ strani, jako je brĕgovit; od brĕgovah najveće bĕrdo *svetog Ilie* (2982 parizkih stopah visoko) na zapadnoj strani poluotoka leži. Od ovoga se bĕrda dvĕ svĕrŕi: jedna sĕverno proti Leretvanskom kanalu, druga pako juŕno proti moŕu pruŕaju. Bĕrda ova naĕinŕaju plodne doline, od Kune, Brĕsta i Stanja velikoga. Osim toga poluotok ovaj i dobrih lukah imade. Selo *Orebić*, gdě okruŕno upraviteljstvo stanuje, leži upravo naprama varoŕu Korĕuli. —

Na kotar ovaj slĕdeći otoci spadaju:

Koloĕep (Calamotta), otok, ima selo istoga imena i ukupno do 350 stanovnikah, koji od maslinah i vinogradah obdĕlavanja i ribarie ŕivu. —

Lopud (Mezzo), otok, ima 450 stanovnikah, koji vino, ulje proizvode, zatim ovce hrane i sardjele love; i ima istoga imena selo na podnoŕju jednog bĕrda ležeće, koje do 100 kućah broji. —

ŕipan (Guippaŕa), imade 850 stanovnikah, koji se najviŕe sardjelah lovljenjem zabavljaju, osim toga još otok ovaj mnoge luke i lĕpih nasadah od maslinah imade. —

Mljet (Meleda, Melita), otok, koji iz mnogih golih bërдах, zatim brèžuljakah i dolinah sastoji. Naranče, limune, smokve i druga još nêkoja južniega podnebjja ovdè plode; ima $1\frac{3}{4}$ □ milje i prèko 900 stanovnikah, kojim su vino, nêšto ulja, vuna, dèrva i sir poglaviti proizvodi. Glavno mèsto je: *Babinopolje*, u blizini su dvè klakovite špilje, jedna *Ostasevica* druga *Movrica* zvana. Pèrva klisurna jama 80 je hvatih duga, 60 široka i 50 visoka; druga je do 100 hvatih duboka i svojimi se lèpimi sigastimi slikami odlikuje. Na sèvernoj strani luku imade, koja k najboljim u svoj Dalmaciji spada. Ovaj je otok i u dogodovštini sv. Pisma poznat: kad je Pavao kao cesarski sužanj iz Jeruzolima u Rim brodio, udari protivni burni vètar ladju o brèg ilirskoga otoka Mljeta, gdè se i razbije, a sv. Pavao s mornari jedva uteče na spomenuti otok. Ovdè mu *polag nesumnjive svèdočbe* (vidi dèla Apostolah poglavje 17 i 18) naši Iliri ne malo ukazaše èovèèanstvo, naloživši bo oganj, pokrepljivahu sve, koji od dažda i zime oslabljeni biahu. Pri vatri skoči zmija na ruku sv. Pavla, koju kad bez svake rane i štete u vatru baci, povikaše tamošnji stanovnici, da je Bog. U vrème svoga na ovom otoku bavljenja izlèci mnoge bolestnike. (Dan. Ilir. g. 1839. br. 11.)

Dalje prama zapadu leži otok *Lastovo* (Lagosta), ima 1,200 stan. i glavno mèsto istoga imena, koje u nizkoj bèrdi obkoljenoj dolini leži. Od ovoga opet južno leži drugo *Lago piccolo* zvano mèsto, s jednim franciškanskim manastrom. Otok ovi sama gola bèrda, koja se stèrmo u more spuštaju, imade, i više lukah. Istoènu njegovu stranu do 30 manjih i veèih školjiah (*Lastovski školjii* zvani) okružuje; na zapadnoj pako strani mali otok *Marciara* zvani i nêkoje druge male školjje. —

Dalje k sèveru leži lèpi otok *Korčula* (Karkur, tal. Corzolo, lat. Corzyra nigra) ima do 6,500 stanovnikah, koji se nêšto od vina, dèrvah, kojih od svojih šumah imadu, nu brodarstvom po najviše hrane. Ovde i na obližnjih oto-

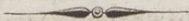
cih, znamenite su kamenarnice gdje se izsječeno kamenje po Dalmaciji i Turskoj mnogo raznosi. Glavno otoka ovoga mjesto: *Korčula* na sjeverno istočnoj strani uz brežuljak pruža se; broji 320 kućah i 2,200 stan. ima lijepu starinsku gotičku crkvu sv. Jerolima i dvjé luke; trgovinu tjerá s vinom, sardjelami i svakovrštnimi od kamena djéli. Drugo i još znamenitije otoka ovoga mjesto je: *Blato*, ima do 2,600 stanov., koji se poljodjélstvom i ribarijom najviše zabhavljaju, i gdje se mnoge starožitnosti rimke nalaze. —

Najdalje od svih dalmatinski otokah prema Apulskoj obali u velikom moru leži nenaseljeni i od ribarah samo polázeni otok *Pelagosa maggiore* zvani. —

4) *Kotar od Boke* ili kotorski kotar u tri se ukružja razdjéljuje. 1. Kotorsko. 2. Kastel-novi. 3. Budve. Današnji *Kotor* napominje se kod starih pod imenom *Ascrivium*, i pod ovim ga imenom već Plinio naselbinom imenuje. Porfirogenit zove ga *Decatera*. Do god. 1178 bio je Kotor republika, koja pod zaštitom kraljevah Sèrbie i Rascie stajaše; nu godine te pod zapovjéd gèrčkih carevah dodje. God. 1215 pade opet kraljem od Rascie u ruke. God. 1250 i potlašnjih od kralja Uroša i kraljice Helene dobi mjesta: Miraz, Dobrota, Ledenicu, Bianku i Kruševicu kod Fiumere potoka na prikaz, koja sva Sèrbski opet kralj Dušan potvèrdi. Kada se zatim po smèrti Uroša sèrbsko carstvo razdjéli, podvèrgoše se Kotorani pod zaštitu krunè Ugarske i s kraljem Ludovikom I. naèiniše savez. 1420 kada Dalmacia pod Mletčane dodje i Kotorani se, nu pod stanovnitimi samo pogodbami, njima podložiše, pod kojimi tako do 1797, dok Mletci pod Austriju nepadoše, ostaše; tada i Kotor pod istu vlast dodje, kasnije pako kano i cèla Dalmacia dospí pod francúzsko carstvo, pod kojim stranu novo ustrojene kraljevine ilirske naèinjaše (samo tom razlikom, da je Kotor od 4. Ožujka 1806, i do 12 Kolovoza 1807 pod vlastjom Rusah bio, što Dalmacia nije) i najposljé opet u miru parizkom Austriji pripade. Pogla-

vitia města imade: *Kotor* (Cattaro, stari kod Rimljanah Ascrivium) jakimi zidovi obkoljen i dobro utvèrdjen varoš, leži u jednom od golih klisurah i visokih nerednih stènah okruženom kotlu, na podnožju Lovčena bèrda i na najzadnjem kraju istoga morskoga zalèva, koi se i kanal kotorski zove. Ima troja vrata, uzke i tmične ulice i kuće od nikakove znamenitosti, stolicu kotarskoga ravniteljstva, rimskoga biskupa, više rimskih i dvè iztočne cèrkve, i jednu glavnu učionicu. Broji prèko 2000 polovicom rimskih, polovicom gèrčkih kèrstjanah, ima veliku i sègurnu luku, koja se medjutim od stranjskih brodovah slabo polazi. Tèrgovinu najviše s Cèrnogorci tèra, poradi česa se svakog tjedna tri puta sajam izvan kapie »*porta Fiumera*« dèrži, odakle na blizu i granica cèrnogorska počimlje. Vožnja po kanalu kotorskom radi krasnoga izgleda mnogo zanimivoga imade. U ostalom Kotor je žalostno město osobito zimi, gdè višeputah po cèle tjedne kiša pada i sunce poradi visokih gorah stopram u 10 satih izhodi a u tri sata poslè podne već opet zapada. Lèti je opet vrućina nenasna, ovdašnja gola bèrda danju se od sunca tako razgriju, da su stanovnikom i po noći vrućinom svojom neprilične. — *Kastel-novi* (Castelnuovo) starinskimi zidovi tvèrdjave i kulami zatvoreno město, što ulaz u zalèv kotorski brani, leži na moru u veoma priatnom predèlu. Ne daleko je obćina *M. Savina* s bogato ukrašenom cèrkvom uspenja Bogorodice, gdè istočni biskupski namèstnik u Boki kotorskoj obitava. — *Perast*, město polag kanala kotorskoga, s amfiteatralnim svojim ležajem i něšto tèrgovinom znamenito. — U istom kotorskom kanalu mali je jedan otok s cèrkvom od proštenja. — *Risan* (Rizano, stari Rhizinium), město polag kotorskoga kanala; stanovnici se ribariom, brodarstvom i tèrgovinom s Cèrnogorci zabavljaju; blizu ovoga města u klisurastoj stèni jedna je duboka šupljina, iz koje po velikoj kiši jedan potočić izvire. — *Dobrota* (lat. Dulcidia i Bona), město polag kotorskoga kanala ležeće, ima 1,400

stan., medju kojimi někoji jako su bogati brodari. Priašnjih vrėmenah viőeputih su Ćernogorci na ovo mėsto nasėrtali. — Blizu kanala kotorskoga jesu joő: *Ledenice*, *Morinje* i *Krivoőčje* lėpa i pamtenja vrėdna tri sela. — *Mula*, mėsto sa 500 stanovnikah. — *Perzajno* s 1,200 stanovnikah — i *Stolivo* s 800 stanovnikah sva ova mėsta leže na podnožju od planinah, i tako se uzduž pružaju, da jedan nepretėrgnut lanac predstavljaju. — *Župa* (Xuppa), obćina od 3,200 duőah, koja je pod Mletćani pőebne svoje slobodnosti i pravice imala. — *Teodo* u ugodnoj okolici, gdje i udaljenii stanovnici mnogi svoja lėtna obitaliőta imadu. — Ne daleko od sela Krivoőčje na Ćernogorskoj granici i u okružju kotorskom leži Ćernogorski manastir *Stanjevići*, u kojemu je jedno vrėme i vladika Ćernogorski obitavao. — *Budva* (tal. Budua, lat. Butua), na malom zemaljskom ěrtu, starimi zidovi obkoljen, uzko i neuredno sazidan i do 500 stan. brojeći varoő. Polag njega leži otok *sv. Nikole*, gotovo od samih divjih golubah naseljen. — *Pastrovići*; preděl, koji iz několiko selah sastoji i 2,800 stanovnikah broji, ima najpoglavitie od 300 duőah *Tudovovići* zvano mėsto. — Najdalje pako u austrianskom carstvu južno ležeće stanje je na pol. podėrti toranj *Boőković* zvani; ovaj na tromedji Austrianskoj, turskoj i Ćernogorskoj leži. —

UGARSKO-ILIRSKE POKRAJINE.

Pod ovim imenom razumjevaju se one ilirskoga naroda u Austrijskoj carevini pokrajine, koje su s ugarskom krunom sjedinjene i s ovom jednako ustavno upravljanje imadu. Ove su pako sljedeće: *Horvatska, Rěčko primorje, Medjimurje i Slavonia*, i k ovim se njihove vojničke krajinje, kao po istoj naravi ovamo spadajuće, prilažu. Zatim: *Bačka i Banat*; kao takodjer i amo spadajuća granica vojnička. — Kazat će gděkoji, da Bačka i Banat nisu samim i čistim ilirskim narodom naseljeni, nego da i tudjega naroda ovdě imade, i poradi česa da se ove pokrajine ilirskimi imenovati nemogu. Takovim odgovoriti trěba pěrovo: da ovdě veći i znatno veći dio iz ilirskoga naroda sastoji; a drugo: koliko ovdě kojekakvih stanovnikah od tudjih narodah kao: Vlahah, Němacah i. t. d. imade, toliko u *Baranjskoj, Šimežkoj, Zaladskoj*, (nebrojeć Medjimurje), *Biharskoj, Šopronskej, Stolnobiogradskej, Peštanskej, Aradskoj, Tolnanskej* i u ostalih još někojih varmedjah Ugarske, mnogo većim brojem ukupno uzeto, Slavo-ilirski narod živi. U ostalom scěni se, da ilirskoga naroda u Ugarskoj osim sjedinjenih kraljevinah Horvatske i Slavonie, ukupno do 1,600,000 imade, što je po sebi već više, nego li cělo stanovništvo Banata i Bačke. U Horvatskoj, Slavonii, Medjimurju i Rěčkom kotaru sám i bez ikakove směse ilirski

narod obitava. Pokrajine ove od sjevoro-zapada k jugo-istoku produzene sljedeće imadu granice: Od sjevora: ostalu ugarsku zemlju, Štajersku Krajsku i Istriu: od zapada: jadransko more i Krajsku; od poldneva: Dalmaciju, tursku Horvatsku, Bosnu, Sèrbiju i Vlašku; od istoka: ostalu opet Ugarsku i Erdelj. — I upukno uzete zauzimlju prostora od 1498 □ miljah. —

Sjevoro-zapadna strana pokrajinah ovih jako je brègovita, velikimi planinama i gorostasnimi klisurastimi bèrdi napunjena. Pèrvi u zapadnoj Horvatskoj gorah ovih stan iz Julskih planinah dolazi, koji varmedje zagrebačke zapadnu prama moru ležeću stranu, visokimi, klisurastimi većinom golimi i neplodnimi svojimi bèrdi zastire, kuda lèpa tèrgovačka i jedna od najumètneih u Europi cestah: *Nova cesta* (Ludovica) od Karlovca do Rèke vodi. Ove se planine, tako po primorju i zapadnoj Horvatskoj veličanstveno razgraničene do *Kleka* ili ogulinske glave zvane stèrmaste i 6,500 p. n. visoke klisure dovuku, koja poradi svoje čudnovate, gole i iz jedne jedine klisuraste glavice sastojeće slike daleko u oči pada i tja se sa zagrebačkog južnog šetališta vidi. Ovdè se jedna planina počima, od koje izlazeće svèrži mnoge i znamenite u ovih predèlih gore naćinjavu; kao: *Visoku kosu*, visoko i veličanstveno bèrdo; *Kapelu*, koja se po otoćkoj i ogulinskoj regimenti do Plitvice jezera do 18 miljah u dućini proteže, i kod Vèrhovine sela u otoćkoj regimenti najdalje razprostire; *Mala-Kapela* najdalja od gornjih bèrdah svèrž, koja se opet od Plitvićkog jezera do Jesenice sela u ogulinskoj regimenti proteže. *Kamenita-Gorica*, s malom Kapelom skopčano i osobito na istoćnoj svojoj strani stèrmo i klisurasto bèrdo, koje skupa s Plešivićkimi gorami korenićku dolinu napravlja; zatim *Vèrbavska* ili *Vèrbaćka stara*, koja s gori rećenom kamenitom goricom onu znamenitu i prostranu u lićkoj regimenti *kèrbavsku dolinu* napravlja, i ostale druge iz gori navedenih gorah izlazeće, manje i ne toliko znamenite grane, koje

se po ovdašnjoj granici karlovačkoj razprostiru i tako čelu ovu pokrajinu u planinsku i neravnu okolicu pretvaraju. — Polag klisurastoga vèrha *Kleka* počimaju se takodjer *Ilirske* i *Dinarske* zvane *planine*, od kojih se glavna svèrž *Velebit gora* zove, i većinom iz samoga klakovitoga kamena (Kalkstein) sastoji; ova se gora kod izvora Zermanje rëke na turskoj i dalmatinskoj granici počima, odtuda se medju Likom i Dalmaciom prama zapadu do jadranskoga mora vuče i zatim uz morsku obalu blizu Senja do gore Vratnika i do Karlobaga proteže. Najvišji gorah ovih vèrhovi slèdeći su: *Debelo bërdo*, *Segestin* i *Sveto bërdo* zvani, koji se preko 800 hvatih više povèršja jadranskoga mora podižu. Dužina njihova iznosi blizu 16 miljah, i kod Oštarije blizu Karlobaga padaju nešto, kuda i cesta iz Senja u Gospić vodi. Čeli ovaj lanac ima veoma stèrmast položaj, klisurastu narav i mnoge osobito na istočnoj prama Horvatskoj strani duboke i tamne ponore. — *Plěšivica*, gora ova se južno od Kapele po otočkoj regimenti i granici turskoj proteže; glavice njezine kao potèrgane klisure strašno je pogledati a tako je i s nižnjimi planinama ovih predèlah; tako je i dolina »*Vilena draga*« zvana, koja u ovih planinah leži, isto takovimi stèrmimi i potèrganimi klisurami napunjena. Ova je gora od svih ne samo ovdašnje granice nego i ostale Horvatske planinah najvišja. — *Zèrnopac*, 4,310 bečkih stopah visoka gora. *Petrovagera*, u Sluinskoj se regimenti počima, odtuda se k Uni i turskoj krajini, zatim do Gline dovlači, gdje se u prijatne brèžuljke izgubi. Odtuda se opet dalje *Zrinske* ili *Vranoglavske gore*, zatim *Rastovačke* i *Gvozdanske gore* po banskoj krajini uz tursku krajinu protežu. — *Zumberške gore* počimaju kod izvora Kupe, i duž krajnske granice po žumberškom se kotaru razprostiru i s Krajskim su gorami svezane. Gore ove na granici predèla svojega najvišje vèrhove imadu, od kojih su znatnii: *Baleži* ili *sveta Gora*, zatim *Hum*, *Blažovo-bërdo*, *Straža* i *Oštèrc*. — Ne daleko od ovih leže *Samoberske* i

Okičke gore, koje stranu jednu zagrebačke varmedje prošćaju i mnoge opet svoje manje svërži i brëžuljke tuda razprostiru. —

Znatnie doline, koje u karlovačkoj krajini visoke planine naćinaju, jesu: *Senjski put* zvana dolina (što su tuda Senjani u jednom odëljenju proti Turkom išli, proteže se od Senja do Karlobaga i Graćaca u ličkoj regimenti i izpod najvišjih bilah Velebita gore leži. — *Lika*, prostrana medju Velebitom, Vërbovskom starom i nëkojimi drugimi manjimi bërdi ležeća, kamenita, od svuda stërćećimi klakovitimi klisurami napunjena i neplodna dolina, u ovoj se druga manja, *Radajce* zvana, vëkovitim nepovljnim vëtrom izložena dolina nalazi. — *Korenićka dolina*; medju Kamenitom goricom Plešivicom, i Mërzje gorami ležeća. — Zatim su još *Kërbavska*, *Gačka*, *Jezerana*, *Vinodol* i druge mnoge u veličanstvenih ovih gorah razprostërte doline, od kojih naposeb napomenuti vředno je to, da potoke iz ovdašnjih planinah i gorah k sebi dotićeće većinom, tako rekuć, u sebe gutaju i u podzemaljske ponore svoje primaju, od kojih zatim nëkoji opet izpod zemlje izidju, po najviše se bliže mora pojavljuju i u ovo salëvaju. —

Druga strana planinah dolazi u Horvatsku iz Štajerske i od Noričkih planinah, koja i gornju stranu Medjimurja svojim svërži zastire. Planine ove, koje od Noričkih planinah iz Koruške i Štajerske dolaze i više Krapine s glavnim svojim stanom pod imenom *Macel* u Horvatsku unlaze, ćelu gornju stranu Varašdinske i sëvernu zagrebačke varmedje svojim razprostranjenimi gorami, dolinami, lëpimi i prijatnimi brëžuljci napunjuju. Od gorah ovih jedna svërž mimo Zagreba pod imenom *zagrebačke gore* prolazi, koja na južnom i podugom tećaju svom lëpih i mnogobrojnih brëžuljakah, više okolicalah, kao: Zagrebačku, Vugrovačku, Kašinsku i. t. d. dobrim svojim vinom poznatih imade. — Druga zatim svërž iz svoga glavnoga stana južno se kretje pod imenom: *Krapinske gore*, zatim *Ivanćica*, *Že-*

leznica, Benak, Kalnik i. t. d.; i ove srēdinom najprije Varaždinsku zatim Križevačku varmedju prosjećaju, i imenovane ove preděle kao i zatim slēdeću križevačku regimentu brojnim svojim svēržmi zastiru; u ovom su takodjer redu glasovitim svojim vinom poznate *Moslavečke gore*. — U predělu ovih gorah leži glasovito i lěpo horvatsko *Zagorje*, koje se većinom u Varaždinskoj varmedji, zatim nešto i u zagrebačkoj duž Štajerske i Krajske granice položeno, prijatnostju i dražestmi narave svoje kao najlěpša i najugodnija strana Horvatske nazvati može. Veličanstveni nēkoji vrēhovi i grane iz Štajerske i Krajske do simo protegnutih planinah predstavljaju najprije moćan i ponosit kip naravi. Pod ovimi su u nebrojenih svēržih dražesno razmēšteni i kroz čelo Zagorje razprostērti krasni brēžuljci, medju njimi svakovērstne opet pružajuće se i oko začarajuće doline, i ravni krasni mirišnimi i plodnimi livadami, gdje se i po tri puta na godinu kosi, obiljujući preděli; zatim po brēžuljcih i dolinah ovih mnogobrojni i nēkoji krasni ovdašnjih slobodnih vlastelah gradovi, u kojih oni izvan zimske dobe čelu gotovo ostalu godinu u ovih divnih predělih sprovode; k tomu prijatnost i gostoljubivost stanovnikah Zagorja prama svakomu inostranom od starih već vrēmenah zaostavša tolika je, da ovdě nikakovih svratilištah nikakovih za putnike priredjenih konakah, kao što to posvuda po ostalih predělih Horvatske vidimo, Zagorac neima; nego svaki i svakoga sērdačno s poslovičom: šta imadem to ti dadem, k sebi primi i polag starog zagorskog, i narodnog duha punog običaja podvori. Sva ova skupa uzeta čine, da se preděl ovaj, najprijatniim i najugodniim predělom prispodobiti može. Od znatniih pako predělah i lěpsih dolinah horvatskoga ovoga Zagorja jesu: od sv. Križa ili Začretja zvanoga do Jakovlja i Oroslavja, zatim opet od svetoga Križa do Krapine; sve se ovo kao *jedna* krasna i veoma lěpa dolina imenovati može. Krapinska okolica kako svojom starodavnom iz najstarijega Slavjanstva vrēmena uspomenom glasovita

tako i očarajućimi svojimi bržuljci i preděli veoma je zanimiva. Od Pregrade do krapinskih toplicah i niže dole do Tèrgovišta medju lèpimi vinogradi, livadami i gradovi protegnuta dolina krasotom je i dražestju svojom poznata. Zatim kod Miljane, i drugi strane ove Zagorja veoma zanimivi preděli; gde se oko iz više ležećih mĕstah čarobnoga i blagoga razgleda nauživati može. —

Najviša gora Slavonie u požežkoj je varmedji *Papuk* zvana, ova do 458 hvatih nad glavnimi ovdašnjimi potoci visine imade. Slavonske gore dolaze iz Horvatske, zatim se po Slavonii pružaju i ovdě se najprije medju *Vučinom* i *Velikòm* u dvĕh svĕržih protežu, jedna to jest od ovih medju Siračom i Daruvarom, druga medju Siračom i Pakracom. Izmedju pĕrve sverži i Ilove potoka dražestna daruvarska okolica leži; južno pako od ove leži krasna dolina, u kojoj Biala iz ovih bĕrdah izlazeći potok teče. Od tuda pruža se jedna svĕrž stranom po vĕrovitičkoj varmedji, gdě je najviše bĕrdo *Kerndia*, kroz koje dugotrajni iz Požege u Osĕk put vodi. Kod mĕsta Vućina leži velika gora, koja naćinja lĕpu onu dolinu, kojom Vućinka, dalje Karašica zvani potok teče. Kod Drenovca je najviše u varmedji ovojj bĕrdo *Cĕrnagora* zvano. U požežkoj varmedji pod Pakracom pruža se jedno bĕrdo, koje od zapada put istoka ide, i ćini *kamensku dolinu*, u kojoj potok Pakra teče i Pakrac tĕrgovište leži. Bĕrdo ovo i s drugimi gore imenovanimi bĕrdi naćinja dražestnu onu i vĕrtu prisposobivu široku požežku dolinu, koju Orljava i mala Lonja potoci natapaju. Odkuda zatim gora ova po požežkoj varmedji i stranom po granici Slavonskoj svĕrži svoje razpošilja, koje okolo Djakova već u podosta padaju, dokle se u vinkovaćkoj okolici po sve neizgube. — Istoćno opet od Vinkovacah do 12 miljah dugo, dražestno i lĕpo, prijatnimi šumami i lĕpimi vinogradi napunjeno bĕrdo pod imenom: *Fruška gora* leži, koje se po sĕverno-istoćnoj strani srĕmske varmedje od Vukovara tja do Slankamena dovuće, i ćini,

da se okolica ova kao jedna od najprijatnijih smatrati može. —

Na istočnoj strani južne Ugarske ili Banata jedna svèrž karpatskih gorah, koje se do Erdelja protežu, načinja na krajini vlaško-banatske regimente jednu goru *Dobri-Vèrh* zvanu. Ova se na dvè svèrži dèli: sèverna prama istočnoj strani krašovske varmedje odlazi i svojim razgranjenjem jednu regimente ove stranu, zatim èelu krašovsku varmedju i manju istoènu stranu temeške varmedje zastire, u ovom teèaju mnoge rudami bogate svèrži imadu. Ovdè je bèrdo *Ruska* sa svojim bogatimi rudami; *Kapucin*, iz kojega zlatom, srebrom i bakrom bogata bèrda izlaze, koja se okolo Oravice protežu. *Semenik*, bèrdo, iz kojega se granah kod Sasse i Morave srebro i bakar kopa. Južne opet svèrži, koje iz Semenika i Kapucina izlaze, načinjaju krasnimi naravi lèpotami urešenu *Almašku* dolinu, gdè ugodne promène lèpi iz ovih bèrdah izlazeèi potok Nera još veèma umnožava. — Druga opet svèrž, koja iz glavnoga stana *Dobrog-vèrha* izlazi, južno se proteže, istoèno mimo Mehadie prodje i kada se u bèrdu *Svinaci* do znamenite visine podigne, na mnoge se svèrži razdèljuje, od kojih se je jedna okolo mèstah Svinice i Disovice protegnula, druga opet zapadno do Palanke otišla. Ovdè se sada u Ugarskoj dokanèaju svèrži karpatskih gorah, koje se kod Požuna poèimlju i odtuda do simo pružaju. —

Strana ova Ilirie najznatnije ravnice imade. Tako je èela *Bačka*, *Torontalska* i najveèa strana *Temeške* varmedje, zatim *nèmaèko-banatska* regimenta i *šajkaški* batalion tako rekuè jedna prostrana i neizmèrnoj livadi prispodobiva ravnica, koja je samo u nèkih predèlih mlakami, èretovi i poglavito u nèmaèko-banatskoj regimenti pèskovitimi pustarami izopaèena. — Slavonia takodjer veèinomje ravna. Tako se *Srèmska* krasna i po nèšto uzvišena medju *Fruškom gorom* i *Savom* ležeèa ravnica medju najlèpše u austrianskom carstvu brojiti može. Slavonska opet granica s malom iznim-

kom sva je ravna, zatim velikom stranom *Požezka* i *Věrotička* varmedja krasnih i plodnih ravnica*h* imade. — U Horvatskoj su polag Zagreba Turopoljske ravnice, zatim za ovimi dalje do Slavonie uz Savu protegnute posavačke ravnice. Na drugoj opet strani Horvatske jesu lěpe i plodne podravske ravnice, kojim se takodjer svojimi proizvodi bogato Medjimurje pridružuje. —

Zapadna strana Horvatske s jadranskim morem graniči, nuz koje produžen je za morskú těrgovinu pokrajina*h* ovih odlučeni kotar Rěčki. Ovdě su znatnie luke: *Rěka*, *Bakar*, *Kraljevica*, i zatim u granici vojničkoj *Senj*, kamo se proizvodi iz unutarnjih pokrajina*h* dovoze i zatim dalje po moru odtuda opremaju. —

Od rěkah, koje kroz pokrajine ove protiču, znatnie su: *Dunav*, jedna od najznamenitih rěkah u Europi, koi u Badenskoj vojvodii izvire, zatim kroz Virtsenberžsku i Bavorsku kraljevinu prolazi i arkiherežiu Austriansku mimo Beča srědinom prosěca, odtuda u Ugarsku unilazi, kojom tekući, ovde granicu od Bačke, Slavonie i Banata naćinja, kod Biograda zatim k istoku se krenuvši granice od Serbie ćini do Oršave i odtuda kroz Tursku tihim i velićanstvenim tećajem u ćerno se more salěva. — *Drava*, iz Štajerske dolazeći granicu Horvatske naćinja i kod Legrada prima *Muru*, koja Medjimurje od ostale Ugarske děli, za tim opet Horvatsku i poslě Slavoniu od Ugarske ćěpa, i pod Osěkom kod sela Almaša u Dunav utiće. — *Sava*, iz Krajnske u Horvatsku dolazi, gđě većinom potoke pokrajine ove prima, i Slavoniu od Bosne i zatim stranom od Serbie děli; kada je većom stranom i ovih pokrajina*h* potoke progutala, velićanstvenom tišinom kod Biograda u Dunav utiće. — *Tisa*, iz dva izvora »pod imenom *běle* i *ćerne Tise*« iz gornje Ugarske dolazi, pošto mnoge potoke istoćne Ugarske u sebe primi, naprana Segedinu u Banat i južnu Ugarsku unilazi, gđě stranom torontalskoj i baćkoj varmedji granice naćinja i kod *Slan-Kamena* s Dunavom se

sastaje. — *Moriš* (Maroš), dolazi iz Erdelja, za tri banatske varmedje od ostale Ugarske sèvernu granicu čini i kod Segedina u Tisu utiče. —

Od ostalih potokah u Horvatskoj znatnii su: Kupa, koja iz zapadnih gorah Horvatske dolazi, uzput mimo Karlovca i Petrinje prodje i kod Siska u Savu utiče. — *Una* izvire u Lici pod bèrdom Čemernicom, gđe najprije: *Srebrnicu*, *Serbristacu*, i *Srèdnicu* potočiće, po tom *Kèrku* i *Unac* na desnoj obali u sebe primajuć, u unutarnju tursku Horvatsku otiče, odkuda se opet povratja i granicu izmedju Horvatske i Turske načinja, kojim putem, pošto od jedne i druge strane nêkoje potoke u sebe primi, kod Jesenovca u Savu unilazi. — *Lika*, izvire u okolici Like Zapoljak zvanog i blizu sela Medaka, odkuda otisnuvši se, pošto putem *Glamočnicu*, *Počiteljicu*, *Jadovu*, *Novčicu* i *Otošicu* u sebe primi, u otočkoj regimenti kod Svetoga Petra u ondašnju podzemaljsku šupljinu, *Pencr* zvanu, unilazi, i polag morske obale kod Zernovnice opet se izpod zemlje pokaže, gđe i u more utiče. — *Zermanja*, potok ovi iz više nego stotine vrèlah u Lici kod pećine »*Novakov-kut*« zване izvire, odtuda otidje u Dalmaciju, gđe se u jadransko more slèva. — *Kèrbava* u ličkoj regimenti izvire, zatim kod *Pečane*, kao i veća strana vodah ove okolice, u zemlju se izgubi. — *Dobra*, izvire u varmedji zagrebačkoj blizu Skrada pod bèrdom »*Veliki-Las*« zvanim, protiče Verbovsko i Gomirje sela, i kod Ogulina *Gjula* nazvan, kod starog ovdašnjega grada, pošto je već do sada različite male potočiće u sebe primio, pod zemlju ga nestaje. Potok ovi zatim kod *Pópovog* sela opet izpod zemlje izidje i pod starim imenom *Dobre Novi drum* prosèče i ne daleko od Karlovca u Kupu unilazi. — *Korana*, koju dva vodopada, jedan s desna kod Novkovića-broda, drugi opet jako visoki iz Plitvice potočića s lèva, i obadva iz plitvičkih jezerah dolazeća načinjaju, protiče sluinsku regimentu, zatim *Šturlić* i *Slun* gradove, i kod Karlovca u Kupu utiče. — *Sluinčica* više

Sluina izvire, i pol sata opet niže Sluinu u 13 jednakih tečajah 10 do 15 hvatih duboko pada u Koranu, i krasni ovdašnji, kojemu se rēdki prisposobiti mogu, i u geografii veoma znameniti sluinski vodopad naćinja. Više istoga vodopada ima do 30 mlinah, koji neprestano dobru i jaku vodu imadu. — *Mura*, dolazi iz gornje Štajerske, granicu izmedju Medjumurja i ostale Ugarske pravi i kod Leграда u Dravu utiće. — *Lonja*, u križevaćkoj varmedji poćimlje, ovu stranom od zagrebaćke varmedje dēli, gdē velike kvare poplavami svojimi uzrokuje i niže dole sastaje se s Trebešom potokom, s kojim se zajedno u Savu izlēva. — Napomenuti še ovdē mora, da u gornjoj karlovaćkoj krajini mnogi ne samo manji nego i poveći potoci po kratkom tećaju u zemlju ulaze i tako ih nestaje, da ako na obali morskoj izviruće potoke za iste neuzmemo, nepoznato nam biva, da li opet i gdē na svētlo izlaze. Tako izvori iz Velebita bērda neteku kamo bi teći morali, u glavnu dolinu Liku, nego se po kratkom tećaju u zemlju izgube. Tako potoćić *Korenica* u dolini istoga imena po tećaju od jedne ure izpred oćiuh se izgubi, i sluti se, da podzemaljskimi vodami objaćen, s ove strane Plešivice pod imenom *Klokota* opet izlazi. Tako je i *Rićica* potok, koi, pošto *Ljutih*, *Ćerenu-Rēku*, *Banicu* i *Suhaju* potoćiće u sebe već primi, na podnožju Velebita pod zemlju se izgubi. Potok ovi obale svoje višeputah poplaviti znade, budući da ponori njegovi *Našica* i *Kavēri* veću njegovu vodu najedanput primiti nemogu, i zato se voda u na okolo razliti mora. — Da još i od ostalih nebrojenih potokah Horvatske, kojimi su predēli pokrajine ove veoma bogati, nēkoje samo znatnie po imence napomenemo, navodimo slēdeće: *Mrežnica*, *Glogovnica*, *Ćazma*, *Bednja*, *Sutla*, *Krapina*, *Bregana*, *Glina*, *Petrinja*, *Odra*, *Rēka*, *Kupćina*, *Medvedica* i t. d. i mnogi drugi potoci. —

U Slavonii osim napomenuta tri glavna potoka još su slēdeća: *Vuka*, *Vučica*, *Ilova*, *Biala*, *Pakra*, *Orljava*,

Strug, Subotka, Tèrnava, Berava, Bosut, Dunavica, Bigj, Spačva, Studva i. t. d. —

U južnoj opet Ugarskoj ili Banatu osim gore navedenih glavnih potokah još su slēdeći: *Černa*, dolazi iz Erdelja, teče blizu istočne prama Vlaškoj zemlji granice i kod Oršave u Dunav unilazi. — *Tamiš*, iztiče na podnožju Semenika i Dobroga Vèrha, pošto *Bistru*, koja iz Erdelja dolazi, u sebe primi, iz krašovske se varmedje odputi; odtuda krivudastim svojim tečajem veću stranu Banata prodje i uzput mnoge ritove i močvare za sobom ostavlja, a najposlē se kod Pančeva u Duнав izgubi. — *Nera*, izvire na podnožju Semenika i Kapucina, i pošto krasnu Almašku dolinu prodje kod Pančeva u Dunav utiče. — Zatim su: *Bega, Pogonić, Berzava, Beganić* i drugi potoci manjega znamenovanja. —

Kanali su poglavito banatskim stranam od veoma velike koristi. Ovi promiču i oživljuju tèrgovinu, ovi pretvaraju škodljive i na daleko pružajuće se močvarè, mlake i ritove u plodovita polja i zelene livade, i ovi tako na svaki način nadoknadjuju uložene u njih troškove. Takovi je: *Bački* ili *Franjin kanal*, koi je god. 1793 započet, dovršen pako 1802. Dužina njegova $14\frac{1}{2}$ milje, širina 10 hvatih, a dubljina 4 — 6 cipelah iznosi. Kanalom ovim svakoverstni se iz plodnih južne Ugarske ravnica h proizvodi po ovdašnjih 6 - 8 i do 10,000 centih nosećih ladjah laglje i bërže razvezti mogu. — *Bega*, kanal je ovaj u potoku istoga imena uredjen, i najprije se prama zapadu, zatim opet prama južno-zapadnoj strani proteže. Na kanalu ovom pri početku njegovom sama se dèrva za temešku i torontalsku varmedju voze; dalje pako od Velikoga Bečkereka dole, gdje kroz velike ritove i močvare prolazi, velike već banatskimi proizvodi natovarene ladje po njem u Dunav brode; odkuda zatim brodovi ovi ili put Siska il u gornju Ugarsku odlaze. — Zatim su još: *Temeški, Berzavački* i *Alibunarski* ili *Veršečki* kanali, koji su za polašticu tèrgovine veoma koristni. —

Jezero i to gorska nalaze se samo u karlovačkoj kra-
jini, i to su tako zvana: *Sedam Plitvičkih jezera*, koja u go-
rah Male Kapele i tako rekuć na istočnom kraju *Mette* bërda
istočno od Otočca leže. Jezera ova postupno su jedno pod
drugim položena, iz kojih tako voda po vodopadnih 3 — 4
i do 7 hvatih sa visokih klisurastih stënah šumom iz jed-
noga u drugo pada. Jezera pako ova redom su svojim slë-
deća: 1. Veliko jezero *Prosansko*, 2. Mnogo manje *Cigino-
vačko* jezero. 3. Dosta veliko *Galovačko*. 4. Ne malo *Gradin-
sko* jezero, 5. Veliko jezero *Kozjak*. 6. Malo *Milanovo* jezero.
7. Ne veliko *Kaludjerovo* jezero. Zatim su: *Okrugljak*, *Baki-
novac*, *Cërno-jezero* i *Novkovića-Brod* kao manja jezera; i
tako ih 11 ukupno imade. Od najviše ležećega *Prosanskoga*
jezera do utoka u Koranu može se čëla dužina na 4000 ko-
rakah uzeti. Najlëpše mësto, sa kojega se čëli ovaj prizor
videti može, jest bërdo *Metla*, kuda se je medjutim do naj-
višjega mësta veoma mučno popeti. Osobito u Lipnju i Sër-
pnju mësecu ugodnu dražest oko ovdë imade, gdë se to jest
veličanstveni ovaj naravi prizor, kojemu i u najroman-
tičnijih predëlih težko je para naći, pri lëpom i jasnom danu
väs i podpuno razgledati može, — Po svih ovih jezerih
jako dobrih pastërvah imade. Ova je jezera god 1801 i
1827 njih. carska visost prejasni nadvojvoda palatin pohodio.
— Kod Otočca su zatim još dva jezera, *Koinsko jezero* i
Cërno jezero, nu lëti se izsuše. Druge močvare, koje ovdaš-
nji nëkoji potoci za vrëme naćinjaju, nisu od tolike zname-
nitosti. —

Od ritovah, barah i močvarah, koje u južnoj Ugarskoj
tolike hiljade jutarah zemlje poljodëlstvu otimaju, slëdeće
su: *Alibunarski* i *Ilančki* po torontalskoj i temeškoj varme-
dji, zatim nëmačko-banatskoj regimenti razprostranjeni ri-
tovi. — U Bačkoj varmedji je: *Paličko jezero* (*Palitzer See*)
kod Subotice, sa slanom vodom, zašto i u njem nikakovih
ribah neima, — U Slavonii medju Petrievci i Osëkom jesu
ritovi i močvare, nu svaki dan manje bivaju. Osim toga

ima još u Slavonii i Srěmu velikih barah, koje se nikada nepresuše: *Paloča* kod Čepina u vërovitičkoj varmedji; *Mërsunja* kod Broda: *Klakarjača* kod Klakarja u Brodskoj krajini: *Virovi* izmedju Bošnjakah i Otoka, takodjer u brodskoj krajini; *Kriva-Noga* blizu sela Bošnjakah; *Žirača* kod samostana Feneka u varadinskoj krajini; *Ugrinovačka-bara* kod Ugrinovacah, takodjer u varadinskoj krajini. — Od lëkovitih vodah u Horvatskoj znamenitie su; *Stubičke* toplice u zagrebačkoj varmedji, 6 satih od glavnog varoša udaljene, leže u prostranoj i malimi bërdi obkoljenoj dolini. Dva izvora čistu i bistru vodu, nu tako vruću imadu, da se čovëk u njoj odmah ni kupati nemože, nego u bližnjih na nëkoliko korakah udaljenih kupeljih, koje odande vodu dobivaju. Spadaju na obitelj grofovah Sermage. Toplice ove Maksimilian Vërhovac biskup zagrebački velikimi troškovi priredi, da se gosti dostojno dočekivati mogu. — *Krapinske toplice* zatim jedan sat od ovih odaljene *Smerdëce* zvane i malo pohadjane toplice, perve leže na podnožju visokoga bërda i tri vrutka, koji zajedno izviru, imadu; od ovih jedan na 150 korakah daljine već vodenicu tëra. Voda ova nije tako vruća, — *Sutinske toplice* leže takodjer kao i krapinske, u varašdinskoj varmedji. Dva vrutka imadu i voda njihova nije jako vruća. — *Varašdinske toplice* u staro vreme Janzeanske ili Konštantinske zvane, danas su vlastitost kaptola zagrebačkoga. Izviru u jednoj na 5 satih od Varašdina udaljenoj dolini. Izvor ovi kad kada tako udara, da se smrad na pol sata daleko osëtiti može. Toplice ove velikimi troškovi kaptol zagrebački u novie vrëme prelëpimi obitališti i sgradami uresiti dade, i zato se u lëtno doba od mnogobrojuih i iz inostranih dëržavah dolazećih gostih i polaze. — *Topuske toplice* leže u përvoj banskoj regimenti. Izvor ovdašnji vodu čistu kano kristal imade, koja je na večer kod svojega vrutka tako vruća, da se ista živad opariti može; nu ova se zatim voda ostavi përko noć, da tako drugi dan za kupelj prikladna bude.

Ne daleko od glavnoga ovoga vrutka ima jošte 7 drugih od različite jakosti izvorah. Po preduzetom iztraživanju topličah ovih mnogo je koješta koristnoga i zanimivoga ovdě iznadjeno, iz čega se temeljito zaključiti može, da su toplice ove jošte Rimljanom služile. — *Ležće*; sumporne toplice u zagrebačkoj varmedji i vlastitost grofa Nugenta; gdje je u novie doba, za pristojno goste dočekati moći, mnogo učinjeno. — *Jamnica*, slatinska voda ili kisela voda medju Karlovcem i Zagrebom u šumovitoj i močvarnoj okolicu ležeća i pod upravljanje stališah zagrebačke varmedje spadajuća. Voda se odtuda u staklih zaběrtvena u mnoga města Horvatske i Slavonie raznosi i s vinom troši. Na prama ovoj slatini, odmah na drugoj strani Kupe i u prvoj banskoj krajini leži opet druga slatina, to jest: kod *Lasine*, ima tri izvora, od kojih su dva mutna, tretji se pako s vinom pije. —

U *Kamenskom* sat i četvėrt od Karlovca udaljenom župnom městu i odprie vlastitosti manastira Paulinskoga jesu opet druge slatine. Izvor ovi leži na bėrdu, i vās je tako dubokom močvarom obkoljen, da u nutri voli propadaju; voda je njegova čista i po barutu udara. Ova bi voda jako čistiti mogla, nu niti se od ovdašnjih stanovnikah za kupelj ili pilo neupotrebljuje, —

U *Slavonii* lěkovite vode jesu: najznatnie *Daruvarske* ili *Podborske* toplice, blizu tėrgovišta istoga imena ležeće. Ovo je kupalište lěti jako ugodno i od mnogih se gostih polazi, za kojih takodjer nastanjenje prilična su i ugodna stanja priredjena, a i veliki ovdašnji gospodski vėrt svakomu je gostu otvoren. Osobito su glasovite toplice ove mnogimi svojimi starodavnimi spomenici. I budući je Slavonia pod imenom *Panonia interamnensis* pod Rimljane spadala, zato se i začetak topličah ovih Rimljanom pripisuje. Današnja najodličnija *Antunova kupelj* leži još sada na rimskom temelju; u rimsko doba zvale su se toplice ove *Thermae Jassovenses*. Više rimskoga zdenca vide se tri mozaikom po-

taracane grobnice. Ovdě su prie 50 godištah od prilike starožitnosti rimske nadjene: jedna kruna, ovratni lanac od zlata s dragim kamenjem, jedna mერთvačka svėćnica; sva ova do 3000 forintih srebra vrėdna. Pak kamo? u Budim sve poslano; — *Lipik*, toplice pet satih od Požege udaljene i četirimi na blizu ležećimi kupelji obskėrbljene. — *Sveta voda* na pustom bėrdi obkoljenom i dva sata od Djakova udaljenom mėstu ležeće, zove se drugač: *Desanovo selo*. Prosti puk dėrži vodu ovu, koja je u ostalom jako čista, za čudotvorno lėkovitu, —

U južnoj *Ugarskoj* lėkovite su vode u vlaško-banatskoj regimenti glasovite *Herkulanske* ili od *Mehadie*, zvane toplice, ove su 1 sat od Mehadie, 2 milje od Oršave i 20 miljah od Temešvara udaljene, leže u uzkoj od velikih šumah i bėrdah zaklopljenoj dolini, koju Černa potok natapa. Kod starih su sve toplice, koje su za zdravlje služilė, bile Herkulu posvetjene; u većoj ipak čeni nego li druge mora da su bile ove, što i toliki stariih i srėdnjih rimskoga vladanja vrėmenah spomenici dokazuju, koji su ovdě od carevah, vodjah, vėćnikah i drugih odlićnih rimskih muževah na zahvalnost zadobljene pomoći i zdravlja podignuti i od kojih se zaostavših još danas podėrtine viditi mogu. Godine 1736 grof Hamilton na zapovėd cara Karla VI. glasovite toplice ove opet je ponovio, gdě je 7 nalićjah Herkulovih i mnogo ućenih napisah izkopano. Toplice su ove po padnutju Rimljanah, koji mėsto ovo »*ad aquas*« imenovaše, od barbarskih poslė narodah razorene. Ovde 8 vrėlah imade, koja u jednom okolišu od 900 hvatih raztrėšena leže. Ona su od različite, nu u obćem svi od velike vrućine. Najznatnie je Herkulovo vrėlo na dobar četvėrt sata od toplicah udaljeno; po velikoj kiši postaje mėrzlo, nu na skorom opet svoj toploměr postigne. Zatim su; Ljudevitske toplice; mlaćne kotrižne toplice; vruće kotrižne toplice; vapnene toplice; Franjine toplice, oćne toplice i toplice za groznićave. Go-

sti iz višjih stališah u priašnje doba poradi pomanjkanja udobnosti i potrebitih stanjah slabo su toplice ove polazili, nu odkada su mnoge nove sgrade načinjene i odkad se za polèpšanje romantičkih ovih toplicah marljivo skèrbi, sve u većem broju gosti počèše dolazivati, i dan danas već mnogobrojni gosti i iz inostranih dèržavah ovdi pomoći traže. Na mèsto priašnjih kolibah mnoga su lèpa danas stanja podignuta. Pogibelni putevi, koju su prie ovamo vodili, sad su, pošto klisure barutom razvališe, u ugodna šetališta pretvoreni i preko bèrzoga potoka ovdašnjeg kamenit nov most načinjen vodi. — *Bogda* (Neuhof), selo u temeškoj varmedji na 4 sata od Temešvara; ima dobro uredjene toplice. — *Černelj*, kisele vode u bačkoj varmedji — *Karanšebeš*, slatina ili kiseljak u vlaško-banatskoj regimenti blizu glasovitoga mèsta Karanšebeša u romantičkoj okolici ležeći. Posèdovanje hristjanskoga biskupa. — *Tibis*, dvoje slatine u temeškoj varmedji, od kojih jedna čisti, druga opet svim amfibiam i pticam, koje odtuda piju, smèrt zadaje. Još se jedna slatina blizu bèrda *Manc*, koje Erdelj od Banata dèli, nalazi. —

Podnebje južne Ugarske poradi ravniènoga većom stranom ležaja, što i južni vètri topinom svojom simo laglje dopirati mogu, toplie je nego po gorskih okolicah. Nu opet zrak po ravniènih ovih predèlih nije tako zdrav, štono je po gorskih stranah: jedno što vruće ovdè dane većinom mèrzle noći zamènjuju; drugo opet otrovna para mnogih ovdašnjih mlakah i barah zrak isti jako kvari. Po gerskih pako predèlih zrak je mnogo zdravii i oštirii. — Podnebje u Slavonii naravi čovèka veoma je prijatno. Zrak ovdašnji čist i zdrav sve ugodnii postaje, čim se stanovniètvo više pomnožava i po tom nezdravih mlakah i močvarah nestaje. — Horvatska naravno najoštirii zrak u karlovačkoj krajini i zatim u zapadnih svojih k moru ležećih predèlih, poradi visine ovdašnjih gorah i vèkovitoga skorom tu nahodećeg se snèga, imade. Sèverne osobito okolice medju gorami Velebitom,

Kapelom i Plešivicom ležeće podnebjje- karpatskim goram spodobno imadu. Ovdě višeputah zima od Rujna do Svibnja traje. Lěto navadno je suho i tako, da se nĕgda svi proizvodi posušuju. Ne manje zatim škodljiva je ovdašnja nagla promĕna vrućine i zime. Vĕtri pako ovdašnji višeputah su jako nepogodni, tako *bura*, suhi vĕtar, nĕgda od 7 ure jutra do pet na večer duše, nu vrućinu umaljuje i zrak snaži. *Jug* pako je vlažan, nu vruć, kao i *Široko* zvani vĕtar. Na više gorskih predĕlih često se u jedanput vrĕme promĕnuje. Time pako prijatnii je zrak na zapadnoj strani kod obale morske, zatim u zermanjskoj okolici ličke regimente, gdje se već južno podnebjje otvarati i blagoga podnebjja duha osĕćati počimlje. U ostaloj opet Horvatskoj podnebjje medju gorami nĕšto je oštrie, drugdĕ pako slavonskomu zraku spodobno. U obće uzeto u pokrajinah ovih a naposeb u Horvatskoj navadno je prolĕtje veoma kratko, i za zimom poslĕ nĕkoliko danah odmah vrući dani nastaju. —

Plodnost pokrajinah ovih u obće je velika. Tako u podzemaljskom blagu najznatnii su istočni predĕli Banata. *Zlato* se u krašovskoj varmedji kod Oravice i Dognačke dobiva; zatim u vlaško-banatskoj regimenti kod Lapušnika. U potocih; Samošu, Bistri, Tamišu i Neri iz pĕska izpira se zlato; ovim se poslom najviše cigani zabavljaju, i na godinu do 400 dukatah vrĕdnosti eraru prinose. Svaki je dužan najmanje 3 dukata na godinu izprati. Zlata u pĕsku takodjer i Drava rĕka imade. Ovo se u saladskoj i križevačkoj varmedji zatim i u gjurgjevačkoj regimenti kod Dĕrnja izprano na godinu na 1600 — 1800 dukatah čeni; zašto se u Varašdinu, Prelogu i Kaniži, kamo se zlato to predavati mora, za težinu od dukata iz obćinske blagajne 3 for. 24 krajcare dobiva. — *Srebra* imade kod Oravice, Dognačke Saske i Moldave u krašovskoj varmedji. — *Bakra* se kod Oravice, Moldave, Dognačke, Saske i Pladna u krašovskoj varmedji do 9000 centih na godinu izkapa; u vlaško-banatskoj regimenti u berdih Glimboku, Obreši i maloj

Ruskoj, zatim u Horvatskoj kod Samobora. — *Olovo* u Dognacki, Moldavi, Oravici, Saški i Pladnu na 2000 centih. — *Kositer* u Dognacki, Oravici i Saški u krašovskoj varmedji. — *Sičan* (arzenik) u Oravici i Moldavi. — *Granat prosti* u Oravici, Saški, Dognacki. — *Salitra* u Moldavi. — *Smola* u Saški i Domanju. — Jako dobro *železo* u Rešici, Bogšanu, Oravici, Dognacki, Saški i na bërdu »Ruska« zvanom u krašovskoj varmedji, gdje se železnog kamenja, koje do 80 funtih važi, nalazi; ima zatim *železa* u bistranskih gorah vlaško-banatske regimente, i u gvozdanskih gorah Horvatske. — *Srebernato olovo* kopa se u bërlih Glimboku, Obreši i maloj Ruskoj u vlaško-banatskoj regimenti; i zatim u Horvatskoj blizu Zagreba kod Šestinah. — *Sumperne rude*, koje se medju najbogatije u Europi broje, jesu u Horvatskoj kod Radoboja. — *Mramora* jako lëpa bëla kod Dognacke imade, zatim se i u nëkih još mëstih vlaško-banatske regimente dragocënoga mramora nalazi. U Horvatskoj cërni i bëli mramor kod Krapine; cërnkasti i cërveni kod bërda Železnika blizu Varašdina; zatim lëpimi cërvenimi i bëlimi prugami našarani mramor nalazi se u požežkoj varmedji. U zapadnoj strani Horvatske svakovërstnoga na mnogih mëstih mramora imade, tako u okolišu od Rëke sedam vërstih mramorah razlučava se od mëstah na primër: sv. Martina, Cerovice, Mlake, Belvedera, Molina i. t. d. na kojih se tërگا. — *Sadre* ima u krašovskoj varmedji. *Zmijevikah* (Serpentin) u slankamenskom bërdu (istočnoj strani Fruškë gore) imade. — Mnogovërstne zatim fele kamenja i zemaljah; osobito klakovitoga kamena po mnogih gorskih pokrajinah ovih predëlih imade; zemlje lončarske i porcelanske takodjer. — Svakovërstne zatim farbe, zemlje, kamenja i drugih proizvodah za fabrike, obërtnost i umëtnost potrebitih bogate podzemaljske rude krašovske osobito varmedje u izobilju imadu. — K tome *morske soli* polag obalah ovdašnjih; *kamenitoga* pako *ugljevja* (Steinkohlen) svuda skorom u pokrajinah ovih, da se traži, ima-

de, nu ovo se poradi množine dèrvah još ni nekopa. — Svake vèrsti cvětjã i travah po bèrdih, dolinah i ravniènih predèlih, zatim lèkovitoga i ranarskoga korenja, kojim prosti narod i bez ikakovoga lèkara potrebe mnoge i pogibelne bolesti izcèljuje; k tome mnogovèrstnih vodenih travah po moèvarah južne Ugarske, Slavonie i Horvatske imade.

Svake vèrsti žitak, kao: pšenica, kukuruz, ječam, proso, hèrž, hajda i. t. d. poglavito u Banatu, koi se Egip-tom austrianskoga carstva nazvati može, obilno rodi. Odtuda se velika množina žitka po dunavskih i savskih brodovih u druge inostrane dèržave razvozi; i dok se iz Odese u Tèrst žitak slobodno dovozio nije, mnogo je zlata i srebra iz inostranih dèržavah u pokrajine ove dolazilo. — U Slavonii je poglavito srèmski kukuruz na glasu; pšenica pako u Slavonii, osobito okolo Privlake (u broskoj regi-menti) i Djakova. — U Horvatskoj takodjer na ravniènih i mnogih gorskih predèlih plodnost se žitka dobro izplatjuje; tako su osobito krasne medjumurske i podravske ravnice svake vèrsti žitku a osobito kukuruzu prijatne. U karlovač-koj krajini i klisurastih, kamenitih i neplodnih predèlih za-padne Horvatske trudi su poljodèlca veliki, ipak u više oko-licah a poglavito u Liki lètina domaće potrebčine providiti nemože. —

Lan i konoplja u većoj strani pokrajinah ovih jako dobro naprèduje. Povèrtline svakovèrstne imade; vino po svuda skorom i na mnogih mèstih jako dobro rodi. Voća takodjer svakovèrstnog u izobilju imade.

Dèrvjem svakovèrstnim bogata je Horvatska i Slavo-nia. Od dèrvah najviše hrastovoga imade, koje je po nè-kih okolicalah tako veliko i lèpo, da se za najveće potočne i iste morske brodove upotrèbljava. Drugoga zatim, kao: brestovoga, bukovoga, topolovoga, jasenovoga, grabrovoga, lipovoga, brezovoga; tisovoga, klenovoga i. t. d. u izo-bilju imade. — U krašovskoj pako varmedji i vlaško-banat-

skoj regimenti poglavito jelovoga dèrveťa mnogo imade. Ostala sva strana Bačke i Banata gola i bez ikakovih šumah stoji, osim što su u nêkih okolicalah gospoda zemaljska pokušala šume sijati, što im je i dobrim uspêhom za rukom pošlo. —

Rogata marha južne poglavito Ugarske od velike je cêne, a osobito ona, koja se u pustarah ovdašnjih u velikom broju hrani i zatim u druge inostrane dèržave razprodaje. U pustarah ovih hrane se velike čorde rogate marhe, koja je danjom i noćjom na prostom zraku, i tako svim nepogodam vrêmena izvêržena. Vol ovdê je velik, bël, i mnogi prêko pol hvata duge rogove imade; od ovih se više hiljadah na godinu u Têrst, Beč, odtuda i u druge inostrane dèržave prodaje. Velike čorde volovah i druge rogate marhe po plodnih i bogato travnih okolicalah temeške, torontalske i bačke varmedje pasu, koje tako pod prostim nebom i veću stranu godine sprovode. Velika pako vrućina ili oštra zima, kojoj su okolice ove zimi i lèti podvêržene, rastenje marhe mnogo obustavlja, jer bi inače neobičnu velikoću dostiçi mogla. Nêkoja zemaljska gospoda takodjer od tirolske, švajcarske i druge bolje plešine marhu poradi mlêka kod kuće hrane. — U Slavonii je rogata marha od iste ove banatske plešine. — Nekoje veće gospodštine u Banatu i Slavonii *bivole* dèrže, koji osobito za težje poslove u močvarnih okolicalah služe, i koji se poradi svoga tečnog žutoga masla i dobrog mesa dèrže. — U podravskih predêlih Horvatske i Medjumurja rogata je marha od bële ugarske plešine razplodjena. U karlovačkoj, banatskoj krajini, zatim velikom stranom i u planinskih predêlih zapadne Horvatske marha je rogata maloga struka i posve nezatne plešine; u gornjoj pako Horvatskoj i u susêdstvu Štajerske velikom se stranom od stanovnikah iz obližnje Štajerske razplodjena marha od tako zvane švajcarske plešine dèrži. —

Konji južne Ugarske od manjega su struka, nu čvèrsti i za svako težje dèlo sposobni. Za oplemenjenje konjah poglavito se ovdè mnogo skèrbi; mnoga zemaljska gospoda po svojih pustarah od plemenite englezke, erdeljske i arabske plešine konje hrane, i time hvale vrèdnu namèru imadu, da se i kod prostoga puka plešina ova uvede. Ovakovim naèinom, mnoštvo već konjah od velike cène imade, što i svaki dan boljim uspèhom naprèduje. — Slavonia malu i prostu plešinu konjah imade, nu od nekog se je vrèmena i ovdì za oplemenjenje konjah raditi počelo. — U Horvatskoj nuz Dravu ležeći predèli i Medjumurje veće i na nèkih mèstih od lepše ugarske plešine konjah imadu; u ostalih krajevih manji su i slavonskoj plešini spodobni konji, od kojih se imenito posavaèki svojom vatrom, lepim stasom i svojim dèržanjem odlikuju. U krajevih bliže Turske ležećih malu opet tursku plešinu i gorskim okolicam prikladnu imadu. U novie vrème varmedje ovdašnje po kupljenih u Erdelju i Ugarskoj pastuhih prostu ovdašnju plešinu konjah oplemeniti nastoje, po èem mnogi već seljani konje svoje polèpšaše. —

Južna Ugarska velika stada španjolskih ovacah imade, koje se u obèe *banatske ovce* zovu. Mnoge ovdè gospodštine na odredjenih već za tu svèrhu zemljištih u velikom broju i na hiljade takovih ovacah imadu, od kojih se vuna glede finoće, èistoće i cène s istom engelskom i španjolskom natècati može, budući da se centa već i po 200 forintih u srebru prodaje; ova vuna dan danas već ne samo za domaće potrebèine nego u znamenitoj kolikoći i za izvožnju služi. Napomenuti ovdì valja banatske ovèarske, velike i bèle pse, koji nad stadom s najvećom pozornostju bdiju. — Osim ovih ima opet ovacah, koje prostu vunu nose i od prostoga se puka dèrže. — U Slavonii takodjer većom stranom zemaljska gospoda svilne ovce po svojih imanjih i pašnicah imadu. Od proste pako vune ovce po èeloj su Slavonii razplodjene, i u velikom se broju dèrže; oso-

bito u Srěmu odlikuju se ovce klementinske. Ovce ove vërlo lěpu i mehkanu vunu imadu, od koje Klementinci krasne ćilime, rukavice i kalćine prave i u bližnje preděle na razprodaju raznose. — Horvatska svilnih ovacah manje imade, osim někih gospodštinah imenito u Podravini i Medjumurju, drugdě ih malo ima. Od proste pako vune već se više dërže, a osobito po vojničkoj krajini. — Kozah u krajini karlovačkoj i banskoj imade, gdě se iz mlěka jako dobar sir pravi. —

Kěrmakah u južnoj Ugarskoj, Slavonii i Banatu u velikom broju dërže, koji poglavito u Slavonii po prostranih ovdašnjih bukovih i hrastovih šumah u jesen i kadkada kroz ćelu zimu dovoljnu hranu imadu. U Banatu najviše gorjim i za to odlučeni kukuruzom svinje hrane i pitaju. Osim toga mnoge se hiljade kěrmakah iz Bosne i Serbie dotěruju simo, i ovdě ugojeni poslě se u druge austrijskoga carstva dëržave razasiljaju. —

Lov na zvěrad u pokrajini osobito Horvatskoj i Slavonii u starinsko doba mnogo je znatnii bio, nego li danas, gdě već lugovi i šume velikom stranom pokěrcene broj zvěrih umališe. Ipak imade: sěrnah, vukah, lisicah, zecevah i. t. d. Zeceve po Banatu i obližnjih ravnićnih predělih gospodštine ovdašnje svojimi za to biranimi hěrtovi u velikom broju hvataju. U visokih gorah karlovačke krajine i zapadne Horvatske ima takodjer medvedah i jelenah. — Pticah po šumah, močvarah i barah ima u izobilju; tako n. p. Banat samo šljukah do 50 felih imade; k tomu idu mnogobrojne věrsti drugih patakah, zatim ćapljah, ždralovah; poglavito pako zaslužuje da se napomene poradi svojih dragocěnih perah, koje gospoje za ures na svojih šesirih obiĉaju nositi, vodena ptica *Ćaplja běla* zvana; zatim svake fele drugih tako plovućih kako vodu gazećih pticah u velikom broju ovdě imade. Vodenih ovih pticah u zimsko doba takodjer se i u lonjskom polju Horvatske nalazi.

Orlovah jako lěpih i velikih na mnogih se městih u pokrajinah ovi nahodi. --

Ribah potočnih u izobilnoj kolikoci někoji pokrajinah ovih preděli imadu. Ovako se Tisa, što se ribah tiče, za najbogatiju rěku u Europi děrži; predsudje medju pukom kaže: da Tisa samo dvě strane vode, a tretju ribah imade. U Dunavu gdě se višeputah i do 15 centih težki somovi hvataju, osim ostalih felih poglavito se lěpe jesetre (tokovi) i dunavske pastěrve love, koje se i u druge děržave prodaju. Ostale rěke, kao: Sava, Drava, Kupa, i. t. d. svake věrsti ribah imadu. Po planinskih potocih imade lěpih pastěrvah; u Uni, gornjoj Savi i Dravi lěpa se glavatica dobiva. Na obali morskoj ulovljene ribe i u druge se pokrajine razasiljaju. Rakah posvuda u izobilju ima, kornjačah (želvih) pako, puževah i ostalih poglavito na morskoj obali. Puževi najbolji su kod Karanšebeša i Almaša. — Pčele se po svih pokrajinah děrže. — Svilne bube poglavito se u Slavonii, Bānatu i Bačkoj hrane; nu napomenuti se ovdě mora, da opet ovdašnje vojničke krajine najviše svile proizvode. —

Broj stanov. u pokrajinah ovih ukupno do 3,310,000 iznosi; odkuda na Horvatsku, njezinu krajinu vojničku, Medjumurje i Rěčko Primorje 1,204,500; na Slavoniu i vojničku njezinu krajinu 618,000; na Banat, Bačku i krajine vojničke opet 1,487,500 stanovnikah dolazi.

O struku naroda ovoga u obće, a navlastito po vojničkih krajinah može se kazati: stas je visok i tanak, vlasi černe, čelo otvoreno, sěrcě junačko, koje je pripravno, da za domovinu svoju u svakoj pogibeli život položi; jednom rěčju može se slobodno bez ikakva laskanja reći; da je *narod junački*. —

Hranu narod u obće prostu imade, koja iz brašnenih jělah i mesa, poglavito kěrmečega, sastoji. U južnoj Ugarskoj, Slavonii i jednoj strani Horvatske, kao žitkom bogatih predělih, narod prosti od žita i poglavitu svoju hranu imade; tako se u Slavonii i Banatu kaša *tarana* zvana od

brašna napravlja, zatim se prosna, hajdena, ječmena i kukuruzna kaša svuda troši, k tomu jela od brašna, kao: žganci, gibanice i. t. d. prave. U velikoj strani Banata isti se prosti seljanin lepim i belim kruhom hrani; drugde se pako najviše kukuruzni peče. U karlovačkoj krajini i obližnjih ovdě planinskih predelih, buduć žito slabo rodi, zato se kruh od pšenice već po manje troši; nego jagnjeće meso ili bravetina, kozje ili perčetina zvano, zatim svakoverstna mlěčna jela i sir navadna je ovdě hrana. Povertlina kao pasulj, grašak, kupus, repa, luk i t. d. slaninom ili bravetinom kuhana, najmilija su jela po pokrajinah ovih. Govedje se meso u obće kod puka malo troši i odtuda biva, da se mnoštvo ovdě ugojene rogate marhe najviše u druge inostrane države prodaje. Kermeće naprotiv i jagnjeće meso puka je ovoga gotovo svagdašnjja hrana. Po većih svetkovinah i pirovanjih običaj je u nekojih predelih čeloga kermka, u drugih pako braveca na ražnju pečena na stol donositi. Polag ribnih řekah, zatim uz more živući stanovnici ribu rado jedu, i nekojim za poglavitu hranu služi. — Za napitak služi vino, kojega žalibože mnogi i preko mere piju, i tako duševne i telesne svoje sile gube. U Slavonii se opet iz šljivah pečena rakia više troši. — Kuće po Banatu i Bačkoj poradi oskudice dřevah većom su stranom u poljodělca od pletera načinjene i blatom omazane. U Slavonii opet i Horvatskoj, gdje već više dřevah imade, i kuće su većinom dřvene. U slavonskoj krajini od nekoga vremena došlo je u običaj, da su se počele i kuće od čverstog gradiva t. j. zidane praviti, na koju odluku u pomoć dobiva svaki graničar, koi takovu kuću praviti naměrava, od svoje regimente 60 for. srebra. I zato je sada već i u najmanjih selih osobito u brođskoj krajini po više lepih, zidanih kućah viděti.

U južnoj Ugarskoj poljodělac ilirski većom se stranom domaćim platnom zaoděva; tako imade gaće široke i rubaču od platna; persnik od sukna gajtani nacifran, pře-

ko toga kratku od darovca haljicu, šešir na glavi, a na nogah opanke, po svetkovinah pako kordovanske čizme. U zimi iz jagnječeg kèrznà kožuh ili dugu do petah iz darovca haljinu nose; ili tako zvanu opakliu, to jest: iz jagnječeg kèrznà nacifranu dugu bundu. Žene takodjer po većoj strani opravu svoju iz bèloga platna imadu, koja je po svetkovinah svakovèrstno gajtanom, kod nekøjih istim zlatom i srebrom krasno nakitjena, — U Slavonii siromašnii muževi većom stranom platnene hlače i platnenu haljicu imadu; zatim opanke na nogah i šešir na glavi; imućnii pako i većinom po svoj granici, Srèmu i oko Djakova zaođevaju se ljudi, imenito po svetkovinah, modrimi hlačami i kratkom haljicom od sukna, ili cèrnim, a nekøji bèlim gunjcem. Zimi jošte kožuh ili podugačku takovu od jagnječeg kèrznà haljinu. Žene u Slavonii većom se stranom jako lèpo oblače; u nekijh okolicah lèpi nuz tèlo stegnut pèrsnik od svile, zatim i pregaču od svile, nekøje po svetkovinah takodjer i cèlu svilenu opravu imadu. U drugih pako okolicah od finoga, bèloga i kod kuće tkanoga platna opravu nose. Osim ovih još su mnogovèrstno različne osobito ženskoga spola u Slavonii nošnje, koje sve opisati nije namèra dèla ovoga. — Po dolnjoj strani Horvatske ljudi nose: gaće i rubače od platna, koje žene njihove kod kuće prave; modri ili cèrveni gajtanom nacifrani pèrsnik, prèko plećah prebačenu torbu; na nogah opanke, po svetkovinah čizme, kada takodjer iz modrog sukna hlače imadu, na glavi klobuk nose, za kojim mnogi široka pera zadèvena imadu; lèti se obièno slamnatimi šeširi služe, koje sami pletu — Žene se u bèlo platno, koje kod kuće same priredjivaju, oblače: vlasii su na glavi u jedan kano kolobar od traga spletene, koje za to uredjena poculica, odzada svilom izvezena, s naprèda pako lèpimi čipkami nacifrana pokriva. Osim svega toga još svu glavu krasno svilom izvezena peća krasii. Na gornjoj strani tèla nose tako zvani oplećak, nad kojim pod vratom lèpi, kod nekøjih i mnogocèni iz

više nizah složeni cèrveni kraljuži vise; na dolnjoj pako strani tēla, duga rubača iz domaćega platna, koje jako tanko i lēpo po mnogih mēstih priredjivati znadu, zatim s prēda svakovèrstno izvezeni opreg. Srēdinu tēla cèrvenopisani ili zlatnim pletivom ukrašeni pojas steže. Nad oplećkom pako svakovèrstnim pletivom kod nēkojih zlatom i srebrom obšiven pèrsnik, ili podugačak, iz cèrvenoga ili modroga sukna bez rukavah svakovèrstnim gajtani i svētlimi gumbi nacifran *zobun* tēlo resi. Na nogah najposlē kešige i zelene, žute, cèrvene cipele, ili opet kordovanske čizme lepu nošnju ovu dokančaju. — Dēvojke u dvē kite odtraga spletene vlasi imadu; po svetkovinah pako na glavi gajtanom i umētnim cvētjem nacifranu partu kao vènac nose. —

U Medjumurju i Podravini ljudi duge spletene i slaninom namazane vlasi imadu, kratku rubaču, zatim gaće i torbu prēko plećah prebačenu; pèrsnik od sukna gajtani ukrašen, dugu do petah haljinu od darovca s širokimi rukavi; ova je haljina cèrveno obrubljena i mnogo ostalim ugarskoga seljanina haljinam spodobna; zatim teške na nogah čizme i klobuk na glavi. — Žene kao i po većoj strani Horvatske imadu vlasi otraga u kolobar spletene, s poculicom od pisane materie. Vrat najviše gol, na kojemu iz bisera jednovèrstni kraljuži vise; na gornjoj tēla strani kratak pèrsnik od šarene materie, na dolnjoj bēlu rubaču i opreg, na nogah zatim cipele il čizme imadu. —

U krajini horvatskoj prosti Ilir imade: cèrvenu podugačku i nēšto na stranu viseću kapu na glavi; dugu od prostoga platna i širokimi rukavi rubaču, zatim gaće; vrat gol i pod njim pèrsnik od modroga sukna svētlimi gumbi nakitjen. Prēko plećah visi cèrna od vunene materie haljina, koju samo kod kuće njihove žene praviti znadu. Na srēd tēla pojas od vune imadu, za kojim handjar i pištolje zadēvene nose. U gornjoj karlovačkoj krajini nošnja je ovoj spodobna, samo šta ovdē cèrven pojas, za kojim su pištolje i han-

djar, imadu, a mnogi nose i plašt iz cèrvenoga sukna. Blizje turske granice nèkoji na naèin turbana cèrvenim il modrim suknom omotanu glavu nose. — Źene po krajini horvatskoj imadu rubaèu veòm stranom iz prostoga platna naèinjenu, koje su rubovi pisanom svilom izšiveni. Udate se razlikuju dvèmi kitami, koje od naprèda prèko ramenah vise i na kraju srebèrne novce, ili od bisera kao i slonovih kostih razne slike obèšene imadu. Dèvojke samo jèdnu kitu nose i ovu nèkoje vèrpecami urešuju. — Udate glavu svoju pokrивaju peòm, koja je ili nabrana, ili pako dole visi. — Dèvojke veèinom hodaju gologlave, nu u Lici i nèkih još krajevih nose kano i muževi cèrvene kape, koje srebèrni-
mi novci, sjajnimi iglami, zatim zlatnim ili srebèrnim gajtanom ukrašene imadu. Na pèrsih opet srebèrne ili polag mogućnosti zlatne novce nose. Źene i to veòm stranom hristjanskoga vèrozakona nose osim rubaèe od vune po najviše škuromodre odtkanu tako zvanu pregaèu. Na plecìh kratku bez rukavah, vunenu, ili proti zimi i zloèestom vrè-
menu podugaèku haljinu imadu. Naušnicah nenose, nu time više pèrstenjah i to na svakom pèrstu. Na nogah imadu kesige i opanke. Po nèkojih okolicalah krajine horvatske i iste žene nose za pojasom zadèven dugi nož i samokres.

Blizje Krajske i Štajerske granice priviko se je tako muški kako i ženski spol susèdnh ovih pokrajinah obièajem i nošnji. —

U poljodèlskom obziru pokrajine ove veoma su znamenite. Tako se cèla skorom južna Ugarska, osim krašovske varmedje i vlaško-banatske regimente, zatim velika strana Slavonie prostranom i plodnom ravnom pokrajinom nazvati može; veliki bo ovdašnji prostori bez ikakovih gotovo dèrvah, koje oko pregledati nemože, i tako ravno i golo samo polje, naèinjaju, da se prèdèl ovi medju najpo-
glavitie plodovite ravnice u Europi broji. — *Pšenica* banatska i srèmski kukuruz cèloj su Europi poznati. Mnoge stotine hiljadah vaganah pšenice na godinu se po dunav-

skih i savskih ladjah odtuda izvozi, koje se posle i u najdaljnje inostrane države razpošilja. Ova u nekih okolicalah Horvatske osobito polag Drave ležećih banatskoj mnogo spodobna raste. — *Kukuruz* se kao poglavita fela žitka u svih pokrajinah ovih smatrati može, koi se imenito u Srëmu, Bačkoj i Medjumurju obilno naplatjuje. U mnogih gorskih a poglavito ravnih okolicalah Horvatske dobar je kukuruz; nu ne tako u karlovačkoj krajini i zapadne Horvatske kamenitih predelih. — *Proso* po svuda osim nekih gorskih okolicalah rodi, i svuda se u pokrajinah ovih dobro naplatjuje. — *Ječma* dvoje fele: zimskoga i lëtnoga znamenita kolikoća imade. — *Zob* za hranu konjah i peruti, zatim u karlovačke krajine nekih, poglavito ličkih okolicalah i za kruh se trebuje. — *Raž* (hërž) po mnogih se kotarih sije, od kojega zërna za kruh, slama pako za pokrivanje kućah služi. — *Hajda* se po gornjih brëgovitih Horvatske predelih najviše sije, i bëlo i sitno brašno žgance daje. — *Sirek* se u jednoj strani Horvatske poradi kërமாகah i peruti sije. Višju pako od ovoga felu mnogi imadu za metle praviti. — *Kërtola* svuda se sadi, i u nekih okolicalah, gde žitak po manje rodi, ova poglavitu stanovnikom hranu pruža. — *Pirinč* ili *Rižkaša*, u Banatu kod Gataja, Dete, Omora i Dente rodi; ova se obično u Travnju sije i srëdinom Rujna dozreli već i požanje se, i zatim se s konji ovërši. Dobra se lëtina jedna višeputah za dvë i tri godine naplatiti može. Ove u obće uzeto u Banatu 18 do 20,000 vaganah na godinu rodi. — *Pasulj*, grašak, leća i druga sočiva najviše se od hristjanskih stanovnikah radi mnogih cërkvenih postovah plode. —

Povërtlina svakovërstna, od kojih përvenstvo imadu: kupus, merlin, luk, gotovo svagdašnja stanovnikah u pokrajinah ovih jela; zatim ostala druga povërtlina. Stanovnici pokrajinah ovih po svojih domaćih vërtovih imadu takodjer mnogovërstnih inostranih zasadah; u čemu se poglavito veće varoši i mësta odlikuju. — *Krastavci* po svuda se sade.

Tikve poglavito u Banatu jako velike i lěpe rastu, i obiĉno se medju kukuruzom sade; ove sirove kėrmkom i marhi daju, kuhane pako ili peĉene i isti ljudi rado jedu. *Bundave*, poglavito u Banatu jako velike i lěpe rastu; ove na Źeravki peĉene stanovnici takodjer rado jedu. *Šparga* u nėkih okolicah na pustom raste, drugdė se opet po vėrtih plodi. *Paprike*, koju u mėrsna i postna jela najveĉa strana ovdašnjih stanovnikah rado metje, ovdė u izobilju imade. *Luk* svakovėrstni za hranu jako miluju; od luka se poglavito ĉerljenac u Turovom polju Horvatske mnogo sadi. —

Pamuk saditi pod Josipom II. pėrva pokušenja uĉiniše bratja *Nako*, koji se iz Turske simo naseliše. Ovi jednoga seljanina dozvaše, iz okolice one, gdė najviše pamuka raste i tako pėrvi više jutarah s ovim posėjaše. Ovo je poslė u nėkih okolicah Temešvara, Veršca, Panĉeva i. t. d. naslėdovano bilo, i mnogo putah znatno trudove naplatilo. Nu mėrzlo više putih podnebjje zaprėka biaše, da pamuk podpuno dozrėlio nije, i zato nisu znatna razplodjenja uĉinjena. —

Repice ili uljenoga sėmena veliko mnoŹtvo u Banatu raste, i više se hiljadah vaganih po dunavskih i savskih brodovih izvozi, gdė poslė ulje odtuda prave. Zatim dinjah i lubenicah poglavito u Banatu jako dobrih i u velikoj kolikoĉi imade. —

Voĉa svakovėrstnoga u krašovskoj varmedji i vlaško-banatskoj regimenti imade mnoŹtvo veliko; ovo takodjer i Slavonie stanovnici jako miluju i svake godine na više hiljade kolih i po ladjah u Banat i Baĉku razvoze. U veĉoj zatim strani Horvatske i njezinoj krajini svakovėrstnoga i dobroga voĉa velika mnoŹina imade. — Izcėdjeni iz jabukah i krušakah mošt nėšto za sirĉe, nėšto pako za napitak sluŹi.

Vinogradah svuda u pokrajinah ovih imade, osim karlovaĉke krajine i zapadne Horvatske nėkih visokih gorskih predėlih; nu više se u obĉe za kolikoĉu, nego za kakvoĉu

vina skèrbi. U krašovskoj varmedji i u istom ravnom Banatu mnogo vina rodi; za najbolja se pako dèrže vina, u ilirsko-banatskom batalionu kod *Bèle cèrkve*, i u vlaško-banatskoj regimenti cèrvenkasto vino kod *Mehadie*. — U Slavonii su srèmski vinogradi prije posadjeni, nego ikoji u Ugarskoj; ovdè najbolje vino rodi kod: *Karlovacah, Petrovaradina, Kamenice, Ledinacah, Beošina, Banoštra, Jaska, Nèstina* i *Iloka*. Zatim glasovito je u Srèmu još vino *Rakovačko*: ovo duhu ciparskoga vina imade, i takodjer bi sladèinu ovoga dostiglo, da se samo na tèrsu dužje ostavlja, da prezrèli. U obèe Slavonia većom stranom cèrvenkasta vina imade, od kojih se na dalje *brodsko* i *tèrnavačko* odlikuje. — Horvatska vina jakost, ognjevitost i ugodnost za piti imadu, i mnoga od ovih veliku starost dostiçi mogu. Ova su glasovitia: *moslavačko, okičko, kalničko, viničko, kašinsko, vindolsko* i *zagrebačko*; u zagrebačkom predèlu nèkoja posebnim imenom nazvana jako dobra vina rode, tako: *Slamica* barona Kulmera; *Bukovačko*, kaptola zagrebačkoga; *Veselica* i *Šalata*, biskupa zagrebačkoga; ova se vina svojom jakostju, tečnostju i ljubkostju u pitju s mnogimi i skupimi inostranimi vini pravedno prispodobiti mogu, i da su samo inostrancem bolje poznata, zaista bi mnoga inostrana, sada mnogo hvaljena vina nadkrilila. — U Medjumurju su sladka, jaka i od svoje dobrote daleko poznata vina. —

Lana poglavito u nèkih Slavonie okolicalah jako lèpa i u znamenitoj kolikoçi imade; lan takodjer i u nèkih Horvatske prèdèlih jako lèpo raste, i po marljivoj skèrbi ženskoga spola za najfinie se platno priredjiva. — *Konoplja* u nèkih okolicalah Bačke i Banata poglavita je zabava stanovnikah; iz ove se konopi za ladje i druge potrebčine za veću stranu Ugarske prave. U sam *Apatin*, tèrgovište bačke varmedje scèni se, da še na godinu do 100,000 centih neomikane konoplje na prodaju donosi. Konoplja se takodjer u brègovitih i oštriim zrakom providjenih okolicalah Horvatske za platno, sije i obradjiva. —

Sadenjem duhana u južnoj Ugarskoj stanovnici se mnogo zabavljaju, i više hiljadah centih duhana na godinu u druge države razprodaju. — U Slavonii takodjer duhan plodi, a osobito okolo Alaginacah u požežkoj varmedji i oko Surčina u petrovaradinskoj krajini. — U Horvatskoj osim Medjumurja i nekih podravske okolice već se po manje sadi a i to samo za domaću potrebu šeljanina.

U ostalom krajevi ovi mnogo izglednih gospodarstvih (Musterwirthschaften) imadu. Mnoge veće i manje gospodštine osobito u Banatu slěduju višji, umetnii i tako lakši poljodělstva i ostaloga domaćega gospodarstva način. Sva, koja su već dosada drugi inostrani narodi u poljodělstvenom i gospodarstvenom obziru pokusili i iznašli, gospodštine ove naslědovati nastoje. Rědko je zaista od novoiznadjjenih umětnih za gospodarstvo mašinah naći, koje bi kod ovdašnjih gospodštinah nepoznate bile, i ako su za dobre iznadjjene, da zaděržane i upotrěbljene od njih nebi bile. Lěp zaisto priměr da se i kod prostoga puka zahěrdjani starinski poljodělstva način popravi i savěšeniiim načini.

U Horvatskoj i Slavonii pod predsjedničtvom preuzvišenog g. *Jurja Haulika*, biskupa zagrebačkoga i kraljevinah ovih banskoga naměstnika ustrojeno je godine 1841 pěrvo gospodarstveno i poljodělstveno društvo, pod našlovom: *Horvatsko — Slavensko gospodarstveno društvo*. Ovomu društvu sudělovanjem preuzvišenoga narodnosti slavnoga podupiratelja *grofa Nugenta*, vėrhovnoga zapovėdajućega generala u Horvatskoj mila i slavna naša granica, koja se bratinskom ljubavju jedinoj spasonosnoj našoj ilirskoj slozi vatreno pridružnje, starinskim već svojim za slavu i slobodu naroda zvanjem podbodjena pristupi. Društvo ovo, koje je već do sada dvě glavne i od mnogobrojnih članovah takodjer i iz granice vojničke pohodjene sědnice obděržavalo, naměru imade, da sve, što u obziru poljah, vinogradah, vėrtah, sadovja, lozah i drugih gospodarstvenih poljodělskih predmetih s boljom i savěšeniiom poslenostju

i jevtiniimi sredstvi ostali prosvětjeni i u toj vèrsti naprèdujući narodi s dobrim uspèhom uvedeno imadu, da se i u ovoj žalibože veoma zapuštenoj domovini po dobro iznajdjenom pokušenju, zatim primèrno podnebjju i zemljištu uvedu, da se tako jednoc i ove pokrajine s drugimi prosvětjenimi i u toj vèrsti već daleko došavšimi narodi usporediti mogu. Društvo ovo za laglje još razprostiranje savèršenih svojih načinah u gospodarstvenih predmetih izdaje svakoga mēseca u *ilirskom* i *němačkom* jeziku listove, u kojih se narodu za poljsko gospodarstvo sredstva razlažu i tako laglji i uspěšni načini preporučuju i pokazuju. Želiti još ovdě trēba, kao što kod ostalih narodah takova društva druga opet manja po različitih kotarih i preděliah glavnomu podložna imadu, da se i ovdě u svakoj varmedji, zatim po vojničkih regimentah manje podružnice ustroje, koje bi tako glavnim društvom u savezu uspěšnie i bërže dēlovati mogle.

Rukotvorja, dēla umětnosti i oběrtnosti pokrajne ove (štogod je finiega i umětniega) većom stranom iz nēmačko-austrijskih dēržavah, zatim i po moru iz drugih inostranih krajevah dobivaju; ostala pako dēla, koja za svagdašnjji domaći barat služe, stanovnici većinom sami kod kuće prave. Tako se svakovèrstna dēla od zlata, srebra, bakra železa i drugih rudah za domaću potrebu (finia dolaze i ostalih austrijskih dēržavah, najviše iz Beča) po većih ovdašnjih varoših napravljaju. U krašovskoj varmedji proizvodi se mnoga železna salivena roba, kao: peći, kotlovi, i. t. d. U Teměšvaru imade mlinah, gdě se žice prave. Za finiu pako robu od železa, kao u gornjoj Štajerskoj i drugih nēmačko-austrijskih pokrajinah, neima ovdě fabrikah. Robu svakovèrstnu od mēda kraljevska fabrika u Čiklovu proizvodi. Platno u nēkih okolicalh lěpo i dobro tkati znađu; zatim kože, sukno, darovac itd. napravljati. Svilara najbolje su u Srěmu; zatim po drugih svih znatnih mēstiah pokrajinah ovih svilarah imade. Napomenuti ovdě valja na-

poseb krajine vojničke u kojih se podbodjenjem ovdašnjih poglavarstvih najviše svile proizvodi.

U obće pako uzeto: obèrtnost i radinost polag pomanjkanja fabrikah ne samo u pokrajinah ovih, nego i u cèloj ugarskoj kraljevini pri sve više i više rastućem luxusu u veoma se tužnom i svaki dan gorjem stanju nalaze. Magjarski list »Századunk« o predmetu ovom medju ostalimi sledeća piše: *neima na okrugu cèloga svèta nijedne dèržave, u kojoj bi tèrgovačka vaga porazmèrno u žalostniem stanju bila, nego što je u Ugarskoj.* A ovo će uvèke jednako tako ostati, da što više, siromaštvo naše rast će od dana do dana, a sigurno i propast ćemo, ako mudro nastojali i sjedinjenimi silami složno naprèdovali nebudemo. — Nadalje pošto je različite predmete ugarske tèrgovine razložio i njihovu uvožnju i izvožnju točno naznačio, govori: Promotrivši sva ova o tom ćemo se samo na posledku uvèriti, da za iznositi veoma malo članakah imamo; da gubitak naš svake godine 40 miliunah forintih nadilazi, da poradi pomanjkanja tèrgovine koja bi nam koristi donosila, do dana od dana siromaškii bivamo i da ćemo i najposlè propasti, ako i nadalje tu ostanemo, gdè sada stojimo, ako se ozbiljno nepostaramo, ugledat se u lèpe primère susèdah naših, ako nestanemo misliti, ako na predenje, tkanje, svilarstvo i. t. d. pozornost neobratimo, ako se i nadalje s ništetnimi stvarmi mučili budemo, ako pri dosadanjem drèmežu, nadrimumdrovanju, kortesovanju i. t. d. stalnom, nu za ništa nemarećom tvèrdoglavostju ostanemo, te tako više kvareć, nego li zidajuć naprèdovali budemo. Od čega da nas Bog sačuva! I tako daklem nemojmo se siromaštvu našem nimalo čuditi, jer svega toga sami smo uzrok: kada se na druge oslanjamo, od drugih sve očekivamo, što bi i sami učiniti mogli. Ovo nam je nevolja od hiljadu godinah, koja nam se i sada dan na dan ponavlja! *A zašto je tomu tako, i mora li da to tako bude, ili možebiti nemora?* i. t. d.

Stališ učionica i odtuda stupanj i sredstva izobraženosti i prosvětjenja u Ugarskoj.

Učionice ili sredstva prosvětjenja u Ugarskoj sastoje najprije iz višjih latinskih, zatim varoških i manjih seoskih narodnih učionica. Naposeb pako u ilirsko-ugarskih državah dvě su akademie: u Zagrebu i Temišvaru; ovu je drugu biskup čanadski Josip Lonović god. 1841 utemeljio, Gimnaziah pako imade u Zagrebu, Rěci, Karlovcu, Varašdinu, Požegi, Osěku i Temišvaru. Osim toga u senjskom i diakovačkom bogoslovnom sěminištu predaju se i mudro-ljubja nauci. — Istočne nesjedinjene cěrkve slědbenici imadu u Veršcu, Novom-Sadu i dolnjem Karlovcu svoje gimnazie. U dolnjem Karlovcu imade i sěminište, u kojem se učenici po trih profesorih u bogoslovnih naucih kroz dvě godine za sveštenike pripravljaju. Nu da se i nižje učionice dobrimi i věrstnimi učitelji obskěrbe, narod istočne cěrkve, koi se za dobro naroda svoga neprestano skerbi, utemeljio je u Zomboru vlastitom žěrtvom pedagogičku učionicu, u kojoj se naučitelji budući za narodne manje učionice po četirih profesorih kroz dvě godine u pedagogii i drugih koristnih naucih izobražavaju i podučavaju.

Seoske pako veoma koristne ili narodne učionice, po kojih da se prosti puk iz tmine neznanstva i predsudah izbavi, i koje su već od svih izobraženih narodah pripoznate za jedino sredstvo naroda kojega srěću i dobrostanje utemeljiti, ovdě se žalibože jako rědke nalaze; nu što je opet najtužnie našega vėka, da se ovo dragocěno sredstvo od mnogih gospodarah ne samo nepodupira, i gorljivom revnostju polag čověčanske dužnosti neutemeljiva, nego šta više, da se još od nekoih i prěči.

U vojničkih ovdašnjih krajinah stališ učionica za izobraženje naroda i brojnii je i mnogo bolji. Jedan latinski gimnazij jako dobro na priměr němačkih latinskih gimnaziah uredjen, nalazi se u Vinkovcih. — Glavne trojgodišnje

učionice, u kojih se mladež velikom pomnjom u čitanju, pisanju, slovnici i jeziku nēmačkom, dogodovštini, zemljopisu, savēršeniem računstvu i drugih korisnih predmetih podučava, u svake se regimente glavnom mēstu nalaze. —

Čertvētu se zatim godinu onim, koji se za vojnički stališ više izobraziti žele, mērničtvo predaje. — Po manjih pako varoših i tērgovištih dva ili tri su učitelja za nēmački jezik i druge korisne nauke odredjena. — Po selih opet i manjih mēstih gotovo svuda su učionice utemeljene, kamo puk na zapovēd istoga poglavarstva dētu svoju pošiljati mora, da se čitati, pisati, nauk kērstjanski i nēkoje druge korisne predmete u narodnom svojem jeziku uče. Ovako narod ilirski po ovih vojničkih krajinah srēdstva imade, da se izobraziti, i jednom će sladke plodove oplemenjenja uma svojega uživati. —

Sa žalostju zaista napomenuti se može ona nemarnost, u kojoj su mnogi proti ubogomu narodu i njegovomu odhranjenju. Velikolēpne se cērkve zidaju, ali zavedenjah slabo ima, gdē da se pripravljaју i odkud da se dobivaju valjani učitelji; od cēle zemlje prilozi se uzimaju za narodno kazalište, — na narodno odhranjenja ništa; na svašta imaju se društva, samo na ovu najsvetiju namēru ne.

Kada od izobraženosti, stališu prosvētjenja i u obće o sastavu blaga duševnoga naroda našega govorimo, moramo da od jezgre ili temelja, na kojem cēlo domovine stanje žalibože dosta tužno i žalostno sazidano, najprije započmemo: to jest od prosvētjenosti prostoga puka, te odtuda da stupajno sve ostale slališe prodjemo. —

Prosti puk teške dužnosti obavljati mora, on, tako rekuć, jedini danke pľatja, — pa polag svih ovih brēmenah u slaboj je časti, dapače posvuda se zametje i prezire. — Teško je, kada domorodac sam takove pogreške odkrivati mora, nu ona nemarnost, kojom se bēda prostoga puka gleda, nezasluđuje nikakove štednje. Zar nas iskustvo dovoljno neuči, da se iz dobra opet dobro radja, da se

dakle od dobro odhranjenih i pametnih samo ljudih dužnosti i čednosti pristojno zadržavanje očekivati može. A tko da tomu više pomoći može, nego gospoda zemaljska, koja gotovo kraljevskimi preimućvi na svojih imanjih gospoduju. —

Magjarske novine Világ, a iz ovih opet Ilirske Narodne god. 1841 u broju 27 govore o plemstvu: »Plemstvo i neplemstvo dobilo je svoj postanak iz zaměršenih po pravu odnošenjah. Čověk u naravnom stanju niti je plemić ni neplemić, nego slobodan, ako mu duh i čami u okovih gluposti. Ovo slobodno odnošenje dotle se je prometalo izmedju ljudih, dokle nisu najposlě gospodar i rob postali — onaj nezavisni gospodar nad ovim. Od ukupnoga broja od onih u jednoj děržavi postalo je plemstvo, a ovi neplemeniti, bili su prostaci, robovi. Ovo odnošenje u Europi odavno je već precvetalo i počelo se povratjati k točki pravde; ali ostale strane světa još su vërlo zaostale, pak i u Americi cernim se roditi toliko je, koliko neplemstva, robstva žig sa sobom na svět doněti. O plemstvu i u sadašnjem vėku nepravda mněnja vladaju. Ima ih, koji misle, da plemićem biti toliko znači, kao nit od koga nezavisiti, pak ni od zakona; prava imati, da pravimo zakone, koje obděržavati nije nam ni kraju pameti; drugćie zakone praviti za nas, a drugćie za druge; pozivati se na mač sedamdeset i sedmoga děda, koi budući da je usluge učinio u ratu, nama je prava dao, da nepritičemo na obće terete, niti da branimo više domovinu po novoj sistemi, a naprotiv koga su se otci pokorili, ili pasju kožu kasnie izgubili, ti kao neplemići da neimaju nikakva prava; da nestoji pred njimi otvoren nikakav na visoko vodeći put, da platjaju od onoga puta, koi prave, da daju vojnika i da ga děrže; da platjaju zakonotvorce, sudce i sve ono, što najviše plemić uživa. Ali ima i izmedju onih, koji su u istinu plemići, koji, ili sasvim, ili barem u mnogom obziru drugćie misle. A po nauku razuma plemenit je onaj, koi samo srěću hoće i umie da osniva na zemlji. Koi izpověda, da je njegov is-

kèrnji njemu ravan, i pèrvenstva u razumnosti, u vrèdnosti i èstivosti traži, s boljimi se nadmeće, slabie k sebi podize. Koi domovinu svoju ljubi, svojoj ljubeznoj domovini rado žertvuje, i svašta voli gledati, nego to, da oni hrane domovinu, koje ona svojom rodjenom dètcom jedva može nazvati, i koji nju u mnogom obziru svojom maćuhom mogu naricati. Koi slavu svoga roda za svoju smatra, za ovu slavu svašta čini, slogu želi, jednakost zaštituje, i za pravdom ide slovom i dèlom. Koi od svoje vrèdnocè hoće da živi, i od tudjega znoja pèrvenstvo odbacuje. Koi negledeći na male koristi s jedne strane, i ne bojeći se bolnoga povrèdjenja i gubitka s druge strane, sa upèrtima na pravdu očima ide, i put mu je prav, hod postojan. Koi u onom, što je pravo, živi, u onom, što je pravo, umire. — Neplemenitoga netrèba da opisujemo; poznati ga je po njegovoj gadnoj pohlepi za koristjom; viditi ga je, kako se izvlači od gibanja vèka, i medju odirci slobodniètva čami. —

Nu ne, kako bi moralo biti, nego kako je, namèra je moja da opišem. Istina, da se na slavu gospode zemaljske kazati mora, da se na nekøjih mèstih za prosvètjenje puka i mnogo radi. Nu to je žalibože jako rèdko. U većoj i to znamenitjoj puka strani niti neima nikakvih učionica, a i gdje jesu, većjom stranom sastoje iz jedne tmične sobice za školu i obitališta za siromaškoga učitelja, što zemaljski gospodin daje. Učitelja pako platjati, i to kukavno platjati, mora uboga občina sama. — Podučavanje pako puka i njegovo prosvètjenje, kazati se mora, da je na svaki način zločesto, jer kakve učitelje, kakav podučavanja način imamo? Učitelji su većom stranom ljudi, koji samo početne učionice sveršise, i takovi, koji način podučavanja nikada učili nisu, a i ako su, a ono veoma sirovo: u najvećoj naglosti lèpo i pravo pisanje, pravila pako materinskog jezika samo površeno; muziku pako, pèvanje, igranje na orguljah i drugih inštrumentah, to prilično. Na njihovu èudorednost i uma izobraženost niti se negleda. — Budući

da se ovako muzikom mnogo zabavljaju i kod pirovanjah i gostjenjah umětnost svoju pokazuju; osim toga jošte kao mĕstni bilježnici kod obćinah službe obnašaju: predstaviti si možemo, od koje i kakove koristi za prosvĕtjenje naroda biti mogu. — Ali i kakav podučavanja način slĕduju: Učitelj ostavi dĕtcu po više urah, da mole, pĕvaju, — i ako već daleko dotĕraju, — da sriću i čitaju: a i ovo na najneprikladnii način. Medjutim sve bi se ovo još oprostiti moglo, kad bi dĕtcu barem misliti učio, kad bi se š njom o vĕrozakonskih, gospodarstvenih i ćudorednih predmetih razgovarao i tako narodni značaj oplemeniti, ćovĕćanski pako um izobraziti nastojać. — Takove su žalibože naše seoske učionice i tako se najplemenitie svĕrhe mnogih velikodušnih utemeljiteljah oskvĕrnjuju. Dok daklem takovi učitelji i ostali odhranitelji naroda glasovitie nĕmačke o školnom podučavanju i izobražavanju pišuće knjige nebudu pozorno čitati i upotrĕbljavati započeli, dok prostrana i prijatna školna stanja načinjena i učitelji primĕrno svojemu plemenitomu i uzvišenomu zvanju platjani nebudu, dotle se nadati nemožemo, da će naši poljodĕlci ljudi postati, kao što su po drugih izobraženih dĕržavah, gđĕ polag sve prosvĕtjenosti ipak niti se bune, a još manje od umĕrenosti odstupljaju.

Ovako i ništa bolje stoje višje, to jest, latinske učionice; ovdĕ se mladiću pĕrve ćetiri godine samo temelji latinskoga jezika tumaće, i to u latinskom jeziku, koje on ući, bez da što razumie, nu zato, da ovako mladić mnogim na pamet ućenjem s latinskimi regulami i lahkoću latinskoga izgovora zadobije. Ovdĕ se izvan kĕrstjanskoga nauka, i početni temelji matematike, zemljopisa, dogodovštine i naravopisa, nu drugać ne, nego u latinskom jeziku predavaju. Iz knjigah ovih, koje su većom stranom prevelike, mora se mladić, kako latinsku gramatiku tako i ostale nauke od reći do reći na pamet učiti; i tako, koi pamtenja dar dobar imade, zadobie svagđĕ prednost; najbolje se pako glave, koje vole misliti, nego li na pamet učiti, žapostavljaju i

tako od znanostih odvrataju. Odtuda je, što se u Ugarskoj gusto događa, da od više bratje najglupii navadno učionice nadalje polazi, najsposobni pako ili rukotvorstvo uči, ili vojakom postaje, jer na pamet učenje onih stvari, koje nerazumie, takovomu je dosadno. U petoj i šestoj godini predaje se krasnorječje i pjesništvo, one znanosti, koje su kod starih Grčkih i Rimljanah u tolikoj čeni bile, i koje oni kao temelje prave čovječanske prosvjetjenosti smatrahu, danas se mladiću naravno samo u latinskom — daklem inostranom — a niti mu još po svema poznatom jeziku predaju; koja korist i koje čudoredno izobraženje odtuda slěditi može. Odtuda biva, da tako malo temeljito učenih imade, nikakovih pako spisateljah, nikakovih jezikoslovacah i nikakovih umstvujućih glavah. U takovoj državi, kakova je ugarska domovina, gdje se u varmedjskih spravištih i saborih občinskih govorničtvo potrebuje, gdje kod vladajućih vėrozakonah pėrva i najpoglavitia služba u občinskom govorenju i podučavanju stoji, u takovoj, rekoh, državi, šta sve nebi moralo da se radi, da se početnici na pogrěške jezika i krasnorječja pravila pozorni učine! Nu žalibože kod ovoga najpoglavitieg predmeta sve se prostomu naravi tečaju ostavlja; mladić najmre i u ovom velevažnom predmetu onim zvukom i glasom govori, kojemu ga je još u kolěvci mila majka naučila. Koliki i kako su rědki na taj način, koji onu lėpoglasnu dragost svojem govoru dati znadu, koja se priměrnim držanjem i gibanjem těla nabavlja. —

Nadalje starinom i izkustvom svih vrěmenah potvrđjena je istina: da od ženskoga spola odhranjenje cěloga čovječanskoga pokoljenja zavisi. U životopisih velikih muževah opazujemo većom stranom, da su ovi vėrle matere u mladoj dobi svojoj imali, koje su sěrce veliko odhraniti, um mladjeni, više nego sve učionice i knjige, za vās život prirediti i podužgati znale. Šta kod nas danas, i kako s odhranjenjem ovoga dražestnoga spola, od kojega srěća i

prosvětjenje tolike hiljade dětce zavisí, biva, lahko zaključit možemo, ako stališ i kakvoću građanskih i seoskih učionicah, koje malo prije opisasmo, promotrimo. — Kako se malo za mužko, tako se i još manje za ženske učionice skèrbi. — Ništa se za razvitje nježnie ženske naravi neradi, koju Bog za terpljenje, za nastojanje i prislugu bolestnikah i dětce, za ukrotjenje muževne sirovosti, za razveseljenje supruga i za mirovnu radinost u domaćem gospodarstvu odluči; šta da bi se nježnii ovaj spol na město dugotrajnoga onoga podučavanju u pisanju, koje i inače prostie žene vrěmenom zaborave, u obće koristnih znanostih vèrhu odhranjivanja dětce, gospodarstvenih predmetah i ukinutja škodljivih pučkih predsudah podučavao, zar za odhranjenje dětce i ovako za cělu domovinu ne bi veća korist bila? —

Zabavljajmo mladež prednašanjem i podučivanjem za sve ono, što je lěpo, dobro i istinito, pa u onom jeziku, u kojem su najsladji izrazi mladjanskoga njezinoga duha, u narodnom materinskom jeziku, u kojem se već svi ostali prosvětjeni narodi izobražavaju, pak da vidimo s kojom će se revnostju těrsiti mladež, da se podući i prosvěti!

Koristni su i zaista mnogo znatni *obćinski i javni izpiti*, ovi podpaljuju mladež, da s revnostju i vatrom nauke svoje poprime i ovako da za svoje izobraženje skèrb imade.

Sada još zaostaje, da vèrhu svega narodnoga izobraženja jedno pověršno pitanje stavimo i pretresemo. Zašto i na koju je svèrhu sve izobraženje narodno i pučko prosvetjenje uređjeno? Veli se, i zaista će někoji odgovoriti: *da se mladež za svoje samo buduće zvanje, ili za svoj stališ pripravlja*. U ovih rěčih stoji dub naših učionicah: da se mladež za svoje samo buduće poslove pripravlja. Istina, da je ovo u našem sebičnom i koristoljubivom vėku poglavito teženje. Ali kamo to će najposlě nas dovesti, ako se ovoj prostoju čověčanskoga dělovanja naměri već jedanput přěčka nepostavi? Zar ovo obćinsko nezadovoljstvo, ovo nezasitljivo

hleptenje i potrebovanje, ova za sve ukupno studen, ova nemilosrdnost, ovo svega lepoga i svetoga zametavanje i preziranje ako se s izvanjskimi dobri sveta prisposodi: zar rekob, već ovo sve nisu posledice od toga?

Cilj prave prosvetjenosti mnogo viši mora da bude, nego je samo buduće zvanje stališa, i ovi je: *čovječnost*, za koju se svaki čovjek i svaki gradjanin izobražavati mora. Koi je u pravom mislu *čovjek*, taj je i zaista savršen domaćin, gradjanin i kćrstjanin, gdje naprotiv samo poslovni muž, nu bez čovječnosti i bogočastja, gusenici se prisposoblja; koja od lista države samo troši, bez da dobrostanju celoga i najmanjega šta doprinosi. Dokle se daklem u naših učionicah toliko na ćudorednu, estetičku i pravu bogočastnu izobraženost nebude gledalo, koliko se i na umnu gleda, dotle zaista neće moći onaj lepí cvět »čovječnost« u našoj domovini napredka imati. Kod izobraženih narodah neima nikakove revolucije, njima nikakove reformacije potreba. Običaji, zakoni, mnjenja i znanosti razvijaju se sama po svojem stupnju napredka *).

Horvatske i slavonske šest; zatim južne ugarske četiri varmedje k tome Medjumurje i rečki kotar imadu svoj ustavni upravljanja način jur od više stoljećah obstojeći, i polag pravah ugarske krune uredjen. Varmedjah, varošah kraljevskih, kaptolah stolnih, k tomu slobodnih kotarah i mestah nekujih poslanici, zatim biskupi i velikaši celoga kraljestva ugarskoga pozivaju se polag konstitucije svake tretje godine po kralju na odlučeno mesto (sada navadno u Požun). Tako iz ovih sakupljenih sabor ugarski sastoji, koi tegobe i potrebćine kraljestva protresava, i zaključenja kralju predlaže. Kad kralj ova za

*) Koi bi ovdě o sadašnjih narodih primětio, da od ovih nekoi tako zvani prosvetjeni puci ipak su buntovni, tomu se odgovoriti imade: nadriučenosť nije prosvetjenosť, finoća i prilagodnosť u životu nisu još izobraženosť!

ključenja odobri, t. j. kad im kraljevsku svoju odluku poděli, tada dobiju ova zaključenja ime i moć narodnih prava. Horvatska i Slavonia imade osim ovoga obćenitoga prava s Ugarskom zemljom, takodjer i svoja municipalna prava, polag kojih prie i posle velikog sabora ugarskoga svoj posebni sabor obdržava, koi se zove spravište kraljevinah Dalmacie, Horvatske i Slavonie (Congregatio generalis Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae). Ovdě se protresava sve, što na municipalna prava spada, kanoti: o věri, jeziku, porezu (štibri) i ostalih manjih potreboćah i tegobah ovih kraljevinah, što se posle u velikom saboru predstavi i u obćeniti zakonar ugarski unese. — Krajine Horvatske, Slavonske i južne Ugarske imadu sasvim vojničke uredbe i upravljanje, i stoje pod neomedjašenim carsko-vojničkim vladanjem.

Najlěpše opet, što ova konstitucia imade, i čega ni kod izobraženih Europe narodah u ovoj kakvoći neima, jesu: posebnih varmedjah svake godine navadna spravišta. U takovih se spravištih svi poslovi, koji na obćinsko upravljanje spadaju, javno pretresivaju, javno odredjivaju, tako i javno izvršujuće odluke bivaju. Ovdě svaki izobraženi muž, ako i ne još ustavnim pravom — barem duhom vėka — koi sada već mnogo vladati počimlje — imade pravo govoriti, svoje mněnje očitovati, razloge dokazivati, i ovako imade i odvětovanja pravo. Tako predmet koi, po tolikom broju znanstvenih i prosvětjenih ljudih razmotren i razjasnjen, po više odvětah odobren i primljen, zadobije izvršujuću jakost. Ovaj blagi i priměran zaista duhu vėku obćinskih poslovah upravljanja naćin, od više već stolětjah pod ugarskom krunom svim varmedjam vlastiti, mnogi u dogodovštini europejskoj manje uvězbani misle, da je stopram pod ugarskom krunom i to od magjarskoga naroda uveden. — Nu to je mněnje posve krivo. Magjarski narod došavši iz Azie, našao je ovdě već dobro uredjene i upravljane slavjanske kraljevine i derzave. Slavjanska Panonia, slavjanska

Velika-Moravia, *Velika Ungaria* (ugorska zemlja, od gorah), slavjanski *Illyricum* cvatiahu već u ovih stranah prije, nego, li magjarski narod slutnju samu imade, da gdje na svētu Europa leži. — Slavjanski ovi puci, kao i danas njihovi potomci — neprestano za slobodom hlepteći, i većom stranom priměrnno narodnomu svojemu značaju imadiahu i slobodoumno svoje upravljanje; puci bo ovi u koliko kotarah, u toliko i kao slobodnih za onda republikah razděljeni biahu. Kotari ovi patriarkalno ili ukupno sabranim od pametnih starešinah odborom overšivahu svoje domaće i unutarne poslove. Za občinske pako i čelc domovine tičuće se poslove bio je sabor, najmre iz svih ovih kotarah sakupljenih poslanikah, koji ovdě odvětovahu i zaključivahu sva, koja su na občinsko dobro domovine spadala. I eto ti kip, domorodni čitatelju, staroga i srětniega našega Slavjanstva. —

Današnja ugarska zemlja svojim směsom i razlićnostjom narodah predstavlja nam Europu na malom, jer od svih skorom europejskih narodah naseljenikah ovdı imade. Glavni su pako narodi, koji višebrojnostjom svojom prevagu u ovoj děržavi imadu, slědeći: 1. *Slavjanski*, koi se u dvě različne literarne grane děli; pěrho su Slovaci u gornjoj ugarskoj zemlji, koji na česko-slavjanku granu spadaju i překo 3,000,000 dušah iznose, k ovim još do 600,000 tako zvanih Rusnjakah spada, s kojimi ovako ukupno 3,600,000 Slavjanah u gornjoj Ugarskoj imade; od druge su literarne grane južni Slavjani ili Iliri, kojih u južnoj Ugarskoj opet 1,600,000, u sjedinjenih kraljevinah 1,700,000, ukupno daklem 3,300,000 dušah imade. 2. *Magjarski* narod polag noviih domaćih spisateljah ukupno do jedno 3,500,000 dušah imade, od kojih 750,000 na erdeljsku, ostalo pako na ugarsku zemlju spada, akoprem su i někoji spisatelji, koji niti čela tri miliuna Magjarah svega ukupno neuzimaju (negovorim od někojih noviih magjarskih domorodnih spisateljah, koji překoměrnno i zaista na směh svim europejskim

štatistikom broj svojih suplemenikah već i na 6 miliunah umnožavaju!) — 3. *Vlahah* rumunjskih (iz latinskoga i slavjanskoga jezika i naroda sastavljenih) u Ugarskoj i Erdelju ukupno 1,700,000; odkuda ih na ugarskih istočnih granicah proti Erdelju 800,000, u istom pako Erdelju polag najnovijih datah 900,000 imade. 4. *Němacah* u Ugarskoj i Erdelju više nego 1,100,000 imade; odkuda se na Ugarsku 700,000, na Erdeljsku pako 400,000 dušah računa. — Osim glavnih ovih narodah ima još u Ugarskoj, Jermenah, Gěrkah, Židovah, Ciganah i drugih ukupno uzeto do 360,000 u Erdelju pako 50,000 dušah. — Tako směšano i toliko različito je daklem pučanstvo Ugarske! 1000 već godištah prodje, odkada Magjari svoju u Azii domovinu ostaviše i u današnjoj se medju Slavjane i Vlahe nastaniše, u koju se još posle Němci i drugi inostrani narodi priseliše. Deset već stolětjah proživise različiti ovi Ugarske narodi ukupno i kao što se vidi, kroz čeli ovaj dugotrajni tečaj od hiljadu godištah malo se u medjusobnih razměrjeh promeniše. Još danas magjarska grana, akoprem je za sve ovo vrěme najmoćnia i najviše podpomagana bila, polag svega toga ipak niti s daleka najbrojnija nije; još i danas ostali narodi ne samo u svojoj čelosti obstoje, nego se i vidi, da prispodobno magjarskomu stablu i na broju svojem sve više i više rastu. Narodi ovi živili su kroz tolika stolětja medjusobno u miru, niti nam dogodovština od ikakovih razprah i medjusobnih narodnih měrznjah pripověda. Ako li ovdě ili ondě baš kakova draženja i nastase, kao na priměr kod někojih rudarskih gradovah, gdě Němci niti Magjarah niti Slavjanah na pravo gradjanstva nepustiše, tamo vladanje navadno polag pravice i pravednosti odluči. Buduć da ovako nijedan narod pred drugim ikakove prednosti ili prava imati nemože, zato takovim načinom ni različnost pučanstva u Ugarskoj jedinosti i slozi děržave ništa nebiaše škodljiva. — Slavjan, Němac, Vlah jednakom neprestano ljubavjom, kao i isti Magjar,

gorio je za obćenitom svojom domovinom; ukupno ju proti nepriateljskim navalama branio na bojištih, gdje je i kerv svoju jednako prolivao. Svaki je dio svoj na občinskih teretih nosio dobrovoljno, i svaki prinašao polag mogućnosti za dobro i prosvětjenje domovine. I nije li ova iz mnogih jezika i narodah sklopljena ugarska domovina (Hungaria polyglotta) dosta jaka i čvërsta prispodobno drugim narodom bila, koji i od jednoga jezika biahu? — Nije li dosta moćna i velika, ako i baš u narodih različna, pod nekimi svojimi mudrimi vladari bila? Da napomenemo samo vremena Ladislava I., Kolomana, Ludovika I., Matie I. i t. d. Do Josipa II. bila je Ugarska svojim sastavom i razmërom k drugim narodom zadovoljna. Nu kada nezaboravljeni ovaj vladar i preobražitelj poče raditi, da po svih carstva austrijskoga, daklem i ugarskih državah němački jezik uvede; prisiljenje ovo, da tudji jezik za svih državnih poslovah ovëršivanje vlada, uzbudi opet žestok odpor mnogih domorodacah, da svoj narodni jezik obradjuju i utemelje. Takovim načinom i marljivim naprëdovanjem u izobraženju narodnoga jezika bi učinjeno, da se je magjarski jezik u više članakah potlašnjih saborah ugarskih kano državni i poslovni jezik odredio. Srëtno ovo naprëdovanje magjarskoga jezika pobudi Magjare na dalnja, překomërna razširivanja i nenaravna zahtëvanja za svoj narodni jezik: da se ne samo kod magjarskoga naroda, što je pravo i naravno — i jedino srëdstvo za blagostanje i srëću ovoga puka utemeljiti — jezik taj uvede; već da i svi ostali narodi s ugarskom krunom sjedinjeni, prinudjeni budu, za svih poslovah ovëršivanje jedini ovaj poprimiti, razumëva se, s përvine za občinske — posle ostale — i tako dalje. —

Da su Magjari mnogobrojan, velik i time slavnu budućnost obećavajući narod, mi pako Slavjani — Iliri — u Ugarskoj, da smo samo mala šaka ljudih, koja bi velikim i moćnim magjarskim narodom obkoljena i tako višebroj-

nostju njegovom nadvladana bila, tada se takovim bludnikom, koji narodnost svoju bezobrazno ostavljaju, toliko nebi zaměřiti moglo, ako se ovi nezahvalni i odrodilci, nebi skupa i slaboumni nazvati mogli. Nu ovo se baš naopak uzeti mora: slavjanski je onaj veliki i moćni narod, koi ne samo da u Ugarskoj nad magjarskim narodom dvostruku prevagu imade, u austrijskoj pako carevini dvě tretjine skorom cěloga pućanstva iznosi, nego i više od polovice Europe, tretjinu Azie i znatnu stranu Amerike naseljenjem svojim zauzima, — i da na kratko reknemo: najveći je narod na svem prostranom světu, jer do 80,000,000 dušah imade. Magjarski naprotiv narod nigdě izvan Erdelja i Ugarske srodnoga sebi pokoljenja neima, a i ovdě jedva da do 3,500,000 brojiti može. — Pa polag sve svoje malobrojnosti hoće, da još nad onim narodom, koi ga pred nekujimi stolětji gostoljubivo u današnju domovinu primi, danas ne samo gospoduje, nego i da ga, ako i većjega od sebe, izkoreni i u drugo pretvori. Istina, da je kod takovoga šta hvale vrėdan preduzetja duh i energia, koju mi badava kod velikoga našega slavjanskoga naroda tražimo; nu o tom nije pitanje, nego samo je li to pravedno i duhu vėka našega priměrnno, kojega pravednost, krěpost i čověčnost za cilj dělovanja mora da bude? I je li ovo polag današnjih okolnostih moguće? — Rěšenje pitanjah ovih ostavljam razboritomu i umnomu mojemu čitateljstvu. — Ugarska kraljevina, kao iz više narodah sastavljena domovina, ako svoje procvětanje, koje samo od izobraženosti i prosvětjenja njezinih narodah zavisi, hoće da dokuči, to može samo kao sjedinjenih narodah jedna skupština, koja svakomu narodu jednaka, niti ikojemu više nad drugim prava dopušta. — Ovako na priměr Švajcarska republika, koja od početka XIV. stolětja, god. 1308, ne samo da neporušivo postoji, nego i pověršjem i brojem svojih narodah znamenito se umnožava, ako baš u svojem savezu danas trojvėrstnu narodnost: němačku, francesku i taliansku

imade. Obćinska glavna spravišta svih ukupno (22) kantona (tako zvanih naposebnih nezavisnih vladanjah, kao što kod nas n. pr. varmedjah) dèrže se u nĕmaĕkom, kao od najveće strane naroda materinskom jeziku *), naposebnih opet kantonah razliĕnih domaći poslovi i sva unutarinja upravljanja overšivaju se u onom (francezkom, nĕmaĕkom ili talianskom) jeziku, od kojega puĕanstvo kantona sastoji. Nikada pako razliĕnost ova jezika i narodah još povod neslogi i razpri nije dala; istina, da ĕesto nemiri u unutarnjem ove dĕrŕzave vladaju, nu ove ne razlika jezika nego politička mnĕnja zametju. — Polag svega toga ipak Švajcarska već u šesto stolĕtje moćna i krĕpka postoji, i svakim pogibelim i nepogodam vrĕmenah odolĕti znade. Odtuda jasno vidimo, da slozi i jakosti švajcarskoga saveza razliĕnost njezinih narodah ni najmanjĕ škodljiva nije, nego da polag sve ove razliĕnosti ipak mirna postoji i lĕpo evĕta. — Šta se ovako za ugarsku našu domovinu bojati imamo, da ĕe ovdĕ razliĕnost jezika neslogu i razpru poroditi? Što su u Švajcarskoj razliĕni kantoni, to su opet u Ugarskoj varmedje; kao što oni svoje poslove u vlastitom sebi jeziku overšivaju, tako neka i ugarske varmedje, bile one od slavjanske, magjarske, nĕmaĕke ili vlaške narodnosti, svaka u svojem jeziku sebe upravlja; ovo bo se pravedno zahtĕva *). Višja pako dĕrŕjavna upravljanja i sudovi u Ugarskoj, zatim sabori obćinski, neka bi se u magjarskom jeziku overšivala i upravljala. —

Svako puĕanstvo i svaka njegova pismenost neka ovako naprĕduju; ništa bo pravedniega zaista ĕovĕkoljubi vi domoljub ŕeliti nemoŕe. Ovo zahtĕva ĕovĕĕnost, ovo ugarska sloboda. — Kako pako da tada jednakost dĕrŕzave

*) Dobro bi takodjer bilo, da se varmedje, koliko moguće, polag razliĕnostih narodah i njihovih jezika i razdĕle, da se ovako i jednako unutarnje upravljanje laglje uvede. —

*) Švajcarska republika broji do 2,200,000 stanovniĕtva od kojih više nego 1½ milion Nĕmaĕah imade. —

obstojati može? pitat će možebiti koi. Za ovu se nebrinimo, dokle smo samo mi međjusobno pravedni i čovječni. Jednakost u državi hoće zakoni i upravljanje podpuno uvesti; u jednom za ove ustavu treba da i jednakost svih gradjanah postoji. — Ovako samo može naša obćenita domovina jaka i cvatuća postati, ako nas sve čovječnost i krępost za nju probudjuju. Mi na pragu onoga vęka stojimo, koi sva nepravedna narodah i pukovah tlačenja proklinje, koi nikakav boj nedopušta, osim koi je za pravednost i čovječnost. Na pravednost i čovječnost oslonjeni gledajmo sërčano u budućnost. O Ugarska! kako li bi draga i mila svim svojim sinovom biti mogla, kad bi polag tvojega preobilja i blagoslova proizvodah, još i onaj dični glas umne prosvětjenosti, pravednog upravljanja i čovjećnih naredbah i kod drugih narodah pribaviti i privlastiti sebi znala.

Parobrodarstvo u Ugarskoj.

Teško i stranom pogibelno bi do noviih vręmenah brodenje po Dunavu. Kod najmanjega vętra moralo se je višeputah po čitave dane dangubiti i potom se je vožnja znamenito produživala. Gusto biahu ladje ovako skvarene, ili pako po sma propadoše. — Još prošastoga vęka spadala su putovanje, barem kod nas, k nenavadnim dogodjajem, i danas već u ovom su mnoge zapręke odstranjene. Pobjoljšanjem občinskih cestah i poštah, uvedjenjem bërzovozah i najposlę po parobrodovih prodërta je stęna, za kojom predsudi zahęrdjanoga zasędjenja zakopani ležahu. Ako jedan naredni železnih kolomiah na kopnu od Europe savez, koi od budućnosti stopram zavisi, i dopustimo, ipak je od druge strane parobrodstvo već danas oni stupanj savęršenosti dostiglo, da se ovo u družtvenih i tęgovaćkih okolnostih ništa više bojati neima.

Najveću zaista i pravednu slavu ovdę zaslužuju *Vata* i *Fulton*, koji pęrvi parobrodenje na Dunavu iznadjoše i započęše, na ovom najmoćniem i najvećem od svih Europe

potokah, po kojem je ista narava Europi najkratji put u istok pokazala. Tko bi pred nekoliko godinama vćerovao bio, da se ovaj tečaj iz Beća u Carigrad i Smirnu, blizu 400 miljah dugi, tako prilično i sćegurno i u tako kratkom vćremenu projti moće? Samo duhu poduzetja i trudom ugarskoga parobrodstvenoga drućtva zahvaliti imamo, što se je ova namisao (idea), koja kroz tolika stolćtja drćmaše, opet u svćtu probudila. Istok bo ovako po nepretćrgnutom unutarnjem savezu s Europom uzko skopćan postade. Put u istok sada je svakomu tako sćegurno i prilično otvoren, kao i u zapad. Ovaj zaisto novoga i zanimivoga toliko i u nćkojem smislu mnogo viće daje, nego li oni toliko poznati zapad. Svaki, koi i nćšto ćuti za naravi lćpotu imade, putovanjem na parobrodu bit će podpuno zadovoljan. Dunavska voćznja (kako iz putnićkih opisivanjah znamo) zaćaruje i na viće mćstah takovimi narave prizori oći putnika, od kojih rajnsko brodarstvo ništa udivljenja vćrdniega pokazati i imati nemoće. Parobrod prolazi ovdć ne samo mehku sliku civilizacie, već vodi i u okolice, gđe talasi velićanstvenoga Dunava tihotvornom ozbiljnostju polag goleme divje naravi teće, ćovćk se naprotiv samo kano pustinjak pokazuje. — Koja se od toliko hvaljenih švajcarskih okolica moće s ćarobnim Bosporom prispodobiti, oka kojega su sve draćestnosti od dvć strane svćta izobilno razsute. Pogled samo Carigrada, kojega lećaj, polag svćdoćanstva svih putnikah, istomu se onomu od Napulja predpostavlja, već dovoljno zaslućuje, da se put ovi poprimi; ovoga bo pogled u dući motritelja živahan i u najvićšem smislu zanimiv kip zasadjuje. I šta viće: put se ovaj moće primćreno manjimi troćkovi prevaliti, nego li u Švajcarsku, Taliansku, Francezku i Englezku. — Bćrzoća, sćegurnost, i prilićnost, tri ove poglavite putovanja pogodbe, koje prie putniku ne samo na dunavskoj voćznji, nego i na svakom na istok putovanju posve manjkahu, danas su uvedenjem parobrodavah jednim mahom dostignute.

Velike su zaista koristi, koje iz ovoga saveza tĕrgovina imade. Istok je danas, a i ostat će neprestano, za našu tĕrgovinu najbolje tĕržište. Osim drugih koristih samo napomenimo, da perzianski i gruzanski tĕrgovci, koji od najstarijih dobah na uskĕrsne sajme u Lipsku dolaze, teško koju kratju, sĕgurniu, i jevtiniu priliku imati mogu, nego što je parobrodenje na cĕrnom moru i Dunavu. Spomenuti tĕrgovci već uvidiše, da vožnja robe na Dunavu preko Galca mnogo bĕrže i jevtinie biva, nego na onom dugom putu po moru preko Tĕrsta. I korist ove tĕrgovine u kratko vrĕme još će se bolje izjasniti, kada se parobrodarstvo i do Trepezunta, glavne luke tĕrgovine perzianske, produlji.

Dunav idući iz ugarske zemlje, gdje niže Slavoniu od plodnih južne Ugarske ravnica razdĕljuje, kretje se kod Bĕograda proti istoku, da medje krajine banatske od sĕrbske načini, ovdĕ se njegova širina od 1270 korakah, tako po klisurastih obalah sve bolje i bolje steže, da kod železnih vratah (eisernes Thor) kod Sĕrbaljah *Gornji-Djerdap*, za različiti od onoga, koi se medju Oršavom i Kladovom nalazi, i *Dolnji-Djerdap* imenuje) medju dvĕma naprotnim klisurastima stĕnama samo 87 sežanjah širine i 28 dubljine ima, i takovom bĕrzoćom i silom teče, da isto železo za mali čas plivati čini, niti dopušta da potonuti može. Ovdĕ po skĕrbi i upravljanju parobrodarskoga društva, a poglavito u ovoj struci visoko zaslužnoga grofa *Stĕpana Szĕohenyia* mnogo se radi, da se ovo pogibelno mĕsto priličnie i shodnie brodarstvu načini. U ostalom je tako ovdĕ, kako i drugdĕ, već do sada velika strana pogibelih odstranjena, pošto su ljudi mnoge pod vodom grozeće se klisure barutom raztepli. Nenavadno nizko stanje vode godine 1834 pripomoglo je mnoge zaprĕke brodenja odstraniti, i akoprem je golemo ovo preduzetje, ipak se može polag one energie, kojom se radi, srĕtan uspĕh na skorom oĕekivati.

Od Pešte do Drenkove putuju dva parobroda izmĕnice sedam danah. Parobrod ovako u Drenkovi stane, putnici

pako odtuda u jednoj dobro priredjenoj kormanji, vesli i drugimi potrebitimi obskèrbljenoj korablji u staru se Oršovu odvezu, Ova toliko razkričana vožnja sada je bez svake pogibeli za putnika; on dan današnji bezopasno uzput uživati može lèpotu naravi, koja mu se ovdě u svojoj veličini pokazuje. Roba pako, koju parobrod vozi, u drugu se veću ladju nakèrca i po zaufanih ljudih pod jamstvom društva u Oršavu dovozi. Gorě pako rěkom putujući iz Oršave se po jednoj na lěvoj obali vodećoj umětnoj cesti do Drenkove dovezu, za što su već u Oršavi potrebne naredbe načinjene. — Pogibeli, koje na ovom putovanju po vodi obstoje, dvostruke su; polovica jedna nesigurnih ovih městah samo je pri velikoj, druga pako pri maloj vodi pogibelna. U obće velike ladje od stěrčecih klisurah mnogo se više bojati imadu, nego male, koje, ako su ljudstvom dobro obskèrbljene, lahko se virom ugnuti mogu. — Brodenje ovo do Oršave nije samo za oči zanimivo, već je i bogato dogodjajnimi spomenici světa. Goropadno diže se klisurasto běrdo *Treskovac* 360 sežanjah nad Dunavom. Ovdě se već čuje strahoviti onaj šum, koi zatim slědećom klisurom *Tahlali*, pogibelnim virom strahoviti onaj prizor rěke u svojoj najsilnijoj divjači pokazuje. Još je zanimiva ona užina jednoga klisurastoga ponora, po koje otvorenju ova na 200 sežanjah stišnjena rěke sila, na jedanput se na 1000 sežanjah razširi. Putnik ovdě sada na jedanput misli, da na někakvom nemirnom jezerištu putuje. Na Serbskoj granici leži od kneza Miloša novo sazidani *Milanovac*. — Dalje dole dospě se na tri tornja iz srědne dobe, *Tribala* zvana. Kod *Juca* tečaj Dunava na jedanput se prot sěverno-istočnoj strani okrene. Sada je vožnja po sve mirna, do *Kasana*, gdě se gore imenovani *Gornji-Djerdap* započme.

Put oni gore imenovani, koi iz Oršave u Drenkovu vodi, i koi gore brodećim ladjam tako rekuč za kazalo služi, vas je zidan i s najlěpšimi se Europe umětnimi dru-

movi prisposoditi može. Na jednom od najljepših mestah puta ovoga vidi se prostrana bëršljanom opletena špilja, dëlo naravi; pod ovom opet nizka jedna i jako prijatno uredjena kërčma stoji. Mësta ovoga kip posebnu dražestnost daje; tiha samoća okolice, silovitost rëke, koja ovdë pod nogami šumi, više glave pako veličanstveno klisurasto bërdo *Stërpec*, koje iz svoje visine stërmasto dole pogleda, k tome još tmična ova špilja, sva ova skupa uzeta predstavljaju kip, koi svu dušu motritelja uzbuditi mora. U blizini nalazi se drugi klisurasti ponor, koi je 1200 stopah dug i kroz cëlo ovo bërdo prolazi. — Pol sata je odtuda zatim glasovita veteranska špilja (*veteranische Höhle*) koja u onom mnogoputah turskom kërvojom natopljenom bërdu leži. Polag nadpisah poznavahu već Rimljani ovo vojničko znamenito mësto.

Tečaj od Pešte do Oršave, 100 nëmačkih miljah dugi, prevaljuje se parobrodom u ne podpuna četiri dana. Medju Oršavom i Skelom Kladovom jesu druga železna vrata (od Serbaljah *Dolnji-Djerdap* zvana) Oršavci obližnji ovim Sërbliji i Vlasi brode već danas višeputah bez svakoga straha kroz ovaj pogibelni tečaj železnih vratih. Neopisivom bërzoćom preleti ovuda brod Dunavom dole i prie nego se pogibel presëći može, već je i nadvladana. — Kratki ovaj od tri sata put medju Oršavom i Skelom-Kladovom putnici navadno po kopnu prevaljuju, akoprem nikakovoga višetvta netrëba, da se i ovaj doljnim djerdapom po Dunavu kratji i zanimivii put upotrëbi. — I jer se navadno putnici u Oršavi do došastja parobroda u Skelu-Kladovu dva dana zadëržavati moraju, kako da vrëmo ovo bolje i ugodnie provesti mogu, nego ako dražestne ove okolice, imenito one od 2000 godištah glasovite herkulanske toplice pohode. Drum tamo kako i svagdë po vojničkih krajinah lëpi po svuda taracan vodi. — God 1834 na ovih groznih klisurah preduzeta lomljenja već su brodarstvu velike koristi donëla, i ako pri jednom još nizkom vodostanu pod-

pore vlaških i sèrbskih vladarstvih priteku, ufanje je, da će i ova jako razkričena železna vrata za brodenje ladjah svake velikoće prikladna biti. — Parobrod, koji kod *Skele-Kladove* putnike prima, prodje sada neprèčeno svu dolnju stranu Dunava, kao: Vidin, Nikopolje, Sistovu, Rustèuk, Silistriu i Hirsovu, i kod *Galca* stane. Odtuda se putnici opet s drugim parobrodom u Carigrad povezu i ovako od veličine ovog putovanja već ponèšto smèšani u luku carigradsku dobrode, gdje ih na novo opet nov nepoznat život uzhitjuje. — Iz Carigrada zatim idu parobrodovi u Odesu, Trapezunt, Aleksandriu, Smirnu i na sve skorom strane Europe. Parobrod, koji s Carigradom i Smirnom savez uzdržava, spada takodjer na ovo dunavsko parobrodarsko društvo.

U novie se je doba društvo ovo parobrodarstva ne samo na Dunav, nego i na druge s ovim sjedinjene rëke protegnulo; tako god. 1838 pèrva se pokušenja s parobrodovi po Tisi, Dravi i Savi učiniše i na posljednjoj ovoj rëci parobrod Sofia mèseca Rujna god 1838 pèrvi put bez svakih i najmanjih zaprèkah do Siska dodje*). Ako se, što se u novie vrème jako glasa, za oživiti opet poglavito južne Ugarske tèrgovinu, da se t. j. iz plodovitih ovih poljah i tako zvanoga Egipta austrianskoga carstva za nebrojene stotine hiljade vaganah žitka, i ovako savèršeniega poljodèljlstva procvètanjem sve više, zatim vune i ostalih domaćih strane ove Ilirie proizvodah laglje i jevtinie izvažanje, železna kolomia od Siska do mora načini; ili kako

*) Ladje tèrgovačke dunavske i savske, koje su od umètnoga svojega dèla i podnašanja tereta daleko poznate, najviše se u Sisku, Jesenovcu i Banatu načinjaju. Ove se, poglavito u dva pèrva spomenita mèsta 25 i do 26 sežanjah duge, iz najlèpšega hrastovoga dèrveta takove grade, da se s najboljih morskih brodovah dèlom prispodobiti mogu. Ovo izabrano hrastove dèrvo, koje je Englezka i Francezka za svoje bojne brodove velikimi troškovi mnogoputah već kupovala, nalazi se u obližnjih ovdašnjih gospoštinah, zatim u velikih šumah druge banske krajine i u Bosni. —

službene vėsti vladanja u najnovie vrėme glase, da će se iz Beča u Tėrst o troškovih vladanja železna kolomia još ove godine započet praviti, koja da dva ova poglavita carevine tėrgovačka grada užje skopča. Ako se tada Sisak s ovom glavnom kolomiom (šta najlaglje biti može) sjedini, tad će grad ovaj, kano glavno postanište ugarske tėrgovine, ne samo oriašno procvasti, i u kratkom, vrėmenu svoju starinsku jasnost i uzmožnost zadobiti, nego će i sve ostala krajine Ilirie nuz Dunav i Savu ležeće neizmėrnu korist odtuda imati. Jer tėrgovina je onaj pravedni izvor, kojim se jedino kraljevine, dėržave i varoši udobrostaniti i uzvisiti mogu.

Cesta ovdě za oblakšanje tėrgovine zaista je najlěpša od svih austrianskoga carstva i od najumetnijih Europe cestah, koja medju Karlovcem i morem vodi; najvišja zapadne Horvatske klisurašta bėrda prolaze ovdě velikim tereotom natovarena kola, bez da se i na ikojem mėstu opaućivati moraju *). I ovo tėrgovini medju lukami jadranskoga mora i unutarnjimi dėržavami za ne malu polahćicu služi.

Južne Ugarske rimsko-katoličkoga vėrozakona slėdbenici na ćanadškoga biskupa spadaju, koi u Temišvaru svoju stolicu imade; i na arki-biskupa kaločkoga, na kojega Bačka spada. Slavonie jedna mala strana spada na pećuhškoga biskupa, druga i to najveća ima svojega biskupa u Djakovu; obližnja pako Horvatskoj Slavonia spada na zagrebačkoga biskupa. Horvatsku najvećom stranom pod so-

*) Drugi je zatim još u ovih okolicah drum, koi překo Velebita vodi iz horvatske krajine u Zadar. Drum ovi, koi 11½ milje dug, visoka, stėrmasta i klisurašta krajine Horvatske bėrda prolazi, načinjen je umom i skėrbju zaslužnoga domorodnoga muža Majora Knežica, i godine 1832 otvoren. Kod ovoga se vidjevaju ostanci starinskoga drumu, od kojega se i danas još pripovėda u narodu: da je tuda kraljica supruge Bele IV. bėžala pred Tatari iz Ugarske u Dalmaciju. Još se i danas od toga zove kod naroda jedna podėrta pećina: *Kraljićina vrata*.

bom imade biskup zagrebački, na kojega i poluotok murški spada; druga zapadna i nuz more ležeća strana spada na senjskoga biskupa. Gerčko-katolički biskup stanuje u Križevcih, na kojega čele Horvatske, Dalmacie, Slavonie, i bačke varmedje slědbenici ovoga vëroizpovëdanja spadaju; ostalu južnu Ugarsku veliko-varadinski biskup pod sobom imade. Gerčko-nesjedinjeni imadu mitropolitu u Dolnjem Karlovcu, koi je svih slědbenikah ovoga vërozakona u cëlom carstvu glava; još imadu biskupe u Vëršcu, Temišvaru, Novom-Sadu, Pakracu i Gornjem-Karlovcu. — Luteranah i Kalvinah, po južnoj Ugarkoj i u Slavonii, nu posve malo, imade. Židovi su pako poradi tègovine po svih ovih dëržavah raztepeni.

Južna se Ugarska politički na četiri varmedje dëli: krašovsku, temišku, torontalsku i bačku; zatim tri vojničke regimente: vlašku, ilirsku i banatsko-nëmačku. — Slavonia na tri varmedje: požežku, vërovitičku i srëmsku; i tri vojničke regimente: petrovaradinsku, gradišku i brodsku. — Horvatska na tri varmedje: zagrebačku, križevačku, i varaždinsku, zatim rëčko primorje, i Medjumurje, koje je prie na varaždinsku varmedju spadalo, danas pako k saladskoj spada. — Vojnička opet krajina dëli se na 8 regimentah: križevačku, gjurgjevačku, përvu bansku, drugu bansku, sluinsku, ogulinsku, otočku i ličku.

Kratka dogodovština od Horvatske.

Današnje horvatske tri varmedje: zagrebačka, križevačka i varaždinska, u priašnja se vrëmena Slavoniom imenovahu, koja se je tja do Kupe potoka protezala; dalje pako od Kupe do mora, i sve skorom ono, što se danas na suhu Dalmaciju broji, spadalo je nëkada na Horvatsku. Dalmacia pako jedno je vrëme samo iz primorskih nëkih gradovah sastajala, drugo zatim vrëme današnja Hercegovina i južna Dalmacia pod imenom Dalmacie u dogodovštini dolazi. U

obće pako zagonetku ovu od starih bivših granicah Horvatske, Slavonie i Dalmacie rešiti, koje su to jest i kakove u staro koje vrēme bile, to se je mnogim piscem i u starie već doba veoma mučno vidjalo. Tako na primēr *Timon* u dēlu svojem: *Imago novae Hungariae*, na strani 209 ovako govori: »Complures jam omnēs industriae nervos in pervestigandis Dalmatiae et Croatiae finibus intenderunt, at in pluribus offenderunt et a recto tramite deflexerunt. Notitia haec e monumentis Frangepanum, Zriniorum, Torquatorum et Zluiniorum eruenda esset. Asservantur autem monumenta ea in aedibus quaesturae regiae Posoniensis (nunc Budensis), sed quod eruditus doleat, multis repagulis clausa.« — Měšariu ovu granicah od dēržavah ovih povekšaše jošte više někoji potlašnji bani, od kojih někoji naslove: »*Bant totius Slavoniae*« imadoše, koji najmre nad svimi ovimi dēržavami vladahu: jer Slavonie ime dolazi od slavskoga naroda, koi je u svih ovih dēržavah vladao. Drugi opet bani, koji se samo od Slavonie pisahu, imali su samo u jednoj strani ili pokrajini, na primēr u današnjoj Horvatskoj, zapovēdati. — U obće pako uzeto, dēržave ove u stara vrēmena pod Rimljani i kasnie, jednaku skorom sudbinu imadoše, jedno što su skupa položene, drugo opet što su istim narodom naseljene bilé. Da su pod *Illyricum* stari spadale, i za Rimljanah pod istim ukupnim Ilirie imenom upravljane bile, to je poznato, to nitko tajiti nemože, osim koi hoće da neznanost svoju u staroj historii pokaže. Ovako Horvatska i Slavonia po padnutju rimskoga zapadnoga carstva došle su pod istočno bizantinsko vladanje. Zatim su vlastite svoje vladaoce ili vodje, a za ovimi i posebne kraljeve imale, od kojih je najznatnii bio *Kresimir*, kralj horvatski i dalmatinski, koi 1050 godine dvě biskupie utemelji: jednu u Biogradu (*Zarra vecchia*), a drugu u Kninu. Kninski biskup počeo se je biskupom od Horvatske imenovati, i bio je veliki dēržavni kancelar. Biskupia kninska protezala se je do Drave rēke, samo Lika spadaše na biskupiu ninsku (*Nona*),

a Kərbava pod arci-biskupiu splětsku. Kada najposlědnji děržavah ovih kralj Zvonimir bez zakonitoga odvětka preminu, dojdeše ove pod ustavno Ugarske upravljanje pod Ladislavom I. kraljem ugarskim, koi, kao zakoniti odsada vladar pokrajinah ovih i pèrvi ugarski ovdě kralj, utemelji biskupiu zagrebačku. Zatim vladahu pod pèrvimi ugarskimi kraljevi u ovih děržavah mnogi članovi iz kraljevske obitelji, kao na priměr: *Almus*, *Bela* i drugi biahu vodje (duces) Slavonie. Ugarski novci biahu za ono vrěme mnogo gorji nego slavonski (Slavonia, koja je i današnja Horvatska, imade u staro vrěme svoje posebne novce, koji se i danas još po starinskih mětih izkapaju, pod naslovom: »Moneta Regis Slavoniae«) i zato prosio je biskup zagrebački kralja Andriu i dobio slědeću povelju: »quod licet nunquam moneta regalis in *Regno Banatus seu Ducatus* fuerit ab aliquo rege facta, tamen a successoribus nostris si fuerit contingat, quod non credimus, populus ecclesiae mercimonia sua emendo vel vendendo dare non compellatur pro eadem. Nec etiam monetarii ad aliquod forum Episcopi causa exercendae monetae accedere aliquo modo praesumant. «I tako za onda ugarski novci u današnjoj Horvatskoj i Slavonii nikakove cěne neimadiahu. God. 1222 bio je jedan kraljevske obitelji član, *Koloman*, vodja Slavonie (Dux Slavoniae); ovaj pèrvi položi temelj gradjanskomu životu i oběrtnosti u Horvatskoj. God. 1242, kada su Tatari već cělu ugarsku zemlju porobili i u najtužnii opustošenja stališ postavili bili, Běla IV. kralj, za uteći jarosti Tatarah, poběgne u horvatsko-dalmatinsko primorje, ili kako se Friderik austrianski u svojem listu na kralja englezkog izrazi (kako to I. Izdenczy str. 493 nam kaziva) *ad fraternam Illyrici Regni sortem*. Ovdě su na grobničkom polju Frangepana i Šubića (Zrinskog), moćnih ovdašnjih obiteljah, zatim junačtvom, hrabrostju i slogom horvatskoga naroda po svema potučeni Tatari, a Kan njihov ubijen; i tako se Bela kralj ugarski i cěla zemlja njegova od okrutnosti divjih ovih četah oslo-

bodi. Iste godine 1242 podĕli Bela IV. Zagrebu gradu posebna privilegia slobodnoga varoša. God. 1257 dobi svoj privilegij trgovište Jastrebarsko, u vrĕme ovo bio je Stĕpan ban ĉele Slavonie i skupa kapetan od Štajerske; iste ove godine dobi i Samobor svoja privilegia, God. 1263 bio je drugi sin kralja imenom Bela za vodju od Slavonie imenovan, i 1266 budu slobostine i pravice gradjanom zagrebaĉkim date, potvrđjene i ponovljene. 1269 prestavi se Bela vodja od Slavonie; ove godine biskupah zagrebaĉkih podložnici (populi ecclesiae) od suda i svih službah banah iznimljeni biahu, i kao takovi samo biskupom podloženi. God. 1277 prikazà *Ladislav kumanski*, kralj, biskupom zagrebaĉkim posĕdovanje grada i zemljišta (Comitatus) od Berzence, za velike njihove zasluge i vĕrnost prama kraljem. Zatim *Andria III.* učini svojega ujaka *Alberta Morosina* banom i vodjom od Slavonie. Za vrĕme ovo kraljevah ugarskih iz arpadske kuće biahu osim ĉlanovah iz kraljevske obiteli i drugi domaći plemići bani; nu nĕgda više banovah na jedanput razdĕljene ove dĕržave upravljaje, i odtuda mĕšaria tolika u dogodovštini i glede medjah pokrajinah ovih dolazi. — *Ludovik I.* kralj ugarski, htĕde Slavoniu i Horvatsku posve s Ugarskom stopiti i sjĕdiniti i bansku ovdašnjju odličnu ĉast utamaniti. Bani do sada su pĕrvo za palatinom mĕsto zauzimali, a pod kraljem ovim tja na 5. mĕsto biahu postavljeni; što se sve pod Sigismundom kraljem opet na priašnja povrati. 1353 bio je Stĕpan, vodja od Erdelja i kralja Ludovika I. brat, vodjom od Horvatske, Slavonie i Dalmacie imenovan, koi je svoga bana Nikolu i svoga prabilježnika (Protonotarium) ovdĕ imao. Vodja ovi 1355 preminu i jednoga sina Ivana po sebi ostavi, koi je naslov vodje Horvat. Slav. i Dalm. imao, nu na skorom se i ovaj za otcem prestavi. Za ovim bila je Elisabeta ravniteljica (gubernatrix Croat., Slav. et Dalm.). Zatim 1370 Karlo, vodja od Draĉa, bio je od ĉele Slavonie ban i skupa kapetan od Senja i tamošnjih okolicah, nu za kratko vrĕme,

jer odtuda krunu napuljsku dobi. *Kèrčelič* kazuje: da bi jednim diplomom Ludovika I. kralja ugarskoga imali bili svi kraljevinah ovih gradovi magjarska imena dobiti, n. p. Medved *Medvevár* i. t. d. mnogi drugi gradovi, koji su od to doba još i dan današnji magjarskoga naimenovanja, i to, kaže *Kèrčelić*, zato je bilo, da narod ovi s magjarskim sjedini bolje i tako jedan narod načini. — *Měšarie*, koje su se u ovih krajevih po smèrti Ludovika dogodile, biahu većinom posljedice toga i tako velike, da ih je jedva težkim poslom i dugo vrěmena poslež, *Sigismund* kralj ukinuti mogo. — Slavonia se pod *Sigismundom* zove kraljestvo (*Regnum*). Pod njim dolazi *Herman*, grof celjski, kao ban od čele Slavonie. Ovi postavi jednoga posebnoga kapetana u Senju, *Karla* grofa od *Kèrbave*, za kojim je iz obitelji grofovah celjskih slėdio drugi kapitan. *Eberhard* brat kraljice ugarske *Barbare*, rođene iz obiteli grofovah celjskih, bio je za ono vrěme biskup u Zagrebu, koi se je rado u *Kalniku* zadèržavao, i u ovoj okolici mnogim selom plemenštinu podėlio. Istomu biskupu zagrebačkomu i kao svojemu šuru založi *Sigismund* svoj kraljevski dio u Zagrebu, imenito pako grad *Kalnik* za 14000 zlatnih novacah (*Goldgulden*). Kada je god. 1433 biskup umro, povrati on *Zagreb* bez svakih novacah kralju, ostalu pako založenu glavnicu ostavi svojemu bratu grofu celjskomu. *Sigismund* pèrvi uvede dèržavna spravišta pokrajinah ovih, po svoj prilici, da po tom vlast bana oslabi. Tako na priměr dèržano je spravište jedno u *Križevcih*, u kojem je *Stěpan Lacković* obsudjen bio. I god. 1439 učiniše ban *Talovac*, njegovi vicebani i ostali stališi i redovi u *Križevcih* naredbe proti razbojnikom. — Boj i česta nasèrtanja *Mlětčanah* na primorske gradove pod *Sigismundom* oteše ugarskoj kruni veliku stranu *Dalmacie* i někoje horvatske gradove. *Dalmaciom* se je u ona vrěmena zvalo samo primorje ono, od *None* počemši do *Kotara* t. j. samo morski gradovi i k njim spadajuća zemljišta. *Horvatskom* se je pako zvalo sve od primorja dalje u nutra ležeće

kopno i od današnje Dalmacie; zatim današnje horvatsko primorje, sa Senjom, Bakrom i Karlobagom i k tomu grofovia modruška. Mlětčani ovako, čim su u današnjoj unutarnjoj Dalmaciji grad koji n. p. *Ostrovicu, Vranu* predobili, odmah sebi i naslov pridadoše: »*Duces Dalmatiae et Croatiae.*« I ovako Dalmacia, kako ju sada i kasnije Mlětčani imadiahu, zadržavala je u sebi velike komade od nēgdašnje Horvatske. — *Albert* kralj, koji je po *Sigismundu* slēdio, odstrani od dvora svoga *Barbaru*, rođenu groficu celjsku; ova je na svojih gradovih stanovala i 15. Sēčnja 1440 pokloni grofom celjskim grad svoj *Kostajnicu*. Medju poslanici, koji 1440 *Vladislava I.* kralja iz Poljske dovedoše, bio je i *Matko Talovac*, ban horvat. slav. i dalm. — Kada medju *Elizabetom* i *Vladislavom* razpra nastade, ostaše *Ulrik* grof celjski i *Ivan Giskra* gotovo jedini na strani njezinoj. Od strane kraljice imenovani ban pokrajinah ovih, *Ladislav Gara*, sakupi za njezinu stranu ovdē vojsku, koju *Sibinjanin Janko* razbi. God. 1441 uznemirivahu već gusto *Turci* medju *Dravom* i *Savom* ležeće pokrajine. U vrēme ovo, izvan primorskih gradovah kao: *Rēke, Tērsata, Lovrane, Bakra, Novoga, Senja* i *Karlobaga*, koji na grofoviju modrušku spadahu, iz unutarnje Horvatske spadali su takodjer pod upravljanje banovo slēdeći: *Skradin, Bribir, Ostrovica, Zecevo, Zelengrad, Obrovac, Buzin, Zvonigrad, Plavno, Stērmica, Knin, Vērlika, Petravje, Klisa, Petrovopolje, Promina, i Miljevci.* *Petar Talovac* bio je u ovih krajevih moćan ban, koji se u naslēdnu razpru poradi ugarske krune ništa mēšati nehtēde. — Celjski grofovi posēdoвахu za onda svu gotovu Slavoniu; njihov general *Ivan Vitovac* pobi *Vladislavovog* generala *Banfia*; ovim se bojevanjem čitava Slavonia tako poražena opisuje, da se još za vrēme *Turoca* starci ovoga opustošenja spominjahu. Po smērti bana od Slavonie, *Matka Talovca*, za neki dug, kojega ovi kod *Benedikta* biskupa zagrebačkoga imadiaše, posēdnu mu sva mēsta i gradove. Dobra *Priora* od *Auranae*, brata istoga bana *Matka Talovca*, uzeše, i istoga *Priora* ubiše kod Pa-

kraca, zatim u vrėme ovo i grad Medved zamėniše. Tako utemeljiše oni svojom štajerskom vojskom ovdė silu, koja je na nezavisnost od kraljevine ugarske i na posebnu krunu težila. Nu Sibirjanin Janko (Hunjadi) s 15,000 momakah, najviše Vlahah, dodje u ove krajeve; Varašdin, što ga odmah predobiti nemogaše, popali; Ivana Vitovca, celjskoga generala, u Bistrici obsėdne; dočim mu je u isto vrėme sestrić, Ivan Sekeli, okolo Celja s vojskom robio. Ovako, pošto je već Čakovac opustošen bio, Koprivnica pako predobljena, ugovoreno je najposlė Vitovcem primirje na nekoliko danah, i uslėd ovoga je stari grof Friderik od Celja 1446 god. prisiljen bio svoje podloženje ugarskoj kruni pripoznati, i silu Janka Hunjada poštovati, koi sada svojega gore imenovanoga sestrića Sekelia banom od Slavonie učini, i zaprosi od pape Eugena IV., da bi Dimitriju Čupora, kninskoga biskupa, za zagrebačku stolicu potvėrdio. Nu u tom jače biahu preporuke grofovah celjskih za stanovitoga Benedikta, koi je god. 1447 od pape zaista za biskupa potvėrdjen bio. God. 1447 kod sabora ugarskoga biahu i poslanici Slavonie nazočni. 1448 padne na kosovom polju gore rečeni Hunjadiev rodjak, Ivan Sekeli ban. -- Potištena ovako vlast grofovah celjskih u ovih pokrajinah podignė se na novo pod Ladislavom kraljem. Oni se u naslovih svojih imenovahu: »Fridericus et Ulricus Cillejæ Comites, Regni Slavoniae Bani, Tutores, Gubernatores et Advocati Ecclesiae Zagrabiensis.» I tako sve časti podėlivahu n. p. kano-nikate, privilegia, na što i punovlastje od kralja Ladislava posebnim diplomom od 1453 (ddo. feria 6 post S. Gerg.) dobiše. Za pokratiti ovu preveliku moć grofovah Celjskih, bio je opet Ladislav Hunjadi banom Horvatske i Dalmacie taki u susėdstvu imenovan, a Tomo Sekeli: *Priorom Auranae*. Drugi ovi 1454 zamėtnu s generalom celjskih grofovah očiti boj, kojega on isti dan, kada je stari grof Friderik umro, potuče. Ulrik, sin i naslėdnik od Celja, sakupi opet čete svoje, i prisili vojskom svojom protivnu stranu, da Ostro-

vicu i još drugi jedan grad, koi na banstvo Horvatske i Dalmacie spadaše, ustupiti morade. Razpra i nepriateljstvo medju Celjskom i Hunjadijevom kućom tako su daleko došla, da Ulrik, posljednji od celjskih grofovah, od mača Ladislava Hunjada pogibe, zašto je Ladislav opet kraljevskom odlukom u Budimu pogubljen bio. Viceban za ovo vrēme u Slavonii bio je Ivan Vitovac od Grebena, koi je naslov svoj od mēsta jednoga u Zagorju, u današnjoj varmedji varaždinskoj, imao. Ovi sada sa svojim zetom, grofom od Montforta, bližnjim rođakom grofovah celjskih, u lahku cēnu od udove Ulrika celjskoga sva njezina posēdovanja odkupi. Samobor već prie prodade ona drugomu. I ovako se je Vitovac u svojoj časti i posēdovanjih pod Ladislavom odērzao. — Matia, kako ugarskim kraljem postade, pērvu svoju pozornost na Slavoniu obrati; biskupa varadinskoga, Ivana Viteza, načini zagrebačkim biskupom, pod kojega vladom raztērgana biskupska dobra opet stranom povratjena budu. Turska česta plēnjenja već sada davahu povod, da se je proti njimi vojska u Slavonii na boj spravljala. God. 1465 bio je Ivan Vitovac, kao grof od Zagorie (Comes Zagoriae) s posebnom sudovlastjom pripoznat*). Emerik Zapolja bio je kano ravnitelj od jedne strane Bosne i ban od Slavonie, Horvatske i Dalmacie imenovan i za nēko vrēme kao namēstni upravitelj priorata Auranae odredjen, najmre za uzdērzanje dēržave, kako je očito u privilegiu njegovom stajalo. — 1465 potvērdi Matia pravo stališah ovdašnjih, da svoga protonotara imenuju, i odredi, da sve pravde kraljevinah ovih k ban-

*) Varmedja ova zatim zvana Zagorska, od koje su celjski grofovi dugo vrēmena, a najposlē Ivan Vitovac vērhovnih županah čast imali, prestade pod Matiom I., i stranom Štajerskoj, stranom opet varaždinskoj varmedji pripade. Zatim su pod istim kraljem trim varmedjam: varaždinskoj, križevačkoj i zagrebačkoj medjusobne granice odlučene, i ove pod oblast bana podvēržene. Jos. Izden-czy broja 299.

skom sudu apelovati imadu. Da je i Matia države ove s ugarskom krunom užje skopčati želio, vidi se već iz toga n. p. što je god. 1473 k saboru ugarskom dva ili tri poslanika od križevačke varmedje po kraljevskih pismih (Regalibus) pozvao. *Ivan Tuc* bio je ban pokrajinah ovih, koji opet na čast vice-bana Ladislava od Grebena 1468 uzvisi. Nasertanja Turakab na pokrajine ove 1470 i potlašnjih godištah sve su veća bivala. 1473 bio je Matia Ernst banom ovih pokrajinah nazvan, nu čini se, kao da nije dugo živio, jer se već god. 1476 drugi ban, Petar Bočkaj, ovdě spominje. — Kada već god. 1477 turska robljenja odvišna počese bivati, izdade kralj na sve bane i plemiće pokrajinah ovih poziv na obćinsko oboružanje, i da si plemići osim bana još jednoga vèrhovnoga kapetana vojske sami odaberu; i na četiri je godine čela Slavonia od svakoga platjanja oslobođena bila. Nadalje pod Matiom I. kraljem medju Osvaldom biskupom zagrebačkim i njegove biskupie plemstvom poradi desetine mnoge su pogodbe učinjene i uredjene. God. 1486 vèrhovni je kraljevine ugarske sud ustrojen, i naredjeno, da pri ovom i ban mēsto imade; osim toga pravo pozvanja (citatio) i suda vlastitoga držanje banu je i nadalje potvrđjeno, u koje je vrēme i sudbeni stol grofovah zagorskih ukinut. U ostalom sva tērsenja Matie kralja, da se Slavonia užje s Ugarskom skopča, biahu već odmah u početku vladanja Vladislava II. uništena; jer Slavonia sada opet Ivanu Korvinu pripade, s kojim su još prije, nego se Vladislav odabra, pogodbe načinjene, da on Slavoniu sa svimi dohodci, skupa sa zagrebačkim i čakovskim mitom, dok živi, posēduje, samo da na mitu ne 20-ti nego 30-ti dio vrēdnosti tražiti može, i da slobode onih, koji do sada mita platjali nisu, poštovati imade. Nadalje čast bansku od Horvatske, Slavonie i Dalmacie, s pravom sudove držati, da obnaša, nu pod pogodbom vèrnosti kralju svojemu. Ove pogodbe ostaše neuvrēdjene i tada, kada je Korvin, od Pavla Brankovića (Kiniži) nadvladan, svakoga se prava na krunu

ugarsku odreći morao. — Drugi opet za vrēme ovo pre-
tendent krune ugarske, Maximilian vojvoda austrianski, mnoge
je u Slavonii privērzenike imao, imenito grofa Kristofora
Frangepana, zatim varoš Zagreb i Jakoba Sekelia, koi mu
sve od Ugarske u Štajerskoj predobljene gradove predade.
Nu sve to Pavao Branković u Slavonii u red dovede. Fran-
gepani, akoprem od Maximiliana i novacah dobiše, ipak su
k vērnosti dovedeni, i Ivan Korvin velikom hrabrostju pre-
dobi varoš Zagreb (in monte Graecensi) koi je do sada ne-
prestano nēmačku posadku imao. — 1491 godine robili su
nanovo Turci po Slavonii, na što njoj kralj skorašnjju svoju
pomoć obeća. 1492 načinjene su pod naslovom: »Articuli
Regni Slavoniae« pogodbe, polag kojih Ivan Korvin kao
vodja u ovih pokrajinah ravnati imade, jer velikaši ovdaš-
nji hotēli su upravo samo kralju podložni biti. Ivan Fran-
gepan dade pērvu u tom zločest primēr, polag kojega je svaki
svoja prava ne sudbeno, nego silovito branio. Ivan Korvin
odreče se na to 1493 banske vlasti; za kojim opet drugi
bani imenovani biahu. Iste ove godine Turci takovo polo-
žište uzeše, da Jajce, Dubrovnik i Mletačku Dalmaciju bo-
jem svojim u strah postaviše, zato od obodva ova vladanja
poslanici k Vladislavu kralju dodjoše, moleći od njega po-
moći. Godine ove u boju proti Turkom ban Derenčenji i
Nikola Frangepan budu ulovljeni, a Ivan Frangepan pogi-
nu; drugi opet ban od Horvatske i Slavonie Labaltan, ob-
sēdnuvši u gradu Bernarda Frangepana, poginu. Za Deren-
čenjim dojde Ladislav od Kaniže, kao ban Horvatske, Sla-
vonie i Dalmacie. — Nu god. 1495 i 1496 vidi se iz pisa-
mah, da je Ivan Korvin opet bansku vlast primio; 1496
izide jedna kraljevska odluka vērhu slavonskoga gērba, za
nagradu, jer su godine ove Turci medju Dravom i Savom
potučeni bili, zato se odredi, da starinski gērb *kuna* od-
sada izmedju dva potoka zaključen bude i odozgora da mu
se bojno znamenje Marsa pridade. — 1495 kralj je sam
jednu skupštinu stališah i jedan sudbeni stol dēržao u

Věrovitici: koje iste godine tako je po ovih krajevih kuga bĕsnila, da Ivan Korvin i sam u gornju Ugarsku, gdje je vojvoda Liptovski bio, pobĕže, odkuda se do 1499 godine nepovrati; ove ga je opet kralj posebnim diplomom banom ovih dĕržavah imenovao, gdje sada kao takovi do 1503 godine ostade, koje u 30. godini u vrućici preminu; pokopan je u manastiru sv. Marie u Lĕpoglavi. Njemu posmĕrtna uspomena, kano hrabroga branitelja i mudroga upravitelja trih ovih pokrajinah neizbrišiva u dogodovštini ostaje; zašto slĕdeću nadgrobnicu dobi:

Dum licuit, Tua dum viguit o Joannes potestas:

Fraus latuit, pax firma fuit, legum atque honestas.

Njegov naslĕdnik bio je Andria Bot, a opet na mĕsto Franje Balaše, kojega stališi primiti nehtĕdoše, bio je Marko Mišlenović imenovan. Za ovim slĕdio je hrabri Petar od Berizla biskup vesprimski, kojega stališi primiti nisu hotĕli, jer nikakova posĕdovanja ovdĕ nije imao; nu ipak je naslov bana nosio i hrabro je branio dĕržavu proti Turkom, kojih 2000 ne daleko od Dubice potuĕe. Ovaj se je ban odmah u poĕetku starao za utvĕrdjenje turske granice i za proviĕljenje Jajca, zašto mu i podpuna vlast od kralja podĕljena biaše. Turci god. 1518 po otetih veĕ nĕkih gradovih napadoše i na Jajce, nu bez uspĕha. Po mudrom upravljanju bana ovoga za vrĕme ugarske puĕke velike bune u Slavonii nije nikakova nemira bilo. 1520 bio je Srebrenik od Mustafe hercegovaĕkoga paše otet, i Knin od Turakah porobljen i izplĕnjen. Slavni ovi biskup i ban poginu 1520 u boju kod Korenice; pisao je papi za pomoĕ pokrajinah ovih proti Turkom, na što je papa zaista 12. Prosinca 1519 pi-sao Ludoviku kralju, da ako sam krajeve ove dovoljno braniti nemože, neka ih kojemu kĕrstjanskomu vladaru pod obrambu i vladu izruĕi. Pod Ludovikom II. višeputah navaljivahu Turci na pokrajine ove, i mnoge strane opustošise. 1522 Ivan Karloviĕ i Franjo Batjani za bane od Slavonie imenovani budu; iste ove godine austrianska stranka

u državnom veću slaboga Ludovika II. zaključí, budú da samo austrijska pomoć državu i njezine pokrajine od Turakah obraniti može, zato da se, Senj, Klisa, Krupa, Lika, Jajce i drugi udaljeni gradovi obrambi Ferdinanda austrijskoga predadu, zašto će on opet za potrebne novce i posadku skèrbiti. Uspěh němačke ove posadke odmah se u počátku dobar pokaza, jer ne dugo zatim Turci, pošto su Ostrovicu oteli, kod Knina, Skadrina i Krupe od austrijske vojske potučeni biahu. Odtuda se je i ljubav horvatskih pokrajinah za austrijsko vladanje sada započela. Klisa tvèrdjava svoga posebnoga vlastelina imade iz obitelji Krušićah, koja od horvatskih Gusićah dolazi. Vlastelin njezin tadašnji mnoge je kèrstjanske bėgunce iz Bosne i Serbie tamo naselio i š njimi se tako proti potlačiteljem i njihove domovine hrabro borio i vojevao. 1524 bio je Jajac od 20,000 Turakah napadnut, koji su i 8 topovah sa sobom imali. Izbavljenje grada ovoga pověri kralj Ludovik s dopuštenjem od obodva bana, Karlovića i Batjanía, grofu Kristoforu Frangepanu. Za srěću tadašnji zapovědnik od Jajca Petar Keglević vec je grad ovi unapřed dovoljnom hranom i oružjem providio bio na toliko, da je duže vrěmena tursko obsědnutje podnesti mogao. Petar Krušić od Klise, Gėrgur Orlović od Senja i Ivan Zrinski; (Matia Barati prior od Aurane posla na město sebe Ivana Tahia), — svi ovi s vojskom svojom dodjose k Jajcu i obadva bana biahu na čelu svojih četah, i tako ukupnimi silami na nepriatelja domovine navalise. Poslědica poběde ove biaše do 60 zadblijenih barjakah, koji su kralju poslani. Frangepan dobi za to novi naslov: »Defensor Regnorum D., C. et Sl.« Ostali pako u novcu ili u imanjih nagradu dobiše. Ovako na priměr Batjaní ban dobi gospoštínu Németh-Ujlak. — 1525 bio je kraljevski novac tako zločest, da ga ni u Slavonii primati nisu hotěli. Kod nesřetne bitve od Mohača, gdje se Ludovik kralj ugarski, pošto mu Turci vojsku raz-

biše, bėgom se osloboditi hoteći, u močvarah mohačkih zadavi, bio je i ban Batjani sa 3000 konjanikah nazočan. —

Gornja strana Slavonie počela se je stopram pod austrianskimi vladari Horvatskom imenovati *). 1527, kada je Kristofor Frangepan, Zapolje u ovih pokrajinah najznatni slėdbenik, u Varašdinu gradu ubijen bio, Ferdinanda austrianskoga stranka ovdě prevagu dobi. Bani Ivan Karlović i Franjo Batjani biahu Ferdinandu privėrzeni, jer drugi ovi ban pozove stališe i redove u Križevce i većinom njih za Ferdinanda predobi. Šimun Erdedi, biskup zagrebački, i Ivan Banfi, biahu od Zapolje za bane imenovani; nu ništa neopraviše, jer general Katzianer s němačkom vojskom sve skorom ovdajšnje gradove i varošė obsėde. I tako se strana ova Horvatske, to jest, gornja Slavonia uzdėrža, dokle druga njezina strana, to jest stara Horvatska prėko Kupe, skorom čėla Turkom pade u ruke. — Turci bo godine 1527 predobiše Banjaluku, Udbinu, Liku i Kėrbavu i isti Modruš i Vranu; biskupie Kninska, Modruška i Kėrbavska biahu uništene. God. 1631 umro je ban Ivan Karlović. God 1534 trudio se je papa, nu badava, Horvatsku i Slavoniu svetim bojem od Turakah osloboditi. God. 1537 obsėdoše Turci grad Klisu i potukoše vojsku pod generalom Katzianerom i Petrom Krušićem; odsėčenu ovoga glavu pokazaše Turci Klisanom, i ovi se onda tek, po strahovitom ovom vidjenju, predadoše. God 1538 predobiše Turci Vranu, koju su do sada kratko vrėme Mletčani dėržali, Nadin i Dubicu, koja je takodjer na priore vranske spadala. God. 1544 navalise paše bosanske na gradove Veliku i Moslavinu, i ovako sada Ferdinand I. prisiljen bude s Turci mir ugovoriti, polag kojega sve, što oni do sada u Horvatskoj, Slavonii i Dalmaciji predobiše i nadalje zadėržaše. 1542 godine Ferdinand I. Nikolu Zrinsko-

*) Horvatski gerb., srebėrne i čėrvene kocke, stopram je pod austrianskimi vladari u običaj došo. — Gledaj: *Palma Heraldica Regni Hungariae.*

ga pèrvoga, imenova banom od Horvatske i Slavonie. 1542 židan je grad Sisak. God 1553 ovi je kao i mnogi drugi Gradovi Ivanu Ungnadu, kapetanu krajšničkomu u Horvatskoj i Slavonii imenovanomu podvèržen i nĕmačkom posadkom providjen bio. 1557 i 1558 odlikovao se je general Lenković kao *Capitaneus Confniiorum generalis* kod Senja, i Ivan Alapi proti Turkom. 1577 položi čast bansku Nikola Zrinski, jer se s nĕmačkim zapovĕdajućim generalom nemogaše pogoditi; naslĕdnik njegov postao je Petar Erdedi, po kojega smĕrti opet dva bana *Regnorum Croatiae et Slavoniae* Gjuro Drašković biskup zagreb. i Franjo Frangepan biahu imenovani. 1568 bĕsnila je ovdĕ jaka kuga. Po smĕrti Frangepana biahu Gjuro Drašković, koji je skupa i arcibiskup kaločki bio, i Kašpar Alapi bani i upravljahu mudro. Sada su slĕdili neprestani bojevi i borbe kraljevinah ovih s Turci, u kojih se mnogi banovi i zapovĕdnici vojnički junačtvom svojim odlikovahu. Kada je pod Leopoldom I. današnja Slavonia po dugotrajnom turskom jarmu opet Austrii pripala, tada stopram i različito Horvatske i Slavonie ime nastade, i gornja Slavonia sa nĕkom stranom starinske *Horvatske*, dolazi sada službeno pod jednim imenom Horvatske; dolnja pako ili današnja Slavonia zadĕrža svoje starinsko imenovanje. Krajevi oni od stare Horvatske, koje do sada Turci kraljevinam ovim oteše, kada su jedno vrĕme pod turskom vladom bili, dodjoše opet većom stranom nakon dvĕ velike i kĕrvave predobljene bitke pod vlast Mletčanah. Kada li zatim Ugarska i Austria pod Leopoldom I. moćna bivati stade, i u istih bojevih Lika i Kĕrbava, zatim Vrana, Skadrin i drugi gradovi opet Turkom oteti budu, ona je strana Horvatske, koja prama staroj Dalmaciji leži, već sada pod vladom Mletčanah s dalmatinskim primorjem skopĕana bila, i tako je posebno mletačko-dalmatinsko tĕlo naćinjala, dok opet, kada je mletačka republika propala, pod Austriju nepripade. Pod Leopoldom I. slĕdilo je zatim reguliranje vojničke Horvatske, polag ko-

jega se Horvatska u vojničku i civilnu razdĕli, i tako svaka strana pod posebnim upravljanjem ostade. U francezkom zatim najnoviem boju vojnička i zapadna čĕla preko Save ležeća Horvatske strana novo ustrojenoj od Napoleona cara kraljevini Ilirije pripade i tako do 1813 pod francezkim upravljanjem osta; po tom opet pod nĕmačko-ilirsku vladu dodje, dok Franciško cesar, na pravičnu stališah i redovah prošnju, 1822 krajeve ove od civilne Horvatske odtĕrgnute pod starinsko ustavno upravljanje nepovrati, pod kojim tako i do dana današnjega obstoje.

Nĕšto o cĕrkveno-slavjanskom jeziku pokrajinah ovih, polag Jos. Izdencya, str. 472 — 473.

Službu je božju Horvatska već u najstarije vrĕme u slavjanskom jeziku ovĕršivala, i to već od vrĕmena Cirila i Metoda, koji se kao pĕrvi Apostoli kĕrstjanskoga vĕrozakona u pokrajinah ovih većom stranom imenovati mogu. Kasnie papa Ivan X. Liturgiu slavjansku u jednom radi toga dĕržanom sinodu zabrani, na što se dalmatinski morski gradovi kod pape potužiše, koi sada jednoga svoga poslanika u Splĕt posla, gdĕ se opet po novo dĕržanom sinodu liturgia ova i po drugi put zabrani, njezino iznašastje za nezakonito i odpadničko proglasi, i zapovĕdi se, da se sve takove cĕrkve zatvoriti imadu, gdĕ se Liturgia u slavjanskom jeziku ovĕršivala bude. Takovim se naćinom nezadovoljstvo kod duhovnićtva i naroda porodi, dok 1248 Inocencio IV. papa biskupu od Kĕrbave Saracenu nedopusti, da se služba i nadalje slobodno u slavjanskom jeziku ovĕršivati može. Slavjanski Misal i Breviar bio je pĕrvi put 1537 s glagoljskim pismeni u Rĕci štampan po naredbi biskupa Senjskoga *). Kada li su se knjige ove šampene već u 8 godinah raz-

*) Ovoga pĕrvo ustrojenje krivo pripisuju nĕki Jeroli, jer Ciril bio je pĕrvi, koi to uredi. —

prodale bile, dade ih opet biskup senjski Ivan Agalić na novo pod nadziranjem fratra Franje Glavinića urediti i tiskati. God. 1630 slėdilo je tretje pod Urbanom VIII. papom s popravci od fratra Rafaela Levakovića izdanje u Rimu. Nu polag svega toga ipak kasnie Petar Marianović, biskup u Senju, i savětnik Ferdinanda III., u Rěci i drugih prostrane svoje biskupie městih načini uredbu, da nikoga za đuhovnika pomazati neće, koji barem něšto latinski neznade: zašto on kao kvaritelj i slavjanskoga jezika nepriatelj u Rim bude tužen. Kardinal i predsjednik propagande učini mu god. 1654 poradi toga něke ukore, na koje opet biskup u učenom pismu odgovori. Nu srěća za slavjanskoga jezika dalje uzdržanje bila je sada politika propagande: ova bo naměru imadiaše Ruse u carevini ruskoj i u kraljevini poljskoj srědstvom slavjanskoga jezika na rimsku cěrkvu obratiti i u ovčarnicu pape rimskoga sakupiti, poradi toga slavjanski misal i druge cěrkvene knjige sada potvrđjene budu. Znanjem daklem propagande rimske posla arci-biskup Smajević Matu Karamana u Moskvu, da se tamo rusko-slavjansko narěčje nauči, koji kada od tuda natrag dodje, uredi 1745 i obskěrbi zatim tiskanje u Rimu jednoga novoga Misala u rusko-slavjanskom narěčju; ovi Karaman kasnie postade arci-biskup zadarski. Za ovo pako narěčje razuměti, utemeljiše sada arci-biskup Smajević i biskup Kačić dva seminišta: u Zadru i Omišu, da se tamo slavjanski klerici u ovoj gramatici podučavaju. — Tako se i danas još služba božja u Senjskoj i Kārěkoj biskupii, zatim i u někih predělih Dalmacie u slavjanskom jeziku ověršiva.

Kratka dagodovština od današnje Slavonie.

Děržava ova pod Augustom cesarom, kao takodjer staroga Ilirika strana, dodje pod Rimljane; i spadaše pod Panoniu dolnju (Panonia inferior), nu i posebno svoje (Panonia Savia) imenovanje imadiaše. Cesar Probo, rodjen

Srěmac, učinio je mnogo za svoju domovinu, i dade sam 270. godine ovdě pěrve vinograde saditi. Zatim dodje Slavonia pod bizantinsko vladanje, od kojega se opet nękoje strane u velikom seljenju narodah odcępiše, samo Srēm ostade neprestano pod Bizantini. Kasnie nadošavši Avari svu ovu zemlju opustošiše, od česa se je opet zatim pomogla i za vrěme *Ludovika pobožnoga* svojeg vlastitoga kneza, imenom *Ljudevita*, koi je Frankom podložen bio, imala. U vrěme ovo spadala je i Horvatska k Slavonii, i š njome je dugo vrěmena jedno tělo bila, buduć da se je i današnja veća strana Horvatske nęgda Slavoniom imenovala. God. 827 navališe Bugari na Slavoniu, iz koje medjutim iztěrani biahu. Akoprem je Slavonia već i od prie kęrstjanskomu vęrozakonu naklonjena bila, ipak poradi pomanjkanja učiteljah 2 Bizantina, *Ciril i Metod*, god. 864. dodjoše u ove krajeve, da slavjanske ovdašnje narode u kęrstjanskom nauku poduče; od ovih *Metod* biskup u Srěmu postade. Ovako Slavonia s Horvatskom većinom sjedinjena i vlastite vladare imadiaše, dok se u 11. stolětju s Ugarskom krunom nesloži. U vrěme ovo pod pęrvimi ugarskimi kralji biaše Slavonia (kako već u dogodovštini Horvatske napomenu-smo) od nękih iz kraljevske obiteli članovah upravljana, nu neprestano s Ugarskom krunom sjedinjena. — God. 1127 bila je Slavonia (od Bizantinah: »fertilisima Hungariae pars, qua declivis in partes campus intra Savum et Istrum fluvios extenditur,« imenovana) pozorište strahovitih bojevah medju carem bizantinskim i Stěpanom kraljem ugarskim. Ugri u ovo vrěme sazidaše tvęrdjavu naprotiv Bęogradu: Zemun. — God. 1153 bi na novo boj medju Manojlom carem i Gejzom II. Bizantini posędoše tada čelu Slavoniu i Zemun predobiše. Boj ovaj trajao je i na dalje pod Stěpanom III. kraljem, koi u pogodbah mira morade Srēm i svu Slavoniu Bizantinom ustupiti. God. pako 1163, kada Bela III. kao bizantinskom dvoru privęržen, na prestol od Ugarske dodje, Slavonia i Srēm biahu kraljevini Ugarkoj

opet povratjeni, pri kojoj zatim, po vlastitih banovah ili za vrēme iz kraljevske obitelji članovih upravljana, dugo vrēmena mirna ostade. — Nu nova bojna pozorišta Turci već god. 1442 započese, kada je pērho tursko obsēdnutje Bēograda bilo, 1456 drugo; 1471 navalise pērho put Turci u Slavoniu, zatim opet 1472, 1473, 1475 i 1476 ponavljane biahu navale Turakah. I 1484, nepazeć na ugovore mira, pustio je Bajazit car divlje svoje čete, da po Slavonii bēsne. — God. 1490 osim Srēma čela Slavonia (pod kojim se imenom i današnja Horvatska razumēva) Ivanu je Korvinu predata pod pogodbom, da od pohlepe za ugarskom krunom odustane; da pako na nezavisnost od ugarske krune nebi mislio, uze 1482 Vladislav kralj naslov kralja od Slavonie i 1496 podēli dēržavi ovoj posebni gērb, u kojoj odluci imenuje: »Regnum hoc nostrum intra Dravum et Savum constitutum.« — Srēm za vrēme ovo pod sobom imao je vojvoda Lovrenac Iločki, sin Nikole kralja od Bosne; on je pokrajinu ovu još od Matie vrēmenah posēdovao: i g. 1526 bez odvētka preminu. — Ovako pod Vladislavom II. i Ludvikom II. biaeše Slavonia višeputah od Turakah porobljena. — God. 1521 padē Bēograd i 1524 čitava Slavonia u turske ruke. — Po bitki od Muhaća u imenu i stvari promēna je sa Slavoniom učinjena: tri gornje Slavonie varmedje: zagrebačka, križevačka i varašdinska, koje se austrijskoj zaštiti podložiše (akoprem su do sada glavnu stranu Slavonie načinjale) dobiše sada službeno ime *Horvatske*. Pod imenom pako Slavonie počese se sada razumēvati nesrētne donje varmedje: vērovitička, valpovačka, požeška i srēmska, koje su neprestano pod turskim jarmom cvilile. U miru god. 1562 načinjenom biahu krajevima ovi donje Slavonie Turkom predati, i nad Slavoniom stojao je sada posebni paša od istoga ustrojenoga pašaluka zapovēdnik, koi je u Požegi stanovao. Turci sada u Slavonii, na mēsto da stare pokvarene tvērdjave poprave, ostaviše ih da se kvare i ruše. Velika strana naroda primi

muhamedanski vërozakon i tako se s Turci stapljati poče; staro plemstvo Slavonie ili pretađe i izumre, ili se u druge krajeve preseli, i tako se s najtužniom sudbinom Slavonia boriti morade. — *Leopoldo* zatim *I.* i njegovo vladanje ote za 15 bojnih godinah Turkom Slavoniu 1683. God. posle 1690 predobiše istina Turci opet Bëograd i navalise na Slavoniu, nu kada bitku kod Slankamena izgubiše, moradoše se od Osëka i ostale Slavonie opet odseliti. God. 1699 u miru karlovačkom Slavonia je Leopoldu povratjena, i od početka po sve vojnički upravljana bila. — Ovako za 165 godišta turskoga jarma najbolje su zemlje u Slavonii puste ležale, najplodovitie krajeve guste šume zastërše i u bërloge se za vuke i medvede pretvoriše. Preseljenja naroda ilirskoga iz krajevah turskih u Slavoniu 1690 i još prie, nego ju svu Turci predobiše, dadoše opustošenoj ovoj i siromaškoj dëržavi nëku opet živahnost. U vrëme ovo čela je Slavonia vojnički upravljana bila. Stanovnici njezini u početku biahu slobodni od svakoga poreza, nu zato su neprestano oružani i pripravnii za boj na granici bditii morali i sva pokrajina biaše u posebna svoja vojnička okružja razdëljena. — Već god. 1729 u svom 17. Svibnja otvorenom saboru iskali su stališi i redovi Horvatske, da se Slavonia s Horvatskom sjedini, nu polag svega ostade još Slavonia pod čisto vojničkim upravljanjem. — 1745 godine stopram je razdëljenje Slavonie u današnje tri varmedje odlučeno, koje se 1747 doverši i stopram 1751 na ugarskom saboru uzakoni. Ostala na granici strana zadërža vojničku uredbu na dalje, i kasnie se u tri regimente razdëli, kako i do dana današnjega postoji. — Posle protëranih Turakah još zlo, koje Slavonia imade, bili su njezini razbojnici, koji najviše iz turskih stranah dolazeći, krajeve ove često robiti i plëniti obiçavahu; svakojaka srëdstva upotrebljena za osloboditi pokrajinu ovu od napasti ove biahu u zalud, dok najposle četa Trenkovih pandurah i od ljutih ovih navalah Slavoniu neoslobodi.

Pèrvo ustrojenje vojničke krajine.

U stara vrèmena, a i pod Rimljani, pokrajine ove, koje se danas granicom vojnièkom imenuju, spadale su pod ilirske dèržave; od kojih jedno vrème varaždinska i slavonska današnja granica brojene biahu Panonii Savii, gdje je veliki i moèni nègda grad Srèm stojao, od kojega, jednom cèla jedna pokrajina, danas pako varmedja ime svoje imade. Banatska današnja krajina spadala je nègda pod dèržave Velike Dacie. — Kasnie po padnutju zapadnoga rimskoga carstva sve ove pokrajine na istoèno-carigradsko carstvo spadahu. Sedmoga zatim vèka naèinjahu opet pokrajine ove (kako veé kazasmo) medju Dravom, Savom, Unom i istoènom stranom jadranskoga mora ležeće, jednu posebnu, imenom horvatsku kraljevinu i vlastite svoje vladare i posle kralje imadiahu, dok posljednji kralj Zvonimir bez odvètka nepremину: tada se pod posebnimi pogodbami s Ugarskom sjediniše.

Pèrvi pako početak karlovaèkoj vojnièkoj krajini (kako Kerèeliè u *Notitia Banorum et banalis Off. M. S.* govori) bio je u kapetaneatu senjskom, kojega celjski grofovi, za vrème Sigismunda kralja, kada je Barbara u Horvatskoj obitavala, utemeljiše. Ovi postaviliše ovdè naselbine svoje, s kojimi tako od početka i siromašni gradjani senjski za platju vojevahu. Pod Albertom kraljem kapitania Senjska platju svoju iz Štajerske dobivaše, da za sègurnost dèržave ove bdie. Grofovi celjski vèrhovno nadzorniètvo imadoše nad ovim, i 36 godinah zagrebaèka biskupia bila je po ravniteljih (gubernatores) samo upravljana, jer njezini su dohodci za èuvanje granice odluèeni bili. Kada Carigrad g. 1453 pod gospodstvo polumèseca padè, ugarska kraljevina, po dugotrajnih bojevih oslabljena, potraži sada, da brani lište proti nepriateljskim navalam aziatskih ovih barbarah uredi, i tako da sebe od sudbine gèrèkog carstva, koja se je opet sada Ugarskoj groziti zaèela, spasi. — Ovu

pako zaštitu i obranu svoju nadje ona jedino u naselbinah, koje se duž turske granice od mora jadranskoga do ustja Save pružahu, gdje se je jedno hrabro i junačko pleme naselilo, i pod tom pogodnom samo vlastitost i pravo posjedovanja zemljišta svojega dobilo, da ostalu domovinu proti obćinskomu křstjanstvu nepriatelju brani, i stěnom i zaštitom proti navali ovih neprestano borećih se četah bude. Vojnička podložnost skopćana je s ovim zemljištem, s kojega kruh svoj ovi stanovnici imadu, i kěrv njihova je desetina, koju oni odtuda daju. Već pod Matiom Korvinom varmedje tadašnje *Lika* i *Kěrbava* biahu od Turakah po sve opustošene; on dozva na to mnoštvo Raca, od Rascie, něgda nezavisne kraljevine, tako nazvanih istočnoga izpovědanja Ilirah, da se u ovih gorah nasele, i osěgura im po članku 3. i 4. vėrozakonsku i desetinsku slobodu. Ovi su pod zapovědničtvom kapitana senjskog stajali, i morali su sěgurnost domovine proti Turkom braniti. Katolici oni, koji se u ovih okolicalah naseliše, prozvani su Predavci, i ista su s rackim narodom privilegia imali. Imanja porušenih manastirah i raztěranih monakah, kako i plemićah, biahu već pod Matiom Korvinom ovdašnjim naselcem poděljena. Matia Korvin ponovi opet biskupiu zagrebačku, imenova tamo biskupa, koi je takodjer sa svojimi slobodnjaci za vojničke službe svagda pripravan biti morao. — Već pod Ferdinandom I. staviše ovi naselci vojku od 2000 momakah u boj, koja medjutim do danas već na 100,000 naraste; i tako se je vojnički ovi ustav na južnoj granici Ugarske toliko povekšao, da do danas već strahovit postade. Od početka naselci, koji se iz bosanskih, sěrbskih i drugih turko-ilirskih děržavah u granici preměstiše, i velika imućva imadoše, nisu nikakvoga danka plătjali; zatim zemljišta vlastitost i vėrozakonska sloboda, odpric im već data, i od Rudolfa II. cara potvrđjena bude; k tomu su još podpore někoje iz děržavne austrianske kase dobivali. — Najveća strana današnje karlovačke i bano-

vačke krajine biaše u pèrva vrèmena vlastitost glasovitih obiteljih Zrinovièah i Frangepanah, koji su s podložnici svojimi neprestane proti Turkom bojeve vodili, i tako ne samo krajeve ove, nego i ostale od Ugarske i carstva austrijskoga strane proti napadanju divljih, ovih èetah branili, i tako si neumèrlo ime u dogodovštini junaètva i domovine pribavili. Podložnici ovih, kao takodjer ostalih plemièkih obiteljih, morali su samo bojne i vojnièke službe gospodi svojoj davati. Ovaj je obièaj duž èele turske granice u priašnja vrèmena vladao tako, da stanovnici ovdašnji nisu pod carskim, nego pod svojih vlastelah vladanjem i upravljanjem živili. Po nesrètnoj sudbini zaslužnih i slavnih Zrinovièah i Frangepanah, veliki vojvoda Eugenio od Savoje, pod Leopoldom I. pèrvi korak k uredjenju i reguliranju vojnièke ove granice učini, i takav joj vojnièki i zanimiv kip dade, po kojem se ona od svih spodobnih uredjenjah odlikuje. Pobjède velikog ovoga principa oslobodiše Ugarsku za na vèke od turskoga jarma i mahomedanisam k svojoj kolèveci bliže uzbiše. Vojnièka granica ostade sada kao bojna na krajini turskoj klisura, i neprestano proti nemirnim ovim barbarskim èetam bdijuća posadka. Proti svakoj civiliziranoj dèržavi ova bi vojnièka posadka i tako uredjena krajina suvišna bila, nu nije proti Turkom, koji u Azii obitavaju, a u Europi se samo kao posadna vojska smatrati mogu. — Horvatska je granica u bojevih svojih proti Turkom neprestano hrabro vojevala, ona i za povratjenje medju Unom i Kupom ležeèih krajevah moèno i najviše prinese, i njezini su momci Liku, Kèrbavu i Zvonigrad 1689 Turkom oteli. Ovih su se vodje od pèrvine kapitani zvali, i stališi i redovi kraljevinah ovih imenovali su bana svoga vèrhovnim po krajinah ovih kapitanom. Po karlovaèkom miru od g. 1699 u granici horvatskoj naèinjena su tri generalata: karlovaèki, varašdinski i bansko-krajsnièki generalat. God. 1711, kada se južno karlovaèkomu generalatu ležeći krajevi od Like, Kèrbave i

Zvonigrada, bojnim svojim duhom već od prije podužgani, nakon višeputih ponavljanih pokušanjah nikako pod civilno upravljanje podložiti nedadoše, i njima je iste godine vojničko upravljanje dato; takovim načinom karlovačka krajina već 1717 preko 13,000 vojske imadijaše, varaždinska je pako preko 10,000 brojila. — Leopold I. zatim naredi, da se nuz Savu niže dole ležeće pokrajine, to jest, od Turakah predobljena Slavonia, na način horvatske granice ustroji, i tako 1702 čela Slavonia granicom postade i pod upravljanje bojnoga većća i c. kr. komore u Beču dodje.

Slavonska je krajina zatim 1748 umaljena, kada se tri slavonske varmedje ustrojise, koje na način Ugarske pod ustavno upravljanje dodjoše. Nu za naknadu druga je u Banatu krajina duž turske granice ustrojena, koja ovako po brojnih naseljenjih ojačena prije u dvè regimente, danas već u tri razděljena postoji. Ove granične uredbe i pogodbe s komorom stopram su 1768 godine posve dovršene.

Odkada je pako poluměsec političku svoju važnost izgubio, ostade vojnička granica opet kao branilište proti kugi, i kako je ona prije proti bojnom nasertanju carevinu branila, tako danas opet proti pošastnoj ovoj bolesti veliku stranu Europe štiti. Kada li okolnosti tursko-europejskih državah onu sliku i preobraženje dobiju, polag kojega bi današnje zatvorenje suvišno biti moglo, tada će i ovo današnje uredjenje vojničke krajine, koje samo okolnosti i priašnje potrebčine tako iziskivahu, prestati, i ovdě će se drugo duhu veka priměрно upravljanje uvesti.

Za sěgurnost pako kordona na granici turskoj od Slavonie i Srěma bio je još prije postojeći, nu god. 1747 opet bolje uredjen, bataliun šajkašah, koji su po šajkah ili ladjah na granici proti navali turskoj stražiti morali, odkuda i ime svoje zadobiše; ovi bataliun je posle odtuda po zapovědi Marie Terezie u preděl medju Tisu i Dunav prenešen, gdě i danas pod istim imenom postoji.

Početak i sastav banovačke granice.

Banovačke krajine brojile su se priašnjih vremenah k Slavonii, pod kojim se je imenom (kako već napomenu-smo) i velika strana današnje Horvatske razuměvala, gdje su i pod posebnimi svojimi vodjama i bani od Slavonie upravljane bile. Kada pako Turci u ove krajeve provališe i opustošivati ih počese, što se je višeputah i grozno pripetjivalo, stališi i redovi Horvatske za veće svoje osěguranje duž Kupe potoka straže postaviše. Kada se pako g. 1689 Turci dalje u unutarne svojih državah povukoše, naredjeno bude, da se i stališah i redovah straže, tako zvane *haramie*, pod svojimi kapitani u Kostajnici, Glini, Dubici, Jesenovcu i Zrinu dalje do Une unutra povuku. God. 1696 imenovaše stališi i redovi Horvatske bana svojega vėrhovnim kapitanom stražah ovih; sada uvede ban bolji vojnički red ovdě; banova se je vlast s početka protezala, i na otete Turkom krajeve od Slavonie, to jest na vojničke granice od Slavonie, i zato za laglje upravljanje imenovaše bani dva naměstnika (*vicarios*) svoja u ovih pokrajinah, od kojih je jedan u njihovo ime u Slavonii zapovědao, drugi pako zapovědničtvo ovo na Uni imao. Nu kada neprestano ponavljajuća se robljenja i brojnih razbojnikah osobito u Slavonii nasěrtanja bani sami upokoritì nemogahu, to povod dade, da se jedan zapovědajući general naměstniku banskomu pridruži, i oštřii naćin upravljanja uvede, što učini, da je naměstnik od svoje vlasti mnogo izgubio, i imenito u Slavonii veći upliv zapovědajući generali dobiše, i tako postade posebna i od banske vlasti nezavisna *Slavonska krajina*. Naprotiv u okolicah Une bani svoju vlast zaděržaše, nu samo za bolji red i slogu vojničkoga upravljanja uvesti, biahu oni vėrhovnomu zapovědničtvu bečkoga bojnoga vėća podvėrženi. Kada je Karlo VI., cesar umro, biahu granićarske ove vojničke čete u

Italiu i Bavarsku poslane, da tamo kćeri njegove Marie Terzie prava brane, i svagde oni dužnost svoju do podpunoga previšnjega zadovoljstva izvršiše. 1750 po predbežnom porazumljenju stališah i redovah Horvatske i Slavonie izide kraljevski diplom, po kojem je pravo bana i stališah Horvatske i Slavonie za krajinu banovačku, kao i vèrhovno opet nadzorniçtvo bojnoga vèća potvrđjeno bilo. Pravo osobito, da stališi i redovi jednoga vèrhovnoga kraljevine kapitana (imenito i vodju banovačkih ovih krajinah) imenuju, bilo je odobreno, oružje pako i ostalu bojnu spraverar obskèrbljivati imade. Izdanjem ovoga diploma bila je banovačka krajina u dvè regimente razdèljena, svaka opet regimenta u svoje bataliune i kumpanie. Imenovanje vèrhovnoga kapitana krajinah ovih, koje pravo stališi i redovi kraljevinah ovih imadu, svakiput običavaju oni svojim novoimenovanim banom podèljivati i njima vlast ovu izruçivati. Za imanja pako, koja prie u ovih krajinah biskup, prepošt i kaptol zagrebački, zatim grofi Draškoviçi, Kegleviçi i ostali plemiçi posèdovahu, dobiše u banatu temeškom u zamènu druga dobra. —

Pèrvo ustrojenje varaždinske krajine.

Za vrème Ferdinanda I., kada su Slavoniu Turci pod sobom imali, granica se je ova koprivniçkom krajinom zvala. Po smèrti Ludovika II. kralja na muhaçkom polju, kada je Krištof Frangepan, ban, skupa sa Šimunom, biskupom zagrebaçkim, i Banfiom stranu Zapolje branio, i u gradu Varašdinu smèrtnu ranu dopao, predobi Franjo Batjan, ban, koji je austrianske strane privèrženik bio, varoš i tvèrdjavu Varašdin i tako i vojska od druge protivne strane odstupati morade. Turci god. 1527 i 1532 s vojskom svojim Križevce, Čazmu, Moslavinu, Veliku, Koprivnicu, Požegu, Srèm i ostala ovim obližnja mèsta strašno opustošiše. Ferdinand odabrani kralj ugarski, pošalje iz Nèmaçke, Ugarske i Hor-

vatske sabranu vojsku u potëru za Turci, i da ove iz pokrajinah ovih iztëra; vojska ova tako do Koprivnice dodje, gdë postane i po svih okolo ležećih tvërdjih mëstih se razdëli. Buduć je vojska ova i nëmačke dëržave od napadanja turskoga branila, zato je odtuda i platju dobivala; tako naposeb varašdinske krajsničke vojske platjanje uze na sebe Štajerska. — Kada se god. 1534 medju Ferdinandom i Zapoljom mir učini, zamoliše horvatski stališi i redovi, da se vojska ova za čuvanje mira u ovih krajevih i na dalje zadërži. — Vërhovni kapitani vojske ove sada, da bliže budu Štajerskoj, odkuda su i platju svoju dobivali, prenesoše stolicu svoju iz Koprivnice u Varašdin, i odtuda je poslë ova varašdinskom krajinom nazvana. Ovim vërhovnim kapitanom biahu opet drugi kapitani: od Koprivnice, Križevca i Ivanića podvërženi. — Kapitani u takovih, plemstva i svetjениčtva posve lišenih predëlih mogli su sada gospodovati, kako im je volja bila. God. 1550 imao bi bio istina jedan odredjeni odbor iztërano plemstvo u priašnja dobra povratiti, nu ponovljene navale Turakah izvedenje namëre ove preprëčiše. — Biskup zagrebački s dopuštënjem pape Pavla IV. za svoja ovdašnja imanja Čazmu, Dubravu, Ivanić, Gjurgjić i Bregi dobi danas u përvoj banskoj regimenti ležeću opatiu sv. Marie od Topuskoga, što je god. 1558 godine učinjeno. Za ostalo plemstvo, koje je svoja dobra u ovih krajevih tražilo, bi naredjeno, da si putem pravice ova tražiti imade. — Medjutim opet zapovëdnici varašdinske ove krajine u puste i ostavljene tamošnje predële naselbine od svih stranah pozivahu, i tako se mnogobrojni iz Serbie, Bosne i drugih dëržavah najviše od istočnoga nesjedinjenog izpovëdanja ljudi u prëdëlih ovih naseliše; na što pako stališi i redovi Horvatske god. 1567 u 30. članku svim toga vërozakona slëdbenikom u ovih dëržavah prognanstvo izrekoše, i vërhu toga, da se biskupu zagrebačkom jedna strana od Ivanića i Dubrava, kao prie dosta nenaknadjena, natrag povrate, članak opet i prošnju

na kralja svojega zakonitog načiniše, i ovo se najviše posredovanjem generala Schvarcenberga izvrši; ono pako: to jest prognanstvo istočnoga vëroizpovëdanja slëdbenikah, nikada se neizvede; nego ovi još za svoja hrabra proti Turkom vojevanja od Ferdinaada II. mnogimi posebnimi i vërozakonskimi poveljama nagradjeni biahu. — U ovo vrëme biskup zagrebački, Petar Domitrović, jednu istočno-sjedinjenu biskupiu u Marči utemelji *). — Broj naselacah istočnog-nesjedinjenoga izpovëdanja pomnožavao se je svaki dan; svi pako ovi naselci vojničkih krajevah i njihovi gradovi biahu još u vrëme ovo pod takovimi zapovëdnicima, koji su ili članovi stališah Horvatske bili, ili su kao takovi od istih stališah i redovah Horvatske izabirani, i višeputah su stališi i redovi Horvatske vërhovno zapovëdništvo pokrajine ove svojim banom povëravali. — Medjutim pako pripeti se, da nadvojvode Matia, Maksimilian, Karlo i Ferdinand (kasnie Ferdinand II. car i kralj) kao namëstnici i zapovëdnici karlovačke krajine postavljeni biahu, pod kojih su oblastjom naravno i ove varašdinske krajine stojale. Pod ovimi zapovëdajućim generalima i pukovnicima (Obersten) biahu najviše Nëmci, koji kano takovi i iz spravištah dëržavnih kraljevinah ovih izostaše, od čega je posljedica bila, da se je takovim načinom i savez medju provincialom i granicom ukinuo, zapovëdnici ovi nehtëdoše se po dëržavnih zakonih, nego po bojnih svojih pravica i člancih ravnati, i zato krajine ove sve više po čisto vojničkom načinu uredjivahu. Ovo se još većma utvërdi, kada Rudolf car od onih 600,000 forintih, koje mu god. 1576 ugarski sabor na 6 godištah, kao dëržavnu svake godine podporu odluči, 140,000 forintih svake godine za uzdëržanje i uredjenje horvat-

*) Biskup od ove poslë je u Pribiću, zatim u Tkalcu obitavao, i najposlë, kada je pod Mariom Tereziom križevačka biskupia utemeljena, u Križevcih, kao biskupie ove u bačkoj Slavonii, Horvatskoj i Dalmaciji nadstojnik, obituje.

ske krajine dade; zatim kada za gore imenovanimi carskimi vojvodami drugi opet zapovjedajući generali, i svi inostranci u Karlovac dolazivahu i to još veća otudji krajinu od provinciala. — Takovim se svojevolumnim nekih inostranih zapovjednikah upravljanjem i potlačivanjem naroda nemiri i vojničku podložnost uvrđujuća postupanja imenito u varaždinskoj krajinu pripetiše. Na to Leopold I., car, i njegov tadašnji ministerij god. 1703, za umiriti nezadovoljstvo krajine ove, odluči, da se krajina ova varaždinska, koja sada ne više proti Turskoj, nego proti Slavonii ležase, buduć je sada već i Slavonia od turskoga jarma izbavljena bila, opet s provincialom sjedini; nu naredba se ova carska neizvrši, jer stališi i redovi Horvatske 40,000 forintih, koje je Leopold od njih za pravo oružja (jus armorum) iskao, nisu mogli, ili nisu hoteli platiti. — Pod kratkom nu bojnomo vladom Josipa I. nije bilo vremena, da se u ovoj krajinu drugo upravljanje uvede. Zatim Karlo VI. car pošalje god. 1734 principa Hildburghausena u krajinu Horvatsku, koi sada ovu povekša, uredi i bolje naredbe u njoj napravi. Pod Mariom Tereziom čela krajina vojnička na novo je opet ustrojena, i upravljanje njezino po vojničkom prepisu uređjeno, što se je i na varaždinsku krajinu protezalo, kako je i do dana današnjega ostalo. — Ovako piše; *Jos. Izdenzcy Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer.* Halle 1798.

Městepis (topographia) od Horvatske.

1. *Zagrebačka varmedja* dva kraljevska grada imade; najznatnii je i glavni Horvatske grad *Zagreb*, pol sata od Save reke udaljen, preko koje jedan lepi derveni most vodi. Zagreb leži stranom na prijatnih bržuljih, stranom pako i na ravnici i od zapada i severa je zagrebačkimi zvanimi gorami obkoljen. — Medvedica, mali potocić, koi iz obližnjih zagrebačkih gorah i ne daleko od po-

děrtinah Medved grada, nu něgda znamenite u dogodovštini Horvatskoj dva sata od varoša udaljene tvěrdjave, izviri, děli varoš na tri različne i posebne oblasti; na sřed varoša překo potočiča ovoga jedan kameniti zidani (kěrvavi most) vodi; pěrva je oblast tako zvani slobodni i kraljevski magistrat ili gornji varoš, koi se opet u unutarńji i izvanjski varoš děli; unutarńji leži na dva brežuljka, i prie je zidovi utvěrdjen i trojimi vrati zatvoren bio, što danas međjutim više nije; izvanjski pako slobodni i kraljevski varoš stranom je na istom brežuljku, nu najviše se na južno-ležećoj i pod istim brěžuljkom rasprostěrtoj ravnici pruža; Drugi dolnji ili kaptolski varoš, kojega takodjer unutarńja strana od starih već vrěmenah zidovi obkoljena i trojimi vrati zatvorena, na malom sniženom brěžuljku leži, izvanjska se strana opet okolo one razprostire i pod stolnoga kaptola oblastjom stoji. Zatim biskupski varoš, koi iz grada biskupovoga na poniženom brěžuljku ležećega, s osam tornjevah i visokimi zidovi, gđě se u sředi veličanstvena stolna cěrkva uzdiže, utvěrdjenoga, i pod istim gradom na ravnici pružajućega se predvaroša *Vlaška-Ulica* zvanoga, sastoji, podvěržen je oblasti biskupskoj. — Najlěpša strana varoša Zagreba je tako zvani, lěpimi těrgovi (Plätze), urednimi ulicami i mnogimi ukusnimi kućami ukrašeni slobodni i kraljevski varoš. — Glavni varoša těrgovi jesu: visoko ležeći svetoga Marka, lěpimi kućami okruženi piac; Harmica, gđě se sajmovi děrže, najlěpši je piac, koi takodjer lěpimi kućami obkoljen 380 nogah dužine, 150 širine imade; najveći je pako Novi-terg, već poněšto izvan varoša ležeća, velika, prostrana iz urednoga četverougla sastojěća, někojimi već zidanimi kućami a naposeb lěpom kasarnom okružena tratina, gđě se sajmi od marhe i drugih prostiuh predmetah děrže, i gđě věžba ovdašnje vojničke posade biva. Kaptolski piac naprotiv stolnoj cěrkvi i u unutarńjem iste strane ležeći, gđě se svakověrstna pověrtlina svaki dan prodaje. Zatim je na biskupskoj strani pod istim gra-

dom ležeći od biskupa Aleksandra Alagovića ustrojeni, i lepom *Providnosti* posvetjenom štuom ukrašeni mali piac. U biskupskom varošu uzdiže se uzmožni, lepim od biskupa Alek. Alagovića velikimi troškovi iz priašnjega ribnjaka ustrojenim englezkim vèrtom obkoljeni i iz srèdnje dobe zidovi i kulami utvèrdjeni biskupski grad, u kojega srèdini stoji veličanstvena srèdnjega vèka gotička, 98 nogah duga, 54 široka stolna cèrkva, koja tri velika žèrtvenika, 19 malih, dvoje orgule, i 42 hvata visoki toranj imade. Sva ova cèrkva i toranj izvana i iz nutra sgrada je od samoga četverouglastoga rèzanoga kamena sazidana, šta joj starinski i ujedno častan pogled daje. Od ostalih cèrkvah jesu: starinska župna svetoga Marka, na srèd istoga imena piaca stojeća; Akademička danas, nègda Ježuitska sv. Katarine cèrkva mnogimi lepimi kipovi i izrèzci ukrašena; fratarskoga manastira prostrana cèrkva; župna cèrkva sv. Marie; lèpa župna bakrom pokrivena svetoga Ivana cèrkva u predvarošu *Nova ves*, i u predvarošu *Vlaška-Ulica* župna cèrkva sv. Petra. Zatim jedna župna kristjanska u Ilici ležeća cèrkva. Druge su manje znamenite. Ina Zagreb i mnoga lèpa stanja, od kojih su: dèržavna kuća, gdè drugač ban obitava, prostrano i polag dèržavne osnove za novo ustrojenje uzmožno buduće stanje; varmedska kuća, koja će takodjer polag novoga već započetoga gradjenja velikolèpna sgrada postati i kazalište varoško; sve tri ove sgrade na piacu svetoga Marka leže. Varoška kuća i sèminište križevačke biskupie, dva lèpa stanja, leže u snažnoj gospodskoj ulici. Generalkomando (nègda kolegij ježovitski), akademija i kraljevski konvikt, tri prostrana stanja, leže opet blizu piaca sv. Katarine. Zatim sèminište zagrebačke biskupie, lèpo i najveće stanje varoša; k tome još dvè lèpe kasarne, i jedna vojnička bolnica, jesu od znatnih občinskih sgradah Zagreba. Osim ovih su ovdì takodjer mnogih velikašah, plemićah, tèrgovacah i ostalih gradjanah mnoga velika i ukusno sazidana stanja. Velikaši, plemići, viši častnici i

odličnii stanuju najviše u gornjem varošu; rukodělstvo pako těrajući gradjanii i těrgovci po Harmici, dugoj ulici i Ilici, gdje je varoša ovoga i glavni stan těrgovine. — Zagreb je stolica bana horvatskoga, slavonskoga i dalmatinskoga, uzvišenoga banskoga stola, i dištriktualnoga kraljevinah ovih sudbenog stola; biskupa katoličkoga i njegovoga iz 28 članovah sastojećega kaptola; generalkomande nad horvatskom granicom, kao i vėrhovnoga ovih vojničkih krajinah zapovėdajućeg generala. Ima varoš ovi jednu kraljevsku akademiu s občinskom knjižnicom, jedan arki-gimnazij, jednu glavnu učionicu za dečake, a drugu za děvojke, zatim preparandu za buduće učitelje; učionicu risanja i jednu družtva skladnoglasnosti. Ovdě je sěminište zagrebačke biskupie, i drugo gėrčko-katoličke križevačke biskupie, kraljevski konvikt, koi prěko 40 samo iz glavnice obškėrbljenih pitomacah imade, jedna biskupska bogata knjižnica, biskupsko za 24 pitomca sirotište, manastir francižkanah, vojnička bolnica, i druga bratje milosėrdnikah ujedno i gradjanska bolnica, kazalište, strělište i kasino. U Zagrebu postoji družtvo domorodno ilirsko, pod predsėdničtvom presvėtloga i velezaslužnoga starešine grofa Janka Draškovića, koje pėrve blagotvorne svoje zrake za jedino-spasonosnu našu ilirsku narodnost i slogu odtuda začetno razprostirati nastoji, i danas već s najboljim uspěhom naprėduje, odkuđa i varoš isti u dogodovštini narodnoj neizbrišivo ime i spomenik dobiva. Drugo družtvo »*Matica Ilirske*« u najnovie doba ustrojeno takodjer ovdě stan svoj imade. Dvė kraljevske povlastjene tiskarne: jedna *narodna ilirska* vele zaslužnoga domorodnoga muža Dra. Ljudevita Gaja, u kojoj se osim ostalih Ilirske Narodne Novine i Danica, i Nėmačke zagrebačke Novine štampaju; druga je tiskarna vlastitost Franje Župana. U Zagrebu zatim svake vėrsti rukodělacah i zanatah imade, koji vėrstna děla i za veću stranu Horvatske priugotovljavaju, jedna svilana, jedna porcelanska fabrika. Těrgovina s duhanom, vinom, kožami najviše se těra, nu

ni ova nije od velike znamenitosti. Obćinska šetališta varoša jesu: *sěverna* i *južna* promenada; ova druga takodjer *Zverce* imenovana, prekrasnim se svojim izgledom odlikuje. Odtuda se okom ponosne okičke gore, i isti udaljeni i toliko znameniti klisurasti visoki klobuk Kleka, zatim južno-istočno od Zagreba pružajuće se turopoljske i ostale plodonosne posavske ravnice pregledati mogu, gdje opet mnogobrojne lijepe cěrkve i mnogih vlastelah lijepi gradovi novo razkošje daju gledaocu. Odovuda se najposle oko, gledajuće na udaljene moslavačke, petrinjske, a za ovimi i na iste tursko-horvatske visoke planine, zaista romantičkoga prizora nauživati može. Zatim u varošu služi još za šetalište svojom različitostju inostranoga đervetja i svakoličnoga cvětja, svojim ribnjaci, i na njimi plovećom i letućom divjom peradi, zatim raznověrstnimi svojim umětnimi preděli znameniti prekrasni polag grada ležeći biskupski englezki vèrt. — I okolice varoš ovaj veoma prijatne imade. Tako je Tuškanec, odmah polag gornjega varoša, s prijatnimi brěžuljci i dolinami svojimi, osobito u lětno doba, veoma zanimivo šetalište. Put k svetomu Šaveriu sastoji iz prekrasne romantičke doline, posred koje teče potočić Medvedica iz obližnjih gorah, koja svojimi mnogobrojnim mlini ne samo varoš, nego i obližnja sela finim brašnom (mũkom) providjuje; zatim doline ove lijepa cěrkva sv. Šaveria, mnogobrojni ovdašnji i lijepi gradjanah zagrebačkih vèrtovi s ukusnimi svojimi za lětno razveseljenje stanji, zatim na kraju doline odtraga visokim svojim đervetjem ponajviše bukovim naktijene zagrebačke gore, sva ova daju predělu ovomu odličan i krasan naravi prizor. Put prama savskomu mostu poradi živahnosti vozećih se tuda karucah i kolah i krasotnoga na varoš odtuda od města pogleda veoma je zanimiv. Najzanimivie je pako i od zagrebačkih stanovnikah neděljom i svetkovinom najviše položeno šetalište i město od zabavah: pol sata od grada udaljena šumica tako zvana Maksimir ili Jurjaves. Prěděl ovaj na biskupa zagreb. spadajući

s krasnom svojom na bržuljcih i ravnici položenom hrastovom šumom veoma mnogo zanimivoga imade; ovdě se najprije, troškom Aleksandra Alagovića biskupa, ogradjeni zvěrinjak s jeleni, sèrnami, košutami i divjaci, lěpi ribnjak i svakolični kroz šumu ovu proizvedeni putevi napomenuti moraju. Nu sva ova sada vladajući preuzvišeni biskup *Juraj Haulik* ne samo da je uzdržao, nego je i velikolěpno znamenitimi troškovi ukrasio. Ovdě u srědini na jednom bržuljku, k kojemu opet sa svih stranah umětno šumom prosědeni putevi vode, načini on prekrasnu kulu sa, koje se s najvišjega kata posavačke lěpe i plodne ravnice, odtraga obližnje zagrebačke gore, njihove na podnožju pružajuće se prelěpe doline i bržuljci, nebrotjeni vinogradi, šume i livade, zatim i poděrtine starinske tvěrdjave Medvedgrada, a na strani Zagreb varoš sa svojim romantičkim ležajem vide, — i sva se ova oku s ovog uzvišenog města u někom veličanstvenom prizoru predstavljaju; ne daleko pako od iste kule vidi se u prelěpom predělu umětno položena švajcarsku kuću predstavljajuća sgrada; u ovoj unutarinja sprava i uredjenje pokazuje kakvoću u staro vrěme tamo u običaju bivšega pokućtva i něгдаšnje krasoljubje. Tu polag iste zabavne šumice leži imanje biskupovo s lěpimi, u najčistiem ukusu sazidanimi, gospodarskimi stanji i s jednim u veoma lěpom ukusu, usrěd novo ustrojenoga englezkoga věrtá, od istoga preuzvišenoga biskupa sazidanim malim lětnim gradićem. U ostalom cělo ovo zabavno město darežljivostju biskupa svaki dan lěpše postaje i umětnostju i zanimivosti predělah svojih krasnie biva na toliko, da će se domalo vrěmena s najodličniimi poglavitih varošah spodobnimi zavedenji prispodobiti moći. Ukupni broj stanovnikah grada Zagreba iznosi do 20,000 dušah. Jednu uru od Zagreba udaljen, medju gorami na prijatnom bržuljku, leži grad *Šestine* na barona Kulmera spadajući, na protiv kojemu župna cěrkva istoga města stoji. — Više od jednoga sata daleko i izpod najvišjih predělah zagrebačkih

ovih gorah nahode se srebrno-olovnate rude, koje u najnovie vrême obradivati počese, nu do sada još s nikakovim znatnim dobitkom. Drugi slobodni i kraljevski varoš je *Karlovac* gornji, u lëpom položaju kod utoka Korane i Dobre potokah u Kupu, polag koje i veća strana varoša prostërta leži.*) Varoš isti sastoji iz tvërdjave, zatim nuz ovu do Kupe razprostërte strane varoša i predvaroša Dubovca. Tvërdjava ovdašnjja, koja je nëgda proti navalam i nasërtanjem Turakah odlučena bila, i danas je dobro uzdërzanimi zidovi i bedemi obkoljena, ima jedan lëpi tèrg (piac), na kojem kasarna i oružana (Zeughaus), obadvë velike i lëpe carske sgrade stoje; osim toga imade strana ova varoša još i druge nëkoje odličnie sgrade, kao varošku kuću, manastir i cërkvu francižkanah, koji takodjer unutarnjega ovoga varoša župu pod sobom imadu, ovi redovnici ujedno su i profesori u ovdašnjem kr. gimnaziu; zatim stolnu cërkvu biskupa istočno nesjedinjenoga, kojemu je od novieg vrëmena ovdë i stolica opredëljena; — i još druga nëkoja občinska i gradjanah lëpša stanja. Strana ova varoša ima još jednu gradjansku učionicu za dëtčake i jednu za dëvojke, a zatim gradjansku i vojničku bolnicu. Ovdë takodjer mënbeni sud za Horvatsku i Slavoniu stolicu svoju imade. Za posadu tvërdjave služi jedan bataliun pëšačke regimente i jedan odël topnikah; sluinska takodjer gran. regimenta ovdë štab svoj imade. Ostala izvan tvërdjave strana varoša stoji pod župnim u predvarošu Dubovcu upravljanjem, i kuće najviše od dërveta; nu lëpo priredjene imade; kuće se ovdë poradi bližine tvërdjave samo s posebnim poveljenjem zidati

*) Karlovac današnji je pod Rudolfom II. god. 1579 od nadvojvode Karla përvî put sagrađen i zidovi proti turskim navalam prôvidjen bio; od Ferdinanda III. zatim velike je slobode dobio; nu neprestano je pod vojničkim upravljanjem ostao, dokle 1777 godine pod Mariom Teresiom za slobodan i kraljevski varoš ne bi odlučen. God. 1782, 14. Lipnja bi kao takov svetačno proglašen i 1791 u saboru ugarskom učlanjen. —

smiju. U varošu ovom postoji društvo domorodno čitaonice ilirske za razprostiranje narodne slovesnosti ustrojeno, i jedna tiskarna. Šetališta u najnovije vrēme kod bedemah tvērdjave ustrojena, služe stanovnikom tamošnjim za veoma ugodnu i pristojnu zabavu. Broj stanovništva celoga varoša ukupno se na 8000 uzeti može. Rukotvorstvo njegovo nije od velike znamenitosti; nu time bolje cvēta tērgovina s žitkom, vunom, duhanom, repicom i drugimi spodobnimi gospodarskimi proizvodi, koji se iz južne Ugarske, Banata i Srēma po ladjah dunavskih i savskih najprije do Siska, zatim do Karlovca dovoze, odkuda se opet roba u velebrojnih ovdašnjih magazinih stovarena, na kolih po lēpom i umētnom novom drumu u Rēku, Senj i zatim odtuda u Tērst i dalje po moru razpošilja. Most karlovački, koji ovdē preko Kupe vodi, služi za laglje obćenje varoša s ostalom civilnom Hōrvatskom i dalje. — Odmah preko rečenoga mosta, što i kao predvaroš Karlovcu služiti može, jest slobodna, nu ne pod varoškim, nego varmedjskim upravljanjem stojeća občina *Bania* zvana, koja uredne i snažne kuće, jednu cērkvu pod obližnju Hernetić zvanu župu spadajuću i do 500 stanovnikah mnogo rukodēlnih i tērgovinom bavećih se imade. — Od tērgovištah: *Samobor*, zapadno 3 sata od Zagreba preko 3000 stanovnikah brojeće tērgovište. Mēsto ovo dve lēpe cērkve, jednu župnu, drugu francižkanah i manastir skupa imade, mnoga snažna i uredno sazidana stanja, jednu za dēčake i jednu za dēvojke učionicu i živahnu tērgovinu s obližnjom, pol sata daleko ležećom, Krajskom tēra. Poleg odmah, na bērdi jedne doline, vide se podērtine moćnog, i u stara vrēmena glasovitoga *Samobor* grada, koje su ne od davnog vrēmena zapuštene i tako se u svojoj još celosti nalaze. Pol sata odtuda kod Bregane je staklena fabrika, na drugoj opet strani u gorah i bližnjem župnom selu *Rude* zvanom, koja se bakar, gdē je takodjer peć za talenje i nakovalo za ovu rudu. — *Jastrebarsko*, južno od Samobora na poštar-

skom drumu i pol puta između Zagreba i Karlovca ležeće trgovište, gdje putnici blagovati i predregu mjenjati običaju. Mesto ovo lepu župnu crkvu i nekoje uredne i snažne kuće imade, do 1300 stanovnikah i lepi jedan s tornji, na grofa Erdöda spadajući grad. Blizu opet, četvrt sata daleko, leži monastir francižkanah ovdašnjih. — *Verbovsko*, kameralsko trgovište poleg Dobre potoka, iz rastepeh kućah sastojee. — *Ravnagora* i *Merkopolje*, dva trgovišta, svako do 1100 stanovnikah brojee. — *Stari-Sisak*, od negda i najstare dogodovštine veoma znamenito mesto, koje je još pod starim Ilirikom veliko i moćno bilo, posle pako pod Rimljani i tako rimskom Iliriom k najpoglavitim rimskoga carstva varošem spadalo. Mesto ovo u prošastnosti višeputah je porušeno bilo; nu svaki put se je poradi svojega veoma priličnoga ležaja za trgovinu, i laskog obćenja sa daljnjimi stranami opet podiglo, šta ga i danas za živahnu trgovinu prikladnim čini. Leži kod utoka Kupe u Savu, gdje kod sjedinjenja dvih ovih potokah stari, i u dogodovštini turskih bojevah glasoviti grad kaptola zagrebačkog položen stoji. U starobično ovo i slavnom uspomenom glasovito mesto vodi jedan iz rimske još dobe zaostavši lepi drum, koi starinskimi ostanci i rimskim ciglovjem napunjen, putniku *nestalnost* svega čovječanskoga napominje. Broji do 100 kućah i preko 800 stanovnikah, koji posebni svoj magistrat, sudu kaptola zagrebačkoga podvèržen, imadu.

Ovdè se kod svakoga koraka i svakoga kuta starinah nalazi, i cèla se ovdèšnja zemlja klasičkom i starobičnom slavnom uspomenom nazvati može. Toliki spomenici na kamenju izrèzani, toliko četverouglasto veliko rimsko ciglolje, koje danas već tako praviti neumiemo, toliko grobovi, i ovi od najodličnijih tada živućih osobah, kojih se posude, novci, prsteni i ostale spodobne starinske rèdkosti, zatim lepa mozaička dèla, toliko starinski zlatni, srebèrni i bakreni novci, izlomci negdašnjih vodovodah i više takovih umètnih, izvan ruke naravi naćinjenih proizvodah, koja

očevidno nęгдаšnja zmožnost i jasnost naselbine ove po kazuju. Druga strana Siska, naprotiv ovomu ležeća, također starinom poznata, napomenut će se u męstopisu druge banske regimente, pod koje upravljanje spada. Sisak je, kako već napomenusmo, radi svojega ležaja znamenito tęrgovačko męsto; ovdę se poglavito iz Banata i plodnih južne Ugarske ravnica znamenita množ svakovęrstnog žitka po mnogih lępih dunavskih i savskih ladjah dovaža, zatim vuna, duvan, řępica za pravljenje ulja i drugi strana onih proizvodi dovle dolaze, otkuda se zatim ili Kupom u Karlovac ili Savom u Krajnsku i ostale ovoj bližnje pokrajine razpošiljaju. Naprotiv pako južni proizvodi, kao šećer, kava i drugi ostali, ili na kolih ili na vodi dolaze, i odtuda za Slavoniu i južnu Ugarsku na ladjah prolaze. Poglavito pako u novie vręme svake vęrsti dųge za sudje u lozah (šumah) Horvatske, Slavonie i Bosne prigotovljene za zamorske krajine, kanoti Francezku, Englezku i Ameriku znamenitu čine tęrgovinu. —

Južno- istočno od Zagreba leži velika plemenita obćina *Turopolje* zvana, ovo je ime dobila u 16 i 17 vęku od roblenja i nasęrtanja Turakah. Kotar ovi od Save do obalah Kupe 2 milje široko i 2½ dugačko proteže se. Bela IV. kao poglavica Horvatske kraljevine, deset godinah prie, nego je oca svojega Andraša u vladanju Ugarske naslędio, oslobodi ćeli ovi današnji turopoljski kotar od oblasti grada Zagreba i svim tamošnjim obiteljim podęli plemenštinu. Kasnie 16 kraljevah i 3 vodje potvęrdiše prava obćine ove. I ćlanak 92. god. 1733, i 60. god. 1741 sabora ugarskog potvęrdio im je ove pravice.*) — Poglavica obćine ove je tako zvani *Komeš* (*Comes terrestris*), koi se od strane obćine na sabor ugarske i kraljevinah ovih per *regales* i *banales* pozivlje t. j. kraljevskim pismenim pozivom na ugar-

*) Jos. Izdenczy : Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebeuländer. Halle 1799 broj 287. —

ski, a banskim na triuh kraljevinah Horvatske, Slavonie i Dalmacie sabor. Ova polag sebe 12 narodnih prisjednikah, više opet naslovnih takovih, zatim ostalih občine službenikah imade, koji stražnji unutarnji magistrat občine ove načinjaju. Čela pako občina 24 svojih odbornikah iz toliko različitih manjih občinah poslatih, to jest, sudacah posebnih, kojih 16 na ravnici, ostalo na brježnatih predelih stanuju i skupno do 500 plemenitih obiteljih imadu, koja svake godine 13. Prosinca (Dec.) na dan sv. Lucie skupa s prisjednici narednima i naslovnima po odvetih na pismu datih Komeša svojega, Vice-Komeša, bilježnike, kapitana, blagajnika i sve ostale svoje službenike izabiraju. Pravde od sudbenog stola Komeševa na varmedju zagreb. najprije, i odtuda zatim dalje na više sudove pošiljaju se. Glavno město občine ove, gdje se njezine pravice starinske čuvaju, je: *Lukavec grad*, u kojem (kako piše Izdenczy) kada se u starija vremena proti napadanju turskom zadosta već braniti nemogoše, oprose i zadobe od zapovjednika Medvedgrada 12 kanonirah; za koji se čin posle veoma pokajše; jer samo velikim trudom i požertvovanjem i to stopram 1553 godine grad svoj od Nikole Zrinjskoga natrag dobiti mogoše. — Drugo město je: *Velika Gorica*, gdje občina takodjer jedno zidano stanje imade; u kojem se manja spravišta dërže; u župnom ovom mjestu znameniti su najmre marvinski sajmovi na godinu višeputah. — Zatim: *Dubranec*, župno město u gorskom predelu. — *Vukovina*, *Buševci*, dva na poštarskom drumu ležeća sela; i druga ostala manje znamenita. — Buduć pako članovi občine ove kao plemići obvezani su polag dëržavnih pravah u boj iti, zato i svoju urednu vojsku iz domaćih plemićah sastojeću imadu, na koje čelu jedan kapitan i njegov naměstnik stoje. —

Nadalje poglavitia su města varmedje ove: *Severin*, jedno malo, na obitelj plem. Vraniczany spadajuće, s gradom na jednoj klisuri polag Kupe město; od ovog je prie

jedna posebna varmedja ime svoje nosila, koja danas sa zagrebačkom sjedinjena upravlja se. *Grobnik*, grad i gospodština obitelji grofa Batjani; ovdě je glasovito ono u dogodovštini našoj *grobničko polje*, na kojemu sloga i hrabrost Horvatska, Slavonska i Dalmatinska okrutne čete Tatarah, koji u ono doba čelu ugarsku zemlju biahu opustošili, nadvlada, *Kana* njihovog pogubi i ovako kralja Belu IV, kao i čelu Ugarsku od propasti izbavi. — *Moravica*, město polag Dobré potoka. — *Měrzlavodica*, u jednoj od velikih bėrdah zaključenoj dolini ležeće město; znamenito jednom staklanom. — *Ozalj*, gospoština i grad grofa obitelji Batjani. — *Brod*, glavno město s gradom jedne gospoštine, obitelji grofovah Batjani. — *Bosiljevo*, gospoština i grad grofa Nugenta (Nužana) sada srětno zapovėdajućeg vėrhovnog generala krajine horvatske. — *Lešće*, pod istu grofa Nugenta gospodštinu spadajuće město stoplicami dobri. — *Čubar*, grad i gospodština plemenitoga Paravića. — *Novigrad*, gospodština s gradom plem. *Mirka Haraminčića*. Sva ova města leže u gorskom, zapadno od Karlovca do rěčkog kotara produljenom varmedje kotaru, koji se najmre bliže mora visokimi i klisurastimi svojimi gorami i planinama odlikuje, što prama drugim stranam Horvatske veoma sěvernim vėtrom podvėrženoga i odtuda mėrzloga i neplodnoga načinja. Kotarom ovim lėpi umětni drum iz Karlovca u Rėku vodi, i drugi opet drum, koji pomorsku lůku Senj s Horvatskom bliže skapča. — *Slavetić*, gospodština i grad grofa *Jurja Oršića*, odkuda ista obitelj naslov svoj imade. — *Bėčica*, město polag Kupe, grad i gospoština prevrėdnog domorodnog starešine grofa *Janka Draškovića*. — Ovdě su napomenutja vřėdne dvě, od velikog i prostranog preděla znamenite obćine: *Draganić i Cvetković*, koje svoja posebna prava i slobode imadu.

Kerestinec, grad i gospodština obitelji grofovah Erdődy, na koju gospodštinu i velika strana od dobroga vina glasovitih okičkih gorah spada. — *Brezovica*, grad i gospodština

grofa Franje Gjulaja. — *Bèrdovec*, župa u ugodnom položaju, u kojoj su različitih gospoštinah pametiti vrjednigradovi: *Novi-marof*, *Lužnica* i *Januševce*, od kojih stražnji je u prekrasnom talianskom ukusu sazidan i u krasoti i u unutarnjem uresu jedan od najljepših Horvatske gradovah. — *Bistra*, grad i gospodština obitelji grof. Oršića. — *Stubica doljnja*, svojim na obitelj grofovah Sermage (Sermaž) spadajućimi i jako pohadjanini toplicami znamenito župno mjesto. — *Stubica gornja*, župno mjesto sa gradom i gospodštinom grofa *Juraja Oršića*. — *Bistrica*, sa glasovitom cèrkvom svete Marie majke božje, kamo u ljetno doba, osobito o Duhovih (Trojakih) i velikoj gospojini (velikoj maši) svake godine mnoge hiljade pobožnih Slavonacah, Magjarah, Štajeracah i od svih predelah Horvatske iz zavjeta putuju, i tako cèlomu mjestu ovomu, drugač u ne najbolje plodnoj okolici ležećemu, za poglavito uzdržanja srèdstvo služe. Mjesta ovoga opat i župnik danas je prevredni i obée cènjeni domorodni starešina *Ivan Krizmanić*. Ljepa ovdešnja cèrkva imade u svojoj blagajnici mnogo dragocènih od zlata i srebra zavètnih (zagovornih) darovah, i urešenje unutarnje starobienog načina cèrkve ove veoma je krasno. Tako na primèr pred velikim oltarom (žèrtvenikom) medju ostalimi jedna velika, od zlata načinjena svèćnica (lampa) visi, šta se samo u rèdkih, najbogatijih, nu ne u našoj domovini cèrkvah vidèti može. — *Zelina* ili *Sveti-Ivan*, tèrgovište s lepom župnom cèrkvom, ležeće na jednom ugodnom brèžuljku polag pošarskog drumah, koi iz Zagreba u Varašdin vodi, ima nèkoja lèpa i uredno sazidana stanja. — Vино je ove okolice od dobrote na glasu.*) — *Paukevec*, na veoma ogodnom brèžuljku ležeći grad s lepim vèrtom i još drugim na zabavu

*) U tèrgovištu se ovomu dana 3. Svibnja (Maja) 1842 po petoj uri u jutru porodi vatra, i oganj se tako bèrzo razprostirati stade, da je cèli sv. Ivan postao, žalibože, za uru i pó uglevje i pepeo; i iste zidane kuće sa župnom cèrkvom i tornjem izgoriše u tolikoj

služećimi predmeti grofa *Nikole Sččena*. — *Vugrovec*, župa i imanje biskupa zagrebačkoga, gdje nekoja jako dobra vina rastu. Čeli ovaj, zatim bližnji kašinske župe i opet polag moravačke župe preděl, koi se pod herbdom ovdešnjih, prama jugu okrenutih gorah u prijatnih brěžuljcih i dolinah razprostiru, vrėdan je, da se sa svojim od dobrote i tečnosti zdravim vinom napomene. — *Kraljevec*, gospodština i grad kaptola zagrebačkoga, pod koju i zagrebački kaptolski preděli spadaju. — *Božjakovina*, gospodština s lėpim gradom i polag vėrtovi grofa Jurja Draškovića. — *Bisag*, gospodština s gradom starobičnoga i prijatnoga stališa s lėpimi vėrtovi obkoljen grofa Draškovića. — *Šćitarjevo*, župno selo na ravnici, gdje se mnogi starinski rimski ostanci nalaze. Tako se od Konstantina velikog i drugih carevah mnogi novci zlatni, srebėrni i bakreni još i danas nalaze, iz čega se zaključiti može: da je ovdě neka znamenitia rimska naselbina stajala. — *Sesvete*, župno, prečastnoga kaptola zagrebačkoga město, gdje se znameniti maršeći sajmovi na godinu dėrže. *Jamnica*, kiseljak medju lozami i šumami na ravnici i u močvarnom jednom predělu ležeći, kojega se voda po Horvatskoj i Slavonii mnogo raznaša. U ostalom spada na upravljanje i vlast stališah varmedje zagrebačke. — *Pokupsko*, župno město, zatim grad i gospodština biskupa zagrebačkoga, leži blizu Kupe u jednoj pustoj i medju šumami položenoj okolici. — *Čiče*, župno město, grad i gospodština obitelji grofovah Erdödy, koja ovdě jednu šećernu od rėpe fabriku imade. — *Oberovo*, župno selo polag Save s lėpom cėrkvom na obitelj grofovah Erdödy spadajuće. — *Martinska Ves*, župno do 1000 stanov. brojeće, polag Save selo s lėpom cėrkvom na obitelj grofovah Erdödy

vatri. Od 80 kućah ostalo je samo 18 čitavih. Nu nešto radi prijatnog, na živahnoj poštarskoj cesti ležaja, nešto opet susėdnom milostinjom domorodne bratje podpomozeno, nadamo se, da će se za kratko vrėme opet k pėrvašnjemu svojemu evatućemu stališu povratiti.

spadajuće. *Gorica mala*, župno do 550 stan. imajuće město u prijatnom medju lěpimi brěžuljci ležaju, pol sata od Petrinje odaljeno i na biskupa zagrebačkog spadajuće. — *Sela*, s lěpom trima tornji providjenom župnom cěrkvom na kaptol zagreb. spadajuće město. — *Topolovac*, glavno město jedne velike gospodštine plem. *Mirka Kukovića*, gdje se četiri na godinu znamenita sajma dërže polag Save ležeće. — *Prelošćica*, župno selo polag Save do 1700 stanovnikah brojeće. — *Gošće* drugo, poldrugi sat od gornjega odaljeno župno selo s 1800 stanovnikah. Oboja ova, na gospodštinu Topolovac spadajuća i od najvećih varmedje ove selah, kuće sve uredno i skupa položene imadu, nu polag svega toga, žalibože, ipak nikakovom urednom učionicom providjena nisu.

2. U križevačkoj varmedji je :

Križevac, ili bolje Križevci, slobodan i kraljevski, i jedan od najstariih Horvatske varošah, gdje u stara vrěmena polag dogodovštine mnoga spravišta stališah i redovah Horvatske i Slavonie, dà i isti ugarski sabor (dieta) dëržan biaše, leži danas polag Glogovnice potoka i nęgda je jako utvërdjen bio, od čega se sada samo podértine nękih zaostaviših zidinah poznadu. Varoš je ovi svojom dosta produženom, nu uzkom slikom bez svake tērgovine i tako bez života broji do 650 kućah i 3200 stanovnikah. Ima stolicu istočno sjeđinjenog biskupa i od njega u najnovie doba utemeljeni stolni kaptol; jednu lěpu župnu cěrkvu, koja je prie monastirska bila, i jednu glavnu gradjansku učionicu. Od zgradah obćinskih jesu: varmedjska, zatim varoška kuća i lěpo biskupa ovdešnjeg obitalište, nękoji plemići i domaći gradjani imadu takodjer ovdě nękoliko lěpih i uredno sazidanih stanjah i jedna varmedjska, a druga varoška svilana (fabrika od svile) ovdě postoji. U Križevcih je društvo domorodno ilirsko pod imenom *Kasina*, koje plemenitu naměru

imade, da sředstvom ovim prosvětjenje i razplodjenje narodne literature umnoži. — *Koprivnica*, slobodan i kraljevski, od stariih već vrėmenah obstojeći, polag istoga imena potošca ležeći i starimi zidovi obkoljeni varoš; ima lėpu župnu cėrkvu, 750 kućah i 2700 stanovnikah, zatim glavnu jednu varošku učionicu. — *Ludbreg*, město s najvećim od svih Horvatske, 3 kata visokim gradom i lėpim vėrtom obkoljenim kneza Filipa Batjana. — *Rasina*, župno, na ravnici do 800 stan. brojeće město, zatim grad i gospodština plem. *Mirka Inkeja*. — *Kalnik*, župno město, polag na bėrdu leže podėrtine glasovitoga i tvėrdoga nėgda kalničkog grada, u kojemu je *Sigismund* car i kralj sa svojom suprugom Barbarom iz obitelji grofovah Celjskih nėko vrėme stanovao, i zato se još i donas odtuda *kraljevska palača* imenuje. Cėla okolica ova dobrim svojim vinom daleko je na glasu. — *Raven*, župno město s gradom i lėpim vėrtom plemenite i domoljubne obitelji Zdenčajah. — *Gradac*, župno město, gospodština i grad s lėpim vėrtom biskupa zagrebačkoga. — *Bukovec*, župno město, zatim grad i gospodština grofa Draškovića. — *Vėrbovec* i *Rakovec*, dvė župe bližnje s gradovi, prie na izumėrvšu već obitelj grofovah Patačić spadajućimi, sada pod upravljanjem kr. komore. — *Glogovnica*, župno město od 400 stan. na biskupa križevačkog spadajuće polag istoga imena potoka, koi ovdě varmedju od vojničke krajine dėli. Velika i prostrana ovdešnja cėrkva bila je prie manastira, koi je takodjer prie ovdě bio. — Zatim znatan je još u varmedji ovoj glasoviti i prostrani preděl *Moslavina* zvani, koji jedan cėli varmedjski kotar naćinja i na obitelj grofovah *Erdödy* spada. Kotar ovi je od sėverne strane istoga imena gorami pokrit, pod kojimi se na južnoj strani duž imenovatih gorah u lėpo poniženih brėžuljcih od zapada prot istoku više nego četiri sata dugo pružaju k jugu, i tako prema suncu okrenjeni lėpi i glasoviti moslavaćki vinogradi, koje jošte *Klaudius*, rimski car, zgodan za njih položaj znajući pėrvi saditi dade, i odtuda

se preděl ovaj čeli pod imenom; »*Mons Claudius*« još pod Rimljani tako od njegovog imena nazivao. Vино predělah ovih osobitom svojom jakostju odlikuje se, od kojega naposeb u jednoj okolici stalnom svojom černoćom i sladjinom glasovito vino napomenuti je vrėdno. — U srėdi spomenutoga kotara i dolnjem već predėlu leže na blizom medju krasnimi brėžuljci tri grada: *veliki, srėdnji i mali*, prinadležeći obitelji grofovah *Erdődy*. Pod rečenimi gradovi pruža se sada kao i duž čelog ovog vinogradskog predėla južno stranom malo brėžuljasta, stranom pako ravna okolica, koja od početka velika i bogata iz trih, župah sastojeća sela, zatim dalje lėpu hrastovu, tja do Lonje potoka produljenu šumu imade. Od selah kotara ovog moslavačkog znatnia su: *Voloder*, župno selo 950 stanovnikah; drugo *Gračenica* do 1000 stan. imajuće. — *Osekovo*, s lėpom župnom čerkvom na jednom ugodnom brėžuljku do 1050 stan. brojeće selo; drugo na istu župu spadajuće *Potok* selo, do 1100 stanovnikah; tretje takodjer *Stružec* selo do 850 brojeće stanovnikah. — *Ludina*, župno selo do 740 stan.; drugo pod istu župu *Okolji* selo do 750 stan. imade. — Zatim u brėžnatom predėlu ležeće selo *Jelenska*, ima župnu čerkvu i do 800 stanovnikah. — Na istočno-južnoj pako strani kotara ovoga pruža se ona toliko poznata, najmre u novie vrėme glasovita ravnica *Lonjsko-Polje* nazvana, koja se po velikoj strani kotara istoga i bližnje topolovačke gospodštine zemljištu, zatim stranom u Požežkoj varmedji i Gradiškoj regimenti razprostire, preděl čeli ovaj kao i ostali svi ovdě nuz Lonju ležeći krajevi svaku skorom zimnu dobu vodom poplavljen stoji, koje pako vrėme nebrojeno mnoštvo svake vėrsti vodenih pticah, kao: labudovah, divjih gusakah i vodenih bělih lastavicah, popkovah, kokoških, mnoge vėrsti velikih i malih šljukah, zatim orlovah, kao tamošnjih pticah lovacah, žerjavah i takodjer svojim skupocėnim perjem zvanih ragerah imade; poglavito pako vide se nebrojena jata mnogovėrstnih divjih racah, koje osobito

ondašnji stanovnici po mrežah nastavljenih, i za taj posao priredjenih, višeputah u velikom broju poloviti znadu. Prostor samog ovog polja, na kojem nikakva dèrveta neimade, iznaša više od 40,000 jutarah i buduć se navadno u jesen i u prolétju najviše poplavlom Save i odtuda Lonje vodom napuniti obiçaje, naravno je, da tako i zemljište kao svake godine poplavljeno i odtuda nagnojeno plodnosti svakoj, poglavito žitka, i nad istim banatskim biti mora prijatno; što inače poljodèljac bez straha, da sèmena i truda neizgubi, ploditi nemože. Bivaju ipak pokušenja, lètni žitak po viših predèlih posèjati, kojemu ako suho lèto srètno nadojde, trud svoj bogato naplatjen zaisto svaki imade. — Odbori i komisie kraljevske poradi toga već višeputah biahu, kako da se polje ovo osušiti i Horvatskoj i Slavonii bogata ova žitna blagajna otvoriti može; nu ipak sve bez uspèha; jer najnovie vrème kraljevska komisiia pod predsjedniçtvom presvètlog *Mirka Inkeja*, punog preduzetja i marljivosti muža imenovana, posla se je ovog sasvime energiçki i živahno poprimila, naçin osušenja najvišemu mèstu predložila, i sva srèdstva cilju tomu primèrna već je odabrala, koja ako i na dalje tako uspèšno naprèdovala budu, u kratkom vrèmenu za nèkoliko samo godištah çèlog ovog predèla osušenju nadati se možemo. —

3. U Varaždinskoj varmedji :

Varašdin, slobodan i kraljevski varoš, položen je u ugodnoj i plodnoj, od zapada i istoka gorami zakljuèenoj ravnici, i četvèrt sata od Drave potoka udaljen, preko kojega jedan lèpi i ne od davnog doba opet iz nova naçinjeni most odtuda u çèlu Ugarsku i Beç vodi. Varoš isti dèli se u unutarnji i predvaroše. Unutarnji opet varoš dèli se na gradjanski i gradski varoš: k ovomu spada starinska tvèrdjava, danas »grad» zvana, još i sada bedemi i šanci utvèrdjena. Grad ovi jest vlastitost obitelji grofovah Er-

dödy, kojih vlastitosti je takodjer jedna manja strana varoša podvèržena. Čeli pako varoš ima do 1000 kućah i 10,000 stanovnikah. Ulice unutarnjeg varoša dobro su potaracane, i nekoliko lèpih kućah imadu; na okolo ovog opet pruža se prostrani predvaroš, koji takodjer nekoliko lèpih kućah imade. Cèrkvih deset imade, od kojih je najveća nègdašnja Paulinska, sada učilišna i gymnazinska cèrkva, zatim sv. Nikole župna cèrkva. Od ostalih zgradah odličnie su: varmedjska lèpa kuća, varoška kuća s tornjem i na njemu bijućom urom providjena, kuće biskupa i kaptola zagrebačkog, lèpa i velika kuća obitelji grofovah Draškovićah i mnoge takodjer druge plemićah i domaćih gradjanah prostrane i uredno sazidane kuće. Ovdè kolegialni kaptol Začesanski iz 8 članovah sastojèci stoluje; zatim je jedna gimnasia, jedna gradjanska glavna učionica, jedan duvnah (opaticah) uršulinskih manastir s učionicom dèvojakah, jedan franciškanski i jedan kapucinski manastir, i jedna gradjanska bolnica. Varoš ovaj ima jednu svilanu, jednu glasovitu fabriku burmuta, koja svoje proizvode daleko u inostrane dèržave razpošilja i jednu tiskarnu s litografijom iliti kamenopisnom tiskarnicom. U varošu ovomu sastavilo se je pèrvo čitaonice ilirske društvo, koje do danas već iz mnogobrojnih članovah sastojèće silno na procvétanje narodnog pismenstva dèluje. Šetališta gradjanah jesu: grofa *Draškovića* i *Pasta* tèrgovca vèrti; u okolicu varoša ovog dobro raste vino.*) — *Kneginec*, župno mèsto s 400 stanovnikah na vlastitost varoša Varašdina spadajuće, gdè polag dogodovštine Andria II. u uzu zatvoren bijaše. — *Toplika ili Varašdinske toplice* zvano tèrgovište ju-

*) U bližnjoj Varašdinu, zvanj kuršanskoj šumi vidi se spomenik nad grobom Zrinjskog, bana horvatskog, (o kojem veli Bombardi p. 89: a nescio quo apro interfectus) od dana 28. Studenoga 1664 pokojnoga; sastoji ov iz dva četverouglasta kamena, koji za podnožje služe kamenitomu, hvat i nešto višjemu stupu, s nadpisom.

no-istočno od Varašdina, tri sata od njeg odaljeno s lepim gradom. Ovo je vlastitost kaptola zagrebačkoga. Toplice ovdašnje su jako dobre, koje su više stolétjah i još pod Rimljani poznate bile, i koje se u létno doba od mnogobrojnih iz Ugarske, Štajerske i daljnih krajevah i odličnih gostovah pohadjaju, jesu vlastitost takodjer kaptola istog, koji ovdě god. 1822 za pristanište i priličnost prihodnikah prelěpa i kasnie prostrana stanja velikimi troškovi načiniti dade. — *Vinica*, tèrgovište župno s lepim gradom grofa *Draškovića*, ima do 700 stanovnikah, i svojim dobrim vinom, odkuda i najlaglje ime nosi, daleko poznato. — *Petricianec* takodjer župno tèrgovište i na grofa *Draškovića* spadajuće. — *Krapina*, u staro vrěme znameniti Horvatske varoš, leži u veoma romantičkoj, lepimi bėrdi zaklopljenoj dolini, danas tèrgovište, koje svoj posebni magistrat i do 800 stanovnikah imade. Dvě cėrkve, jedna župna, druga franciškanska s manastirom i tretja polag na bližnjem bėrdu »*Tėrški vėrh*« zvanom gđe se u vrěme proštenja sajmi dėrže sv. Marie majke božje Jeruzolimske, na koje obližnji Štajerci i Horvati dolaziti običaju, glasovita, i jedna porcelanska fabrika jesu što se znatnieg ovdě napomenuti može. Polag na bėrdu leže podertine starinkog i nėgda glasovitog krapinskog grada, o kojem po svih slavjanskih dėržavah pripovėst ova vlada, da su tri brata: *Čeh*, *Leh* i *Meh*, ostavivši svoj zavičaj u sėver sa svojimi četami otišli i tamo kod rodjene bratje slavjanske tri dėržave utemeljili: *Čeh* česku, *Leh* poljsku, a *Meh* moskovsku dėržavu. Ovu povėsticu naroda slavjanskog takodjer i nėkoji napominju pisci. Česi kad slučajem dovle dopru, običaju stari grad pohoditi i za uspomenu nėkoliko kamenčićah sobom ponesti. — Dva sata od Krapine odaljeno leži pod jednim bėrdom župno mėsto *Krapinske toplice* i s toplicami toga imena poznato. — *Sutinsko*, takodjer od toplicah, na obitelj grofovah Sermage spadajućih poznato mėsto. — *Radoboj*, župno mėsto, istočno od Krapine ležeće i bogatimi svojimi ru-

dami, od sumpora (žvepla), koje su od najpoglavitiijih Europe i zaisto najbolje u carstvu (od 100 funtih rude dobie se 90 funtih čistog otopljenog sumpora) glasovito. *Klanjec*, město od 800 stanovnikah s monastrom franciškanskim i poděrtinami starog i glasovitog nęgda *Cesargrada*. — *Gerovec*, město, gdě se mnogo zemljenog sudja napravlja. — *Lober* s lępim u jednoj zaklopljenoj dolini i od najvećih Horvatske gradovah obitelji grofovah Keglevićah; — *Začretje* ili *sveti Križ* leži na jednom prijatnom i zdravom bręžuljku s lępom župnom cęrkvom i gradom obitelji grof. Sermage; izgled odtuda na bližnje bręžuljke i prostrane doline okolice ove jest prekrasan. — *Lepoglava*, s lępim gradom i lępom župnom cęrkvom, gdě je nęgda glasoviti okolica ovih monastir bio, nu danas je gospodština kolegialnog kaptola čazmenskoga u Varašdinu. *Klenovnik*, gospodština sa starim i velikim gradom grofa *Gjüre Draškovića*. U gradu ovomu pod nękojimi od obitelji ove Bani stališah horvatskih nękoja spravišta iliti sabori dęržani biahu. — *Trakoštjan*, stari na istu obitelj Draškovićaah spadajući grad i gospodština, odkuda ova i naslov svoj imade. — *Bela*, s poděrtinami staroga grada, u kojem se Bela IV. kralj ugarski, kada je pred Tatari u Horvatsku pobęgo, jedno vręme zaderžavao. — *Pregrada*, město s lępom u novie vręme dovršenom župnom cęrkvom. Ovomu blizu opet na drugom bręžuljku je *Gorica*, grad i gospodština obitelji grofa Keglevića. — *Novi Marof*, lępi grad i gospodština obitelji grofa Erdödy. — *Kenjščina*, grad, župno město i gospodština biskupa zagrebačkog. — *Kostel*, župno město s poděrtinami na bęrdu ležećeg starog i nęgda jakoga grada. — *Belec*, župno město s gradom na plem. obitelj Rukavina spadajućim; zatim s poděrtinami starinskog istoga imena grada znamenito. Iz okolice ove mnogo se melinskog (za vode nice) kamenja na dolnje posavačke strane pošilja. — *Tuhelj* župno, u veoma romantičkom, lępimi gorami i dolinami napunjenom predělu, ležeće město. — *Horvatska*, lępi grad

i gospodština, prie na izumèrlu obitelj grofovah Ratkaj, koi veću stranu predèlah ovih posèdovaše, spadajuće; danas vlastitost obitelji Otenfelsa. — Predèl ovaj, u kojem medju ostalimi, gore već rečenimi, i dva ova stražnja mēsta leže, je tako zvano *gornje Zagorje*, i šta se lēpote, divnosti narave i zdravog njegovog zraka tiče, veoma mnogo zanimivog za oko putnika imade. Ponosita ovdešnja bērda i klisurasti ovih nēki veličanstveni prizori, odkuda tolika vrēla, zdravi zviranjki pod zemljom izniču, k tomu zatim krasne, mirisnimi i dišućimi travami pokrivena i prekrizano razprostērte ovdešnje doline, svuda opet po lēpih brēžuljcih kao i ravničnih i dolinskih predèlih snažni gradovi i druga obitališta položena, podaju motrećemu oku jednu u najvišem smislu zanimivo promēnljivu narave dražesnost, koja se svakim pravom i s najodličnijiimi Švajcarske zemlje predèli prispodobiti može, i cēli kip ovdešnjeg različitih predmetaht suglasja takov je, da mu se svaki, koi i što za lēpotu narave ćutjenja i ukusa imade, dovoljnim povodom ganjen diviti mora. —

4. Medjimurje.

Poluotok ovi, *Medjimurje*, medju Murom i Dravom potoci ležeće, spadao je u pērvanja vrēmena k Horvatskoj, naposeb pod Varašdinsku varmedju, kada pako Zrinjski grofovi, kojih je cēli ovaj poluotok kao pod grad Ćakovec spadajuća jedna gospodština bio, pod austrijskom kućom i vērhovni župani Saladske varmedje postaše, predèl ovi medju Murom i Dravom kao vlastitost i gospodštinu svoju tada od varašdinske varmedje odcēpiše, i k svojoj ga, od koje vērhovni župani biahu, priklopiše, od kojega zatim vrēmena neprestano pod Saladskom varmedjom ostade. Lēpi ovaj murski poluotok dēli se u gornju i dolnju stranu: u gornjih svojih stranah imade brēžnate i neravne predēle, gdje po nēkih okolicalah osobita i posebnom svojom slastju i

vrédnostju glasovita vina rastu. Tako se ovo najbolje u *Lectinskoj gori* više *Beča* proizvodi, kojega se dobre lètine vedro po 15 do 20 forintih u srebru prodaje, i koje se s Luttenbergskim, Menješkim i Šomlavskim uzporedit i s Tokajskim prisposodbiti može. Zatim u gornjem Medjimurju blizu Sèrdišća je znamenito mjesto tako zvano *Peklenica*, gdje se kamenito ulje (*Steinöhl*) dobiva, a droždji se od njega pod imenom *Kolomaz* za mazanje kolah upotrèbljavaju. U gorah ovih ima takodjer kamenitog uglevja, železa i nešto drugih rudah, zatim u pèsku Mure; nu više u Drave zlato se nalazi, odkuda naposeb Dubravčani znatan novac za iznoseće zlato dobivaju. Plodnostju žitka krajevi ovi brèžnati nisu toliko poznati, nu time su bolje južne i dolnje poluotoka ovog ležeće ravnične strane ovim i preobilno nadarene. S plodnostju krajevah ovih nijedan se od cèle Ugarske predel sravniti nemože, zemlja ovdè je cerna, masna i pèrhka i tako svakoj plodnosti najbolje prijatna. Ovdè poljodèlac dvostruko, trostruko više nego u predèlih Horvatske i mnogih Ugarske dobije; ali tomu i poslenost i bolje obdèlavanje ovdešnjih stanovnikah mnogo dopri-naša. *) U mnogih se ovih plodonosnih oranicah po dva

*) Plodnost ovih oranicah pored marljivosti u obdèlavanju pripisuju mnogi iste zemlje kakvoći, koja se ovdè, kao u Nilskoj okolici, sasvime cerna nahodi; zato se daklem kao zaostavši mulj od mora smatrati može. Na to im je povod dalo *Plinia izgubljeno bèlo more*, koje se je u ovoj okolici i podravini, u savezu stojeć s *Balatonom*, kroz Baranjsku varmedju, Slavoniu i Banat do cernoga mora protezati imalo. Mnènje svoje osnivaju, izvan povèsti i dan danas u ustih prostoga puka o tom živeće, na nadjenoj rèpnoj kosti od strašno velike ribe, i na drugih velikih kostih, koje se u Čakovačkom gradu viditi mogu; — i na tom, što se je kao drugdi, tako i u Legradu, kad su farni (župni) zdenac kopali, u dubljini od dva hvata korenje od tèrstine našlo . . . Nu to veće izraživanje i zaslužuje i potrebuje! Pod suncem ništa nije stalnoga, — gdje su nègdà béli gradovi stajali, onuda sada bistra voda teće! —

Stèpan Milnarić, Medjimurac.

puta na lěto sije svake věrsti žitak od pšenice do prosa, i *virginički* tako, kao što i duhan zvani *tatar* raste. — Stanovništvo ovo, koje tako majka narav svim izobiljem domaćih proizvodah nadari, da ovo susědnu Štajersku, Krajsku i. t. d. kruhom providjuje, i děla svoja radostno obavlja, narodne horvatske pėsme, najviše od Zrinjskoga pėvajući, spada k svěrži ilirsko - horvatskog naroda, s kojimi skupa narěčje i jedne obiçaje imade, od kojega su takodjer stabla mnogobrojne naselbine po bližnjih ovdě ugarskih varmedjah udomaćene. Stanovnici se poluotoka ovog najvećom već stranom od svih gospodskih teretah odkupiše, jedni sa svime, drugi pako u opreděljenom novčanom platjanju, i jer nisu kmeti, nego slobodni ili arendatori, tako i slobodnie dišuć i polja kao vlastitosti svoje bolje obradjuvaju; tako naposebne občine svoj vlastiti upravljajući magistrat i kod ovog službenike, nu oblasti druge prošnje sudu podložen imadu. Pěrví povod k odkupljenju ovom dade, kada god. 1795. svim stanovnikom okolice ove, osim tergovištah, koja već prie slobodna biahu, od blage uspomenne grofa *Gjüre Festića* bi ponudjeno, da se sa svim odkupe, i novce za 24 godine polože; uslěd čega se mnoga, i sva tako rekuć znatnia sela odkupiše. — Ceste za medjusobna na poluotoku ovom občienja veoma su vrědne i pėsksom dobro posute. Župe 22, sve pako lěpe, někoje i velikolěpno sazidane cěrkve imadu, osim mnogobrojnih opet drugih i takodjer lěpih podžupnih cěrkvah, koje pod duhovnu biskupie zagrebačke oblast spadaju. Ja takodjer izpověditi mogu, da sam kotar ovi pohadjajući već několiko putah od njegove plodnosti, krasote i urednosti oćaran bio. Pověršje zemljišta poluotoku ovog 16 □ miljah iznaša, gđě 58,000 pućanstva i odtuda 3,625 na jednoj □ milji imade, polag čega k najbolje naseljenim Ugarske kotarom spada. Konji ovděšnji dobri i lěpi mnogo se traže, šta predělu ovomu znameniti dohodak prinaša. Města velika, uredno i dobro ustrojena, i u obće lěpa i snažna imadu sta-

nja. — Od ovih tèrgovišta i ostala znatnia mèsta jesu: *Čakovcc*, tèrgovište, lèpimi urednimi kućami providjeno, dva sata iztočno od Varašdina ležeće, ima franciskanah monastir, koi i župe ove upravljanje pod sobom imade, i 1,500 stanovnikah. Grad ovdešnji stari i nègda dobro utvèrdjeni, vlastitost danas obitelji grof. Festetića; u pèrvia pako vrèmena glasovitih Zrinjskih grofovah, pretèrpio je u prošastnosti nèka nasèrtanja Turakah. — *Nedelišće*, župno tèrgovište, prèko 2,000 stanov. brojeće. Mèsto se ovo iz pèrvih vrèmenah kao znatna kolèvka preporadjajućega se knjiženstva ilirskoga spomenuti mora. Ovdè iz utemeljene oko 1568 godine tiskarne razmi mnogih do nas nedospèvših, horvatskih knjigah, *Tripartitum* Verbóciev god. 1574 u horvatsko-slovenskom prevodu od *Ivanuša Pergešića* na svètlo izidje, i Jurju Šubiću Zrinjskomu, neumèrloga Nikole Sigetsckoga sinu, posvetjen bio. — *Štrideva*, župno mèsto, u koje predèlu glasovito medjumursko vino raste. — *Goričan*, župno 2550 stanovnikah brojeće mèsto. — *Dubrava*, župno mèsto takodjer 2550 stan. brojeće. — *Kotori*, snažno župno tèrgovište s 2400 stanovnikah. — *Sveta Helena* u jednom veoma prijatnom predèlu ležeće, nègda monastir i cèrkva, danas pako grad i imanje plem. obitelji Kneževićah. Ovdè se glasoviti najmre od lèpih konjah sajmi dèrže, koji se iz svih ovih predèlah, kao takojer iz daljniih unutarnje Ugarske stranah amo na prodaju dovode. — *Prelok*, snažno uredjeno tèrgovište s lèpom župnom cèrkvom, ima prèko 300 većom stranom iz tvèrde gradje sazidana i nèkoja takodjer ugledna stanja, i 2800 stanovnikah. Ovdè je jedina u Medjimurju svilana (svilna fabrika), u kojoj se mnogo svile prede. — *Podturen*, nègda *Turnišće*, tèrgovište u srèd Medjimurja ležeće, s dèrvenim prèko Mure mostom. Ovdè je nègda glasovita, u vrème Rakocièva rata uništena tvèrdjava bila. — Vide se još golemi nasipi, u gotièkom štilu sazidana cèrkva, zvono gotièkim pismeni urešeno od god. 1168, vèrlo ugodan glas imajuće. — Ovdè se mnoge staro-

davne dragoc̄nosti izkapaju, nu žalibože, město u Zagreb, odaslana su većinom u magjarski muzeum u Peštu; něka se viditi mogu kod tamošnjeg visokoučenog župnika i začastnoga kanonika *St. Galovića*. — *Legrad*, slobodno tērgovište, leži u kutu na granici saladske, križevačke i šomodjske varmedje, kod utoka Mure řeke u Dravu; pol drugi sat od Koprivnice, pet satih od Varašdina i tri sata kroz dravski s Murom sjedinjeni brod od Kaniže odaljeno. Legrad ima u zemljištu svojem do 16 hiljadah ralih; nu žalibože većom stranom povodnjam tako izvērzenih, da još pod Leopoldem I. i kasnie višeputah predloženja načinjena biahu, da se naselbina čela ova u koji drugi preděl prenese. Danas Legrad jednu katoličku župnu, vele umětno sazidanu cěrkvu, zatim jednu kapelu i jednu novo zidanu evangeličku cěrkvu imade. Ulice niti su dobro uredjene, niti mnogo lěpih kućah imadu, i to jedino poradi prevelike pogibeli čestih povodnjah. Od oběrtnosti napomenuti se može, da se ovdě najbolji kruh, najbolje kotarice i glasoviti, različito izrězkani i izkitjeni nožići dobivaju. Stanovnikah 2000 katoličkih i 300 evangeličkih imade, u historičkom pako obziru mnogo je znatnii Legrad. Ovdě takodjer kao i s cělím Medjimurjem vladali su Šubići Zrinjski — i ovi su bili poradi važnosti města Legrada, kao jake něgda tvěrdjave, od koje se danas samo nasipi vide, i svojim položajem kao ključa u Horvatsku i Štajersku — Legradski vėrhovni kapitani. Město ovo je višeputah turskom napojeno kervjom, odkuda se i danas još oranica nuz Dravu ležeća zove *Tursko grobje*; poglavice od Legrada još se danas vojničkim načinom nazivaju, kao sudac *kapetanom*, prvi zakletnici *vojvodami* pěšačkimi i konjaničkimi i. t. d. — Kod broda ili prelaza překo Mure *Kakinjom* nazvana, vidi se město umětno priredjeno, gdě glasoviti *Novi Zrinj* tvěrdjava stajaše, i ne daleko odtuda pije se još i sada iz Zrinskovoga zdenca voda. — Zatim su medju ostalimi još mnogobrojna, lěpa, i skorom sasvime iz tvěrde gradje podig-

nuta i napomenuti vrédna sela, kao: *Demašovec*, *Kraljevec*, *Čekovec*, *Goričan*, *Hodošan*, *Draškovec*, *Vidovec* i *Cirkevljane* tako nazvane od cirkvenikah (templarii), koji ovdè i u *Macinci* i *sv. Martinu* u *Pomorju* obitavahu. U svakom ovom mjestu vidi se još gotička, iz 11. ili 12. vjeka sazidana cèrkva; i mnoga druga: jer gdje na 16 □ miljah toliko pučanstvo stanuje, tamo i mnogobrojna sela biti moraju. —

Rěčki kotar, ili ugarsko-horvatsko primorje.

Pod Rimljani spadaše kotar ovi pod *Liburniu*, koja je takodjer strana starog *Ilirika* bila, kasnie po razděljenju rimskoga carstva dojdù okolice ove pod istočno carstvo, kojemu zatim pod *Niceforom* carom *Karlo veliki* okolice ove otme i nje posebnimi vojvodami ravnati dopusti, koje pod zaštitom franačkom, jedno vrème zatim opet nezavisne pod horvatskimi vojvodami biahu, dokle se *Krešimir* god. 900 kraljem svih ovih okolicali nenačini kojega je kolèno kasnie preko 100 godištah ovdè upravljalo. Zatim patriarke od *Aglara* (*Aquileja*) dèržaše u ime zaloga predèle ove, i poslé opet *Fridrik III.* car mjesto ovo 1471 za sebe kupi. Zatim pod dvornim tèrgovačkim savètom u *Tèrstu* sèdećem, kotar ovi, pod kojim i cèli na *Austriu* spadajući primorski kotar biahše, povratjeni su opet krajevi ovi k ugarskoj kruni. — Pod *Mariom Teresiom* načinjena je bila za okolice ove *Severinska varmedja*, koje vèrhovni župan skupa i ravnatelj morskog kotara bio jest; varmedja ova sastojahše iz trih kotarah: *Morskog kotara* (*Processus maritimus*), *Kupskog kotara* (*Processus Colapianus*) i *Brodskog kotara* (*Processus Brodensis*). Zatim opet *Josip II.* car odredi, da nuz more ležèći krajevi kao *Rěka*, *Bakar* i *Kraljevica* pod tèrgovački posebni morski kotar spadaju pod imenom (*Littorale Hungaricum*) i svojega posebnog ravnitelja imaju, ostala tri kotara od severinske varmedje u dva kotara sjedini: kotar morski i kotar prèkokupski (*Processus maritimus* i *Trans-*

Colapianus) ove k zagrebačkoj varmedji pridruži, i tako severinska varmedja prestade. — Danas kotar ovi pod nijednu varmedju nespada, nego posebnog svojeg ravnitelja (gubernatora) imajuć, jedan morski za ugarsku tērgovinu kotar načinja, kojeg ravnitelj kao i varoši ovdešnji na sabor ugarski i kraljevinah sadruženih s odvētom pozivaju se. — Glavno mēsto cēlog ovog kotara morskog tērgovačkog, koji od 6 □ miljah prostora zauzima i 31,000 stanovnikah imade, jest *Rēka* (Fiume, Flumen), slobodan i kraljevski varoš, ležeći u jednoj uzkoj kamenitoj dolini kod nauštja potoka, koji se u gornjem svojem predēlu Rēčina, u varošu opet i tako dolnjem predēlu *Fiumera* imenuje. Sastoji iz novog i starog varoša, koji zajedno uzeti do 1100 kućah i 9000 stanovnikah imadu. Stari varoš leži na jednom višem mēstu i neukazuje se prijatan; jer su ulice uzke, stērmaste i ne redne i prostim samo pukom naseljene. *Novi Varoš*, polag mora ima prijatan pogled, široke, dobro uredjene ulice i mnogo uglednih kućah; ulice su i pred kućami svuda lēpim četverouglastim kamenom dobre potaracene. — Od cērkvah najpoglavitia je glavna svete Marie, koja je i župna varoška i skupa kolegialnog Rēčkog kaptola cērkva, bogato svake vērsti mramorom ukrašena. Godine 1827 i 1828 veličanstveno je obličje (frontispicium) dobila. Zatim lēpa cērkva svetog Vida (nēгда Jesuitah) na način i spodobu cērkve »*Maria della salute*» u Mletcih ustrojena i mnogimi lēpimi dēli po mramora ukrašena. Od ostalih sgradah: lēpo i veliko stanje kasina, u kojega je pērvom podu prelēpo varoša ovog kazalište; zatim obitalište Ravnitelja ovdešnjeg kotara, varoška kuća i druge nēkoje tērgovačke i gradjanske ukusno ustrojene kuće. Rēka je stolica ovdešnjeg kraljevskog ravniteljstva, jednog tērgovačkog i mēnbenog suda, morskog konsulata i jednog nadzirateljneg magistrata od zdravja (Sanitätsmagistrat); varoš ovi nadalje ima jedan gimnazij, jednu glavnu gradjanku učionicu, jedan kapucinski manastir i opet drugi kaludjericah (opaticah) benedik-

tinskih samostan sa učionicom dĕvojačkom, jednu Lazaret-
nu i Kontumaca kuću, jedno god. 1822 ustrojeno društvo
i jednu gradjansku bolnicu. Sada se u Rĕki slĕdeće fabrike
nalaze: od papira 1, od duhana ili cigarah 25, od klobu-
kah 3, od voštanih svĕćah 2, od pomorskih sidarah (len-
gerah, maćakah) 2, od špirita 10, od šećera 1, od kožah
6, farbarie 2, fabrike od čokolade 2, svega ukupno 62. —
Najveća je tĕrgovina Rĕke s dĕrvi, ugljevjem, žitkom, ko-
nopljem i spodobnimi unutarnje Ugarske proizvodi. Mĕsta
razveselenja jesu: ugodna, lĕpim dĕrvljem zasadjena pro-
menada (šetalište) i na kraju ove jedan občinski vĕrt Leo-
glieto ozvan, s jednom lĕvorovom šumicom. — *Bakar*,
(Buccari) slobodni morski varoš na podnožju jednog bĕr-
da; ima slobodnu luku, vlastiti svoj magistrat, glavnu jednu
gradjanku učionicu i 2100 stanovnikah, koji se ribariom
i po nešto morskom tĕrgovinom zabavljaju. — *Novi*, tĕr-
govište polag mora i ogulinske krajine, ima malu luku, 400
kućah i prĕko 2000 stanovnikah. — *Kraljevica* (Porto-Re)
tĕrgovište s 1200 stanovnikah, s dobro uredjenom i dvĕ-
mi gradovi obranjenom lukom, koju Karlo VI velikimi troš-
kovi za najveće morske brodove prirediti dade, nu da-
nas se malo pohadja. Stanovnici se najviše s ribariom za-
bavljaju. — Na jednom kod Rĕke povišenom bĕrdu stoji sta-
rinski grad *Tĕrsat* (Tersactum) nĕgda glavno Frangepanske
obitelji pribivalište. 411 kamenitih stupaljah (skalinah, šten-
gah) vodi na isto ovo bĕrdo, na kojemu je danas jedan fran-
ciškanski od frangepanske obitelji utemeljen i velikimi po-
vlasticami providjen manastir s glasovitom cĕrkvom sv. Marie,
majke božje Lauretanske, kamo iz svih ovih primorskih
predĕlah i daljnih Krajnske krajevah pobožni svĕt pu-
tovati obiĕaje. — *Drĕga*, glasovitim istog imena vinom daleko
poznato selo. — *Cirkvenica*, ne daleko od vinom bogate do-
line, *Vinodol* zvane, ležeće mĕsto. —

Vojnička Horvatska.

Karlovačka tako zvana krajina, i pèrva od svih ostalih granicah ustrojena, danas se u četiri regimente dèli: Ličku, Otočku, Ogulinsku i Sluinsku regimentu; gdje poglavitia i pamtenja vrèdnia mèsta jesu:

1. U Ličkoj regementi:

Gospicè, tèrgovište i glavno regimente ove mèsto, i stolica brigadnog od ove i Otočke regimente generala, leži polag potoka Novčice, na dalmatinskoj cesti, ima jednu glavnu mužku i jednu dèvojačku učionicu i prèko 1400 stanovnikah, — *Karlov Bag* (Carlobago), morski varoš (koi se u stara vrèmena *Srissia Stripa* i poslè *Bag* zvao), u pèrvia vrèmena bio je varoš ovi grofovah Kèrbavskih, koji mu slobodnosti pokloniše, od Matie kralja 1481 potvrđjene. Varoš ovi bio je 1525 upravo na pokladnji dan od Turakah napadnut, oplènjen i porušen. Pod *Karlem IV.* mèsto se ovo opet podigne, i zato od njega na mèsto samog pèrvašnjeg imena *Bag* — sada s pridavkom *Karlov Bag* nazvato, i Maria Terezia 1757 dade mèstu ovomu posebna štatuta (uredbe), i polag ovih bihu 1760 gradjani ovdešnji uvedeni u svoja pèrvanja prava. Poslè biše karlovačkoj krajini pridruženi 1716, bivši prie jedno vrème pod Tèrstjanskim tèrgovačkim nadzirateljstvom. Varoš ovi u jednom jako uzkom, bèrdi i morem zaklopljenom prostoru leži, ima do 200 kućah i 900 stanovnikah, svoj posebni magistrat, jednu lèpu župnu cèrkvu, jedan kapucinski manastir, jednu varošku učionicu i jednu luku, koja je dosta velika i duboka, nu malo tèrgovine imade. — *Dobroselo*, selo do 900 iztočnih kèrstjanah brojeće, u kojem kordonski regimente ove zapovèdnik (major) stanuje. U stražnjem austriansk-oturskom boju bio je ovdè veliki tabor (logor, La-

ger) vojske, od kojega se ostanci još vide; i u bližnjem bèrdu *Lumbardenik* zvanom slèdeći, u naškom jeziku, napis čita se:

Put u Tursko

Vojske Cesara Rimskoga

Josipa II.

IX. Februara 1788.

Udbina, na vrèlu potošca Kèrbave i danas najpoglavitie starinskog i nègda glasovitog kèrbavskog kotara mèsto. Velike podèrtine ovdèšnjeg moćnog nègda bèrdanjskog grada, jake još takodjer zidine s turnji i toliki drugi ostanci najdjelnib starinah, kanoti starih novacah i mnogih drugih znamenitih rèdkostih, dovoljno nègdašnju važnost zgradah ovih pokazuju. Nèki pisci početak zidinah ovih pripisuju Rimljanom, drugi opet starim ilirskim kraljem. Ovdè je nègda katoličkog biskupa od Kèrbave stolica bila, i od bivše cèrkve još i danas znamenite podèrtine vide se, koje Turci, kada su god. 1460 grad cèli predobili, porušiše, i iz četverouglastog njezinog kamenja ostali utvèrdiše grad i kuće sebi sazidaše. *) *Počitelj*, veliko selo s 1100 iztočnog vèrozakona stanovnikah. Južno-zapadno od mèsta ovoga vide se podèrtine, danas »*Vuksanova gradina* zване, gdè nègda grofi Karlovići stanovahu, kako njihova od god. 1432 i 1451 izdata privilegia ili ti povlastice svèdoče. — *Bilaj*, selo od više 500 stan. pod jednim istog imena podèrtim gradom ležeće. Ovdè je Tomaš kralj bosanski, koi s carom turskim u gradu Jajci po-

*) Kèrbave (Corbaviae) ime već se od starih vrèmenah u dogodovštini napominje. Tako Konstantin sin carski napominje već Liku i Korbavu. Da pako ime ovo Kèrbava (Corbavia) najlaglje od istog imena varoša dolazi, koi se je posle može biti opet Udbinom nazvao, to se zaključuje odtuda, jer u zaključku sinodalnog sabora od god. 1185, kada je još Kèrbava kao župa arcibiskupie splètske bila i Petar VII ovdešnji arcibiskup u Kèrbavi pèrvi biskupiu utemeljio, dolazi ovako: «Corbaviensis Episcopus habet sedem suam in »Corbavia« (Kèrbavski biskup ima stolicu svoju u Kèrbavi), i tako se vidi, da je i varoš jedan *Kèrbava* (Corbavia) moro biti.

tajno priateljstvo složi, od sina svojega Stěpana i brata po napatjenju ugarskog kralja Matie 1451 ubijen bio, na što Bosna med ove dvě ubojice razděljena, god. 1474 u ruke turske padne. — *Keinsko*, selo polag mora, s 240 katoličkih stanovnikah. Odtuda dalje i blizu Karlovabaga leži selo *Vidovac*, s podèrtinom grada *Vidov-grad* zvanom, od kojeg se kazuje, da su ga još Rimljani sazidali. Kod ovoga grada Senjani god. 1664 potukoše mnoge Turke. Zapovědnik od Senja bio je tada Petar Zrinjski, koji zatim 1665 banom postae i na město njega je Ivan Těrsački imenovan bio.

Pametiti pako vrědna je u ličkoj regementi najdalje južno-ležeća lěpa *Zermanjska dolina*. Kotar ovi pod starim Ilirikom zvaao se je *Ledanum*,*) i danas se još od stanovnikah posebnim imenom *Vinodol* naziva. Mala ova dolina je veoma zanimiva. Dužina njezina pol drugi sat a širina samo jedan četvèrt sata imade, zatvorena je visokimi klisurastimi

Farlati sudi, da se je ovi poslě *Udbinom* nazvao. Kada je Horvatska pod Ugarske kraljeve došla, poděliše ovi Kěrbavu někim horvatskim velikašem i odtuda postade ona grofiom. U XIV. vėku poděli nju Karlo Roberto jednomu svojemu dvorniku, iz starog horvatskog kolěna Gusićah; za kojim je slědio njegov sin *Radoslav*, opet unuk Těmaš i mnogi drugi. 1522 bila je Kěrbava Ivanu Torkvatu pověrena. 1527 predobili su ju Turci. 1689 od Turakah ote-ta, poděljena je bila grofu Adolfu Zinsendorfu, a od ovoga opet medju 1690 i 1700 povratjena je erariumu natrag.

Josip Izdenczy: Geschichte i. t. d. broja 318.

- *) Kada su god. 177 pred Isukěrstom Rimljani Istriu predobili i ovu tako u rimsku děržavu pretvorili, nadvlada 6 godinah kasnie rimski Pretor *L. Anicius* i kralja ilirskoga *Gencia* (*Gentius*), po čemu su sada Rimljani sasvime gospodari jadranskog mora postali. *Illyricum* je južno Panonii ležao, pod kojeg *Japidia*, *Liburnia* i *Dalmacia* na jadranskom mōru spadaše. Glavno město Ilirikuma bio je *Srēn* (*Sirmium*). Ova děržava nije samo proizvodi bogata nego i svojim bojnim pukom znamenita bila, iz kojeg se rimski junaci: *Claudius* (268), *Aurelianus* (270), *Tribus*, (277) i rimskoga carstva spasi-telji porodiše. (*Fras, Topogr. der Karlstädter Militärgrenze.*)

stěnami i kamenitimi bërdi, koja samo po vèrhih svojih i to slaba dèrvetja imadu, i okolica je kao u podugačkom dubokom kotlu položena. — Povèršje čèle ove doline sastoji iz samog skoro klisurastog i potèrganog kamenja, koje tuda sve jedno na drugo prebacano i opet s drugim manjim kamenjem smèšano tako stoji, što predèl ovi jako neplodnim naćinja i polag sve blagosti podnebja samo se proja i kukuruz, i to ne svuda sèjati mogu. Na kraju jednom doline ovai nèšto poniženom bèrdu stoje tvèrdog nègda grada *Rakovnik*. podèrtine, na drugom pako kraju velikolèpne podèrtine nègda *Zvonigrad* grada, i ovdè se dokanća Lika, i Dalmacie zemljište počimlje. Obstojeće još obodvih ovih gradovah podèrtine dovoljno nègdašnju njihovu znatnost, velikoću i jakost pokazuju. Kada je Austria god. 1689 čèle Like predobljenje od Turakah dovèršila, dva ova grada, kao najznatnie okolica ovih tvèrdjave dugo vèremena od Turakah biahu tvèrdokorno branjena i samo s najvećom silom predobljena, kada su najlaglje i porušena. Glavno mèsto doline ove zermanjske je: *Vrèlo* do 820 stanovnikah najviše istočnog vèrozakona brojeće, leži na dalmatinskoj cesti, i lèpi položaj, a poglavito dobru vodu imade. — Zatim *Palanka*, jedno malo s katolićkom župom selo, leži na dalmatinskoj cesti. Lèpi srebrenastimi svojimi valovi Zermanja potok, koi ovu dolinu protiče, ovdè jedan vodopad naćinja, na kojem i nèkoliko mlinah imade. God. 1809, kada je Marmont iz Dalmacie išao, tude se jedna mala bitva dogodi.

2. U Otočkoj regementi je:

Otoćac, tèrgovište i glavno regimente ove mèsto polag Gacke potoka; ima do 100 kućah i 400 stanovnikah, jednu za dètćake i jednu za dèvojke glavnu učionicu. Na ulazku župne ovdešnje cèrkve slèdeći latinski napis stoji:

Narrentur justitiae et Clementia in Fortes Izrael — Judicum Cap. 5. vers. 11.

O Regina Orbis, prima, atque piissima Mater
 Justitia Ilyrios, et pietate regens,
 Prima Reformatrix Ilyrorum, magna Theresia!
 Tu perfecisti, quod nequiere Viri.
 Prima doces Artem bellandi, prima Croatas
 Legibus emendas, et pietati trahis.
 Martem lex, Legem pietas attemperat, armis
 Corpora, Lege manus, cor pietate domas;
 Templum hoc Prima sacras, in quo tibi jure Parenti
 Grati Ilyri sacrant corpora, corda, manus.
 Anno Domini MDCCLXXIV. *)

U Otočcu se glavni drumovi od Karlovca i Senja sastaju, zatim od Gospića i najposlē od kordona. U stara je vrēmena ovdě jedna opatia bila, koja zatim 1241 pre-stade, i od poslě se samo kao naslovna *svetog Nikole od Gacka* poděljuje, koju naslovnu opatiu danas Prečastni g. *Mihailo Mihić* kanonik zagrebački i kraljevskog konvikta ravnitelj imade. — Kada kasnie obitelj Frangepanah iz Kārka (Velja) za svoje zasluge prot Tatarom u Ugarskoj i najmre za ovih uništenje na grobničkom polju god. 1242 *Otočac* od *Bele IV.* kralja dobiše, načiniše ovdě jedan čvėr-sti grad, i kasnie god 1461 *Sigismund Frankopan* utemelji ovdě jednu biskupiu, kao što se u arhivu franciskanskog monastira u Tėrsatu (Tersactum) čita, i iz jednog patentu od otočkog biskupa izdatog vidi, koi se u Senju pėrste-nom i pečatom providjen čuva **). Ne dugo zatim i taki god. 1467 město ovo tako je od Turakah napadjeno bilo, da isti stanovnici poběći moradoše, i tako biskupia prestane. Město je ovo višeputah u ruke turske došlo i god. 1543 pod *Selimom II.* ban horvatski *Petar Keglević* ovdě potuče

*) Ovo sam najviše za protivnike *ilirskog* imena naveo, da vide, kako se je ime ovo u sva vrēmena i po svih krajevih naše domovine kao narodno i takodjer službeno upotrěbljavalo. —

***) *Fras*: Topographie der Karlstädter Militär-Grenze str.: 225.

Turke. I na bližnjoj i lěpoj Gacke dolini 1663. 16. Rujna *Petar Zrinjski*, za tada zapovědnik od Senja, Ali-Pašu *Čengića* s malom vojskom potuče. — *Senj*, varoš s cělim svojim zemljištem skupa vèrti i sěnokošami uzimlje samo $818\frac{3}{4}$ jutarah prostora i broji do blizu 500 kućah i 3000 stanovnikah. Ulice su uzke, osim onih, koje polag mora leže; nu dva lěpa tèrga i mnogo lěpih kućah imade, šta varošu ovomu od morske strane veoma lěpi pogled daje. Senj je stolica biskupa senjskog, i u jedno sjedinjenog modruškog i kèrbavskog i njegovog stolnog kaptola; ima jedno bogoslovno sěminište, jedan biskupski liceum, jednu glavnu učionicu za dětčake i jednu za děvojke i jedno nadzirateljstvo zdravja (Sanitätsmagistrat). Od cěrkvah odlikuje se lěpa i velika stolna cěrkva, od ostalih sgradah lěpo biskupa obitalište, koje presvětli, sada srětno upravljajući biskup *Mirko Ožegović* velikim trudom i požertvovanjem na novo od temelja sagraditi dade. Zadnjič je Senj za granicu horvatsku kao tèrgovačko město veoma znamenit, koja tèrgovina, najmre početkom francezkih bojevah živahna biaše; nu danas se luka njegova toliko već ne pohadja. U Senju je takodjer postava ili skladište (depositorium) od carske morske soli, iz koje vladanje znatni novac dobiva; zatim jedna tridesetnica. — *Senj* varoš bio je već godišta 340 pred Isukèrstom od vodje Beloveza utemeljen, i kasnie 8 godinah od Gèrka *Tebia Tulia* zidovi providjen. God. 452 kr. nar. predobi varoš ovi Atila, i kasnie u 13. vėku Tartari ga na pepeo obratiše. *Bela IV.* zatim Senj Frankopanskoj obitelji prikaže, koja ga opet sazida, i mnoge mu pravice poděli, koje kasnie Matiaš kralj 1483 potvèrdi i Senj na kralj. varoš uzvisi. 1752 godine dojde Senj pod komercialno nadzirateljstvo od Tèrsta; godine pako 1776 pod vojničko upravljanje i 1785 slobodnom lukom proglašen bude. Zatim je bio pod franceskom vladom priložen k novoustrojenim ilirskim dèržavam, i poslē toga pod austriansku graničarsku vladu dojde. Nu on traži danas putem dèržav-

nog sabora svoje stare pravice. Senjani u staro vrēme na moru biahu veoma jaki i strahoviti, tako da je *August* car njima, bojeći se njihove sile, brodove oduzeti dao, i Mletčani su god. 1595 prisiljeni bili, proti njima tužiti se. Ovi ne-
 prestano s malom silom tako uspěšna navaljenja učiniše, da tako slēdeće prirēčje i pravedno zazlužiše; »*Audaces fortuna juvat,*« t. j. junakom srēća u pomoć tērci. Oni su god. 839 oplēnili Furlansku (Friaul) i god. 1220 jadransko more pod harač spravili; 1508 godine francezke flotile zapovēdnika su protērali; 1526, 1532, 1557, 1569 i 1589 godinah Turke potukoše, kako i 1592 godine, kada njihov biskup i skupa 12 kanonikah žertve hrabrosti i domoljubja postadoše. 1595 godine potukoše oni bega *Černića*; 1596 pokušaše tvērdjavu Kliš predobiti; 1601 predobiše jedan veliki turski brod; 1602 oteše Turkom Liku i 1610 opet jedan veliki turski brod predobiše, u kojemu se je i babica Sultanova s velikim blagom nalazila. Car Rudolf naimenuje zato slavodobitnike ove za viteze, i pokloni im godišnju penziu, koja stopram 1746 godine prestade. 1613 godine predobiše oni jednu mletačku galeru, i 1616 boj vodjahu s Mletčani. U godinah 1651, 1663, 1664, 1679, 1685 i 1686 načinjaše oni predobljenja u Lici i Gački. Od Senja proti Novomu iduć imade jedan spomenik, koi slēdeći u naškom jeziku napis imade:

Ovdě pogibe Ban Anton Miletich, s devet Senianov.*)

Jablanac, selo od 800 katol. stanovnikah južno od Senja i polag mora ležeće, odkuda se mnogo lepog dēveta za gradjenje ladjah odvažā. Ovdě su podērtine jednog starog grada, koi je god. 1251 pod Belom IV. od Stěpana Bana slovinskoga sazidan, u to doba je i *Jablanac* mēsto iz otoka Raba naseljeno. — *Zavalje*, mēsto na granici turskoj s kontumačnom kućom. — *Perušić*, mēsto s 500 stanovnikah, koje medju Otočcem i Gospićem jednu poštarSKU

*) *Fras*: Topographie der Karlstädter Militärgrenze.

štaci u čini. Perušić negda, dokle su još Turci u ovih okoliceah gospodovali, bilo je glavno njihovo postanište, najpre god. 1553 kada je Malkoč paša bosanski město ovo s Turci naselio. God. 1569 ovdě su Turci od Senjanah, godine pako 1642 od Kašpara Těrsačkog potučeni bili. Kod města ovog vide se ostanci rimske jedne ceste i mnoge druge poděrtine; zatim u okolici ovoj, najpre pako kod bližnjeg sela Kvarte (Quarte) zvanog, najdjeno je mnogo starih zlatnih novacah i svakověrstnih starih mozaičkih dělah. Prosti zatim puk okolice ove i danas još govori, da ovdě negda znatne osobe i takodjer stanovita *Cěrna kraljica* je obitala. — *Korenica*, selo polag istog imena potošca překo 3800 stanovnikah, najviše hristjanah imajuće; ima jednu katoličku i jednu hristjansku župu. Ovdě je grob Suleman Bačića Paše od dva konjska repa (tuga), koji poradi nemirah u Bosni god. 1831 simo poběže, gdě i iste godine u Listopadu umre.

Petrovo selo sa župnom hristjanskog vėroispovėdanja cěrkvom, ima překo 1300 najviše istog vėrozakana stanovnikah. Ovo je město prie na pomanjkanju vode těrpilo; nu u najnovie vrěme po vodovodu jednom iz Priboja potoka izvedenom tomu je pomoženo. U bližini ovdě leži bėrdo *Cesarški pogled* nazvano; jer iz njega god. 1818 car Franjo bližnje turske děržave je motrio, na što na istom městu njemu jedan spomenik slėdećeg napisa stoji:

Franciscus I. Austriae Imperator cum Augustissima Coniuge Imperatrice Carolina. Lustrantes ditiones suas Illyrias dignati sunt ex apice montis hujus perspicere Vicinas Turciae Partes die 14. Junii Anno MDCCCXVIII.

Felicia tempora nostra.

Věrhovina (pod Rimljani *Arapium* zvano), selo od 1900 najviše hristjanskog vėroispovėdanja stanovnikah s jednom župnom cěrkvom; polag u *Vlastu*, koje se takodjer na Věrhovinu broji, i gdě je opet druga hristjanska cěrkva, vide se ostanci jednog rimskog glavnog drumā, koji je u stara

vrēmena iz Senja u Sisak vodio. Jedan sat od mēsta ovoga na jednom brēzuljku vide se podērtine okruglog jednog i starinskog grada, *Perušić* zvanog, kojega je, kako se pripovēda, jedna toga imena obitelj sazidala. Opet druge podērtine na jednom okruglom i ne odviše visokom bērdi, zovu se *Cèrni-Vlast*, koje god 1642 Kašpar Tèrsački poruši. Ovdě su pred više godinah najdjene posude (Urnen), u kojih je pepeo starih Gèrkah i Rimljanah pokopan bio, i god. 1774 jedan pastir 60 komadah zlatnih dukatah od vrēmeh nah Ladislava i Matie kraljah ugarskih najde.

3. U Ogulinskoj regementi:

Ogulin, tèrgovište i stolno mēsto regimente ove, leži polag Dobre potoka; ima jedan glavni tèrg, župnu katoličku cèrkvu, 1800 stanovnikah i glavnu mužku i dēvojačku učionicu. Stara ogulinska tvèrdjava, koja još stranom i danas za stražarnicu služi, sazidana je po porušenju Modruša od Bernharta Frangepana i služila je dugo vrēmena u 15 i 16 vèku, kada su već Turci Bosnu predobili, za branjenje klanjca, koi kroz Gomirje i Vèrbovsko u Krajnsku vodi. *Plaški*, južno istočno od Ogulina u jednoj dolini ležeće i do 1000 stan. brojeće selo, gdě biskup hristjanski karlovački stanuje. Ovdě se nalazi i danas tako nazvana *Kula*, u kojoj sada katolički župnik prebiva, koja je pod Petrom Zrinjskim kao zapovēdnikom karlovačkim za branište prot Turkom služila; zatim su jedan sat daleko podērtine na jednom stèrmastom bērdi od *Plaškaglava* zvanog grada, koi je na obitelj Frangepanah nēgda spadao.

Prosičeni-kamen, mēsto s kontumačnom kućom, rastelom i tridesetnicom (harmicom.)— *Ledenice*, selo polag mora s katoličkom župom i jednom malom lukom. Ovdě se vide na jednom stèrmastom bērdi podērtine stare jedne tvèrdjave, od koje kažu nēkoji, da ju je god. 1450 Stěpan Frankopan sazidao, drugi opet i s jačim temeljom govore, da

je ova tvrdjava i Senj još god. 1241 pod Belom IV. za predzidje (Vormauer) proti Tartarom služila. Grad ovi, kada su Turci Liku pod sobom imali, za preprečiti napadenja u Vinodol i Bribir, mnogo je doprineso. — *Brinje*, selo s katoličkom župnom crkvom, ima do 2000 stanovnikah i jedan stari, *Sokolac* zvani, grad, koi je na grofe Frangepane spadao i u staro vrēme jako utvrdjen bio, i mnoga nasertanja pretēpio.

Modruš (lat. Merusium, pod Rimljani pako Tediastum zvan), danas selo od 400 katol. stanovnikah s jednom župnom crkvom. Ovdē na jednom stērmastom i prostom mēstu, iz kojega se okolice od Oštarije, Plaškoga, Careva polja i Ogulina vide, leže danas podērtine staradavnog i nēgda'toliko glasovitog *Modruš* grada; pod ovim pako na podnožju bērdavide se još podērtine male jedne varošice, koja s gornjim gradom u savezu stajaše i cēla je obzidana bila. Grad ovi je jošte godine svēta 3638 (to je 415 pred Isukērstom godinah) od Gērakah sazidan, koji, kada bi šestnajstogodišnji peloponezki boj njima dosadio, s dopuštenjem okolice ove stanovnikah varoš ovi utemeljiše i grad sazidaše. Kasnije, polag kronike Vitezovića, Bela IV. god. 1235 grad *Modruš* bolje popravi i utvrdi. Okolo pako godine 1516 *Jakub Paša* od Romanie i gornje Bosne grad ovaj, i ovdešnji sv. Nikole monastir poruši. Kako već napomenusmo, 1185 godine bila je za Kērbavu i *Modruš* jedna biskupia utemeljena; nu godine 1460, kada *Udbina* pod tursku vlast pade, ovdešnji biskup pobēgne u *Modruš*, i kada opet 1493 godine i *Modruš* ovi uznemiriše, otide s cēlim kaptolom svojim u *Novi*, gdē odsada *Modruški* i *Kērbavski* biskup i kaptol obitavaše; stražnji ovdešnji biskup *Stēpan Doičić* umre 1794 u Zagrebu, za kojim nijedan već neslēdjaše; jer novouredjenje vojničke granice nepotrebavaše više biskupa, i tako kērbavska biskupia sa *Senjskom* skupa u jedno stopljena je bila *).

*) Bela III. kralj Ugarski utemeljio je *Modrušku* varmedju, koja se je više izvora *Kupe* potoka preko *Rečine* (*Fiumere*) potoka protezala,

U Modrušu vide se još podèrtine nêgdašnjeg obitališta biskupskog, i stolne ovdešnje svetog Marka cêrkve, gdje jošte zidine od grobnicah obstoje, i od mnogih drugih cêrkvah, koje su prie mnogobrojne ovdê bile, danas se još podèrtine vidjevaju. U srêdnjem vêku bio je Modruš kao glavno od jedne grofovie mêsto, koja stranu stare Maronie naèinjaše, glasovito. Dalje nêšto od Modruša leže opet podèrtine starog jednog paulinskog monastira, u kojemu za cvatuće dobe njegove do 80 monakah obitavaše, i koji mnoge diplome i prikaze najmre od Fragepanskih grofovah imadjahu. *Oštaria*, selo blizu Ogulina polag Mrêžnice potoka, ima do 1800 katol. stanovnicah. Mêsto ovo nêgda jednu jako lêpu, veliku i na gotièku sliku sazidanu imadjашe cêrkvu, koju je grof Martin Frangepani iz Têrsata (*Tersactum*) sazi-dao, i on isti, koi je monastir i cêrkvu u Tersatu uteme-ljio, gdje je najmre u Tersatu polag nadgrobnice god. 1479 4. Listopada i pokopan. Jedan cêtvêrt sata od Oštarije oda-ljeno dva vrêla pod imenom *Vêrbica* izpod zemlje izviraju. Jedno od ovih frišku i dobro pitku vodu imade, drugog pako naprotiv voda je vruća, ima nêšto mineralnog u sebi; nu s pèrvom na skorom pomêšana vrućinu svoju pogubi. U pèrvia vrêmena vodu ovu obližnji stanovnici za kupanje i vraçtvo više upotrêbljavahu, kada su ju Turci visoko cênili. — *Drežnik*, selo od više 1200 ponajviše katol. stanovnicah, leži polag Korane potoka; ima jedan mali utvêrdjeni blizu turske granice grad, koi je u Šištovskom miru 1790 od Turske odušten bio. — *Rakovica*, župno katol. selo od 1400 stanovnicah. U okolici ovoj kod svete Helene *Petar*

i pokloni varmedju ovu 1193 godiue sa svimi dohodci Bartolu Frangepanu s tom pogodbom, da u kraljevini s 10 oboružanih mu-ževah, izvan pako granicah s cêtirimi oboružanimi momci u logor kralja dojtii imade; i to samo onda, kada bi vojska horvatska (*exercitus croaticus*) na boj odredjena bila. Original od ovog da-rovnog lista nalazi se u arhivu ugarske dvorne komore. To na-pominje: Jos. Izdenczy, str. 341. —

Zrinjski god. 1649 potuče Turke, gdje i *Delli-Paša Badnjević* pogine. — *Lèskevac*, hristjansko župno selo od 900 stanovnikah na granici turskoj, odkuda se turski grad *Tëržac* vidi, koji je negda na Frangepane spadao.

4. U Sluinskoj regementi:

Sluin, župno polag Korane potoka selo, odkuda ime svoje ista regementa imade, od koje je glavno město u Karlovcu. Ima jedan stari i negda tvrđi grad, koji je od godine 1822 zapušten, i od kojega pripovęda se, da ga grofi Frangepani sazidaše; grad ovi u pęrvia vręmena spadao je na grofe *Slunj*, od kojih jedan *Franjo Slunj* kao Ban Horvatski u Zagrebu dana 2. Sęčnja 1572 je umro i pokopan bio. Vrędan je viditi nadalje ovdę vodopad Sluinčice potočca, koji jedan sat daleko od města ovoga izvire i ovdę veličanstveno u Koranu pada. Padanje ovo samo je 2 do 3 hvata visoko; nu preko 100 hvatih široko i blizu na 50 razlićnih padežah razdęljeno. — Dalje gore proti turskoj krajini leži kontumaćna kuća *Maljevac* zvana, s raštelom i s tridesetnicom; ovdę blizu opet turski grad *veliki Kladaš* leži. — *Cetin*, tvrđjava na granici turskoj ima do 100 najviše katolićkih stanovnikah. Ova je tvrđja u Šištovskom miru 1790 Austrii odpuštena i danas kao granićna tvrđjava na ovoj strani turske granice služi, gdje danas jedan štabski oficir (službenik) kao zapovędnik grada neprestano stanuje. Na grad ovi god. 1809 Turci silovitom rukom navališe, zatim god. 1813 drugiput, kada ga i Austrii oteše; nu za kratko vręme opet silovitom rukom Turkom je oduzet bio. God. 1834 opet navališe silovitom rukom na grad ovi, nu bez svakog uspęha. Grada ovoga položaj veoma je dobar i za predobiti jako težak; jer na jednoj dosta visokoj i stęrmastoj klisuri položen, okolo sebe opet duboke doline i dalje zatim šumom obraštjena bęrda imade. Grad ovi je star i pęrvi put god. 1536 predobiše ga Turci.

— *Cetinski varoš*, tako nazvano, polag Cetina blizu 700 stanovnikah brojeće selo. — *Klekoč*, selo polag Gline potoka od 350 stan. naseljeno; ima jedan stari grad, koi je ime svoje od jednog ovdešnjeg vodenog zviranjka dobio. Grad je ovi u pervia vremena proti Turkom mnogo služio i tvrd negda bio; god. 1649 *Petar Zrinjski* ovdě se je hrabro prot Turkom branio. Ne daleko od grada ovoga je podzemaljska jedna duga špilja, od koje se kazuje, da i kristala u nutri imade. — *Mračaj* selo s 240 hristjanskih stanovnikah. Ovdě je jedna 300 hvatih velika klisurasta šupljina *Jakšićepčina* zvana, u koju se stariih vremenah stanovnici pred napadanjem nepriateljah sakrivahu. — *Berilović*, selo s 200 katol. stanovnikah i jednom starom berdanjskom tvrdjavom. Grad ovi, kako se sluti, dao je pred 300 godištah grof Barilović sazidati. Ovdě u blizini više podzemaljskih šupljinah imade. — *Vinica*, město kod kojeg se pepelnasti i černi mramor těrga, i odtuda na mnoge krajeve razpošilja. — *Rakovac*, město tik polag Karlovca ležeće i tako rekuć jednom stranom za predvaroš ovoga smatrati se može; nu na Sluinsku regimentu spada, koje se granica tja do Karlovca varoša proteže. Město ovo iz jedine ulice, kojom iz Karlovca u granicu poštarski drum vodi, sastojeće, snažno i uredno je ustrojeno, nekoliko i lepih kućah imade. Ima takoder jedan vojnog odgojenja ustav, u kojemu se mnogobrojna mladež za isti stališ odgojiva i podučiva, i takoder jednu glavnu učionicu. Na bližnjem města ovoga, kako takoder i susědnog Karlovca produžujućem se ugodnom brěžuljku leže dva iz pervanjih vremenah zaostavša grada, jedan je *Svarča Zrinjskih grofovah*, a drugi je *Dubovac*, više istog imena karlovačkog predvaroša ležeći, bivši negda vlastitost obitelji Frangepanah. Ovaj posljednji je popravljen i spada na zapovědajućeg generala grofa Lavala Nugenta (Nužana), kojega on god. 1842 Franciškanom bosanskim za odgojenje mladeži njihove duhovne velikodušno pokloni. Obodva ova gra-

da prot nasèrtanju Turakah sazidana i jedno vrème dobro utvèrdjena biahu. — *Perjašica*, selo do 3500 samih hristijanah brojeće, ima župnu cèrkvu i učionicu. — *Vališelo*, katoličko župno selo, ima 600, polovieu hristijanah, polovicom katoličkih stanovnikah. — *Brošanac*, selo preko 1100 samih skorom hristjanskih stanovnikah s učionicom narodnom. — *Brèzovac*, župno hristjansko selo, 450 stanovnikah brojeće. — *Cvitović*, župno katol. selo s učionicom do 550 stan. brojeće. — K Sluinskoj regementi spada takodjer žumberčanski kotar, koi ovdè dvè: 11. i 12. kumpaniu načinja. Kotar ovi graniči od sèvera, zapada i jugozapada s Krajskom zemljom, od iztoka pako i opet stranom od jugo-zapada sa zagrebačkom varmedjom, i tako od sluinske regemente sa svime odstranjen leži i do 7000 stanovnikah broji, od kojih su 4500 hristjansko-katoličkog vèrozakona. Predèl ovi, medju najvišimi istog imena gorami položen, visoku, klisurastu i tako veličanstvenu gorah svojih naravu imade; višeputah je od Turakah napadnut bio, s kojimi je više nego dva stolètja češnje i kèrvave ratove imao i prot nasèrtanju na svoje gradove hrabro se branio. Tako ovdešnji *Žumberg* stari i nègda tvèrdi grad i danas u podèrtinah ležeći, mnoga je napadanja i branjenja proti turskoj sili pretèrpio, i zapovèdnici njegovi takodjer nèkoji iz najslavniih horvatskih obiteljih ovdè si branjenjem i ravnanjem kotara ovog neumèrlo u dogodovštini ime pribaviše. Mèsta kotara ovoga najviše po ovdèšnjih bèrdih iz raztepenih kuéah sastoje, niti se ikoje od kakove znatnosti ili velikog naseljenja napomenuti može. —

Banska krajina.

1. U pèrvoj banskoj regementi:

Glina, glavno regimente ove mèsto i tèrgovište, leži polag istoga imena potoka u jednoj prijatnoj od brèžuljakah obkoljenoj ravnici. Ima do 1900 stanovnikah, od kojih

blizu polovice je hristjanskog vërozakona i jednu katoličku i drugu hristjansku, lëpe župne cërkvve imade. Na glavnom ovdešnjem četverouglastom tèrgu stoje nëkoja carska ili regimentska iz stalnog gradiva i snažno naćinjena stanja, druge su pako mësata ovoga kuće najvećom stranom dërvene i daskom pokrite. Napomenuti je vrëdna domorodnom ćitatelju ovdë jedna opazka, što sam ravno i u Zagrebu i po drugih domovine naše mësatih, nu nigdë u tolikom broju opazio: da ovdë iz najstariih već vrëmenah zaostavšeg obićaja najveća strana kućah na svojemu krovnom gërbu ili tako zvanog vëtrenici imadu mladi mësac i zvezdu naćinjenu; šta takodjer za jedan dokaz služiti može, budući je mladi mësac i zvezda bez dvojbe gërb stare Ilirije bio, da su ovdešnji današnji puci i zaista pravedni rodovi i jezikom potomci starih Ilirah. — *Topusko*, u veoma ugodnom položaju medju prijatnimi brëžuljci, i još, šta nëkoji ostanci izkopani svëdoće, Rimljanom poznate toplice. Lëpa i prostrana za pristojno primanje gostovah ovdë priredjena stanja služe mnogobrojnim u lëtno doba amo dolazećim gostom, tako za prilićno ustanjenje, kako i za ugodnu zabavu. Velike i lëpe podërtine starinske i zmožne svete Marie ovdešnje opatske cërkvve, od koje naslov imade danas biskup zagrebaćki, vide se još u svojoj velikom stranom pervobitnosti. *Gore*, župno selo s prošćenja cërkvvom; ovdë su na jednom bërdu podërtine grada *Miljan* zvanog, pod kojim se lëpa pruža dolina. — *Maja*, župno selo s podërtinami jednog starog grada. — *Slabina*, mësata polag Kupe ležeće; ima slatinu iliti kiseljak, s kojom opet na drugoj strani Kupe jamnićka slatina po svoj prilici u podzemaljskom savezu stoji. —

U 2. banskoj regimenti:

Petrinja, varoš i stolno regimente mësata, leži u veoma prijatnom i malo povišenom mësatu polag istoga imena

potošca, preko kojeg jedan drveni most vodi, i zatim pol sata od Kupe odaljeno, kuda opet drugi na poštarskom drumu načinjeni most imade. Varoš ovi imade više snažnih i uredno sazidanih kućah, od kojih se napomenuti mogu: varoška, brigadna kuća i zatim druga nekoja regimentska i domaćih gradjanah stanja. Na srēdi varoša stoji lēpi, četveroug lasti, dudovi (murvami) okruženi tērg, kojeg lēpa katolička župna cērkva i sama iz tvrde gradje sazidana stanja krasi. Varoš ovaj, koi još jednu hristjansku župnu cērkvu imade, broji do 700 kućah i 4400 stan. Ima glavnu detčakah, jednu mērničku i jednu dēvojačku učionicu i zatim jednu bolnicu. — *Kostajnica*, varoš, leži na jednom uzkom prostoru izmedju Une potoka i jednog stērmastog, kamenitog *Dēd* zvanog bērda; ima do 400 kućah i 3100 stanovnikah, jednu katoličku i jednu hristjansku župnu cērkvu i jedan franciškanski monastir. Na drugoj strani Une, kamo jedan drveni most vodi, spada još k austrijskoj strani mali jedan komad zemlje, gdje je grad, kontumačka kuća i svaki se ponedēljak sajam ili raštel dērži. — *Dubica*, varoš dosta uredno ustrojen polag Une potoka, kojemu malo niže na drugoj obali leži turski grad i varoš Dubica; ima jednu katoličku i drugu hristjansku župnu cērkvu i 3200 stanovnikah. — *Slabinja*, preko 700 samih hristjanskih stanovnikah brojeće selo, gdje dobar raste duhan. — *Živaj*, selo do 1000 hristjanskog vērozakona stanovnikah brojeće. — *Gvozdansko*, župno selo, ima polag železne rude, taljenja (topljenja) peč i gvozdanu. — *Jasenovac*, kod utoka Une u Savu, ležeće mēsto; ovdē se na godinu napravlja mnogo tērgovačkih ladjih. — *Zrinj*, župno mēsto, glasovito podērtinami starinskog grada, od kojeg je u dogodovštini našoj veoma glasovita Zrinskih grofovah obitelj ime svoje slavno dobila. — *Novi Sisak*, polag Kupe i na protiv staromu Sisku ležeće mēsto; ima mnogo lēpih za spravljanje žitka magazinah i nekoje takodjer snažne tēr-

govačke kuće i broji do 700 stanovnikah. Takodjer i u okolici ovoga Siska izkopani su naposeb mnogi grobovi i drugi nĕkoji starožitnosti rimske ostanci. —

Varaždinska krajina.

1. U križevačkoj regimenti :

Belovar, stolno obodvih regimentah mĕsto, snažno i uredno ustrojeno, ima do 400 kućah 2700 stanovnikah, glavnu dĕtćakah i dĕvojakah učionicu, jednu zemljo- mĕrničku (geometričku) učionicu, dvĕ katol. i hristjansku župne cĕrkeve, jedan vojnog odgojenja ustav, u kojemu se brojna za isti stališ odgojiva i podučiva mladež, jednu bolnicu i mnoge lĕpe tako carske kako i domaćih gradjanah zidane kuće. *Ivanićgrad*, varošica polag Lonje potoka, ima do 700 stan. i većom stranom dĕrvene kuće. — Ne daleko odtuda je *Kloštar Ivanić*, selo s manastirom franciskanah i 700 stanovnikah. Ovdĕ mnoštvo lončarah imade, koji providjuju veliku stranu Horvatske. — *Začesan*, malo tĕrgovište polag istoga imena potoka, nĕgda je ovdĕ glasoviti začesanski kaptol stajao, koi je danas u Varašdinu. — *Cirkveno*, u pĕrvanja vrĕmena posebna svoja privilegia i slobodnosti imajuće mĕsto; danas župno selo, broji do 850 stanovnikah. — *Rača*, nĕgda tvĕrdim gradom poznato, danas selo župno, broji 750 stanovnikah. — *Grubišnopolje*, katol. i hristj. župno selo, ima 1400 stanovnikah, od kojih je većja strana hristjanskog vĕrozakona. — *Tĕrnovitica*, župno selo, broji 1400 stanovnikah. — *Topolovec*, župno selo ima prĕko 1000 stanovnikah. — I ostala druga manja znamenita mĕsta. —

2. U Gjurgjevačkoj regimenti.

Gjurgjevac, tĕrgovište, odkuda regimenta ime svoje nosi, ima 370 kućah i do 3900 stanovnikah. — *Virje* naj-

veće, ne samo regimente, nego i čele Horvatske zemlje selo, ima katoličku župu i preko 4200 stanovnikah. — *Dèrnje*, selo polag Drave, u koje se ovdě pěsku zlato nalazi; ima 1100 stanovnikah. — *Novigrad* ili *Kamarca*, župno selo s 2700 stanovnikah. — *Veliko-Trojstvo*, selo, kod kojega se izkapa běla lončarska zemlja. — *Sigetec*, župno město s 1000 katol. stanovnikah. — *Peteranec*, župno město s 2300 stanovnikah. — *Pitomača*, župno selo, ima 2000 stanovnikah. — *Molve*, župno katol. město, ima 1800 stanovnikah. — *Hlebina*, župno selo, broji 1400 stanovnikah. —

S l a v o n i a.

1. U věrovitičkej varmedji poglavitia města imade :

Osěk (od Rimljanah Mursia zvan) pėrvostolni od Slavonie varoš; nu za slobodan i kraljevski varoš još nije potvrđen člankom diete ugarske, leži u jednoj močvarnoj okolici na desnoj obali Drave potoka, preko kojega je dřveni most u Ugarsku vodio, ali sada je pokvaren i na kompi se prevažá. Čěla pako varoš sastoji iz četiri děla: iz *unutarnej varoša* ili *grada (tvěrdjave)*; iz *gornjeg* i *dolnjeg varoša* i *majurevah*. Izmedju ovih dělah varoša osobito se odlikuje prostrana tvěrdja, koja do překa 100 sve lěpih i velikih kućah broji. Najlěpše što je u tvěrdji ovoj viděti, jest na srědi velikolěpnog ovdešnjeg těrگا uzvišeno i věšto načinjeno stajalište (*statue*) sv. Trojstva i naprotiv njemu od sěverne strane gorostasno sagrađjena kuća, zvana »*Generalkasarna*.« Věrhu toga još spomene zasluđuje kuća měrnická, novi lěpo sagrađjeni oficirski pavilon, fratarska kasarna (prie bivši monastir), bolnica i mnoge druge. Čěrkva svetoga Mihalja osobito je lěpa sa dva turnja sagrađjena i veličanstveno se oku predstavlja; niti je opet fratarska čěrkva mnogo manje velikolěpnosti. Ovdě je samostan franciřkan-

ski, jedna gimnazia, koju otcí franciškani providjuju, jedno odhranilište za vojnike, i jedna oružnica, gdje se mnogi predobljeni turski barjaci i mnoge druge bojne stvari viditi mogu. Predgradje *Gornji varoš*, od tvrđje jedno 1100 korakah odaljeno, leži zapadno polag Drave i do 800 kućah broji, od kojih se osobito novo sagradjena i po novom ukusu sazidana varmedjska kuća odlikuje. Iz tvrđje u ovo predgradje vodeća staza potaracana je četverouglastimi opekami (ciglami) i s jedne i s druge strane listorodnim dervetjem (bagreni) zasadjena, koja šetaocom u létu ne malo razkošja prinaša. U ovoj se strani varoša glavni sajmi držje, koji među najpoglavitie austrianskog carstva spadaju. — Malo dalje još nego gornji varoš od tvrđje, leži od istoka predgradje *Dolnja varoš* zvano, negda stara *Mursia*, *Hadrianom* rimskim carem sagradjena, od koje se ostanci i danas još u obilnosti izkapaju. Dolnje ove varoši strana broji do 1000 kućah i stanovnike stranom katolike, stranom hristjane imade. Ovdě je jedna vrlo lěpa nesjedinjenih hristjanah cěrkva i druga rimo-katolikah, od koje je turanj vrlo umětno načinjen. Ova se nadalje strana odlikuje svojimi osobito lěpimi kućami u *novoj ulici*, koja od ljudstva, najmre těgovacah vėrvi, i svojimi lěpimi hodnicami. Od južne strane leži predgradje »*Majurevi*,« jednim osobito krasnim, zvanim *varoškim vėrtom* i varoškom bolnicom. Ovdě se i varoša ovoga tiskarna nahodi. U cěloj varoši ima 5 katoličkih cěrkvih i 4 kapele, i jedna nesjedinjenog hristjanskog vėroizpovėdanja župna cěrkva. Cěli varoš ima kućah do 2000 i do 13000 stanovnikah osim vojničtva; izvan gimnazie ima još jednu glavnu varošku i jednu istočnih hristjanah učionicu. Rukoděljstvo ovdě nije toliko znamenito, naprotiv těgovina s marhom, žitkom i kožami od velike je važnasti. Prěko Drave počima se glasoviti onaj do sela Belje nasip, koga bivši negda vėrhovni župan vėrovitičke varmedje, *Krištof Nicki*, polag naloga carskoga velikim trudom i sudělovanjem obližnjih varmedjah

u město něgda bivšega dèrvenoga, nu silom vodah pokvarenoga mosta godine 1772 praviti je počeo i godine 1777 dovršio. Nasip ovi je ozdo 10 hvatih širok a 9 nogah visok, dugačak pako 2200 hvatih. Nasipan je bio od zaostavših opekah i kamenja stare varoši *Mursie*. Na uspomenu velikoga toga truda, s lève strane iduè u Belju, postavljen je jedan spomenik kameniti s napisom i prilikom (en medaille) *Marie Terezie* i *Josipa II.* — *Osèk* varoš najposlè znatan je takodjer i od rata god. 1687, kada su Turci, koji su ga jurve već 161 godinu dèržali, iz njega dana 29. Rujna (Sept.) na Miholje protèrani. Uspomeni ovoj posvetjena i umètno izmaljana prilika sv. Mihalja, vidi se sada u tvèrdjavskoj župnoj cèrkvi na velikom oltaru (žèrtveniku). — *Vèrovitica*, něgda utvèrdjeno, sada 590 kuèah i do 4200 stanovnikah brojeèe město, s lèpim istoga imena gospodštine (spailuka) gradom. Město ovo imade někajih snažnih i uredno sazidanih kuèah i cèloj varmedji ime daje. — *Valpovo*, polag Drave s gradom Barona *Brandava* (*Brandau* — narod prosti kaže: *Bronda*) ima 2400 stanovnikah. — *Erdöd*, obitelji Adamovièah tèrgovište izza utokah Drave u Dunav u jednom romantièkom ležaju; starinski ovdešnji grad danas u podèrtinah leži. — *Dalj*, tèrgovište mitropolita i arki-biskupa doljno-karlovaèkog s 4000 stan. — *Djakovo*, tèrgovište ne daleko od Vuke potoka; ima stolicu biskupa katolièkog i njegov stolni kaptolom; zatim sèminište ovdešnje biskupie s licejom t. j. s bogoslovja i mudroljubja nauci, ima takodjer jednu glavnu učionicu. — *Našice*, tèrgovište grofa Pejaèevièa s gradom i monastrom franciškanskim. *Jankovac*, selo sa staklanom (fabrikom od stakla); u bližini je jedan 60 stopah visoki vodopad. *Vučin*, leži u jednoj dolini sa starim gradom. *Tèrnava*, selo s lèpim dvorom, cèrkvom i velikim vinogradom biskupa djakovaèkog narešeno. — *Gorjani*, sada selo, někoè èvèrsti i dosta veliki grad *Gara* zvani, kojeg se ostanci još vide. Ne daleko je šuma, gdè je poginuo. — Palatin *Gara* i *Blaž Fer-*

gač braneći kraljicu Mariu proti Banu horvatskomu *Horvatu*. Zatim su još od ostalih znamenitija mjesta: *Podgorač*, *Petricinci*, *Drenovac*, *Brežnica* i. t. d., u ovih posljednjih dvih na podnožju brěga *Kèrmdie* nalaze se dvě dobro uredjene staklane.

2. U Srěmskoj varmedji:

Današnja Srěmska varmedja ne samo što je najplodnija, nego je i u dogodovštini Slavonie najbolje znamenita. Ime njezino dolazi od nęгдаšnjeg varoša *Srěma* (*Sirmium* s pridavkom: »*mater omnium urbium*») koji je najznatniji ovih okolica varoš i jedno vrěme prestolni čele rimske Ilirije grad bio, i jedno opet vrěme k Valerianskoj Panonii spadao. Srěmci su sada u običnom govoru na svoje ime tako ponositi, da se oni za Slavonce niti neděrze, nego samo Věrovitičku i Požežku varmedju, te Brodsku i Gradišku regimentu k Slavonii računaju. Šta se pako prostora i produženja današnje srěmske varmedje tiče, ovo je mnogo različno od onoga staroga Srěmskoga kotara, kojemu je nęгда današnja čela petrovaradinska regimenta, zatim i čela iztočno od Osěka ili stare Murse medju Dunavom i Savom ležeća pokrajina spadala. Varmedja pako ova poglavitija mjesta danas imade: *Ilok*, tєrgovište kneza *Odeskalka*, (s pridavkom: knez iliti princip od Srěma) leži polag Dunava na jednoj uzvišenoj, veoma prijatnoj, i od vinogradah obkoljenoj okolici s jednim na pećini sazidanim starim gradom, gdje sada manastir franciškanski stoji. Od ovuda se prekrasno vide sve okolice široko i daleko. Ima 540 kućah i do 3500 stanovnikah. Ovdě se mnogi ostanci starodavnosti rimske nalaze, medju kojima se i poděrtine jedne božici *Diani* posvetjene cěrkve vide. U ovděšnjoj su franciškanskoj cěrkvi grobovi *Lovre* kneza bosanskog, i glasovitog *Sibinjina Janka* i njegova druga i prot Turkom borioca *svet. Ivana Kapistrana*. — Gore dalje uz Dunav, iduć k Vukovaru, leži tєrgovište: *Šarengrad*, u dolini kao u kotlu, inače u

prijatnoj okolici; nĕгда utvĕrdjeno mĕsto, danas pako velikimi, starinskog grada podĕrtinami znamenito. Ima manastir franciŝkanah. — *Stari Vukovar*, tĕrgoviŝte tĕrgovinom živahno i na grofa Elca spadajuće, leži polag utoka Vuke u Dunav; ima prĕko 800 kućah i do 4200 stanovnikah, koji se ribariom i pređenjem svile mnogo zabavljaju. Lĕpo ovo mĕsto ima jednu glavnu ućionicu i franciŝkanski manastir. — Ovomu naproti u kutanjku kod sjedinjenja Vuke s Dunavom leži manje tĕrgoviŝte *Novi-Vukovar* zvano i takodjer na grofa Elca spadajuće. — Mĕsto ovo nĕkoje snažne kuće, 1100 stanovnikah imade i jednu veliku u starom ukusu sazidanu varmedjsku kuću, gđe se spraviŝta dĕrže, i jedan zemaljskog gospodina ovdešnjeg grad s kape-lom. — *Irig*, tĕrgoviŝte pod Fruŝkom gorom (mons Almus) izpod manastira *Hopova* na stĕrmcu (planum inclinatum) i pod nogu ležeće, spada na kneza Odeskalka i do 4200 stanovnikah broji. Kuće su ovdĕ većinom po turskom obiĉaju poluokruglimi opekami pokrivena. — *Nuŝtar*, otvoreno mĕsto s gradom. — *Ćerević*, tĕrgoviŝte grofa Brunsvika polag Dunava; ima 2000 stanovnikah. Ovdĕ vapnenog kamena mnogo imade i mnogo se melinskog (vodeniĉnog) kamenja i vapna napravlja. — *Kamenica* s palaĉom vlastelina Marci-bana, tĕrgoviŝte polag Dunava; ima 1700 stanovnikah. — *Ruma*, najveće tĕrgoviŝte u ovoj varmedji; ima do 1400 kućah, 6500 stanovnikah i jednu glavnu ućionicu. — *India*, tĕrgoviŝte u jednoj jako plodnoj okolici; leži južno iztoĉno od donjeg Karlovca (bolje: Karlovacah) s 1100 stanovnikah. *Beoĉin*, selo u jednoj prijatnoj okolici s namastirom hristjanskim. *Kuveždin* i *Ležimir*, dva na južnoj Fruŝke gore strani ležeća sela, pĕrvo s hristjanskim namastirom. U ova tri polĕdnja sela mnogo se vapna (kreĉa) žeže, koje se zatim najviše u Banat prodaje. Od Kamenice k Ćereviću idući silne se vapnenice (kreĉane) kraj puta vide, ŝto u jesenske tamne noći, kada se vapno žeže, veliĉanstveni pogled iz daleka putujućim podaje. U okolici ovoj mnogo dobra i pod ime-

nom karlovačkoga glasovita vina raste i kod Beočina monastira mlinsko se kamenje napravlja. U ovoj se okolici takodjer glasovitih onih Fruške gore 12 kaludjerskih monastirah nalazi, kako slēdi: *Vērdnik*, gdje se nēke stare podertine od starog grada visoko na brēgu vide; zatim *Rakovac*, *Beočin*, *Hopovo*, *Krušedol*, *Gērgetek*, koji je požarom god. 1841 mēseca Studenoga (Nov.) znamenito oštējen, inače je najbogatii i najljēpsi monastir na Fruškoj gori. Ovdē je u starija vrēmena mitropolitska stolica bila. *Jazak*, *Kuveždin* diči se sa svojim ulaznimi veličanstveno uzdignjenimi vratii. *Privina Glava*, *Bešenovo*, *Šišatovac* i *Remeta*. — Kod Rakovca mēsta, gdje i ovoga imena monastir stoji, naćinja ovdešnji bērdski potoćac jedan krasni vodopad.

3. U požežkoj varmedji:

Požega, slobodan i kraljevski varoš, u kojem se varmedjska obdēržavaju spravišta, leži na desnoj obali Orljave potoka od južne strane bogatimi vinogradii i gorami, od druge opet sa svakovērstnim voćem napunjenimi vērtovi, njivami i livadami okružen. Varoš isti broji do 500 kućah i 3000 stanovnikah, koji se zanatom, obdēlavanjem poljah i vinogradah, zatim svile pravlenjem mnogo zabavljaju. Ima jedan uredni tērg (piac) sa stajalištem svetoga Trojstva i nēkoje takodjer snažne kuće; zatim znamenit je ovdē bivši stari podert i na srēdini skorom varoša ležeći grad, u kojem je polag dogodovštine ban *Ivan Horvat* ulovljene dēržao Mariu i Elisabetu kraljice ugarske. Zatim su tri katolićke cērkve, jedna župna, druga sirotišta biskupskog (nēgdašnja ježuitska) a tretja s monast. francižkanah, koji su skupa i učitelji ovdē školah; 4 kapele, jedna hristjanska mala cērkva, jedan gymnazium, glavna učionica i jedno od *Aleksandra Alagovića* biskupa zagrebačkog na veliku varoša toga korist za 30 pitomacah utemeljeno sirotište (orphanotrophium) u nēgdašnjoj kolegii ježuitskoj, prekrasnom stanju i pravom

uresu ove varoši. Ovdě naměstni za Slavoniu biskupie zagrebačke duhovni stol (consistorium subalternum) sědnice svoje imade. Za šetališta stanovnikom služi ovdešnja bližnja varoška bašča *Grabrik* zvana i okolica prama šumi varoškoj tako zvanomu *Padežu*; zatim šumica *Jagodnjak* idući kroz predio varoša *Vučjak*, nuz potočić istoga imena, gđe u prolětje, osobito na mladi uskěrs, — mladež obodvojega spola različite igre po starinskom običaju sprovoditi obiçaje izpod mile gore Sokolovca, na koju se preteže i onaj prekrasni razgovor izmedj *Slavogosta* i *Ljubodruga* o preobraćenju gjurgjica od našeg slavnog *Petra Katančiča* u njegovih: »*Fructus auctumnales*« str. 45 — 50 na světlo obćinstvu dani. Nesrětan varoš ovi 29. Travnja 1842 velikom stranom izgori, i to u kratak čas od nekoliko samo satih 168 kućah sa svimi prinadležećimi domaćimi i gospodarskimi stanji, zatim varmedjska i varoška kuća sa ćelim arkivom i pismi; fratarski manastir i ćerkva sa svojom lěpom knjižnicom i ćelim pokućanstvom, někoje takodjer lěpe i zidane kuće, sve to silovitog ognja žertvom postane i tako veću stranu gradjanah ovoga, inaće siromašnog i nikakovu těrgovinu neimajućeg varoša, duboko upropasti. — *Pakrac* ili *Pakerc* těrgovište, leži u jednoj prijatnoj polag Pakre potoka dolini; ima do 1000 stanovnikah, stolicu hristjanskog biskupa i lěpi vlastelina ovdešnjeg Jankovića grad. — *Daruvar* něgda *Pedborje* opatia, danas město s lěpim gradom i vėrtom vlastelina Jankovića i svojimi mnogo pohadjanimi toplićami znamenito; u bližini se těrga lěpi ćerveni i šarenocěrni mramor. — *Sirač*, kameralno těrgovište, leži sěverno iztočno Pakracu; ovdě se mnogo svile dobiva, s kojom stanovnici znatnu těraju těrgovinu. — *Lipik* selo polag Pakraca, ima toplice s ćetirimi zviranjki. — *Eminovac*, selo od prodora unutarnje vatre poznato, što je kr. ugarsko naměstništvo ganulo, da je god. 1782 dva profesora peštanskog sveučilišta *Pillera* i *Mitterpachera* za izvidjenje ovoga ukazanja poslalo. — *Ivanopolje*, selo blizu Daruvara sa staklanom.

— *Černik*, na obitelji Markovićah spadajuće mjesto s monastrom franciškana. — Zatim: *Pleternica*, *Kutieva*, *Velika*, i oslala manje znamenitosti mjesta. — U ovoj varmedji imade množina kojekakvih starih gradovah. Ovdě samo nekoje napominjemo: Tako grad *Čaklovac*, koji leži desno na putu od Pakraca u Požegu, i vrlo se dobro vidi iz sela *Dragejevićah*. Selo *Čaklovac* iz 4 kuće sastojee, na podgorju je taki pod *Dragejevići* sagrađeno. — *Kamengrad*, koji bivšu svoju negdašnju veličnost još i danas pokazuje. — *Stražangrad*, ne daleko od sela *Stražemana*. — *Veliki grad*, blizu *Svetičevoga* imanja *Velike* na jednom kamenitom bërdu, bi na velikoći *Kamengradu* jednak. — *Trojeglava* grad, koji svoje ime vodi od 3 brata, koji kako se govori, ovdě živiše. Okol ovoga grada vrlo čista pšenica raste. *Petrovgrad*, razoreni gradić na hridi (*Bergrücken*) bërda *Petrov-Vèrh* zvanog. Ovo je bërdo daruvarski kalendar; ako se ono vidi, onda se može lepomu vrëmenu nadati; ako je pako u magli, onda je za celo, da će skoro kiša padati, i tako se dugo niema lepom vrëmenu nadati, dok se bërdo sasvim neočisti. — Osim ovih još imade: *Dežanovac*, *Stubčanica*, *Dobra-Kuća*, *Biela*, *Želengrad*, *Javornik* i t. d. —

Slavonska krajina.

1, U petrovaradinskoj regimenti ima:

Petrovaradin, jedna od najjačih austrijskog carstva tvërdjavah, leži medju obližnjimi gorami i plodnimi brëžuljci polag *Dunava* i *Novem-Sadu* naprotiv, s kojim je po jednom ladjenom mostu svezana. Varoš isti sam po sebi uzet, nije velik, jer 62 kuće imade samo; nu s pridanjem obodvih predvarošah: *Ljudevita dolina* (*Ludvigs-Thal*) i *Rokova dolina* (*Rokusthal*), zatim sela *Bukovec* i nekojih još bližnjih posëdovanjih, broji do 4000 stanovnikah brez vojničtva (od kojega ovdě u gradu 2600 ljudih imade). Na tako zvanom

tvèrdjave bèrdu (Festungsberge) leži gornja tvèrdjava. Na sèvernoj pako strani istoga bèrdà i većjom stranom na jednoj lèpoj izvišenosti leži *Dolnji varoš*; i ova je strana varoša širokimi i dubokimi jamami, koje se s vodom mogu napuniti, i visokimi zidovi providjena. Od poglavitih zgradah, kojih u ostalom varoš ovi neima mnogo, jest: cèrkva svetoga Jurja (nègda Jezuitah), koja svojim odličnim prostim ukusom i lèpimi nadgrobnicami (Grabmähler) je znamenita. — Petrovaradin je stolica slavonske generalkomande, generala zapovèdnika tvèrdjave i mnogih drugih, najmre vojničkih poglavarstvih; ima jednu glavnu učionicu jednu bogatu oružnicu (Zeughaus), u kojoj se mogu mnogo iz turskih bojevah vidèti vrèdna oružja, i jednu vojničku bolnicu. Kod ovoga varoša god. 1716 dobio je austrianski vojvoda *Eugen* jednu veliku proti Turkom pobèdu. — Dalje nuz Dunav dolè leži u jednoj veoma vinom bogatoj okolici varoš *Dolnji Karlovac*, ili *Karlovc* (Karlovit) ima do 500 kućah i 6000 stanovnikah najviše hristjanskog nesjedinjenog vèrozakana. Karlovci su stolica svih u carstvu austrianskom istočno nesjedinjenih arkibiskupa, koi se službeno ilirskog naroda zove mitropolitom, i njegovog duhovnog stola; ima liceum jedan, bogoslovno sèminište, katoličku jednu glavnu učionicu i gradjansku bolnicu. Ona strana varoša, gdè je stolica arkibiskupa, ima spodobu varoša, druga pako proti Zemunu produžena priliči jednemu uredjenomu i dobro imajućemu selu. Na jednom izvišenom ovdè mèstu Maria od mira (Maria Fried) sazidana cèrkva napominje na karlovački godine 1699 medju Turci, Austriom, Mletčani i Poljaci načinjen mir, ova je sada na istom mèstu, gdè je za ono vrème stajala konferencie kuća. — *Zemun* (stari kod Rimljanah Singidunum) jako znameniti tèrgovački varoš ne daleko od utoka Save u Dunav i Bèogradu naprotiv ležeći, sastoji iz unutaršnjeg i predvaroša Franje i broji do 1120 kućah i 10,000 stanovnikah. Unutarnja strana varoša ovoga ima dobro uredjene

ulice, velike kuće i lěpe cěrkve; zapadna pako male, nizke i zlo pokrite kuće, ulice nepotaracane i zamazane. Sěverna pako strana zbog nęгдаšnjih svojih stanovnikah još i danas Ciganka zvana, takodjer ima većom stranom male i nizke kuće; ovdě se na jednom malom brěžuljku vide poděrtine starinskog nęгда vojvode Sibirjanina Janka grada. Zemun ima jednu glavnu za detčake i jednu za dęvojke učionicu, i jednu bolnicu. Na kraju varoša stoji kontumacie kuća, koja je od svih u granici najznatnija; ova sastoji iz jednog velikog četverouglastog prostora, koji je dva hvata visokim zidom obkoljen. Stanovnici velikom stranom iztočnog nesjedinjenog vęroizpovędanja živahnom se ovdešnjom zabavljaju tęrgovinom, jer se Zemun kao poglavito męsto austrianskog i turskog tęrztva uzeti može. — *Mitrovica*, tęrgovište polag Save, leži na istomu męstu, gdě je nęгда stajao stari glasoviti Srēm (Sirmium) varoš. Danas je ovo stolno petrovarasdinske regimente męsto; ima 420 kućah i do 5000 stanovnikah, jednu glavnu za detčake i jednu za dęvojke učionicu. Mnogi se nalaze ovdě starine rimske ostanci, najviše od Konštantina dobe, kao: poglavito zlatni novci, grobovi i ostala druga. — *Stari-Slankamen*, męsto ovo pobędom god. 1699 nad Turci dobljenom glasovito, leži naprotiv utoku Tise u Dunav s 1700 stanovnikah. Kamen okolice ove je jako slan, odkuda i dalazi męstu ime; ovdě se takodjer nalazi jedan zviranjak slani, kojeg voda siromašnim za kuhanje; marhi pako za ugodni napitak služi. — Od selah su znatnija: *Staro-Pazovo*, leži u jednoj poglavito pšenicom i kukuruzom bogatoj okolici; ima do 4000 stanovnikah Slovakah, najvećom stranom luteranskog vęrozakona. — *Vojka* i *Batajnica* ili *Batanica* dva sela množinom dudovah i lępimi pašami poznata. — *Kęrčedin* selo, kod kojega se dobiva mramor. — *Hęrtkovci* i *Nikinci* naselbine klementinske. —

2. U brodskoj regimenti:

Vinkovci, trgovište na Bosutu potoku i stolno město regimente; ima 620 kućah i 3400 stanovnikah, jedan latinški gimnazium, jednu za dětčake i jednu za děvojke učionicu. Trg (Platz) vinkovački je vrlo lěp, na ovomu lěpa zidana brigadira obih regimentah brodske i gradiške kuća, zatim velika straža, krasna cěrkva i gimnazium stoji. — *Brod*, slobodno vojničko občinstvo i tvěrdjava, u kojoj vrlo lěpo ustrojeno stalno kazalište imade. Město ovo broji 2500 stanovnikah. U Brodu imade jedna glavna i jedna narodna učionica, jedna kontumacie kuća i jedan samostan s cěrkvom sv. Trojstva, koja je u Slavonii najveća i najjače zidana tako, da ova skupa sa samostanom za drugu tvěrdju služiti može. Brod imade takodjer i lěpih městah od šetalištah i razkošnjah: tako n. p. *pivaru* sa visokim grabarjem u redu posadjenim, koi debeli hlad daju; *Grabrik*, takodjer drugo takovo město; zatim *Novi-Svět*, umětno okolom tvěrdje načinjena prilika, koja za najugodniu stanovnikom šetnju služi. Město ovo zvalo se je pod Rimljani *Marsonia*, po svoj prilici od i sada tamo stojeće vode *Marsunje*. Od ovoga grada nosi regimenta svoje ime. — *Županja*, lěpo, pokraj Save ležeće selo sa tridesetnicom, solarom i raštelom. — *Rakovci*, selo, odkuda se ne daleko vide k Vinkovcem iduć něke stare židine, koje priliku samostana sa cěrkvom imadu. — *Bošnjaci*, poradi ne daleko od njih u šumi, izmedju ovoga města i otoka ležećega grada *Gradina* zvanoga, poznati. — *Babinagrada*, najveće selo regimente ove leži južno istočno od Vinkovcah, ima 770 kućah i 4200 stanovnikah. — *Stari-Mikanovci*, selo od svoga marvińskog sajma poznato. — Spomenuti se takodjer imadu u ovoj krajini znamenitia sela, kakono: *Kopanica*, *Ivanovo*, *Drcnovci*, *Račincovci* i *Gradište*, gdje množstvo zidanih kućah imade. —

3. U gradiškoj regimenti:

Nova-Gradiška, tèrgovište i stolno regimènte mjesto; ima 240 kućah i 1600 stanovnikah, jednu glavnu za djetõake i jednu za djevojke ucionicu. Cerkva ovdeshnja nova i ljepa god. 1841 čisto je izgorjela. — Polag Save zatim leži tvrdjava: *Stara-Gradiška*, ima 350 kućah i do 2,300 stanovnikah i raštelu. — *Bjela-Stjena*, negda bivša opatia, danas naslovna. Ovdjè su ostanci jednoga staroga grada ljevo sa ceste u Novu-Gradišku iz Pakraca idući. — *Kraljeva Velika*, jedno vrlo staro mjesto ne daleko od nauštja, gdje se Pakra sa Savom sastaje. Ovo je mjesto bilo u negdašnja vremena zapovjednikah ovdešnjih stolica. Nu sad je njegova velikoća izčeznula, i mjesto ovo predstavlja samo jedno kukavno selo. — Zatim su: *Rogolje*, *Vjrbova*, *Faklenica*, *Petrovo-Selo* i ostala druga manje znamenita mjesta. —

Južna Ugarska ili: Banat i Bačka.

1. U krašovskoj varmedji:

U kojoj neima nijednog slobodnog i kraljevskog varoša, poglavitija su mjesta: *Njemački Lugoš*, (Deutsch-Lugoš), leži u jednoj šumom obastertoj polag Temeša potoka okolicu, je glavno varmedje ove tèrgovište, gdje se varmedjska obdržavaju spravišta. — Naprotiv ovomu leži na ljevoj opet obali istoga potoka drugo i mnogo veće tèrgovište *Vlaški-Lugoš* zvano. Obodvoja ova tèrgovišta ukupno imadu do 1250 kućah i 6000 stanovnikah. Ovdjè je uredni jedan tèrg, koji je 236 stopah dug i 190 širok. Najljepša občinska zgrada je istočnih nesjedinjenih hristjaanah ljepimi kipovi ukrašena cerkva. Nu ova je punokobne god. 1842 sa 500 kućah žrtvom ognja postala. Vino i svila poglavita su stanovnikah ovih zabavljenja. — *Njemački-Façet*, mjesto polag Begeja kanala sa starim jednim gradom na

brěgu. — *N. Gladna*, sěverno iztočno od Lugoša ležeće kameralno rudarsko město; ovdě se izkapa bakar olovo, i imade jednu kovaonicu (nakovalo, Hammerwerk). *Bogča* (*N. Bogšan*) polag Běrzave potoka, kameralno rudarsko město s 2000 stanovnikah, ima jednu talionicu železa i jednu kovaonicu. *Dognačka*, kameralno rudarsko město, leži južno od predjašnjega u jednoj dolini s 2100 stanovnikah. Ima naměstni rudarski sud (Berggerichts-Substitution), bogate bakrene rude, koje daju skupa olovo i kositer (cinj) i jednu talenja pec, ovdě se takodjer něšto zlata i srebra izkapa. Běli mramor jako lěpi i u velikoj se množini izkapa. — *N. Resica*, kameralno rudarsko město polag Běrzave potoka, ima naměstni rudarski sud, železne rude s talenja i lěvanja pečmi (Schmelz- und Gusswerk) i jednu železnu kovaonicu. — *N. Oravica*, takodjer kameralno rudarsko město u jednoj dolini; ima 580 kućah i do 4000 stanovnikah, stolicu kraljevskog banatskog rudarskog ravniteljstva i kotarnog rudarskog suda (Districtual-Berggerichts), ima zatim rude zlata, srebra, bakra i železa i znamenito bakreno nakovalo (Kupferhammerwerk); mnogo se takodjer priredjiva ovdě kože. — Južno ovomu na lěvoj obali Nere potoka medju gorami leži dražesno kameralno rudarsko město *Němačka-Saska*, ima 2200 stanovnikah, naměstni rudarski sud, sreběrnno bakrene i olovne rude, (Kupferhaltige Kupfer- und Bleigruben). Jedan od najlěpših gorskih drumovah vodi iz ovoga města na najviši Stancilove gore vėrh, odkuda putnik najdražesnie okolice viditi može. — Od selah su varmedje ove vrėdnia pametiti: *Ciklova*, polag Oravice, s jednim od bakra nakovalom i jednom bakrenog posudja fabrikom. — *Gėrlštje*, leži južnoistočno od Dognačke, ovdě se izkapa glasovito kamenito uglevje i daleko se razpošilja. — Blizu ovoga je *Karašev* (Krašova), město znamenito; jer od njega čěla varmedja nosi ime svoje. — *Vasiova*, gdě je pred několiko godištah prostog sukna fabrika načinjena. *Milova*, město sa naměstnim rudarskim sudom.

2. U temeškoj varmedji:

Temešvar, slobodan i kraljevski varoš i glavno varmedje mjesto, gdje se držer spravišta, leži polag Begeja kanala. Broji do 1400 kuća i 14000 stanovnika i spada k najčistijim i najbolje urednim Ugarske zemlje varošem. Sa-
stoji pako iz unutarnjeg varoša ili tvrđave, koja je troj-
vrstnim zidovi i grabami objačena, ravne, široke i do-
bro potaracane ulice imade i troja: bečka, petrovaradin-
ska i erdeljska vrata; zatim imade tri predvaroša, kojih
svaki je 300 korakah od vratah odaljen. Tako pred bečki-
mi vratmi je predvaroš *Mihalja*, pred petrovaradinskimi
vratmi *Josipa* predvaroš, stražnji lèpe, ravne ulice i u srè-
dini Begej kanal imade, iz kojega je mosta jako lèpi iz-
gled; zatim pred erdeljskimi vratmi je predvaroš *Fabrika*,
najlèpša strana varoša, koja mnoge imade lèpe kuće, i osim
toga jedan zdenac, iz kojega po podzemaljskih vodovodih
dolazi voda u unutarnji varoš. Glavni i uredno ustrojeni
varoša ovoga tèrg je 86 hvatih dug i 72 širok; ima lèpu
starinsku sv. Jurja gotičku stolnu čanadske biskupie cèrkvu
i mnoge na okolo lèpe kuće. Osim toga k znatnijim sgra-
dam spada varoša ovoga: lèpa stolna nesjedinjenih hristija-
nah cèrkva, katolička župna cèrkva, židovska sinagoga, sta-
rinski iz četverouglastog kamena sazidani nègda *Sibinjanina*
Janka grad, velika varmedjska kuća, ukusno sazidano obi-
talište čanadskog biskupa, stanje banatske generalkomande,
varoška kuća, mnoge lèpe kasarne kao i druge zgrade.
Temešvar je navadna katoličkog čanadskog biskupa stolica
i njegovog stolnog kaptola; zatim stolica temešvarskog hrist-
janskog biskupa, kameralnog upraviteljstva i banatske ge-
neralkomande. Ovdè je takodjer od godine 1841 novou-
strojena akademija biskupska i latinski gimnasium, u kojemu
Piariste uče; jedna glavna gradjanska učionica, jedno bo-
goslovja sèminjiste čanadske biskupie i jedno vojničko za
dètčake odhranilište. Zatim ima plivanja učionicu, ka-

zalište (teater), oružnicu, jednu bratje milosrdnikah bolnicu i posebnu jednu gradjansku i jednu vojničku bolnicu. Mnoga su rukodjelstva i nekoje fabrike ovdě, na priměr: suknari, pamukotkalci i jedna svilopredionica. Za ugodna razveselenja stanovnikah služi jedno blizu kameralno *Bašakut* zváno město, s lěpim vřtom i dražesnom providjeno šumicom. — Drugi slobodan i kraljevski varoš varmedje ove, je: *Věršac*, ima 2320 kućah i překo 16000 stanovnikah, kojih je veća strana nesjedinjenog hristjanskog věroizpovėdanja i najviše se zabavljaju obdělavanjem vinogradah, pravljenjem svile i svakovřstnim rukotvorjem. Ovdě je stolica hristjanskog biskupa, koi takodjer jednu latinsku gimnaziu i jedno odhranište za siromaške ućenike ovdě imade. — Od těrgovištah poglavitia: *Novi-Arad*, leži na lěvoj obali Moriša (Marusius, Maroš) potoka, ima 470 kućah i 4000 stanovnikah, koji veliku těraju těrgovinu. — Dalje gore na istoj obali Moriša potoka leži něgda svojim tvřdim gradom znamenito těrgovište *Lipa*, ima do 1000 kućah i 7000 stanovnikah, koji su većom stranom hristjanske cěrkve, i mnogo voća, kukuruza i vina dobivaju. Ovdě se u bližini na više městah vadi lěpa lončarska zemlja i tvřdi za taracanje kamen. — *Denta* i *Deta* obadva ova těrgovišta pěrho od 3800, drugo od 1100 stanovnikah plođe rižkašom. — Od selah su znatnia: *Dorgoš*, leži južno iztočno od Lipe; ovdě se terga vapnjeni kamen i množtvo napravlja vapna. — *Kadár* selo, ima mnogo pčelah i veliku těra těrgovinu s vunom. — *Čebeli*, najveće varmedje ove selo, ima do 4400 stanovnikah. — *Čakovo*, polag Temeša potoka, lěpa i prijatna varošica. Ovdě se je rodio onaj slavni ilirski muž *Dositej Obradović*, *Sokrat* i *Anakarsis* sěrbски, sa kojega mudrim i světoljubivim duhom dišućimi knji gami cěli slavjanski narod a naposeb ilirska naša grana može se ponositi; za što i od svega potomstva zasluđuje zahvalnu uspomenu. Spomenik oni malahni, kojim se u Běogradu neprocěneni velikoga ovog muža pokriva pepeo, očē-

kiva pravedno, da ga u njegovu blagu duhu na novi život probudivša se domorodna *Iliria* bez razlike vërozakona primërno zaslugam njegovim ne samo uveliči nego i po ostalih svojih gradovih spomenici proslavi. Bog bi dao! da i mi možemo po primëru drugih prosvëtjenih narodah jednoč javno pokazati, kako i na koliko znamo izvanredne muževe cëniti. — *Vinga*, inače *Terezino-Polje*, sëverno od Temešvara od Bugarah naseljeno mësto. —

3. U torontalskoj varmedji:

Veliki Bečkerek, veliko i lëpo polag Begeja kanala tër-govište, broji do 1700 kućah i 12600 stanovnikah, koji su hristjanske većjom stranom cërkvje i veliku tëraju tergovinu. Ovdë je varmedjska kuća i spravišta se občinska obdëržavaju. — *Novi* ili turski *Bečaj*, leži na lëvoj obali Tise, naprotiv staromu Bečaju, ima 4000 stanovnikah, koji živahnu i daleko razprostranjenu tëraju tergovinu. — *Velika Kikinda*, leži sëverno-iztočno od Bečaja, ima do 1700 kućah i 12300 stanovnikah, koji su najvećjom stranom hristjanskog vëroizpovëdanja tako zvani Raci ili po noviem Sërblji. Mësto ovo s devet još drugih mëstah naćinja slobodni *Kikinda* zvani kotar, kojega su stanovnici od svake zemaljske gospoštine slobodni i nezavisni vlasnici zemaljah svojih, kao Jazigi i Kumani. Imadu pravo izabirati ne samo glavni svoj magistrat, nego i u pojedinih mëstih tamošnje poglavare i sudce i to svake tretje godine, u ostalom stoje pod komorskim upravljanjem i spadaju pod varmedju. — *Nova* ili turska *Kaniža*, tërговиšte polag Tise potoka, ima do 2000 stanovnikah, koji su većjom stranom hristjanskog vëroizpovëdanja. — Iztočno leži od ovoga *Veliki sv. Mikloš*, najveće varmedje ove mësto; ima do 1900 kućah i 14200 stanovnikah. Zemaljski gospodar grof *Nako* ima ovdë jednu gospodarsku iliti poljodëljstvenu ućionicu s lëpim vërtom. Ne daleko odtuda na lëvoj obali Moriša

potoka leži, od 8000 stanovnikah naseljeno město *Čanad*. Ovo sastoji iz: magjarskog i rackog iliti po noviem sèrbskog *Čanada* města. — *Hacfeld* město, gdě su mnoge u novie doba gospodarstvene i poljoděljstvene uredbe načinjene. — *Mokrin*, najveće selo, ima do 5400 stanovnikah najvećom stranom hristjanskog vëroizpovëdanja. — *Ujbeč* ili *Ulybeč* i *Čepsa* dva města, gdě plodi pirinač (rižkaša). — *Ežka* město, kojega pokazuje okolica, da i na pëskovitom podu šume rasti i gospodarstva se dobro urediti mogu. —

4. U bačkoj varmedji:

Zombor, slobodan i kraljevski varoš polag Franjinog kanala; ima 3520 kućah i 21,700 stanovnikah, koji su većom stranom hristjanske iztočne cërkvje i ponajviše tèrgovci i rukodělci. Od poglavitiih se zgradah broje: lëpa varmedje bačke kuća, katolička župna sv. Trojice cërkvja, dvë hristjanske cërkvje, varoška kuća, veliko četverouglasto kameralnog upraviteljstva stanje, kasarne i t. d. Katolici imadu jednu učionicu i hristjani opet jednu. Tèrgovina je marhom, žitkom i mnogovërstnim rukodělstvom znamenita. — *Subotica* (Theresiopel), slobodan i kraljevski i jedan od najvećih Ugarske zemlje varošah: ima 4300 kućah i do 33,000 stanovnikah, mnoga znamenita stanja, od kojih su: glavna župna cërkvja, fratarska cërkvja, lëpa hristjanska cërkvja, učionsko stanje, varoška kuća i kasarna. Ima jedan kraljevski gimnazium i jednu katoličku glavnu učionicu. Stanovnici se najvišje s gospodarstvom i priredjivanjem platna i kožah i drugimi rukodělstvi zabavljaju. Tèrgovina pako je s konji, marhom rogatom, ovcami, kožami i vunom velika. — *Novi-Sád* (Neusatz), slobodan i kraljevski varoš, leži naprotiv Petrovaradinu na lëvoj obali Dunava, kuda jedan 136 hvatih dugi brodomost vodi; ima 2930 kućah i do 17,400 stan. Město je ovo, gdě danas stoji varoš, bilo god. 1738 sama gola pustara; godine 1751 pod imenom *Racko selo* poznato, brojilo

je samo 4000 stanovnikah; nu od onog se doba poradi svojeg priličnog za tēgovinu ležaja zazprostranjiva i naseļjiva sve više i više. Ležaj polag Dunava i ne daleko od městah, gdě utiču Sava, Tisa i Drava u glavni ovaj potok, veže varoš ovaj s mnogimi drugimi městmi i tako je tēgovina živahna. Ima stolicu hristjanske nesjedinjene cěrkve biskupa, zatim od istog vėroizpovėdanja gimnazium tako zvani ilirski iliti sěrbški, jednu katoličku glavnu i jednu židovsku učionicu. Ovdě sedam (!) vėrozakonah naslědnici imadu svoje cěrkve i živu medju sobom mirno, što varošu ovomu svojimi cěrkvami i turnji daje krasni pogled. Živahnost ona tēgovinska, koja tudě vlada, i radi koje svakuda se kupci i prodavci vide, vėrvenje ono svake vėrsti ljudih po tēgu i ulicah, množina zatim ovděšnjih dućanah svakovėrstnom robom obilnih pokazuju poslenost i dobrostanje varoša, koi takodjer i u slovesnom smislu, dvě tiskarne imajući sada, za doljnje strane najmre Bačku i Banat je znamenit. — Od tēgovištah su znatnia: *Baja*, jako veliko polag Dunava kameralsko město; ima 1700 kućah i do 13000 stanovnikah, koji živahnu tēraju tēgovinu. Ovdě su od ostalih zgradah najznatnie: veliki i lěpi grad i někoje cěrkve, ima jedan katolički gimnazium, u kojemu su franciškani učitelji i jednu katoličku glavnu učionicu. Na sajmove ovdešnje, koji se kroz godinu jako pohadjaju, poglavito se dotěrava mnogo kėrmakah. Město ovo god. 1840 dana 1. Svibnja, pogori skoro posve; nu ipak pomoćju susědne milostinje podiže se ono od dana do dana tako opet, da se je nadati, da će se kratkim vřemenom sa mnogimi ugarskimi naljěpšimi varoši usporěditi moći. — *Almaš*, tēgovište, broji do 8000 stanovnikah, koji se žitkom i marhom najviše zabavljaju. — *Apatin*, veliko i lěpo kameralno polag Dunava tēgovište; ima jednu svilaņu 882 kuće i do 7000 stanovnikah, koji konopljami i đarvom prostranu tēraju tēgovinu. — *Hedjak*, takodjer kameralno tēgovište; ima do 3000 stanovnikah, koji mnogo konoplje proizvode. — *Bač*, město, od-

kuda je varmedja ime svoje zadobila, leži u jednoj šumi. Katolička biskupia, koju je ovdě utemeljio Stěpan I. kralj ugarski, sjedinjena je posle s koločkom arcibiskupiom; nesjedinjenih pako hristjanah biskupia, koja je prije ovdě bila, prenešena je u Novi-Sád. Bač negda je slobodan i kraljevski varoš bio, danas pako samo jedno město od 430 kućah i 2800 stanovnikah; ima lěpi franciškanski monastir.

— *Němačka-Palanka*, město blizu Dunava, broji do 6200 stanovnikah. — *Futok*, ne daleko od Novog-Sáda, město polag Dunava u stari i novi Futok razděljeno, broji 2600 kućah, koji mnogo kupusa i duvana sade. Polag grada Brunsvika nalazi se lěpi vřrt. — *Kula*, kameralno těrgovište, leži na jednom uzvišenom polag Franjinog kanala městu, ima 788 kućah i do 7400 stanovnikah. — *Tepolje*, těrgovište s lěpim gradom i s 5700 stanovnikah. — *Stara-Kaniža*, těrgovište na desnoj obali Tise potoka; ima 1140 kućah i překo 9000 stanovnikah, jedan Piaristah kolegium i gimnasium. — *Zenta*, těrgovište glasovito pobědom, koju je austrianska vojska pod predvoditeljsvom glasovitog vodje *Eugena* godine 1669 nad Turci dobila; ima 1760 kućah i 13,700 stanovnikah, koji se najviše marhe odhranjivanjem i ribariom bave. — *Stari-Bečaj*, velikó těrgovište; ima 1460 kućah i do 9000 stanovnikah, koji veliku imadu žitkom těrgovinu. — Od selah su znatnia: *Vaškut*, leži južno od Baje i broji do 3500 stanovnikah. — *Dautova*, blizu Dunava, gdě se mnogo sadi duvana i kěrmakah odhranjuje. — *Monostorseg*, leži polag Franjinog kanala s 4300 stanovnikah, koji odhranjivaju množtvo kěrmakah. — *Torša*, město većom stranom naseljeno od dobro imajućih evangelićkih i reformiratih stanovnikah, koji mnogo těrguju s melom. — *Ada*, polag Tise potoka, ima 1100 kućah i překo 7000 stanovnikah. — *Stari-Sivac*, ima 960 kućah i překo 7000 stanovnikah. —

Na ovu varmedju spada slobodni kotar Tise, koi 16 dobro imajućih broji selah. Ovi kao i od kotara Kikinde

stanovnici nikakove nemaju zemaljske gospode, nego su slobodni vlasnici svojih zemaljah; u ostalom spadaju pod upravljanje varmedje. Poglavitia su u kotaru ovom města: *Sveti Toma*, najveće cěle varmedje selo polag Franjinog kanala; ima 1320 kućah i 11,000 stanovnikah. — *Palanka*, město, broji preko 6000 stanovnikah. —

Vojnička krajina.

1. U němačko-banatskoj regimenti poglavitia su města:

Panĉevo, varoš polag Temeša potoka, koji se ne daleko odtuda izlěva u Dunav. Varoš ova ima jedan veliki těrg, na kojemu stoji lěpi kameniti križ, zatim 1230 kućah i do 10000 stanovnikah. Ovdě je štop němačko banatske regimente. Od stanjah su poglavitia: varoška kuća, glavna za dětĉake i děvojĉice uĉionica, svilana i bolnica. — *Kubin*, těrgovište blizu Dunava, leži južno-istoĉno od Panĉeve i sěrbskoj tvěrdjavi Smederevu naprotiv; ima jednu veoma lěpu hristjansku cěrkvu i někoja druga stanja, 3800 stanovnikah, koji živahnu těraju těrgovinu. Ovdě se vide poděrtine glasovitog něgda grada Kere. — *Perlez*, těrgovište na lěvoj obali Tise naprotiv Titelju. — *Bavanište*, najveće selo u ovoj regimenti. — *Dolova*, najbogatie regimente ove selo, ima do 5800 stanovnikah. Zatim su: *Jabuka*, *Glogon* i ostala druga manje znamenita města. —

2. U ilirsko-banatskom batalionu:

Běla-Cěrkva (Weiskirchen), leži u jednoj prijatnoj polag Nere potoka okolici s mnogimi věrtovi (bašĉami) i vinogradi obkoljeno město; broji 560 kućah i do 5600 stanovnikah, ima glavnu uĉionicu, u okolici dobro vino, jednu

svilanu i mnoštvo kožarah. Ovdě je štop (stolica) novoustanovljenog god. 1838 (iz nekuliko městah němačko-banatske i něgda zvane vlaško ilirske regimente) bataliuna, koj sada pod imenom (pokle bi vlaško-ilirska bivša regimenta ime: vlaško banatske regimente dobila) ilirsko banatskog bataliuna dolazi. — *Alibunar*, těrgovište u jednom močvarnom predělu. Ovdě su najdublji ponori něgda bivšega, sad već posve izuměrlog »*Běloga mora*» bili. — *Deliblat*, veliko selo sa starimi rimskimi obkopi (šanci). — *Dubovac*, blizu Dunava, gdě se nedaleko od města jedna podzemna šupljina nalazi. — Polag naustja Nere u Dunav leži *Nova-Palanka* (Uj-Palanka) město lěpog i dražesnog položaja. — *Duplaja* polag Černe potoka město, gdě se starinskog rimskog vodovoda ostanci vide. — *Kusić*, dobrim vinom poznato město. — Zatim *Karlovo selo* i druga manja města. —

3. U vlaško-banatskoj regimenti:

Karanšeběš, glavno město i štop regimente polag Temeša potoka; ima 450 kućah i do 3000 stanovnikah; jednu glavnu za dětčake i jednu za děvojke učionicu. — Južno od ovoga u jednoj polag Bělerěke potoka dolini leži, *Mehadia* sa svojimi rimskimi starinami i poděrtinami jednog starinskog grada znamenito město. Ovo danas ima jednu kasarnu, kontumačnu kuću i do 1700 stanovnikah broji. Glasovite su ovdě jedan sat iztočno u krasnoj Černe potoka dolini ležeće toplice od Mehadie, koje jošte od Rimljanah pod imenom Herkulove toplice pohadjane biahu. Najlěpše su od ovdešnjih kupeljih: *Karolinska kupelj*, zatim *Ljudevítova kupelj* i *Ferdinandova kupelj*. Najjača pako je od ovih: *Franjina kupelj*. Ove se toplice danas iz turske, ugarske, němačke, poljske i ruske zemlje mnogo pohadjaju i mnogim povratjaju zdravlje. — Na lěvoj obali Dunava leži těrgovište *Stara-Oršova* naprotiv turskoj tvěrdjavi *Nova Oršova*; broji do 900 stanovnikah, — *Borović*, selo pozna-

to od glasovitoga svoga sira, koji se tja u inostrane države razprodaje. — *Gernja Reva*, bogato selo, gdje se mnogo pravi sira. — *Županek*, veliki kontumac blizu Oršove. — U prekrasnoj Nere potoka dolini leže: *Sopot*, umjetnim svojim drumom, koji kroz vrh Stancilove gore vodi u krašovsku varmedju, znamenito město. — Zatim u istoj dolini na drumu, koji u Mehadiu vodi, leži město *Prigor*, lepom svojom okolicom znamenito. —

4. U šajkaškom bataliunu, koji u jednom kutu medju Dunavom i Tisom leži, poglavitia su města:

Titel, štop od bataliuna, leži na desnoj obali Tise potoka naproti Slankamenu; ima do 480 kućah i 2400 stanovnikah, koji su najvećom stranom hristjanskog nesjedinjenog vëroizpovëdanja. Ima jednu bolnicu i četvera ulazna vrata, naime: Valpovačka, Dolnjovaroška, nova i vodena vrata. — Najveće město bataliuna ovog *Čurog* zvano, broji do 3000 stanovnikah. —

r-
o-
-
o-
a-
i-
e-

m
a-

a
l,
o-
a-
-
0

